

ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม
ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ที่มnikาย สุตตันตปิฎก

AN ANALITICAL STUDY OF NON-VERBAL LANGUAGE
FOR COMMUNICATION AND PROPAGATION OF THE
BUDDHA-DHAMMA WITH SPERCIAL REFERANCE
OF THE LONG DISCOURSE (DÍGHANIKĀYA)

พระมหาขวัณชัย วชิรณาโณ (โคตรชุม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา ธรรมนิเทศ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๕

ISBN 964 – 364 – 429 – 6

ศึกษาวิเคราะห์ข้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม

ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ที่มณิกาย สุตตันตปิฎก

พระมหาขวัณชัย วชิรณาโณ (โคตรชุม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาธรรมนิเทศ

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

AN ANALITICAL STUDY OF NON-VERBAL LANGUAGE
FOR COMMUNICATION AND PROPAGATION OF THE
BUDDHA-DHAMMA WITH SPERCIAL REFERANCE
OF THE LONG DISCOURSE (DÍGHANIKĀYA)

PRAMAHA KWANCHAI WACHIRANĀNO (KOOTCHUM)

The Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Dhamma Communication)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชา ธรรมนิเทศ

.....

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ประธานกรรมการ

(พระครูปลัดमारุต วรมงคลโต)

.....กรรมการ

(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

.....กรรมการ

(รศ.ดร.สมาน งามสนิท)

.....กรรมการ

(รศ. บำรุง สุขพรรณ)

.....กรรมการ

(รศ. กิติมา สุรสนธิ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาต่วน สิริธมฺโม ประธานกรรมการ

รศ. บำรุง สุขพรรณ กรรมการ

รศ. กิติมา สุรสนธิ กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่พุทธ
 ธรรม ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ทิมนิกาย สุตตันตปิฎก
- ผู้วิจัย** : พระมหาวิญชัย วชิรญาโณ (โคตรชุม)
- ปริญญา** : ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ธรรมนิเทศ)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
: พระมหาต่วน	สิริธมฺโม
: รศ. บำรุง	สุขพรรณ
: รศ. กิติมา	สุรสนธิ
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๒๔/๐๓/๒๕๕๕

บทคัดย่อ

ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่พุทธธรรม ศึกษาเฉพาะคัมภีร์ทิมนิกาย สุตตันตปิฎก จากการศึกษา พบว่า อวัจนภาษา คือ ภาษาที่ไม่ใช่คำพูด เช่น การแสดงท่าทางต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมนุษย์ใช้เพื่อการสื่อสารควบคู่กับภาษาพูดมาแต่โบราณ ในปัจจุบัน นักวิชาการได้แบ่งอวัจนภาษาที่มีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์ เป็น ๗ ประเภทคือ

๑. เทศภาษา คือ การใช้พื้นที่และระยะห่างเพื่อการสื่อสาร
๒. กาลภาษา คือ การใช้เวลาเพื่อการสื่อสาร
๓. ภาษาท่าทาง คือ การแสดงกิริยาท่าทางต่าง ๆ เพื่อการสื่อสาร
๔. กายภาพภาษา คือ การใช้รูปร่างหน้าตาเพื่อการสื่อสาร
๕. สัมผัสภาษา คือ การใช้การสัมผัสทางกายเพื่อการสื่อสาร
๖. ปริภาษา คือ ลักษณะของเสียงที่ใช้ในการสื่อสาร
๗. วัตถุภาษา คือ การใช้วัตถุสิ่งของเพื่อการสื่อสาร

อวัจนภาษาที่แสดงออกบางอย่างมีความคล้ายคลึงกัน บางอย่างมีความแตกต่างกัน ทั้งลักษณะของอวัจนภาษาและความหมาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความแตกต่างกันของแต่ละสังคมวัฒนธรรม อวัจนภาษา สามารถบอกให้ทราบถึงลักษณะต่าง ๆ ของผู้แสดง เช่น สถานภาพ บุคลิกลักษณะ

(๗)

ภายนอก รวมถึงอารมณ์ความรู้สึกภายใน แม้การศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ มานุษยวิทยา สังคมศาสตร์ สรีรวิทยา พยาธิวิทยา แพทยศาสตร์ จิตวิทยา เราสามารถสืบค้นและศึกษาได้จากอวัจนภาษาของคุณ

ในการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า ลักษณะของอวัจนภาษามีปรากฏแตกต่างกันไปตามแต่ความเหมาะสมกับผู้ฟัง อวัจนภาษาที่มีปรากฏมากคือ ภาษาท่าทาง อวัจนภาษาต่าง ๆ ที่ทรงแสดงทรงใช้เพื่อแทนคำพูดบ้าง เสริมคำพูดบ้าง เพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟัง ให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา น้อมใจไปตามกระแสธรรมะที่พระองค์ทรงแสดง มีความสำคัญต่อการเผยแผ่ธรรมะในแง่เป็นกุศโลบายเพื่อเข้าหาผู้ฟัง ชักนำผู้ฟังเข้าสู่ความสนใจในเนื้อหาของธรรมะ

จะเห็นได้ว่า อวัจนภาษามีความสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น จึงควรมีการศึกษาและทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ เพื่อประโยชน์แก่การสื่อสารและดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ต่อไป

Thesis title : An Analytical study of Non-Verbal Language for communication and propagation of the Buddha-Dhamma with special reference of the Long Discourse (Dīghanikāya)

Researcher : Phramaha Kwanchai wachirañano (Kootchum)

Degree : Master of Art (Dhamma communication)

Research supervisory committee

: Phramaha Tuan	Siridhammo B.A., M.A (Phil),
M.A. (Skt), Ph.D. (in Phil)
: Assist. Prof. Bumrung	Sukhapun B.A (Jouh) M.S.W.
(Social Work) T.U.
: Assist. Prof. Kitima	Surasonthi M.A. (Development
Communication) B.A. (Mass
Communication)

ABSTRACT

The purpose of this thesis is analytical study of Non-Verbal language for communication and propagation of the Buddha-Dhamma with special reference of the long discourse (Dīghanikāya). it was finding out,

The Non-verbal language is not word but it's action language and used to communication by human before history until in present time. The professional of language have to chare 7 characters of non-verbal language. They are, Space or Proxemics, Time or Chronemics, Kinesics, Physical Appearance, Haptics, Paralanguage, Object.

Any language in the non verbal is similarity and differently about skin and mean language to have influence of different social and culture. the important of the non-verbal language it's to present condition personal emotion and feeling, we can search or study many science from non-verbal language It's present to about History geography anthropology social science biography pathology doctor science and psychology to be deeply at all.

In the Buddha communication the non verbal have different of individual personal. The most to used of non verbal of the Buddha is action language that to use for change the word or supplement word for bend down for faith and attention to allow Dhamma. It's to guidance of livelihood.

The non-verbal is important for communication to be handed down from a castors until present time so this language have to search or study for understanding for right communication and good life.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าทำวิทยานิพนธ์เรื่องอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่พุทธธรรม โดยศึกษาจากคัมภีร์ที่หมื่นนิกาย สุตตันตปิฎก มีวัตถุประสงค์เพื่อจะศึกษาการใช้อวัจนภาษาเพื่อการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้า การศึกษาสำเร็จลุล่วงลงเนื่องจากได้รับความเมตตาจากคณะกรรมการที่ปรึกษาทุกท่าน ได้แก่ ดร. พระมหาต่วน สิริธมฺโม รศ. บำรุง สุขพรรณ และ รศ. กิติมา สุรสนธิ ท่านอาจารย์ได้ให้ความอนุเคราะห์ในด้านการทำวิทยานิพนธ์ วิธีการค้นคว้า กราบขอบพระคุณและเจริญพรขอบคุณอาจารย์ทุกท่าน

และขอขอบคุณคณาจารย์ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดบัณฑิต และหอสมุดกลาง พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ทุกท่าน เพื่อนสหธรรมิกที่เป็นกำลังใจ ให้คำปรึกษา และให้ยืมหนังสือดี ๆ จนกระทั่งวิทยานิพนธ์เป็นรูปร่างและสำเร็จเป็นรูปเล่ม

ผลการศึกษาที่สำเร็จลุล่วงลงด้วยดี ขอน้อมบูชาคุณพระรัตนตรัยอันเป็นสรณะสูงสุด อุปัชฌาย์อาจารย์ บิดามารดาผู้ให้กำเนิดพร้อมทั้งสติปัญญา

กรรมใด ๆ ที่ผู้วิจัยได้กระทำล่วงเกินทั้งทางกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม ขอกรรมนั้นจงเป็นอโหสิกรรม ส่วนกรรมดีใด ๆ ที่ผู้ศึกษาได้สั่งสมอบรมมาทั้งกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม ขอผลกรรมนั้นจงส่งผลคลบบันดาลให้ท่านทั้งหลายมีความสุขทุกถ้วนหน้า ตลอดกาลนาน เทอญ

พระมหาขวัญชัย วชิรธรรมา (โคตรชุม)

/ / ๒๕๔๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์นี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (ไทย) ๕/๕/๕. หมายถึง พระไตรปิฎกภาษาไทย สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๕ ข้อที่ ๕ หน้า ๕

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จู.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปรปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สั.น.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สั.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
สั.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค (ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต (ภาษาไทย)

(ช)

อจ.เอกาทศก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกาทศกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคินี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ (ภาษาไทย)
อภิ.ธา. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธาตุกถา (ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)
อภิ.ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ (ภาษาไทย)
อภิ.ย. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ยมก (ภาษาไทย)
อภิ.ป. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปิฎกฐาน (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์นี้ ใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย โดยระบุ เล่ม/หน้า ไว้หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๑. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีสันชวรค อรรถกถาภาษาไทย เล่มที่ ๑ หน้า ๑๑ (พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย สีสันชวรค เล่มที่ ๑ หน้า ที่ ๑๑)

อรรถกถาพระสูตร

ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีสันชวรค (ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

วิทยานิพนธ์นี้ ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุเล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๑๑๑. หมายถึง ทีฆนิกาย สีสันตถุปภาสิตินี สีสันชวรคฎีกา เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้า ที่ ๑๑ ซึ่งคัมภีร์ดังกล่าวได้แปลเป็นภาษาไทย โดยคำแนะนำและแปลจากผู้ที่ทรงความรู้ด้านภาษาบาลี

ที.สี.ฎีกา. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สีสันตถุปภาสิตินี สีสันชวรคฎีกา (ภาษาไทย)
-------------------	---	--

(๗)

ที.ม.ฎีกา. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย ลินตลปกาสินี มหาวรรคฎีกา (ภาษาไทย)
ที.ปา.ฎีกา. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย ลินตลปกาสินี ปาฎีกวรรคฎีกา (ภาษาไทย)
ที.สี.ฎีกา. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สาธุวิลาสินี สีตขันธวรรคอภินวฎีกา(ภาษาไทย)

ง. คำย่อเกี่ยวกับปกรณ์วิเสส

วิทยานิพนธ์นี้ใช้คำกรัปกรณ์วิเสสภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุเล่ม/หน้า เช่น วิสุทธิ.มหาฎีกา. ๑/๑. หมายถึง คำกรัวิสุทธิมรรค มหาฎีกา ภาคที่ ๑ หน้า ๑

ฎีกาปกรณ์วิเสส

มิลินท.ฎีกา. (ไทย)	=	มธรรตลปกาสินี มิลินทปัญหฎีกา	(ภาษาไทย)
วิสุทธิ.มหาฎีกา. (ไทย)	=	ปรมตลมัชชสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา	(ภาษาไทย)
วิสุทธิ.จูฬฎีกา. (ไทย)	=	วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา	(ภาษาไทย)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(ฉ)
สารบัญ	(ฅ)
สารบัญตาราง	(ฎ)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสาร	๑๒
๒.๑ แนวคิดว่าด้วยการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา	๑๒
๒.๑.๑ ความหมายของอวัจนภาษา	๑๖
๒.๑.๒ ประเภทของอวัจนภาษา	๑๗
๑. อวัจนภาษาที่เกี่ยวกับระยะห่างหรือเนื้อที่ (Proxemics or Space)	๑๕
๒. อวัจนภาษาที่เกี่ยวกับเรื่องเวลา (Time)	๒๑
๓. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกาย (Kinesic)	๒๒
๔. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ (Physical Appearance)	๒๘
๕. อวัจนภาษาที่ปรากฏด้วยวิธีการสัมผัส (Haptics)	๓๐
๖. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางปริภาษา (Paralanguage)	๓๒

๑. อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุหรือสิ่งของต่าง ๆ (Object)	๓๔
๒.๑.๑ ความสำคัญและหน้าที่ของอวัจนภาษาในการสื่อสาร	๓๖
ก. ความสำคัญของอวัจนภาษาในการสื่อสาร	๓๖
ข. หน้าที่ของอวัจนภาษาในการสื่อสาร	๕๖
๒.๒ อวัจนภาษากับบุคลิกภาพ	๕๘
๒.๒ วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา	๖๑
บทที่ ๓ วิเคราะห์อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์ที่มณีนิยาย สุดตันตะปิฎก	๖๗
๓.๑ อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์ที่มณีนิยาย สุดตันตะปิฎก	๖๗
๓.๑.๑ วัตถุประสงค์ในการแสดงอวัจนภาษาในการสื่อสาร เพื่อการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า	๖๘
๑. วัตถุประสงค์เพื่อแจ้งให้ทราบ	๖๙
๒. วัตถุประสงค์เพื่อการสอน	๗๓
๓. วัตถุประสงค์เพื่อชักจูงโน้มน้าวใจ	๗๕
๔. วัตถุประสงค์เพื่อความบันเทิง	๗๗
๓.๑.๒ บทบาทหน้าที่ของอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง	๗๙
๑. หน้าที่ชี้คำ	๘๐
๒. หน้าที่แย้งคำ	๘๐
๓. หน้าที่แทนคำ	๘๐
๔. หน้าที่เสริมคำ	๘๑
๕. หน้าที่เน้นคำ	๘๓
๓.๑.๓ ประเภทของอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง	๘๓
๑. อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยระยะทางหรือพื้นที่ (Proxemics or Space)	๘๔
๒. อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเวลา (Time)	๘๘
๓. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกาย (Kinesic)	๑๐๓
๔. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ (Physical Appearance)	๑๑๔
๕. อวัจนภาษาที่ปรากฏด้วยวิธีการสัมผัส (Haptics)	๑๒๖
๖. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางปริกษา (Paralanguage)	๑๒๘
๗. อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุหรือสิ่งของต่าง ๆ (Object)	๑๔๒
๓.๒ ปัจจัยที่มีผลต่อการมีและการแสดงอวัจนภาษาของพระพุทธเจ้า	๑๔๓

๓.๒.๑	ปัจจัยภายนอกของพระพุทธเจ้า	๑๔๓
๑.	สถานภาพทางครอบครัวหรือวงศ์ตระกูล	๑๔๓
๒.	การศึกษาอบรม	๑๔๖
๓.	ระบบสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อศรัทธา และทัศนคติ	๑๕๑
๔.	ความแตกต่างของผู้ฟัง	๑๕๕
๓.๒.๒	ปัจจัยภายในของพระพุทธเจ้า	๑๕๘
๑.	พระปัญญาคุณ	๑๕๘
๒.	พระปริสุทธิคุณ	๑๖๗
๓.	พระมหากรุณาธิคุณ	๑๗๓
๓.๓	บทบาทและความสำคัญของอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ ธรรมะของพระพุทธเจ้า	๑๗๗
๓.๓.๑	บทบาทและความสำคัญของอวัจนภาษาต่อการสร้างความ เลื่อมใสศรัทธา	๑๗๘
๓.๓.๒	บทบาทและความสำคัญของอวัจนภาษาต่อการสื่อสารของ พระพุทธเจ้า	๑๘๐
๓.๓.๓	บทบาทและความสำคัญของอวัจนภาษาต่อการปฏิรูประบบ สังคมวัฒนธรรมของผู้ฟังในสมัยพุทธกาล	๑๘๒
บทที่ ๔	ศึกษาความสอดคล้องของอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้เพื่อการสื่อสาร และการเผยแผ่ธรรมะและการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตก	๑๘๖
๔.๑	ความสอดคล้องในด้านรูปแบบทฤษฎีการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา	๑๘๖
๔.๒	ความสอดคล้องในวัตถุประสงค์ของการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา	๒๒๕
๔.๓	ความสอดคล้องในบทบาทหน้าที่ของอวัจนภาษา	๒๓๐
บทที่ ๕	สรุป และข้อเสนอแนะ	๒๓๔
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๒๓๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๒๔๕
	ตาราง สรุปอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ	๒๔๖
	บรรณานุกรม	๒๕๖
	ประวัติผู้วิจัย	๒๖๓

(๘)

สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

๑) สรุปอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ

๒๔๖

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสมัยพุทธกาล หลังจากที่องค์สมเด็จพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เมื่อพระองค์จะเสด็จออกเผยแผ่ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แก่เวไนยสัตว์ผู้มี อหังการตัณหาและการรู้พระองค์ทรงอาศัยพระมหากรุณาธิคุณในหมู่สัตว์อย่างหาประมาณมิได้ เสด็จดำเนินไปทุกหนทุกแห่งเพื่อประกาศสัจธรรมให้เหล่าสัตว์ได้รู้แจ้งในชีวิต และมีการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและถูกต้อง จนมีผู้สามารถรู้แจ้งในธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้สิ้นกิเลสโดยสิ้นเชิง จำนวนเบื้องต้นนั้นถึง ๖๐ องค์ และเมื่อแรกของการส่งพระสาวกไป เพื่อเผยแผ่ธรรม ยังสถานที่ต่าง ๆ นั้น พระองค์ได้ตรัสให้โอวาทแก่พระสงฆ์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย พวกเธออย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ บริสุทธิ์ สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีรูปคือ กิเลสในจักขุน้อย มีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี คุกริกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม °

พระพุทธพจน์นี้ถือเป็นกุญแจเปิดประตูสู่การเดินทาง จุดประสงค์สำคัญที่สุดคือเพื่อการเผยแผ่ธรรมะแก่มหาชน เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่มหาชนอันเกิดจากการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ซึ่งทางเดินที่ถูกต้องในชีวิต พระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับพุทธโอวาท ต่างก็ได้ออกเดินทางเพื่อทำหน้าที่ของตน ๆ ฝ่ายพระพุทธองค์ก็เสด็จจาริกไปเพื่อทำหน้าที่เพื่อเผยแผ่ธรรมะเช่นเดียวกัน

นับตั้งแต่นั้นมา จนตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ รวม ๔๕ พรรษา พระกรณียกิจที่สำคัญคือการเสด็จจาริกไปยังที่ต่าง ๆ เพื่อการเผยแผ่ธรรมะ แสดงพระธรรมเทศนาโปรดสัตว์ ให้

° วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๓๗.

เขาได้เข้าใจแจ้งถึงชีวิต เป้าหมายของชีวิตและการดำเนินชีวิตเพื่อไปสู่เป้าหมายนั้นอย่างถูกต้อง กระบวนการต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะนั้น เมื่อใช้เกณฑ์ของ ภาษาในการพิจารณา ก็สามารถสรุปลง ก็ได้ ๒ วิธีการ คือ

๑) การเผยแผ่ด้วยการใช้ภาษาพูด ที่เรียกว่า วจนภาษา หรือการแสดงธรรมะ ซึ่งเป็น วิธีการที่พระองค์ทรงใช้มากที่สุด

๒) อีกวิธีหนึ่งที่พระองค์ทรงใช้เพื่อเป็นเครื่องมือร่วมกับร่วมกับการเผยแผ่ธรรมะ ด้วยภาษาพูดคือ อวจนภาษา ภาษาที่ไม่ใช่คำพูด เป็นต้นว่า การเยี่ยม อุทาน การใช้อุปกรณ์ เวลาและ สถานที่ที่พระองค์ใช้ในการแสดงธรรมแก่ผู้ฟังประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น มนุษย์หรืออมมนุษย์ รวมถึงกิริยาอาการ ท่าทางและบุคลิกลักษณะอื่น ๆ ที่ไม่ใช่การพูด ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกในการเผยแผ่ธรรมในครั้งนั้น ๆ

เบื้องต้นของการสื่อสารหรือการแสดงธรรมะโปรดใครสักคน ของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์จะตรวจดูจริต หรืออุปนิสัยของบุคคลนั้น เพื่อทราบถึงสถานภาพของบุคคลนั้น ทั้งนี้ก็ เพื่อที่พระองค์จะแสดงธรรมะให้เหมาะสมกับอรรถาธิบายหรือปัญญาของผู้ผู้นั้นนั่นเอง ซึ่งในการ พิจารณาถึงอรรถาธิบายหรือปัญญาของผู้ฟังธรรมะของพระองค์นั้น พระพุทธองค์ทรงจำแนกลักษณะ ของผู้ฟังธรรมะไว้ ๔ ประเภท ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก คือ

๑. อุกมภูติปัญญา ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน
๒. วิปจิตปัญญา ผู้ที่เข้าใจได้ต่อเมื่อขยายความ
๓. เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้
๔. ปทปรมะ ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ^๒

นอกจากนั้นยังได้จำแนกลักษณะของผู้รับสารผู้ซึ่งให้ความสำคัญกับอวัชภาษาหรือ บุคลิกภาพในส่วนที่ผู้รับสารสามารถสังเกตเห็นและรับรู้ความหมายได้ เป็นเกณฑ์ในใจที่จะใช้วัด ในการที่จะเกิดความเชื่อถือ หรือความนิยมเลื่อมใสในผู้ส่งสารไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. รูปร่างปมาณิกา บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป
๒. โขมสัปปมาณิกา บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง
๓. ลูขัปปมาณิกา บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง
๔. รัชมัปปมาณิกา บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม^๓

^๒ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะรูปร่างหน้าตา รวมถึงลักษณะของบุคคล, เสียงพูด, วัตถุสิ่งของ เครื่องแต่งกายที่คร่ำปอน หรือสะอาด, ซึ่งปรากฏหรือที่ผู้ส่งสารแสดงออก เป็นสื่อที่ผู้รับสารสนใจ ให้ความสำคัญ ไม่แพ้เนื้อหาสาระของสารที่ผู้ส่งสารส่งมา อนึ่ง เพราะบุคคลมีอุปนิสัย หรือ ปัญหาในการเข้าใจธรรมะที่แตกต่างกัน มีความรู้ความสามารถต่างกันในด้านต่าง ๆ ดังที่พระองค์ ทรงพิจารณาเห็นเมื่อก่อนจะเสด็จออกประกาศพระศาสนาว่า “สัตว์ทั้งหลายที่มีฐลีสคือกิเลสในจักขุ น้อยก็มี ที่มีฐลีสคือกิเลสในจักขุมากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี ที่มีปรกติเห็นปรโลกและโทษโดย ความเป็นภัยก็มี”^๔

ดังนั้น วิธีการ หรือกุศโลบายในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธองค์ที่ปรากฏใน พระไตรปิฎกนั้น จึงมีหลายรูปแบบที่แตกต่างกันไปแล้วแต่อุปนิสัยของบุคคล มีการแสดงธรรมะ เปรียบเทียบด้วยสิ่งต่าง ๆ แสดงธรรมะในเรื่องต่าง ๆ และธรรมะที่พระองค์ทรงแสดงก็มีความสั้น ยาวแตกต่างกัน หรือในการแสดงธรรมะบางทีมีการใช้อวัจนภาษาร่วมด้วย เช่น พระองค์ทรงรับ นิมนต์โดยการนั่งที่เรียกว่า คุณทึภาพ เช่น ในอัมพภูตสูตร และในโสมทัณฑะสูตร^๕ เป็นต้น, การ เสด็จไปสู่สถานที่ต่างพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เช่น ในพรหมชาลสูตร^๖ เป็นต้น รวมถึงพระ บุคลิกลักษณะที่สร้างความอัศจรรย์และความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดแก่ผู้พบเห็นอื่น ๆ หรือที่เรียกว่า ปาฏิหาริย์ ดังที่พระองค์ทรงแสดงแก่ไปกขรสาตีพราหมณ์ และอัมพภูตมานพ ในอัมพภูตสูตร^๗ เป็นต้น

อวัจนภาษาเหล่านี้ ผู้ศึกษาเห็นว่ามีความสำคัญต่อการเผยแผ่ธรรมะ และเป็นข้อที่นำ ศึกษาและหาคำตอบในแง่ที่ว่า ในกระบวนการเผยแผ่ธรรมะของพระองค์มีการแสดงอวัจนภาษาร่วมด้วยหรือไม่ มากน้อยเพียงไร พระองค์มีเหตุผลหรือวัตถุประสงค์อะไรจึงทรงแสดงอวัจนภาษา เช่นนั้น และมีปัจจัยอะไรบ้างซึ่งเป็นตัวแปรสนับสนุนส่งเสริมในการแสดงอวัจนภาษาเช่นนั้น และการแสดงเช่นนั้นมีผลต่อการเผยแผ่ธรรมะของพระองค์มากน้อยแค่ไหน ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงได้ ตัดสินใจเพื่อทำวิจัยโดยเป็นการวิจัยเอกสาร ในหัวข้อเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการ สื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาเฉพาะกรณีคัมภีร์ที่มณีกาย” โดยจุดประสงค์สำคัญของการ

^๓ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๑๒.

^๕ ที.สี. (ไทย) ๕/๒๕๖/๑๕๒. ๕/๓๑๕/๑๘๘.

^๖ ที.สี. (ไทย) ๕/๑/๑.

^๗ ที.สี. (ไทย) ๕/๒๘๘/๑๔๕. ๕/๒๕๕/๑๕๒.

วิจัย คือเพื่อศึกษาวิเคราะห์ภาษาที่ไม่ใช่คำพูดของพระองค์ คือ อวัจนภาษา ที่พระองค์ใช้ร่วมกับภาษาพูด เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่คำสอนของพระองค์ ก็หวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่จะศึกษาค้นคว้าพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในแง่การสื่อสาร และเป็นแนวทางในการพัฒนาอวัจนภาษาหรือบุคลิกภาพของผู้เผยแผ่ธรรมะต่อไป ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แผ่ขยายและสร้างความเข้าใจ ความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่มหาชน และสร้างสันติสุขแก่สังคม

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทีฆนิกาย สุตตันตปิฎก
๓. เพื่อศึกษาความสอดคล้องของอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ และการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตก

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. อวัจนภาษามีบทบาทสำคัญในการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้ามากแค่ไหน
๒. พระองค์มีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารอย่างไรในการแสดงอวัจนภาษาเช่นนั้น
๓. มีปัจจัยหรือตัวแปรอะไร เป็นตัวส่งเสริมสนับสนุนให้พระองค์แสดงอวัจนภาษา
๔. อวัจนภาษาที่พระองค์ทรงแสดง เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะมากน้อยแค่ไหน
๕. อวัจนภาษาที่พระองค์ใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะมีความสอดคล้องกับกระบวนการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตกมากน้อยแค่ไหน

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยค้นคว้าจากคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก โดยศึกษาเฉพาะคัมภีร์ทีฆนิกาย คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงเอกสารที่ว่าด้วยการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะในปัจจุบัน

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การสื่อสาร หมายถึง การสร้างความร่วมกัน ความคล้ายคลึงกัน ให้เกิดขึ้นระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารที่สอดคล้องกัน^๘

อวัจนภาษา หมายถึง สัญลักษณ์ รหัสที่มีใช้ตัวอักษร คำพูด แต่เป็นที่เข้าใจระหว่างผู้ส่งสาร ผู้รับสารมีจุดหมายที่จะสื่อสารและปฏิบัติตอบสนอง บางคำเราเรียกว่า ภาษาเงียบ กายภาษา ภาษาท่าทาง เป็นต้น^๙

บุคลิกภาพ หมายถึง สภาพเฉพาะตัวของบุคคล, รูปร่าง ท่าทาง ความรู้ ปฏิภาณ ฯลฯ ของแต่ละบุคคล^{๑๐}

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อประโยชน์แก่งานวิจัย มีปรากฏดังนี้

๑. พระมหาประพันธ์ สุขыр^{๑๑} ได้ศึกษาเรื่อง “ความสำคัญของบุคลิกภาพของพระพุทธเจ้า ต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธธรรม” จากผลการศึกษาได้ทราบว่า บุคลิกภาพของพระพุทธเจ้านั้นมีความสำคัญต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธศาสนา ซึ่งความสำคัญดังกล่าวนี้จะแยกกล่าวว่ามีผลเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้เลย จากการศึกษาทำให้ทราบบุคลิกภาพของพระพุทธเจ้าที่สำคัญต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธธรรม แบ่งเป็น ๓ ด้าน คือ

บุคลิกภาพทางกายที่ประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ กิริยาอาการที่สำรวม พระพักตร์ที่แจ่มใสแผ่ด้วยมหากรุณาธิคุณ มีความงดงามดึงดูดความสนใจ เกิดศรัทธาแก่ผู้พบเห็นและนำไปสู่สัมมาทิฐิได้ พระจริยาวัตรที่ทรงประพฤติเป็น

^๘ กิติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

^๙ อวยพร พาณิช และคณะ, ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘.

^{๑๐} นายเปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรมฉบับทันสมัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘), หน้า ๒๕๑.

^{๑๑} พระมหาประพันธ์ สุขыр, “ความสำคัญของบุคลิกภาพของพระพุทธเจ้า ต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธธรรม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

ประโยชน์แก่ชาวโลก แก่พระญาติ และพระจริยาวัตรในความเป็นพุทธะที่บุคคลสังเกตได้ จนเกิดการปฏิบัติตาม เอาเป็นแบบอย่างเป็นที่พึงได้

บุคลิกภาพทางวาจา ที่ประกอบด้วยพระสุรเสียงที่นุ่มนวลไพเราะชัดเจนมีสาร์ตและตรัสแต่ความจริงเป็นที่หลังไหลออกมาแห่งพระธรรมที่บุคคลฟังแล้วสามารถนำไปปฏิบัติจนเกิดผล

บุคลิกภาพภายใน คือพระสติปัญญาที่ทรงรู้แจ้งเห็นจริงในสังขารแล้วนำมาแสดงเพื่อความดับทุกข์ร้อนแก่สรรพสัตว์ การมีโยนิโสมนสิการที่เป็นระบบความคิดในการประกาศศาสนา มีความเชื่อมั่นในพระองค์เองสูง มีพระทัยที่เข้มแข็งไม่ทรงย่อท้อต่ออุปสรรค

๒. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๒} ให้ทัศนะเกี่ยวกับภาษาพูดเอาไว้ว่า

ภาษาสามารถสื่อสารสังขารได้ไม่สมบูรณ์ ก็มันไม่สามารถเอาสังขารมาวางตั้งไว้ให้เราเห็น เหมือนวางสิ่งของไว้ต่อหน้าได้ มันจะต้องอาศัยประสบการณ์เท่าที่เรามีอยู่ ถ้าสิ่งใดไม่เคยมีประสบการณ์ ก็เป็นอันว่าเกิดความคิดค้นที่ไม่สามารถรู้ความจริงได้เต็มที่ ภาษาไม่สามารถแสดงให้เห็น ให้สัมผัสกับประสบการณ์ตรงได้ เพราะฉะนั้น ความรู้สึกในใจ ความรัก ความโกรธ ความเกลียด การได้ลิ้มรสอร่อย หวาน มัน เค็ม และแยกออกไปเป็นหวาน มะม่วง หวานมะปรางเป็นต้น ต่าง ๆ กันไป ซึ่งก็ต้องเป็นประสบการณ์เฉพาะตัวที่ภาษาไม่สามารถนำมาถ่ายทอดได้โดยสมบูรณ์ นี่คือการจำกัด หรือขอบเขตของภาษาที่ไม่สามารถให้ถึงความจริงโดยสมบูรณ์ได้

ทั้งท่านยังให้ทัศนะเกี่ยวกับการสอนของพระพุทธเจ้า ในหนังสือพุทธวิธีสอนว่า

พระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลที่ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนให้ความเคารพนับถือในฐานะผู้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นสารคดีฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นที่เคารพนับถือและยกย่องเทิดทูนในฐานะทรงเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการ อบรมสั่งสอน ความยิ่งใหญ่และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในด้านการสอนนั้น ถ้าจะพูดให้เห็นด้วยอาศัยปัจจัยภายนอก ก็จะเห็นได้จากเหตุผลต่อไปนี้คือ

๑) พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์ เต็มไปด้วยศาสตราจารย์เจ้าลัทธิต่าง ๆ เป็นอันมาก แต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียงและมีความสามารถ ผู้ที่มาเผชิญ

^{๑๒} พระธรรมปิฎก, (ประยูร ปยุตฺโต), การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังขาร, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๗.

พระองค์นั้นมีทั้งมาติและมาร้าย มีทั้งที่แสวงหาความรู้ มาลองภูมิ และที่ต้องการมาข่มมาปราบ แต่พระองค์สามารถประสพชัยชนะในการสอน จนมีพระนามนำเด่นมาถึงปัจจุบัน

๒) คำสอนของพระองค์ ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาเดิม และแย้งกับความเชื่อถือความประพฤติกฎปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้น เช่น การทำลายความเชื่อถือเรื่องวรรณะ เป็นต้น ทรงจัดตั้งระบบคำสอนและความเชื่อถืออย่างใหม่ให้แก่สังคม การกระทำเช่นนี้ให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ย่อมเป็นงานยากอย่างยิ่ง

๓) ขอบเขตงานสอนของพระองค์กว้างขวางมาก ทั้งโดยเทศะและระดับชนในสังคม ต้องเสด็จไปสั่งสอนในหลายถิ่นแคว้น พบคนทุกชั้นในสังคม ซึ่งมีระดับความเป็นอยู่ ความเชื่อถือ การศึกษาอบรม นิสัยใจคอ และสติปัญญาแตกต่างกัน ทุกแบบทุกชนิด ทรงสามารถสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจได้และยอมเป็นศิษย์ของพระองค์ นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมาทีเดียว

๔) พระพุทธศาสนาที่เจริญมาได้ตลอดเวลานับพัน ๆ ปี แพร่หลายเป็นที่นับถืออยู่ในประเทศต่าง ๆ และคณะสงฆ์ผู้สืบทอดพระศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันใหญ่และสำคัญในสังคมดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นผลงานที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ ยืนยันถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์อย่างประจักษ์ชัดโดยไม่ต้องอธิบาย ในเมื่อประจักษ์พยานภายนอกแสดงให้เห็นแล้ว เช่นนี้ ย่อมชวนให้พิจารณาสืบค้นต่อไปถึงเนื้อธรรมคำสอน หลักคำสอน และวิธีการสอนของพระองค์ว่า เป็นอย่างไร ยิ่งใหญ่และประเสริฐสมจริงเพียงใด^{๑๑}

๓. จักรภัทร จิรัฏฐธรรม ได้กล่าวเอาไว้เกี่ยวกับบุคลิกลักษณะของบุคคลว่า

คนย่อมมีบุคลิกลักษณะหรือนิสัย การพูดจากริยาท่าทางต่าง ๆ เป็นแบบฉบับของตนเอง คนชั้นธรรมดามีบุคลิกลักษณะอย่างหนึ่ง คนชั้นพิเศษมีบุคลิกลักษณะอย่างหนึ่ง คนสูงสุดชั้นมหาบุรุษก็มีลักษณะอย่างหนึ่ง มหาบุรุษมีหลายระดับ บุคลิกลักษณะในแต่ละระดับย่อมต่างกันไปเป็นธรรมดาแล้วอัคมหาบุรุษอย่างพระพุทธองค์ซึ่งเป็นมหาบุรุษชั้นเอกอันดับหนึ่งของโลก จะเป็นเช่นไร, ที่จริงพระพุทธเจ้าท่านก็เป็นคนอย่างเรานี้แหละ มีรูปร่างหน้าตาเหมือนกับเรา แต่ท่านก็ต่างจากเรา คือเหมือนแต่ไม่เหมือน คนเรามีบุคลิกลักษณะพิเศษได้ เพราะการพัฒนา

^{๑๑} พระธรรมปิฎก, (ประยูรค์ ปยุตโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๑-๓.

ฝึกฝนตนเอง มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐได้มิใช่ว่าอยู่เฉย ๆ ก็ประเสริฐเลย หากแต่อยู่ที่การฝึกฝนตน อยากมีบุคลิกภาพดี ต้องฝึกฝนตนเอง ^{๑๔}

๔. วิจิตร อวาทะกุล กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง บุคลิกภาพ : เทคนิค หลักการพัฒนาว่า

ผู้ที่จะเจริญก้าวหน้าได้รับความสำเร็จในชีวิต ควรต้องปรับปรุงบุคลิกภาพ วางตัวดี มีสัมมาคารวะ มานะปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ แต่งกายสะอาดเรียบร้อยสวยงาม ท่วงท่า การเดินสง่างาม . . . ผู้มีบุคลิกภาพดีย่อมสร้างความเชื่อถือ ศรัทธา ความเลื่อมใส ก่อให้เกิดความเกรงอกเกรงใจแก่ผู้พบเห็นทั่วไป ^{๑๕}

๕. ไอซอเครตีส (Isocrates) ซึ่งได้รับยกย่องจากซีเซโรว่าเป็น “Father of eloquence” (บิดาแห่งโวหาร) มีชีวิตอยู่ในระหว่างปี ๔๓๖–๓๓๘ ก่อนคริสตกาล ซึ่งเป็นผู้เน้นการปฏิบัติ (Practical) หรือการฝึกพูด ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับอวัจนภาษาในการสื่อสารว่า

ข้อสนับสนุนที่ดีที่สุดสำหรับการพูดคือบุคลิกและการกระทำของผู้พูดเอง, คำจะโน้มน้าวใจได้มาก ถ้าผู้กล่าวคือบุคคลที่มีชื่อเสียงดีมากกว่าผู้มีชื่อเสียงมัวหมอง และการโต้แย้งที่มาจากชีวิตจริงย่อมมีน้ำหนักมากกว่าการโต้แย้งด้วยถ้อยคำเปล่า ๆ เพราะฉะนั้น ยิ่งผู้พูดต้องการจะโน้มน้าวใจผู้ฟังมากเพียงใด ผู้พูดย่อมต้องพยายามดำรงชีวิตอย่างมีเกียรติและได้รับความเคารพนับถือจากเพื่อนร่วมชาติของเขา ^{๑๖}

๖. กันยา สุวรรณแสง ให้ทัศนะเกี่ยวกับบุคลิกภาพว่า

บุคลิกภาพ เป็นสิ่งที่ทำให้เรารู้จักคนใดคนหนึ่งในภาพรวมทั้งหมด บุคลิกภาพมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ในสังคม ทั้งในด้านส่วนตัวและอาชีพการงาน บุคลิกภาพที่ดีเป็นที่ชื่นชอบของคนโดยทั่วไป ทำให้สามารถสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ อย่างราบรื่น ส่งผลให้ประสบความสำเร็จในด้านต่าง ๆ ของชีวิตตามไปด้วย ความร่วมมือที่จะได้รับจากบุคคลอื่นก็มีมากและเมื่อบุคคลมีสัมพันธภาพที่ดีกับบุคคลที่แวดล้อม ได้รับความเชื่อถือจากบุคคลที่แวดล้อมเหล่านั้นก็ย่อมจะทำให้บุคคลนั้นเกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง เป็นสิ่งที่จะเสริมสร้าง

^{๑๔} จักรภัทร จิรัฐธรรม, บุคลิกท่านมหาบุรุษพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นคิด, ๒๕๔๕), หน้า คำนำ.

^{๑๕} รศ. วิจิตร อวาทะกุล, บุคลิกภาพ : เทคนิค หลักการพัฒนา, (ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มปป), หน้า คำนำ.

^{๑๖} อรรถรรณ ปิณฑน์โอวาท, หลักและปรัชญาของวาทยวิทยา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒–๑๓.

บุคลิกภาพของบุคคลอีกอย่างหนึ่ง และพัฒนาบุคลิกภาพที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ คนที่มีบุคลิกภาพดี มักจะประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานอาชีพไปด้วย เพราะมีความมั่นใจและมีความพร้อมที่จะปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความก้าวหน้าในการงานอาชีพจึงเกิดขึ้นตามไปด้วย^{๑๓}

๓. อรวรรณ ปิรันธน์โอวาท ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดสาร ของพระพุทธเจ้าตามหลักทวาทวิทยา ว่า

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าคือ การต้องการให้ประชาชนผู้มีสติปัญญาแตกต่างกัน เข้าใจได้ง่ายที่สุด และจดจำได้ง่ายที่สุด ง่ายต่อการท่องจำ และง่ายต่อการบอกเล่าต่อ ๆ กันมา วิธีการที่สำคัญสรุปได้ดังนี้

- ๑) ทรงใช้พระธรรมเทศนาซึ่งมีความยาวต่างกัน คือ ขนาดยาว ขนาดกลาง ขนาดสั้น
- ๒) ทรงถ่ายทอดสารด้วยวิธียกนิทานมีคติสอนใจ (Parable) และชาดก (Jataka)
- ๓) ทรงใช้วิธีการสนทนา (Dialogue) เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น
- ๔) ทรงใช้การยกตัวอย่างเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย (Metaphor) ในพระธรรมเทศนา และการสนทนาโต้ตอบ
- ๕) ทรงชี้ให้เห็นถึงปัจจัย ๔ อย่างที่ทรงคำนึงถึงเมื่อจะมีพระพุทธานุภาพ ปัจจัยทั้ง ๔ อย่าง คือ ความจริง ความได้ประโยชน์ ความพึงพอใจของผู้ฟัง และกาละ
- ๖) ทรงสอนไม่ให้เชื่ออย่างงมงายไร้เหตุผล โดยเหตุที่ความเชื่อเป็นรากฐานให้เกิดการพุด การแสดงความคิดเห็น ดังที่ปรากฏในกาลามสูตร^{๑๔}

๘. อวยพร พานิช และคณะ^{๑๕} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อวัจนภาษาในนวนิยายรอบทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕” จากการศึกษาพบว่า อวัจนภาษาในนวนิยายมิใช่ภาพจริงที่ปรากฏ แต่เป็นภาพจินตนาการซึ่งสร้างขึ้นด้วยตัวอักษรอธิบายภาพตัวละคร แต่มีความสำคัญในการเขียน

^{๑๓} ผศ.ดร. กัญญา สุวรรณแสง, การพัฒนาบุคลิกภาพและการปรับตัว, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บำรุงสาส์น, ๒๕๒๑), หน้า ๑.

^{๑๔} อรวรรณ ปิรันธน์โอวาท, หลักและปรัชญาของทวาทวิทยา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๓๘-๒๔๕.

^{๑๕} ผศ. อวยพร พานิช และคณะ, รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖, “เรื่องอวัจนภาษาในนวนิยายรอบทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, (กรุงเทพฯ : คณะนิเทศศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑๘-๑๑๙.

นวนิยายเนื่องจากผู้เขียนต้องการสื่อเรื่องราว สื่ออารมณ์ ความคิด ความรู้สึกต่าง ๆ ให้ผู้อ่านได้รับรู้ และเข้าใจเรื่องราว และพฤติกรรมของตัวละครอย่างเด่นชัด จึงใช้โวจน์ภาษาเพื่อทำหน้าที่ดังนี้ คือ

๑) เพื่อสร้างฉาก อธิบายเหตุการณ์ และสถานการณ์ในเรื่องเพื่อให้ผู้อ่านได้นึกภาพตามได้ อย่างชัดเจน ทำให้รู้ว่าตัวละครกำลังทำกริยาอาการอย่างไรอยู่

๒) เพื่อบอกบุคลิกของตัวละคร รวมทั้งลักษณะนิสัยว่าตัวละครเป็นคนเช่นไร นิสัยอย่างไร

๓) เพื่อสร้างอารมณ์ให้แก่ตัวละคร ทำให้ผู้อ่านรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ซึ่ง เกิดขึ้นจากพฤติกรรมตามเนื้อเรื่อง หรือตัวละครอื่น

๔) เพื่อสร้างภาพระยะใกล้ชิด เหมือนการเลื่อนระยะใกล้ (close up) ตัวละครในภาพยนตร์ ทำให้ผู้อ่านได้เป็นกริยาอาการ และท่าทางส่วนละเอียดในร่างกาย เช่น ขมวดคิ้ว ปรายหางตา กำมือ แน่น เป็นต้น

๕) เพื่อบอกขนาดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เป็นตัวละครในเรื่อง

๕. ณจิต ตีปานวงศ์^{๒๐} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของโวจน์ภาษาของนักร้อง แกรมมี่ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ต่อเยาวชน” โดยศึกษาในด้านการเปิดรับสาร การจดจำสาร พฤติกรรม การเลียนแบบโวจน์ภาษา จากการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่นิยมเปิดรับมิวสิควิดีโอของ นักร้องแกรมมี่ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ ทั้งทางโทรทัศน์และสถานที่เล่นจริง กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ จดจำสารด้านอาการภาษาของอำพล ลำพูนได้มากที่สุด รองลงมาคือวัตถุดิบภาษาของฟลาย ส่วนการ เลียนแบบอาการภาษาและวัตถุดิบ กลุ่มตัวอย่างมีพฤติกรรมอาการเลียนแบบอำพล ลำพูนมากที่สุด เหตุผลเพราะชอบและสนใจนักร้อง ในส่วนของวัตถุดิบ ภาษา เลียนแบบวัตถุดิบภาษาของทาทา ยัง มาก ที่สุด โดยเฉพาะเสื้อผ้าและทรงผม เหตุผลเพราะเป็นเสื้อผ้าที่หาซื้อง่าย หรือเป็นทรงผมที่ทำตามได้ ง่าย

๑๐. อานิก ทวีชาชาติ^{๒๑} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “เทคนิคการติดต่อสื่อสารเชิงโวจน์ภาษา ในการบำบัดปัญหาทางจิต” จากการศึกษาพบว่า การใช้โวจน์ภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารที่ทำให้ การรักษาปัญหาทางจิตมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพราะจิตแพทย์ใช้โวจน์ภาษาในการประเมิน

^{๒๐} ณจิต ตีปานวงศ์, “อิทธิพลของโวจน์ภาษาของนักร้องแกรมมี่ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ต่อเยาวชน”, วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ ภาควิชาการประชาสัมพันธ์, (คณะนิเทศ ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘๐-๘๒.

^{๒๑} อานิก ทวีชาชาติ, “เทคนิคการติดต่อสื่อสารเชิงโวจน์ภาษาในการบำบัดปัญหาทางจิต”, วิทยานิพนธ์วารสารศาสตร์มหาบัณฑิต (การสื่อสารภาครัฐและเอกชน), (คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า (๑)-(๒).

อาการของผู้ป่วยในการวินิจฉัยโรคที่แสดงอาการทางพฤติกรรม อารมณ์ ความคิด ทั้งเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี สร้างการยอมรับและเชื่อถือนระหว่างจิตแพทย์และผู้ป่วยจิตเวชได้เป็นอย่างดี ในส่วนผู้ป่วยจิตเวชนิยมชมชอบจิตแพทย์ที่มีบุคลิกภาพอ่อนโยน รับผิดชอบ และมีความเข้าใจผู้ป่วย

ในด้านเทคนิคการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาที่จิตแพทย์ใช้ในการรักษาปัญหาทางจิต ที่ช่วยการสร้างความสัมพันธ์ การยอมรับและความเชื่อถือน ได้แก่ การพยักหน้ารับ การมองหน้าผู้ป่วย การสัมผัสด้วยความสนิทสนมเป็นกันเอง การประคับประคองให้กำลังใจ การกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือด้วยท่าทีที่เหมาะสมทำให้ผู้ป่วยเล่ารายละเอียดของปัญหามากขึ้น

จากการศึกษาทั้งหลายดังกล่าวมา ทำให้ทราบว่า อวัจนภาษามีบทบาทสำคัญในการสื่อสารของบุคคลทุกรูปแบบ ทั้งการสื่อสารที่ไม่เป็นทางการและการสื่อสารที่เป็นทางการ และทุกสาขาอาชีพ อนึ่ง อวัจนภาษายังมีส่วนช่วยส่งเสริมให้การสื่อสารเกิดความน่าสนใจ และทำให้การสื่อสารมีความกระชับมากขึ้นดังปรากฏข้างต้น

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการศึกษาค้นคว้าในการทำวิจัยครั้งนี้ มีลำดับดังนี้ คือ

๑. ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก โดยเน้นที่มกนิกาย สุตตันตปิฎกเป็นหลัก พร้อมทั้งศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเศษ รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า และทฤษฎีการสื่อสารในปัจจุบัน
๒. ศึกษาวิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างพุทธวิธีการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา และการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตก
๓. เรียบเรียงนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ทราบแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา
๒. ได้ทราบถึงอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะที่ปรากฏในคัมภีร์ที่มกนิกาย สุตตันตปิฎก
๓. ได้ทราบถึงความสอดคล้องของการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาของพระพุทธเจ้า และการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตก

บทที่ ๒

แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสาร

๒.๑ แนวคิดว่าด้วยการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา

คำว่า การสื่อสาร (Communication) นั้น หมายถึง การสร้างความร่วมกัน ความคล้ายคลึงกัน ให้เกิดขึ้นระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร^๒ นอกจากนี้การสื่อสาร ยังมีความหมายในเชิงแนวความคิดตามความสนใจของนักวิชาการแต่ละคน แต่ละสาขาที่ให้ความสำคัญและพิจารณาการสื่อสารที่แตกต่างกันไป ดังนี้

วอร์เรน คับเบิลยู วิเวอร์ (Warren W. Weaver) ให้ทัศนะเกี่ยวกับการสื่อสารไว้ว่า

การสื่อสารเป็นคำที่มีความหมายกว้างและครอบคลุมถึงกระบวนการทุกอย่างที่จิตใจของคน ๆ หนึ่ง อาจมีผลต่อจิตใจของคนอีกคนหนึ่ง การสื่อสารจึงไม่ได้หมายความแต่เพียงการเขียนและการพูดเท่านั้น หากรวมไปถึงดนตรี ภาพ การแสดงบัลเลต์ และพฤติกรรมทุกพฤติกรรมของมนุษย์อีกด้วย^๓

เจอร์เกน รอยซ์ และ เกรเกอร์ เทปีสัน (Jurgen Ruesch and Gregory Bateson) ให้ความเห็นเกี่ยวกับการสื่อสารว่า “การสื่อสารไม่ได้หมายความการถ่ายทอดสารด้วยภาษาพูดและภาษาเขียนที่ชัดเจนและแสดงเจตนาชัดเจนเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงกระบวนการทั้งหลายที่คนมีอิทธิพลต่อกันด้วย”^๔ คำนิยามนี้ยึดหลักที่ว่า การกระทำและเหตุการณ์ทั้งหลายมีลักษณะเป็นการสื่อสาร หากมีผู้เข้าใจการกระทำและเหตุการณ์เหล่านั้น หมายความว่า ความเข้าใจที่เกิดขึ้นแก่คน ๆ หนึ่งนั้นได้เปลี่ยนแปลงข่าวสารที่คน ๆ นั้นมีอยู่และมีอิทธิพลต่อบุคคลผู้นั้น การสื่อสารนั้นนอกจากจะมีความหมายหลากหลายดังกล่าวมา ยังมีมากมายหลายประเภทอีกด้วย นั่นก็ขึ้นอยู่กับการใช้เกณฑ์ในการพิจารณาถึงสถานการณ์ของการสื่อสาร

^๒ กิติมา สุรสสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

(Communication Situation) ที่เกิดขึ้น เกณฑ์เหล่านี้ นักนิเทศศาสตร์ใช้ตัดสินรูปแบบและวิธีการสื่อสารในปัจจุบัน เกณฑ์ในเรื่องภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร แบ่งการสื่อสารโดยใช้ภาษาเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. การสื่อสารเชิงวจนภาษา (Verbal Communication) เป็นการสื่อสารโดยใช้ภาษาพูดหรือภาษาเขียนเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสาร เช่น การพูดภาษาต่าง ๆ หรือการเขียนเป็นภาษาต่าง ๆ

๒. การสื่อสารเชิงอวจนภาษา (Non-verbal Communication) เป็นการสื่อสารโดยรหัสหรือสัญลักษณ์อย่างอื่นที่ไม่ใช่ภาษาพูดหรือภาษาเขียน เช่น การแสดงอากัปกิริยาท่าทางการใช้เครื่องหมายวรรคตอนเครื่องหมายต่าง ๆ ที่สามารถสื่อความหมายได้^๔

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่แตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ เพราะมนุษย์สามารถพัฒนาการใช้สมองและใช้มือควบคู่กัน จนสร้างสังคมที่ประกอบด้วยวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมาได้ สื่อกกลางที่เชื่อมระหว่างโลกของความคิด และโลกของการทำงานหรือการผลิตทางวัตถุเข้าด้วยกันคือ ภาษา ภาษาในที่นี้หมายถึง ภาษาพูดและภาษาเขียน ตลอดจนภาษาท่าทาง และรูปแบบของภาษาสัญลักษณ์ประเภทต่าง ๆ ทำให้มนุษย์สามารถถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติให้แก่สมาชิกที่อยู่ร่วมกันในสังคมได้ และยิ่งไปกว่านั้น ภาษาก็ได้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้สึนึกคิด ค่านิยม ความเชื่อ ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง^๕ ในทุกสังคม และในทุกสมัยมนุษย์ใช้วิธีการสองอย่างสำหรับสื่อความหมาย คือ วิธีการที่อาศัยคำและวิธีการที่ไม่อาศัยคำ วิธีการที่อาศัยคำคือ การพูด-ฟัง และเขียน-อ่าน วิธีการที่ไม่ใช่คำได้แก่การกระทำที่แฝงความหมายอันเป็นที่รับรู้กันทั่วไป เช่น พิธีกรรม แฟชั่น ธรรมเนียม และอาการของร่างกาย เป็นต้น^๖

การสื่อสารจะประสบความสำเร็จได้ จะต้องมียาษา เป็นองค์ประกอบหนึ่ง อยู่ภายใต้สาร เนื้อหาของสาร คือ ความคิดที่กลั่นกรองออกมาเป็นเรื่องราว ความคิดนั้นไม่สามารถถ่ายทอดได้ถ้าไม่มีภาษา ภาษานั้นเป็นสื่อที่จะให้เนื้อหาเกาะเกี่ยวไปยังผู้รับสารให้เกิดความเข้าใจหรืออาจกล่าวได้ว่า ภาษาคือตัวสารนั่นเอง มีผู้กล่าวว่า ภาษาที่ใช้คือหัวใจของการสื่อสาร หมายความว่า ผู้ใช้ภาษาควรตระหนักในบทบาทและความสำคัญของภาษาที่มีต่อการสื่อสารของมนุษย์ เป็นส่วน

^๔ ประม ะ สตะเวทิน, **หลักนิเทศศาสตร์**, (กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า ๒๑. อ้างใน กิติมา สุรสนธิ, **ความรู้ทางการสื่อสาร**, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒.

^๕ อวยพร พาณิช และ คณะ, **ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๗-๘๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๑.

ช่วยให้เนื้อหาที่จะสื่อสารเป็นที่รับรู้และเข้าใจร่วมกันได้ สารทุกชนิดไม่ว่าจะสั้นยาวมากน้อยเพียงใด ก่อนที่คนเราจะสามารถรับรู้จนทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันได้นั้น จะต้องส่งมาในรูปของภาษาหรือสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง สารจะปรากฏขึ้นโดยตัวของมันเองแท้ ๆ ไม่ได้^๓ ในการสื่อสารนั้นผู้รู้ได้กล่าวเอาไว้ว่า ภาษา คือพาหะให้เนื้อหาของสารเกาะเกี่ยวจากผู้ส่งสาร ไปสู่ผู้รับสาร ผู้ผลิตภาษาคือ ผู้ส่งสาร ภาษาที่ออกมาจะดีหรือไม่อยู่ที่ทักษะในการสื่อสารของผู้ส่งสาร แต่ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับผู้รับสารด้วย เพราะผู้ส่งสารเลือกใช้ภาษาในการเสนอสารที่เหมาะสมกับผู้รับสารที่เหมาะสมกับความรับรู้และทักษะการใช้ภาษาของผู้รับสาร กล่าวคือ ผู้ส่งสารที่ดีนั้นต้องพูดจาภาษาเดียวกับผู้รับสาร คือ ต้องเรียนรู้ภาษาของผู้รับสารนั่นเอง^๔

สวานิต ยมาภัย ได้อธิบายเกี่ยวกับภาษาเพื่อการสื่อสารไว้ว่า ภาษาเพื่อการสื่อสาร คือ การที่ผู้ส่งสารมีเจตนาจะถ่ายทอดความคิดและวัตถุประสงค์ภายในใจไปยังผู้รับสารเป้าหมายที่แน่นอน แล้วต้องการให้ผู้รับสารเกิดปฏิกิริยาตอบสนอง เกิดความเข้าใจใกล้เคียงกับความตั้งใจของผู้ส่งสาร^๕

อริสโตเติล (Aristotle) นักปราชญ์ชาวกรีก กล่าวถึงภาษาคือคำพูดว่า เป็นส่วนประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งในสามส่วน ได้แก่ ผู้พูด คำพูด และผู้ฟัง

เบอร์โกล นักทฤษฎีที่มีชื่อเสียงทางนิเทศศาสตร์ กล่าวถึงภาษาว่า เป็นองค์ประกอบสำคัญของผู้ส่งสารและผู้รับสารที่จำเป็นต้องมี เพราะเป็นทักษะในการสื่อสารอย่างหนึ่ง

แจนนอนและวีเวอร์ ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า การสื่อสารจะมีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๖ ประการ คือ ผู้พูด เครื่องส่งสัญญาณ เครื่องรับ ผู้ฟัง และเสียงรบกวนสัญญาณในที่นี้ก็คือสิ่งที่รับรู้ร่วมกันระหว่างผู้สื่อสารได้แก่ภาษา

ชแรมม์ ซึ่งได้สร้างแบบจำลองการสื่อสารไว้ถึง ๔ แบบ ใน ๒ แบบแรก ชแรมม์กล่าวถึงคำว่า สัญญาณ แทนที่คำว่า สาร ซึ่งหมายถึง ภาษา ที่ใช้ในการสื่อสารนั่นเอง ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นความสามารถทางภาษาของผู้สื่อสาร ด้วยคำว่า ผู้เข้ารหัส และ ผู้ถอดรหัส หมายความว่า การสื่อสารจะดำเนินไปได้ราบรื่น เมื่อทั้ง ๒ ฝ่ายมีความสามารถในการส่งภาษาและรับภาษาที่อีกฝ่ายหนึ่งส่งมา ในแบบจำลองหลัง ๆ ชแรมม์กล่าวถึงผู้ส่งสารและผู้รับสารว่า เป็นผู้ตีความรหัส

^๓ สวานิต ยมาภัย, การสื่อสารของมนุษย์, (กรุงเทพฯ : ๖๘ การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๖๖.

^๔ อวยพร พาณิช และ คณะ, ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

^๕ สวานิต ยมาภัย, “การสอนภาษาเพื่อการสื่อสาร” คำบรรยายในการสัมมนาอาจารย์วิชาภาษาไทย, (หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๗), หน้า ๓๐๐-๓๐๑.

หมายความว่า ในการสื่อสารทั้งที่ส่งและผู้รับสารต่างทำหน้าที่ตีความภาษาในการสื่อสารและป้อนกลับสารใหม่ที่ตีความแล้วกลับไป ซึ่งย่อมจะทำให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น^{๑๑}

ภาษาที่ท่านผู้รู้เหล่านี้ให้ความหมายในการสื่อสารนี้ หมายถึงทั้งวจนภาษา คือ ภาษาพูด ภาษาเขียน และอวจนภาษา คือ ภาษาที่ไม่ใช่คำพูดหรือการเขียน เช่น สัญลักษณ์ การแสดงกิริยาท่าทาง การสัมผัส บุคลิกลักษณะท่าทางต่าง ๆ ของผู้ส่งสารและผู้รับสารที่แสดงออกเพื่อสื่อสารกัน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ภาษาทั้ง ๒ ประเภท มีส่วนอย่างมากในการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันซึ่งมีวิถีชีวิตดำเนินไปด้วยการติดต่อพบปะกันอยู่ตลอดเวลา ความเจริญทางเทคโนโลยีเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การสื่อสารทุกระบบถูกปรับเปลี่ยนไป ภาษาที่เช่นเดียวกันได้ถูกพัฒนามาตามลำดับตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่ละสังคมมีการใช้ภาษาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป นี้หมายรวมถึง อวจนภาษาด้วย

อนึ่ง ภาษาเป็นวัฒนธรรมประการสำคัญที่จำเป็นต้องเรียนรู้ก่อนและระหว่างการสื่อสาร ทั้งวจนภาษาและอวจนภาษา อวจนภาษามีกำเนิดมาก่อนวจนภาษา เป็นพฤติกรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาในแต่ละสังคม และมีความหมายเฉพาะที่สังคมกำหนดขึ้น แต่เนื่องจากอวจนภาษาไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวเป็นลักษณะของธรรมชาติ ทำให้แต่ละสังคมมีอวจนภาษาที่คล้ายคลึงกัน ในบางส่วนจัดได้ว่าเป็นอวจนภาษาสากล เช่น การโบกมือ การโอบกอด การชี้นิ้ว เป็นต้น^{๑๒}

จะเห็นได้ว่าภาษาทั้ง ๒ รูปแบบดำเนินควบคู่กันมาโดยไม่สามารถแยกออกมาดำเนินการได้เฉพาะตัวของมันเองได้ เพราะในการสื่อสารบุคคลต้องใช้ภาษาทั้ง ๒ รูปแบบในการสื่อสารควบคู่กันไปเพื่อเสริมหรือเน้นย้ำสร้างความเข้าใจให้แก่กันและกัน หากจะพูดหรือใช้อวจนภาษาหรืออวจนภาษาอย่างใดอย่างหนึ่งล้วน ๆ ในการสื่อสาร คงต้องใช้ความชำนาญ หรือมีการอธิบายมาก และอาจจะใช้เวลามากหรืออาจมีบุคคลที่ ๓ ในการแปลความหมายเพื่อสร้างความเข้าใจของแต่ละฝ่ายทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร ดังจะเห็นได้จากการสื่อสารของคนต่างสังคมกัน และภาษาไป จะมีล่ามแปลภาษาเพื่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้รับสาร แต่หากในการสื่อสารนั้น ผู้ส่งสารใช้ทั้งภาษาคำพูดและการแสดงออกของอวจนภาษาในรูปแบบต่าง ๆ ประกอบกัน เช่น การชี้บอก การพยักหน้าแสดงการรับรู้ หรือการยิ้มตอบรับ โบกมือห้าม หรือการนั่งตั้งใจฟัง หรือแสดงสีหน้าสงสัย เหล่านี้ย่อมจะสร้างปฏิกิริยาตอบกลับให้ผู้ส่งสารได้รับรู้ และสามารถสร้างความเข้าใจและสื่อสารแก่กันและกันได้ดียิ่งขึ้น จึงเป็นสิ่งที่แน่นอนตลอดไปว่า ในกระบวนการสื่อสารนั้น

^{๑๑} อวยพร พาณิช และคณะ, ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร, หน้า ๔.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

ภาษาทั้ง ๒ รูปแบบ คือ วจนภาษาและอวจนภาษานั้น มีความสำคัญต่อการติดต่อสื่อสารและต้อง
ดำเนินควบคู่กันไป จึงจะทำให้การสื่อสารประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์

๒.๑.๑ ความหมายของอวจนภาษา

ดังได้กล่าวแล้วถึงภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ๒ ประเภท คือ วจนภาษา และอวจนภาษา
วจนภาษา คือ ภาษาที่เป็นคำพูดและภาษาเขียน ในส่วนลักษณะของอวจนภาษานั้นในเบื้องต้น
นักวิชาการได้ให้ทัศนะในความหมายแตกต่างกันไป ดังนี้

อวยพร พาณิช และคณะ ได้ให้ความหมายว่า อวจนภาษา หมายถึง สัญลักษณ์ รหัสที่
มิใช่ตัวอักษร คำพูด แต่เป็นที่เข้าใจระหว่างผู้ส่งสาร และผู้รับสาร มีจุดหมายที่จะสื่อสารและ
ปฏิกิริยาตอบสนอง^{๑๒} และท่านได้ให้ความเห็นว่า อวจนภาษาที่มักพบในการสื่อสารระหว่างบุคคล
ด้วยการพูด ฟังเป็นหลัก ได้แก่ กิริยาอาการ, การแต่งกาย, กลิ่น, สัมผัส, สีหน้าแวตา, น้ำเสียง,
ระยะห่าง, และเวลา เป็นต้น^{๑๓}

สมชาติ กิจจรยง ได้ให้ความหมายของอวจนภาษาไว้คล้ายกันว่า อวจนภาษา
หมายถึง ภาษาที่ไม่ได้แสดงออกมาโดยการใช้อักษรหรือคำพูดโดยตรง แต่ได้แสดงในรูปสื่ออื่น
แทน ซึ่งสามารถสื่อความหมายหรือตีความได้ อันได้แก่ กิริยาท่าทาง ลักษณะของรูปร่างหน้าตา
สายตา การสัมผัส เวลา สถานที่ ระยะห่าง การแต่งกาย เสียง กลิ่น ภาพ ฯลฯ ที่มนุษย์พอจะเข้าใจได้
หากสังเกตหรือมีประสบการณ์ในการติดต่อกับคนหรือกลุ่มบุคคลบ่อย ๆ^{๑๔}

กิติมา สุรสนธิ ได้กล่าวเอาไว้เกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารเชิงอวจนภาษา (Non-verbal
Communication) ว่า อวจนภาษา หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสื่อสารกันโดยไม่ได้ใช้
ภาษาพูด หรือภาษาเขียนในการสื่อความหมาย^{๑๕}

จากทัศนะของนักวิชาการเหล่านี้ ทำให้ทราบได้ว่า อวจนภาษา คือ ภาษาที่ไม่ใช่ภาษา
พูด หรือภาษาเขียน แต่อาจมาพร้อมกับภาษาพูดหรือภาษาเขียน คือปรากฏในลักษณะของการใช้
สัญลักษณ์ บุคลิกท่าทาง การแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ของผู้ส่งสาร การใช้วัตถุสิ่งของ

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๔} สมชาติ กิจจรยง, *อ่านใจคนจากภาษาท่าทาง*, (กรุงเทพฯ : บริษัท ซีเอ็ดดูเคชั่น จำกัด
(มหาชน), ๒๕๓๕), หน้า ๕.

^{๑๕} กิติมา สุรสนธิ, *ความรู้ทางการสื่อสาร*, หน้า ๒๘.

เครื่องประดับ หรืออุปกรณ์ต่าง ๆ น้ำเสียง การเน้นเสียง จังหวะของการพูดและการหยุดพูด และยังคงรวมตลอดไปถึงสิ่งอื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในการแปลความหมายของมนุษย์ เช่น ระยะห่างที่กำหนดไว้สำหรับคนแปลกหน้า หรือคนใกล้ชิด การเลือกใช้เสื้อผ้า การเลือกสีสำหรับของใช้หรือเครื่องตกแต่ง การมาสาย การตรงต่อเวลา ฯลฯ^{๑๖}

๒.๑.๒ ประเภทของอวัจนภาษา

ในกระบวนการสื่อสาร การสื่อความหมายด้วยอวัจนภาษาของคนเรานั้นอาจปรากฏออกมาได้ในหลาย ๆ ลักษณะ โดยไม่ต้องพูดหรือไม่ต้องเขียน ผู้ส่งสารอาจใช้กิริยาท่าทาง สัญลักษณ์ รหัส หรือบุคลิกลักษณะแบบต่าง ๆ ที่ผู้รับสารสามารถทำความเข้าใจได้ ใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารร่วมกัน ลักษณะการสื่อสารด้วยอวัจนภาษานี้ นักวิชาการทั้งหลายได้จัดแบ่งไว้หลายลักษณะ ดังเช่น คแนปป์ (Knapp)^{๑๗} ได้แบ่งออกเป็น ๘ ประเภท คือ

๑. การสื่อสารในเรื่องระยะทางหรือเนื้อที่ (Proxemics or Space) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความหมายที่เกี่ยวกับระยะของบุคคล (Personal Space) ซึ่งจะถูกกำหนดความหมายไว้จากสังคม เกี่ยวกับการใช้อาณาเขต (Territoriality) ของบุคคล โดยจะมีปัจจัยต่าง ๆ ที่จะเป็นตัวกำหนด อาทิ เพศ (Gender) เชื้อชาติ (Race) สถานภาพ (Status) รวมถึงบุคลิกภาพ (Personality)

๒. การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อความหมายจากเวลา (Time or Chronemics) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความหมายของเวลาตามลักษณะของวัฒนธรรม หรือระบบวัฒนธรรม (Culture Time System) ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ (Formal and Informal Time)

๓. การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารจากภาษากาย (Kinesic) เป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลที่ผู้อื่นสังเกตเห็นได้ไม่ว่าจะเป็นท่าทาง (Postur) กิริยาอาการ (Gestures) การแสดงออกทางสีหน้า (Facial Expressions) การแสดงออกทางนัยน์ตา (Eye behavior)

๔. การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อความหมายจากสิ่งที่ปรากฏทางกายภาพ (Physical Appearance) อันได้แก่ ความสดชื่น (Cheerful) ความเป็นคนมีลักษณะโต้แย้ง (Argumentative) ความเป็นคนอารมณ์ร้อน (Hot-Tempered) ความเป็นคนเชื่อมั่นในตัวเอง (Confidence Optimistic) ซึ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่สามารถสื่อความหมายที่แตกต่างกันไป

^{๑๖} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๕.

^{๑๗} Mark, Knapp, Nonverbal Communication in Human Interaction, (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1976), p. 23. อ้างใน กิติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๒๘.

๕. การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อความหมายโดยวิธีการสัมผัส (Haptics) ซึ่งสามารถถ่ายทอดสื่อความหมายในลักษณะที่แตกต่างกันได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะและสถานที่ รวมทั้งบุคคลที่ไปสัมผัสด้วยการสัมผัสบางครั้งขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามความหมายของการสัมผัสนอกจากจะขึ้นอยู่กับแต่ละวัฒนธรรมแล้ว ยังขึ้นอยู่กับลักษณะการสัมผัส และตำแหน่งส่วนร่างกายที่สัมผัสด้วย วิธีการสัมผัส (Haptics) ปรวิภาษา (Paralanguage) และวัตถุ หรือสิ่งต่าง ๆ (Artifacts) ที่ผู้สัมผัสแสดงออกร่วมด้วย

๖. การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อความหมายโดยการใช้ปรวิภาษา (Paralanguage) ปรวิภาษาคือสิ่งเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับภาษาพูดหรือภาษาเขียน อันได้แก่ ระดับน้ำเสียง หรือโทนของเสียง คุณภาพเสียง ความดังค่อยของเสียง รวมทั้งจังหวะในการพูดของบุคคลด้วย ส่วนสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับภาษาเขียนได้แก่ ลักษณะของตัวอักษรที่เขียน ขนาดของตัวอักษร ช่องไฟ เครื่องหมายต่าง ๆ รวมทั้งน้ำหนักรการใช้เส้นต่าง ๆ ในการเขียน

๗. การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อความหมายจากวัตถุ หรือสิ่งต่าง ๆ (Artifacts) อันได้แก่การรับรู้ความหมายจากสภาพแวดล้อม และวัตถุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในขณะนั้น ซึ่งอาจเป็นเสื้อผ้า ของใช้ เครื่องประดับ เครื่องสำอาง ยานพาหนะ ธง รูปภาพ ฯลฯ เป็นต้น^{๑๘}

ส่วนเอ็ดเวิร์ด ที. ฮอลล์ (Edward T.Hall)^{๑๙} แบ่งอวัจนภาษาเป็น ๖ ประเภท โดยรวมสัมผัสภาษาเข้าในอาการภาษาหรือภาษาท่าทาง ดันแคน (Duncan)^{๒๐} ได้จัดแบ่งโดยนัยเดียวกัน อวยพร พาณิช^{๒๑} และคณะ แบ่งอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารเป็น ๑๑ ประเภท โดยหมายรวมถึงอวัจนภาษาที่ใช้ในภาษาเขียน เช่น กลิ่น รส ภาพ สี ลักษณะตัวอักษรและวรรคตอน เป็นต้น เข้าด้วย

อวัจนภาษาแยกย่อยได้หลายประเภทดังที่กล่าวมา และนักวิชาการแต่ละคนต่างก็ให้ทัศนะแตกต่างกันไป แต่เมื่อว่าด้วยอวัจนภาษาที่มีความสัมพันธ์กับบุคคล สามารถแบ่งได้เป็นประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

^{๑๘} กิติมา สุรสุนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๒๘-๓๐.

^{๑๙} Edward T. Hall, *The Silent Language*, (New York : Garden City, Doubledy, 1973). P. 32. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๒๐} พชนี เษจรรยา และคณะ, แนวคิดหลักนิเทศศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : บริษัทเฮลโล่การพิมพ์ (1998) จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๘๑-๘๒.

^{๒๑} อวยพร พาณิช และคณะ, ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร, หน้า ๑๒.

๑. อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยระยะห่างหรือพื้นที่ (Space, Proxemics) หมายถึง พื้นที่ ระยะทาง หรือระยะห่างระหว่างบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่ง ซึ่งเป็นคู่สื่อสารกัน Edward T. Hall กล่าวไว้ว่า เนื้อที่ สถานที่ หรือระยะใกล้ไกล ในการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร สามารถแสดงถึงสถานภาพของบุคคล ความสัมพันธ์ของบุคคล รวมถึงความสำคัญของเนื้อหาที่สื่อสารกันได้^{๒๒} ในการสื่อสารกันนั้น คู่สื่อสารมักรักษาระยะเนื้อที่ใกล้ไกล ซึ่งการจัดระยะนั้นจะขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล จากการศึกษา Edward T. Hall ได้กำหนดเขตระยะห่างที่ใช้ในการสื่อสารไว้ ๔ ระยะคือ

๑. ระยะส่วนตัว (Intimate zone) คือความห่างระยะ ๐ ถึง ๑ ฟุตครึ่ง
๒. ระยะส่วนบุคคล (Personal zone) คือความห่างระยะ ๑ ฟุตครึ่ง ถึง ๔ ฟุต
๓. ระยะสังคม (Social zone) คือความห่างระยะ ๔ ฟุต ถึง ๑๒ ฟุต
๔. ระยะสาธารณะ (Public zone) คือความห่างระยะตั้งแต่ ๑๒ ฟุตขึ้นไป^{๒๓}

การบุกรุกพื้นที่ เนื่องจากบุคคลมีการกำหนดพื้นที่หรือระยะห่างเพื่อตัวเองดังกล่าวมา เมื่อมีการบุกรุกพื้นที่ ความรู้สึกที่พื้นที่หรือระยะส่วนตัวถูกบุกรุกจะมีผลต่อการสื่อสารระหว่างคนสองคน ถ้าบุกรุกพื้นที่ส่วนตัวของคนที่อยู่ใกล้เคียง คน ๆ นั้นจะมีการเคลื่อนไหวแขนและร่างกายเพิ่มขึ้น พูดตะกุกตะกัก ใช้คำพูดมากขึ้น มีความเครียดเพิ่มขึ้น และความคล่องตัวในการสื่อสารลดน้อยลง เขจะมีทัศนคติที่ไม่ค่อยดีนักต่อสิ่งที่ท่านพูด โดยสถานการณ์ปกติเล็กน้อยบุคคลจะมีการตอบโต้การบุกรุกพื้นที่ เช่น การขยับแขนขา การมองหน้า หรือการนำสิ่งของมาบังพื้นที่ส่วนตัวของตน หากเป็นสถานการณ์ใหญ่โตหรือรุนแรง อาจมีการตอบโต้รุนแรงเพิ่มขึ้นจนถึงการสู้รบ เช่น สงครามที่เกิดขึ้นก็มีผลมาจากการบุกรุกพื้นที่ มาตรฐานหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมจะเป็นตัวกำหนดระยะห่างระหว่างบุคคล ซึ่งแยกพิจารณาได้เป็น ๓ ประเภท คือ^{๒๔}

๑) ลักษณะของบุคคล ซึ่งในการสื่อสารนั้นบุคคลจะอยู่ใกล้หรืออยู่ไกลกันเพียงใด ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบเหล่านี้ คือ เพศ อายุ เชื้อชาติ วัฒนธรรม สถานภาพ ความคุ้นเคยหรือความรัก ลักษณะนิสัย และอารมณ์ เช่น ผู้ชายจะยืนหรือนั่งห่างกันมากกว่าผู้หญิง เนื่องจากผู้ชายมีอาณาเขต

^{๒๒} Edward T. Hall, *The Silent Language*. (New York : Garden City, 1973), pp. 32. อ้างใน กิติมา สุรสุนธิ, *การใช้อวัจนภาษาในการสื่อสาร*, ๒๕๓๐, หน้า ๑๑.

^{๒๓} Edward T. Hall, *The Silent Language*. (New York : Garden City, 1973), pp. 32. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๒๔} อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนวัชสิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, "อวัจนภาษาในนวนิยายรอบ ทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕", หน้า ๑๖-๑๘. (รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

รอบตัวกว้างขวางกว่า บุคคลที่อายุใกล้เคียงกันมักยืนอยู่ใกล้กันมากกว่าบุคคลที่อายุอ่อนกว่าหรือแก่กว่ากัน คนเชื้อชาติเดียวกัน มักยืนอยู่ใกล้กันมากกว่าคนต่างเชื้อชาติ วัฒนธรรมบางวัฒนธรรม เช่น อาหารนิยมทักทายกันในระยะใกล้ชิดมาก เป็นต้น

๒) ลักษณะความสัมพันธ์ หมายถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างคู่สื่อสาร เป็นไปในรูปแบบใด สามารถสังเกตได้จากระยะห่างระหว่างกัน กล่าวคือ

๑. ความเป็นทางการ ถ้าโอกาสหรือเรื่องที่สนทนากันเป็นทางการมากเท่าไร ระยะห่างระหว่างคู่สื่อสารจะยิ่งห่างกันมาก

๒. ความคุ้นเคยกับสถานที่ สถานที่ใดที่เราเคยไปและเคยอยู่ เราจะรู้สึกคุ้นเคยกับสถานที่นั้นมาก และวางตัวเป็นกันเองมากกว่าสถานที่ที่ไม่คุ้นเคย

๓. วัตถุประสงค์ของความสัมพันธ์ กรณีที่คู่สื่อสารมีความสัมพันธ์เป็นมิตรกัน ร่วมกันทำงาน มักอยู่ใกล้ชิดกัน แต่หากเป็นการแข่งขันกันมักวางตัวให้อยู่ไกลกัน

๔. ความเป็นผู้นำ ผู้ที่เป็นผู้นำในการสื่อสาร มักเป็นผู้ที่อยู่ตรงกลางวงสื่อสาร และเป็นคนที่ใช้เนื้อที่มาก เช่น ผู้นำประชุมมักอยู่หัวโต๊ะที่ทุกคนมองเห็นได้ชัดเจน มีที่เว้นข้าง ๆ พอเหมาะ หรือขนาดของห้องทำงานและโต๊ะทำงานก็แสดงตำแหน่งใหญ่เล็กต่างกัน ผู้นำและลูกน้องจะอยู่ใกล้ไกลกันมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยส่วนบุคคล และความต้องการที่จะใช้อำนาจและตำแหน่งที่นั่ง โดยปกติหัวหน้ามักให้คนที่คล่องสะดวกถูกใจอยู่ใกล้ตัวมากกว่าคนอื่น เช่น เลขานุการ ลูกน้องอื่น ๆ มักจะรายล้อมข้างหน้า

๓) ลักษณะทางสภาพแวดล้อม ได้แก่แบบสถาปัตยกรรมของสถานที่ สี และเฟอร์นิเจอร์ ภายในห้อง อุณหภูมิ แสง เสียง ล้วนมีส่วนช่วยให้เกิดความใกล้ชิดหรือห่างกัน เช่น ในห้องที่กว้างมาก ๆ คนมักจะยืนอยู่ใกล้กันมากกว่าจะกระจายกันไปทั่วห้อง

จากที่กล่าวมา ทำให้ทราบว่า การจัดและกำหนด รวมทั้งการรักษาอาณาเขตรอบ ๆ ตัวเอง เป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวมนุษย์และสัตว์ มนุษย์มีสัญชาตญาณในการกำหนดอาณาเขตห้ามบุกรุก และมีวิธีการต่าง ๆ ที่จะส่งสัญญาณให้ผู้บุกรุกทราบอารมณ์ ความรู้สึกของตนเองในขณะนั้น พฤติกรรมเหล่านี้มิได้เกิดจากสัญชาตญาณเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังมีผลเกิดจากสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย การกำหนดอาณาเขตของบุคคลดังกล่าวมา จะมากน้อยเพียงไร อารมณ์และปฏิกิริยาโต้ตอบการบุกรุกจะรุนแรงเพียงไร หรือออกมาในรูปแบบใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น วัฒนธรรม สถานการณ์ เวลา สถานที่ ความแตกต่างของฐานะทางสังคม เพศ

และโดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ^{๒๕} ซึ่งฮอลล์ (Hall) ได้กล่าวเอาไว้ว่า “ระยะระหว่างบุคคลจะใกล้และมีอาณาเขตน้อย เมื่อบุคคลรู้จักและสนิทสนมกันมาก และระยะดังกล่าวจะเพิ่มขึ้น เมื่อความรู้จักสนิทสนมระหว่างบุคคลน้อยลง” ^{๒๖}

๒. อัจฉนภาษาที่เกี่ยวกับเรื่องเวลา (Time ro Chronemics) หมายถึง อัจฉนภาษาที่ทำให้ความสำคัญเรื่องเวลาและช่วงเวลายเป็นหลัก สามารถบอกความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้อย่างดี Edward T. Hall ได้กล่าวไว้ว่า “เวลาพูดได้ (Time Talk) กลางวันมีความหมายอย่างหนึ่ง กลางคืนมีความหมายอย่างหนึ่ง การตรงต่อเวลา หรือไม่ตรงต่อเวลานั้นคความหมายก็มีความหมายสำหรับผู้ทำการแต่ละคน ตามลักษณะสังคมวัฒนธรรมของแต่ละสังคมซึ่งไม่เหมือนกัน” ^{๒๗} การรับรู้เรื่องความสัมพันธ์ของเวลานั้นแตกต่างกันในแต่ละวัฒนธรรม แต่ละวัฒนธรรมจะมีระยะเวลาต่างกัน เป็น ๓ ระบบ คือ

๑. เวลาทางเทคนิค ทางวิทยาศาสตร์ เช่น สุริยจักรวาล

๒. เวลาที่เป็นทางการ ได้แก่ วัน เดือน ปี ฤดู

๓. เวลาที่ไม่เป็นทางการ เช่น ความหมายของคำว่า ตรงเวลา ต่างกัน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ ความแตกต่างกันในเรื่องสถานภาพของบุคคล ความเชื่อ และมาตรฐานทางสังคม ความหมายของเวลาที่เหมาะสมต่างกัน เช่น สังคมไทยเราไม่นิยมใช้โทรศัพท์บอกเรื่องร้ายในเช้ามีด หรือไม่โทรศัพท์ติดต่อกับผู้อื่นในยามวิกาล หากไม่มีเรื่องร้ายแรง ^{๒๘} เป็นต้น

ระยะห่างและเวลาถูกกำหนดโดยกฎเกณฑ์มาตรฐานและความเห็นพ้องต้องกันของสังคม ฉะนั้นหากปฏิบัติผิดแยกออกไปก็จะทำให้เกิดความเข้าใจผิดกันได้ นอกจากนี้เวลายังเข้ามาเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร เช่น นักธุรกิจนัดพบจะให้ความสำคัญแก่เวลามาก หากเป็นนัดสังสรรค์ธรรมดา ก็อาจมาสายได้บ้าง บางครั้งความสำคัญของเวลาขึ้นอยู่กับบุคคลที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เช่น เราจะให้เวลากับคนที่เรารู้สึกว่ามีความสำคัญต่อเรามากกว่าจะให้เวลากับบุคคลที่มีความสำคัญน้อย เป็นต้น

^{๒๕} สุมิตร คุณานุกร, ภาษาท่าทาง, หน้า ๕๕.

^{๒๖} Edward T. Hall, อ้างใน สุมิตร คุณานุกร, ภาษาท่าทาง, หน้า ๖๐.

^{๒๗} Edward T. Hall, The Silent Language. (New York : Garden City, 1973), pp. 32. อ้างใน กิติมา สุรสุนธิ, การใช้วจนภาษาในการสื่อสาร, ๒๕๓๐, หน้า ๑๐.

^{๒๘} อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนวัชสิริวงษ์, เมตตา กฤตวิทย์, “อัจฉนภาษาในนวนิยายรอบ ทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, หน้า ๑๕. (รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

๓. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกาย (Kinesics) หรือกายภาษานี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการใช้การเคลื่อนไหวทางร่างกายในการสื่อสาร คำว่า Kinesics ได้เกิดขึ้นโดยนักมานุษยวิทยาชื่อ เรย์ เบิร์ด วิสเซล (Ray Bird Whistell) ในต้นปี ค.ศ. ๑๙๕๐ และในปีต่อมาได้มีการศึกษาเกี่ยวกับความสำคัญของวัตถุภาษาเพิ่มมากขึ้น มีการอ้างถึงการใช้ภาษาสัญญาณในการเขียนในศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ และ ๑๙ มีการโต้เถียงเกี่ยวกับการกำเนิดภาษา แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจน Charles Darwin ซึ่งเป็นนักชีววิทยา พบว่า “การแสดงออกทางสีหน้าเป็นรูปแบบของการตกทายเป็นสิ่งแรก ที่เห็นเมื่อมีการพบปะเกิดขึ้นระหว่างมนุษย์” ต่อจากนั้น ในศตวรรษที่ ๒๐ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้เสนอแนะว่า “ศักยภาพของการสื่อสารก็คือ การเคลื่อนไหวทางร่างกาย เขาได้ให้ความเห็นว่า การเคลื่อนไหวเป็น “หน้าต่าง” ที่จะทราบถึงความรู้สึกภายในของกลุ่มสนทนา”^{๒๕} สุมิตร คุณานุกร กล่าวว่า “การใช้ท่าทางเป็นเครื่องมือสื่อความหมายหรือเป็นภาษาในการถ่ายทอดความหมายและอารมณ์ระหว่างบุคคล หรือระหว่างสัตว์ หรือระหว่างสัตว์กับคน หรือคนกับสัตว์ การสื่อสารด้วยภาษาท่าทางนี้มีขอบเขตของการแสดงออกกว้างขวางมาก คือคนเราสามารถสื่อสารได้หลายวิธี เช่น การแสดงออกทางสีหน้า สายตา การขยับร่างกาย การจัดระยะระหว่างบุคคล น้ำเสียงและระดับเสียง”^{๓๐} แฟรงก์ (Dr. Lawrence K. Frank) แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด กล่าวไว้เช่นกันว่า “การสื่อสารด้วยภาษาท่าทาง เป็นวิธีการสื่อสารที่เก่าแก่ที่สุดและเป็นวิธีแรกที่เราใช้ในชีวิต”^{๓๑}

ในเบื้องต้นของการศึกษา ผู้ศึกษาค้นคว้าได้เรียกการสื่อสารประเภทนี้ด้วยคำต่าง ๆ กันไป เช่น เรช (Ruasch)^{๓๒} ใช้คำว่า การสื่อสารโดยไม่ใช้คำพูด ซึ่งรวมถึงลักษณะที่ทำการสื่อสารกันเหล่านี้ คือ ภาษาสัญญาณ (Sign language) เช่น การส่งสัญญาณสื่อสารของลูกเสือ การส่งภาษาใบ้ ภาษาการกระทำ (Action language) หมายถึงการกระทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ที่จะก่อให้เกิดการสื่อความหมายแทนคำพูด และภาษาวัตถุ (Object language) รวมถึงการแสดงออกทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจในการใช้ หรือแสดงวัตถุต่าง ๆ ฮอลล์ (Edward T.

^{๒๕} กิติมา สุรสนธิ, การใช้อวัจนภาษาในการสื่อสาร, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๓๐} สุมิตร คุณานุกร, ภาษาท่าทาง, หน้า ๒.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๓๒} Jurgen Ruech and Weldon Kees, *Nonverbal Communication*, (Berkeley, Calif.:

Hall)^{๓๓} เรียกการสื่อสารแบบนี้ว่า ภาษาเงียบ (Silent language) ฟาสท์ (Fast)^{๓๔} ใช้คำว่า ภาษาร่างกาย (Body language)

การสื่อสารด้วยภาษาท่าทางนี้ยังไม่ได้มีการระบุไปอย่างแน่ชัดว่า เกิดขึ้นเนื่องจากการถ่ายทอดของสภาพแวดล้อม หรือได้รับการสั่งสอน หรือเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติตามธรรมชาติ ชูทส์ (William C. Schuts) ได้กล่าวเอาไว้ว่า “ความคิด ทักษะและสภาพจิต จะมีอิทธิพลต่อลักษณะท่าทางของคน”^{๓๕} ความคิดนี้ได้รับการสนับสนุนจาก รอล์ฟ (Dr. Rolf) ซึ่งแสดงความคิดเห็นว่า “ลักษณะอารมณ์ต่าง ๆ สามารถพัฒนาบุคลิก และท่าทางของบุคคลได้หลาย ๆ แบบ”^{๓๖} แต่เมื่อก้าวโดยสรุป ภาษาท่าทางอาจเกิดได้จากสาเหตุเหล่านี้คือ

- ๑) เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ
- ๒) เป็นลักษณะการได้รับการอบรมสั่งสอน
- ๓) เป็นลักษณะของประเพณีและสภาพแวดล้อม
- ๔) เป็นลักษณะที่เกิดจากการเรียนรู้และการฝึกหัด^{๓๗}

หากจะแยกแยะไปให้ละเอียด มีปัจจัยที่ก่อให้เกิด หรือปัจจัยอันเป็นที่มาของการสื่อสารด้วยภาษาท่าทาง มีอยู่ด้วยกันถึง ๑๘ ประการ จากการแยกแยะของบาคเกอร์ และ โคลลินส์ (Barker and Colins)^{๓๘} คือ

๑. พฤติกรรมของสัตว์และแมลง
๒. วัฒนธรรม
๓. สภาพแวดล้อม
๔. ท่าทาง สีหน้า และการเคลื่อนไหวร่างกาย

^{๓๓} Edward T. Hall, *Silent Language*, (New York: Doubleday and Co., 1970). อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๔.

^{๓๔} Julius Fast, *Body Language*, (Philadelphia: M. Evans and Co., Inc., 1970). อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

^{๓๗} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาริราช, *ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๓*, หน้า ๑๒๘.

^{๓๘} Larry L. Barker and Nancy B. Collins. “Nonverbal and Kinesic Research,” in P Emmert and W.D. Brooks (eds), *Methods of Research in Communication* (Boston: Houghton Mifflin, 1970), pp. 343-372. อ้างใน สุมิตร คุณานุกร, *ภาษาท่าทาง*, หน้า ๔-๕.

๕. พฤติกรรมของมนุษย์
๖. กระสวนหรือรูปแบบของการแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบ
๗. การเรียนรู้
๘. เครื่องจักร เครื่องกลต่าง ๆ
๙. สื่อมวลชนต่าง ๆ
๑๐. สถิติปัญหาและความฉลาด การรับรู้ จินตนาการและความคิดสร้างสรรค์
๑๑. คนตรี
๑๒. ภาษาทุก ๆ รูปแบบ
๑๓. การแต่งกาย
๑๔. สภาพจิต
๑๕. รูปภาพ
๑๖. ช่วงระยะ
๑๗. การสัมผัสสลับคำ และความรู้สึกลึกทางผิวหนัง
๑๘. เวลา

สำหรับการสื่อสารด้วยภาษาท่าทางของบุคคลนั้น แบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. ท่าทางของบุคคล (a person's posture)
๒. การแสดงออกทางสีหน้า (facial expressions)
๓. การแสดงกิริยาท่าทางโดยการใช้ศีรษะและมือ (head and hand gestures)^{๓๕}

การสื่อสารโดยการวางท่าทาง (Communication through posture) เป็นส่วนหนึ่งของการปรากฏร่างกายเมื่อบุคคลนั่ง ยืน หรือเดิน ท่าทางถูกตัดสินจากการที่บุคคลวางท่าทางอย่างไรหรือวางไหล่อย่างไร ตำแหน่งของขาของแขนของมือและของศีรษะ Hewes อธิบายว่า มีท่าทางที่ต่าง ๆ กันมากกว่า ๑,๐๐๐ ท่าทางในแต่ละบุคคลที่เราจะสามารถคาดคะเนถึงวัตถุประสงค์ อารมณ์ของการเดิน การยืน การนั่งของเขาได้ แต่จำนวนของท่าทางของบุคคลจะถูกนำมาใช้เพียงเล็กน้อย ท่าทางมักจะเป็นสิ่งชี้แสดงถึงอารมณ์และสะท้อนถึงทัศนคติที่บุคคลรู้สึก โดยการดูจากสภาพทางสังคมที่บุคคลนั้นอยู่ มีนักวิจัยได้ทำการวิจัยโดยการแอบสังเกตการแสดงที่ผิดปกติของคนอื่น ซึ่งอาจเป็นตัวชี้ความไม่ชอบของบุคคลที่นั่งร่วมด้วยพบว่า พฤติกรรมดังกล่าวจะขึ้นอยู่กับความตระหนักของบุคคล ท่าทางทุกอย่างมักจะมีวัตถุประสงค์ เช่น การตบเข้าแสดงถึงการโกรธ หรือการ

^{๓๕} กิติมา สุรสุนธิ, การใช้วจนภาษาในการสื่อสาร, หน้า ๒๑.

นั่งในที่ชุมนุมชนก็จะมีท่าทางที่ค่อนข้างสำรวม เป็นต้น แม้การเดินก็แสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกของบุคคลที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนั้นได้

การสื่อสารโดยใช้กิริยาท่าทาง (Communication Through Gesture) การแสดงกิริยาท่าทางต่าง ๆ ออกมาทางแขน ขา การเดิน ยืน นั่ง บอกให้ทราบถึงอารมณ์ ความรู้สึกให้ผู้พบเห็นได้ทราบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่าทางที่เกี่ยวข้องกับคำพูด จะช่วยให้ความหมายชัดเจนขึ้น หรืออาจเป็นส่วนประกอบของโครงสร้างภาษา เช่น เมื่อบุคคลแสดงท่าทางสายศีรษะ การยกไหล่ การเลิกคิ้ว และการเบิกนัยน์ตาโตขึ้น อาจจะไม่ต้องกล่าวคำว่า “ฉันไม่ทราบ” เมื่อถูกถาม เพราะอาการเหล่านี้จะแสดงความหมายโดยตัวของมันเอง มีการวิจัยที่แสดงถึงลักษณะกิริยาท่าทางที่ใช้มือและศีรษะในการที่ทำให้คำพูดชัดเจนขึ้น โดยการเปรียบเทียบการฟังของผู้ฟังชาวสวาทที่เป็นคำพูดเพียงอย่างเดียวโดยไม่เห็นกิริยาท่าทาง กับกลุ่มผู้ฟังอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งได้ฟังทั้งคำพูดและเห็นกิริยาท่าทางด้วย ปรากฏว่า ความเข้าใจที่มีต่อสารของผู้ฟังกลุ่มหลังมีมากกว่ากลุ่มแรกถึงร้อยละ ๒๐ - ๓๐^{๔๐}

การสื่อสารโดยการแสดงออกทางสีหน้า (Communication Through facial expressions) ใบหน้าเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการสื่อสาร เราสามารถทำหน้าที่ตาในอารมณ์ต่าง ๆ ได้มากมาย ส่วนที่สำคัญ ๆ บนใบหน้าคือ หน้าผาก คิ้ว เปลือกตา จมูก แก้ม ริมฝีปาก และกราม การแสดงอารมณ์บนใบหน้าจะขึ้นอยู่กับการใช้กล้ามเนื้อส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ ตัวอย่างของอารมณ์ที่เราสามารถสังเกตได้จากใบหน้า เช่น ประหลาดใจ กลัว โกรธ สงสัย มีความเศร้า มีความสุข สนใจ ตัดสินใจ ฯลฯ เป็นต้น

การแสดงออกขั้นพื้นฐาน เช่น การยิ้ม การตอบสนอง ความกลัว มักจะเป็นการแสดงออกที่เป็นอัตโนมัติแม้กับเด็กที่เพิ่งเกิดใหม่ และเมื่อโตขึ้นก็จะเกิดการเลียนแบบการแสดงอารมณ์ต่าง ๆ มากขึ้น วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมจะมีการแสดงออกต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ แตกต่างกันไป เช่น คนอเมริกันจะแสดงสีหน้าเศร้าในงานศพ ในขณะที่ในสังคมตะวันออกบางสังคมจะแสดงสีหน้าที่มีความสุขในงานศพ^{๔๑} เป็นต้น มีการศึกษาเกี่ยวกับการใช้สายตาซึ่งสามารถสื่อความหมายที่น่าสนใจมากมาย เช่น การใช้สายตาหวานชื่น แสดงความสัมพันธ์ของคู่รัก การใช้สายตาเบิกโพลงแสดงความกลัว การใช้สายตาเย็นชา แสดงถึงความไม่พอใจ ไม่สนใจ เป็นต้น การกระพริบตาในความถี่ที่ต่างกันก็เป็นสื่อที่แสดงอารมณ์ได้ การไม่ค่อยกระพริบตาหรือกระพริบตาในอัตราต่ำ อาจแสดงถึงความกลัว มีการศึกษาเกี่ยวกับการกระพริบตาซึ่งมีความสัมพันธ์กับอารมณ์ สรุปไว้ว่า

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

กระพริบตาดำกว่า ๑๐ ครั้ง/นาที แสดงถึง ความเยือกเย็น
กระพริบตามากกว่า ๔๐ ครั้ง/นาที แสดงถึง ความตึงเครียด ประสาท
กระพริบตาประมาณ ๑๐ ครั้ง/นาที แสดงถึง ความผิดปกติ^{๔๒}

จากหนังสือของ Mark Knapp ซึ่งเขียนเกี่ยวกับการสื่อสารเชิงอวัจนะ ในการพบปะ
ของบุคคล ได้แบ่งประเภทของกายภาษา ตามลักษณะของการใช้ไว้ ๕ ชนิด คือ

๑) ท่าทางที่แสดงโดยการใช้มือและศีรษะ (Emblems) ที่จะแสดงความหมายได้ชัดเจนและ
สามารถใช้เดี่ยว ๆ ได้ มีลักษณะสัญลักษณ์มากกว่า ๑๐ แบบที่ใช้ในอเมริกา การแสดงท่าทางโดย
การใช้มือและศีรษะจะมีความหมายอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับแต่ละวัฒนธรรม ในการพูดแต่ละภาษา จะ
มีการใช้สัญลักษณ์แตกต่างกันไปตามแต่ละภาษา

๒) การสร้างตัวอธิบาย (Illustrators) คือการใช้มือในการแสดงควบคู่ไปกับการพูด กิริยา
ท่าทางจะต้องเข้ากันกับคำพูด เช่น ทำมือแสดงลักษณะ เมื่อพูดว่าโลกกลม เป็นต้น

๓) การแสดงออกท่าทางหรืออารมณ์ (Affect displays) เช่น การแสดงออกทางใบหน้า ทาง
นัยน์ตา เป็นต้น แม้ในส่วนอื่น ๆ ของร่างกายในบางโอกาสก็ถูกใช้เพื่อแสดงอารมณ์ได้เช่นกัน เช่น
การกระโดดโลดเต้นเมื่อดีใจ นัยน์ตาที่เข็งกร้าวแสดงอารมณ์โกรธ การบีบมือในทางอายุรเวชเป็น
ตัวชี้บ่งถึงความกังวลใจ ความกลัว

๔) กิริยาท่าทางที่ใช้เป็นเครื่องมือบังคับ (Regulators) คือ กิริยาท่าทางที่บังคับทิศทาง
ลักษณะของการสนทนาระหว่างคนสองคน หรือมากกว่านั้น ผู้ฟังจะแสดงกิริยาที่เป็นปฏิกริยาตอบ
กลับโดยใช้ภาษาร่างกายมายังผู้พูด ในรูปแบบท่าทางเงียบ ๆ ซึ่งจะไม่รบกวนผู้พูดเหมือนกับการ
โต้ตอบด้วยคำพูด เช่น การป้อนหู เพื่อสื่อความหมายว่า ไม่ได้ยิน ขอให้พูดดังขึ้น, การโบกมือเข้า
ออกเพื่อบอกให้ผู้พูดรู้ว่า ต้องพูดเร็วขึ้นหรือช้าลง, การมองด้วยสายตาที่ถ่มมิ่งทึ่ง เพื่อบอกให้หยุด
พูด หรือเงียบลง เป็นต้น การใช้กิริยาบังคับดังกล่าว อาจใช้เพื่อการตรวจสอบจับผิด หรือใช้เพื่อการ
เรียกร้องความสนใจ และบางครั้งใช้เพื่อให้เกิดความขบขัน

๕) กิริยาท่าทางในการปรับตัว (adaptors) เช่น เมื่อมีการโกหกหรือใช้ภาษาไม่ดีออกไป ทำ
ให้ต้องปรับตัวเพื่อกลบเกลื่อนหรือเพื่อให้ภาษาเข้าใจได้ง่ายขึ้น ผู้โกหกจะเกาที่ลำคอ เพื่อกลบ
เกลื่อนหรือลงโทษตัวเอง^{๔๓}

สำหรับการวิเคราะห์กิริยาท่าทางในการสื่อสารนั้น อาจพิจารณาได้ ๒ แนวทาง คือ

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๔๓} Mark Knapp, Nonverbal Communication in Human Interaction, (New York : Holt,
Rinchart and Winston, 1976). p. 23. อ้างใน กิตติมา สุรสนธิ, การใช้อวัจนภาษาในการสื่อสาร, หน้า ๒๔.

- ๑) การเน้นลักษณะโครงสร้างของกริยาท่าทาง ตามที่ Bird whistell ได้ศึกษาไว้
- ๒) การเน้นความหมายและหน้าที่ของกริยาท่าทาง ^{๔๔}

การใช้ท่าทางเพื่อการสื่อสารมีข้อควรพิจารณา ๒ ประเด็นใหญ่ ๆ ได้แก่ มาตรฐานการใช้กริยาท่าทาง ความหมายและหน้าที่ที่ใช้ในการสื่อสาร

มาตรฐานการใช้กริยาท่าทาง ขึ้นอยู่กับการผสมผสานระหว่างตัวแปร ๓ อย่าง ได้แก่

- ๑) ตัวแปรเกี่ยวกับคน ได้แก่ลักษณะบางประการของคนที่เกี่ยวข้องว่ามีอิทธิพลต่อการเลือกพฤติกรรม และวิธีที่ทำให้เกิดพฤติกรรมนั้น ในที่นี้หมายถึงสภาพของอารมณ์และจิตใจ บุคลิกลักษณะนิสัย เพศ วัย รูปร่าง ความผิดปกติทางร่างกาย ความผิดปกติทางการย่อยอาหาร และโครงสร้างของร่างกาย สุขภาพ ความเหนื่อยและความเครียด นิสัยพิเศษบางอย่างที่ได้จากการคร่ำเคร่งฝึกฝน เช่น นักกีฬา นักดนตรี และประการสุดท้ายคือประเพณี เผ่าพันธุ์และวัฒนธรรม

- ๒) ตัวแปรเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ (Interaction) การพิจารณาตัวแปรนี้ควรเข้าใจธรรมชาติและวัตถุประสงค์ของปฏิสัมพันธ์ให้เข้าใจว่า

- ก) สภาพทางสังคมบางสถานการณ์ไม่สามารถใช้ท่าทางมากอย่างที่ต้องการได้ เช่น ในงานเลี้ยงรับรอง ไม่สามารถใช้ท่าทางสบาย กระโดดโลดเต้นเหมือนการไปปิกนิก เป็นต้น

- ข) เป้าหมายของการปฏิสัมพันธ์ เช่น การสัมพันธ์นั้นมุ่งผลที่งาน จะมีการใช้สายตามาก หากเป็นการมุ่งผลที่คนจะมีการยิ้มแย้มมาก

- ค) สมัยนิยม เป็นสภาพการณ์ที่นิยมในแต่ละสมัยเป็นตัวช่วยในการกำหนดท่าทาง เช่น การที่ผู้ชายเปิดประตูให้ผู้หญิงเดินผ่าน เป็นต้น

- ๓) ตัวแปรด้านสภาพแวดล้อม เป็นอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการแสดงกริยาท่าทางมากหรือน้อยของบุคคล ได้แก่ ความกว้างหรือแคบของสถานที่หรือห้องที่สื่อสารกัน การจัดเฟอร์นิเจอร์ในห้องนั้น เสียงและเสียงรบกวนภายในห้อง อุณหภูมิและการจัดที่นั่งภายในห้อง

ความหมายและหน้าที่ของกริยาท่าทาง มีลักษณะที่ควรพิจารณา ดังนี้

- ๑) การใช้กริยาท่าทางแทนคำพูด ในแต่ละวัฒนธรรมและวัฒนธรรมย่อย ย่อมอาจพัฒนาการใช้วจนภาษาด้านกริยาท่าทางแทนคำพูด เพื่อแสดงอารมณ์ ทักษะและความต้องการซึ่งมีทั้งที่คล้าย ๆ กัน และแตกต่างกันตามลักษณะวัฒนธรรมนั้น ๆ

^{๔๔} อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนวัชสิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, “วจนภาษาในนวนิยายรอบ ทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, หน้า ๑๑. (รายงานผลการวิจัยทุนบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

๒) การใช้วจนภาษาด้านกิริยาท่าทาง แสดงอารมณ์และทัศนคติบางอย่างแม้ว่าจะเป็นลักษณะสากล แต่ละวัฒนธรรมจะมีกฎเกณฑ์และการกำหนดมาตรฐานการใช้กิริยาท่าทางให้เหมาะสมกับสถานการณ์หนึ่ง ๆ ต่างกัน ในบางวัฒนธรรมมีความแตกต่างระหว่างเพศหญิงกับเพศชาย เช่น ผู้หญิงสามารถแสดงอารมณ์อ่อนไหวได้มากกว่าผู้ชาย เป็นต้น

๓) การใช้กิริยาท่าทางขยายเน้นคำพูด บางครั้งไม่เด่นชัด

๔) วัฒนธรรมส่วนใหญ่มักห้ามใช้กิริยาท่าทางที่ควบคุมพฤติกรรมในที่สาธารณะ เช่น ห้ามจ้องคนใช้ต่อหน้าแขก หรือลงโทษลูกต่อหน้าผู้อื่น เป็นต้น

๕) การควบคุมปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกัน บุคคลแต่ละคนจะใช้กิริยาท่าทางในการควบคุมปฏิสัมพันธ์ต่างกันอย่าง แตกต่างกันในบุคคลหนึ่ง ๆ มักใช้กิริยาท่าทางควบคุมปฏิสัมพันธ์ที่ค่อนข้างคงที่ มาตรฐานการใช้กิริยาท่าทางเป็นตัวควบคุมปฏิสัมพันธ์ที่ต่างกันขึ้นอยู่กับ เพศ เชื้อชาติ บุคลิกลักษณะนิสัย และบทบาทของผู้พูดและผู้ฟัง^{๔๕}

เนื่องจากในการสื่อสาร บุคคลใช้กิริยาท่าทางในการสื่อสารมากกว่าวจนภาษาประเภทอื่น กิริยาท่าทางจึงสามารถส่งข่าวสารให้กับผู้อื่นได้มากกว่าวจนภาษาประเภทอื่น ๆ และมากกว่าวจนภาษา และมีปัจจัยหลาย ๆ อย่างที่เป็นตัวแปรให้บุคคลแสดงภาษาท่าทางออกไปต่าง ๆ กัน ที่สำคัญที่สุดคือ วัฒนธรรมของแต่ละสังคม ดังนั้น ในการสื่อสารด้วยภาษาท่าทางและการตีความหมาย ผู้สื่อสารจึงควรให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมของสังคมเป็นเครื่องประกอบด้วย

๔. วจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ (Physical Appearance) หมายถึง วจนภาษาที่ประกอบเป็นลักษณะภายนอกของบุคคล ได้แก่ รูปร่างหน้าตา ความสูง ต่ำ อ้วน ผอม เป็นต้น ลักษณะทางกายภาพนี้ มีส่วนในการสื่อสารเบื้องต้น เพราะถือเป็นประตูด่านแรกซึ่งผู้รับสารสังเกตเห็น หากผู้ส่งสารมีรูปร่างหน้าตาเป็นที่ประทับใจของผู้รับสาร ถือเป็นการเปิดประตูสู่การสื่อสาร ลักษณะทางกายภาพของบุคคลนี้ มีส่วนในการสร้างความนิยมชมชอบเช่นเดียวกับอวจนภาษาประเภทอื่น อย่างไรก็ตาม ความนิยมชมชอบหรือทัศนคติเรื่องความสวยงามเป็นเรื่องเฉพาะวัฒนธรรม มีทั้งที่ใกล้เคียงกันและต่างกัน อีกทั้งเป็นไปตามแต่ละยุคสมัย เช่น ในสมัยพุทธกาล ชาวอินเดียมีความเชื่อถือเรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ซึ่งผู้ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะนั้น ถือว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการเป็นผู้ฉลาดสามารถจะเป็นใหญ่ เป็นผู้ที่จะเป็นพระราชหรือผู้นำในอนาคต เป็นต้น ส่วนในปัจจุบัน ทัศนคติในเรื่องดังกล่าวได้ถูกลบเลื่อนไปตามกาลสมัย ความเชื่อถือ

^{๔๕} อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนวัชสิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, “อวจนภาษาในนวนิยายรอบ ทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, หน้า ๑๒-๑๔. (รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

นิยมชมชอบในเรื่องดังกล่าวได้เปลี่ยนไป ผู้คนมีทัศนคติในเรื่องของรูปร่างหน้าตาแตกต่างกันไป แต่อย่างไรก็ตามในกลุ่มผู้รับสารทั้งหลาย ผู้ที่มีความนิยมชมชอบในเรื่องรูปร่างหน้าตานี้ ก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก

รูปร่างที่ปรากฏแก่สายตาผู้อื่น ถือเป็นอีกมิติหนึ่งของพฤติกรรมเชิงอวัจนะ จะเห็นได้จากที่เราให้ความสนใจกับรูปร่างทั้งของคนและของผู้อื่นมาก ขนาดของรูปร่าง ความสูง น้ำหนักผม เสื้อผ้า เครื่องแต่งร่างกาย และเครื่องสำอาง เป็นสิ่งที่บอกลักษณะนิสัย บุคลิก และทัศนคติของคนได้ จากผลการวิเคราะห์เห็นได้ชัดว่า การจัดแบ่งบุคลิกเป็นไปตามการแบ่งรูปร่างของคน เช่น คนที่มีรูปร่างเตี้ยกลมและอ้วน อาจจะมีบุคลิกเฉื่อยชา อดทน อ่อนโยน อบอุ่น น่ารัก ใจกว้าง สันโดษ และใจดี คนผอมและมีลักษณะเหมือนนักกีฬา มักจะชอบมีอำนาจเหนือคนอื่น ร่าเริง ใจเร็ว เจ้าอารมณ์ ใจร้อน และมองโลกในแง่ดี กระตือรือร้น มีความเชื่อมั่นใจตนเอง และเป็นคนมีประสิทธิภาพ ส่วนคนประเภทผอมสูง ผอมบาง มักจะมีบุคลิกภาพเป็นคนที่ไม่ชอบยุ่งกับคนอื่น เก็บตัว เกรงเครียด ระมัดระวัง ประณีต ช่างคิด มีความรู้สึกไว ช่างจัดการ ขี้อาย และขี้สงสัย^{๔๖} ในเรื่องรูปร่างหน้าตานี้ รจิตลักษณ์ แสงอุไร ได้ให้ทัศนะว่า ขนาดของรูปร่าง ความสูง และน้ำหนักมักจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับความปลอดภัย ความสวย อย่างเช่นพระเอกในจินตนาการของคนทั่วไปมักจะมีรูปร่างสูง แข็งแรงเหมือนนักกีฬา มิใช่อ้วนเตี้ย ส่วนนางเอกในจินตนาการต้องเป็นคนที่สูงพอสมควรและเพริชว สีส้มวลชนทำให้ภาพในฝันเหล่านี้เป็นจริงอยู่ตลอดเวลา ด้วยการเลือกพระเอกภาพยนตร์หรือโทรทัศน์ที่ตรงกับจินตภาพเหล่านี้ ด้วยเหตุที่ความสวยงามทางร่างกายเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดึงดูดใจให้มีการสื่อสารระหว่างบุคคล ดังนั้น คนอ้วนเตี้ย หรือผอมแห้ง จึงมักจะถูกลืมมองข้าม^{๔๗}

การศึกษาเรื่องลักษณะทางกายภาพ มีข้อควรพิจารณาประกอบดังนี้ คือ

๑) การแต่งกาย เป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ทางสังคม และเชื้อชาติ เป็นการบ่งบอกให้รู้ถึงรสนิยม สถานภาพ บุคลิกลักษณะนิสัยและอารมณ์

๒) คนส่วนใหญ่มักแต่งตัวให้สอดคล้องกับมาตรฐานความงามในสังคมนั้น ๆ และมาตรฐานสถานภาพทางสังคม เช่น การแต่งกายตามแฟชั่นที่นิยมขณะนั้น และคนร่ำรวยมักแต่งตัวดีบ่งบอกฐานะ เป็นต้น

^{๔๖} รจิตลักษณ์ แสงอุไร, นิเทศศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพฯ, เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๑๐-๑๑๒.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐-๑๑๒.

๓) เพศ วัย อาชีพ ศาสนา ค่านิยมทางสังคม และนิยมส่วนตัวล้วนกำหนดลักษณะการแต่งกายของบุคคล เช่น ผู้ที่มีอาชีพครุฑมักใส่เสื้อผ้าสีเขียวหรือแบบเรียบ ๆ เป็นต้น

๔) ผ้า สี แบบ สไตล์ ความเรียบร้อย และความทันสมัยเปลี่ยนแปลงไปตามสมัย เวลา และค่านิยม

๕) ความสั้นยาวของผม สไตล์ และสีผม เป็นเครื่องบอกอายุ เช่น ผมสีดอกเลา มักหมายถึงผู้สูงอายุที่ผมหงอกประปราย ผมยาวประบ่ามักหมายถึงวัยรุ่น เป็นต้น^{๔๘} นอกจากนี้ สีผม แบบทรงผม และอนามัยของเส้นผม จะให้ความหมายและความรู้สึกแก่ผู้พบเห็นแตกต่างกัน เช่น คนผมสีอ่อนจะให้ความสดใสสว่างกว่าสีผมเข้ม ซึ่งจะให้ความรู้สึกคุณมากกว่า ส่วนคนทำงานมักจะไว้ทรงผมที่ทะมัดทะแมง เช่น ตัดสั้น หรือรวบรัดให้เรียบร้อย คนที่มีอนามัยของเส้นผมไม่ดีจะให้ความรู้สึกแหยงหรือให้ความรู้สึกหดหู่ เป็นต้น^{๔๙} ในส่วนของสีผิว (Skin) หมายถึงสีของผิว และลักษณะของผิวของบุคคลยังแสดงออกถึงความหมายที่แตกต่างไปเช่นกัน เช่น คนผิวดำหรือสีน้ำตาล จะให้ความรู้สึกแข็งแรง มากกว่าคนสีผิวขาวหรือคนที่ผิวบางจะให้ความรู้สึกน่าทะนุถนอมมากกว่าคนผิวหยาบกร้าน เป็นต้น^{๕๐}

ลักษณะรูปร่างหน้าตาดังกล่าวมา ถือเป็นอวัจนภาษาประการหนึ่งที่มีผลต่อการสื่อสารเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกับกลุ่มบุคคลที่เรียกว่า รูปปีปมาณิกา คือผู้ที่มีความชอบในเรื่องรูปร่างหน้าตา ความสวยงาม ความหล่อเหลาองอาจ ผิวพรรณสะอาดหมดจด ดังนั้นในการสื่อสาร ผู้ส่งสารจึงต้องคำนึงถึงในเรื่องของลักษณะรูปร่างหน้าตาของตนเอง รวมถึงการพูดหรือให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวด้วย

๕. อวัจนภาษาที่ปรากฏด้วยวิธีการสัมผัส (Haptics) หมายถึง อวัจนภาษาที่เกิดจากการใช้การสัมผัส เช่น การโอบกอด จับมือ กุมมือ ลูบหัว แตะไหล่ เป็นต้น เพื่อสื่อสารความรู้สึกและอารมณ์ตลอดจนความปรารถนาที่ฝังลึกอยู่ในใจของผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร การใช้การสัมผัสนั้น ความหมายของการสัมผัสจะขึ้นอยู่กับลักษณะเหล่านี้ คือ ช่วงเวลา ตำแหน่งที่ได้รับการสัมผัส การแสดงออก ความหนักเบา ความถี่ และความรู้สึก^{๕๑} เช่น เมื่อสัมผัสมือหรือโอบหน้า เบาหรือแรง จะมีความหมายต่างกัน การสัมผัสศีรษะของเด็ก ๆ ในระหว่างการคุยหยอกล้อแสดงถึงความความ

^{๔๘} อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนวัชสิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, “อวัจนภาษาในนวนิยายรอบทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, หน้า ๑๕-๑๖. (รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

^{๔๙} กิติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๒๕.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๕๑} อรุณี บัวรุ่งเทียน, “ผลของการสัมผัสของนักจิตวิทยาการปรึกษาต่อการรับรู้ความรู้สึก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (ภาควิชาจิตวิทยา คณะศิลปศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า ๓.

รักความเอ็นดู หรือการที่นักฟุตบอลชบอดกอดกันเมื่อยังประตูได้ในการแข่งขัน แสดงถึงความยินดี และความสามัคคีภายในทีม การสัมผัสระหว่างหญิงและชายที่เป็นคู่รักกัน เป็นต้น

วัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อความหมายของการสัมผัสที่เกิดขึ้น ในบางวัฒนธรรม หญิงสาวและบางครั้งชายหนุ่มสัมผัสมือกับคนอื่น ๆ โดยที่ไม่มีความหมายอย่างอื่น นอกจากความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อน แต่ในบางวัฒนธรรมการสัมผัสดังกล่าวอาจแสดงถึงการมีความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นกว่าความเป็นเพื่อน

การสัมผัสสามารถถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกของผู้ใหญ่ได้ดี เช่น การสัมผัสที่นุ่มนวล ย่อมแสดงถึงความรัก ความทะนุถนอม ความเห็นอกเห็นใจ และการยอมรับ ส่วนการสัมผัสที่กระด้าง ย่อมแสดงออกถึงความรู้สึกในทางตรงกันข้าม^{๕๒} เป็นต้น การสัมผัสโดยการโอบหลังหรือโไหล่ เป็นการแสดงความสนิทสนม ความไว้นือเชื่อใจ การสัมผัสระหว่างบุคคล อาจส่งผลทางจิตใจได้ต่าง ๆ กัน ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เวลา สถานที่ การสัมผัสที่แสดงออกอาจเป็นการแสดงความสนิทสนม ความไว้นือเชื่อใจ หรือการเอาใจช่วย แต่เป็นการละลาบละล้วงได้ หากผู้ที่อาวุโสน้อยไปลูบหลังโอบโไหล่ผู้อาวุโสสูงกว่าหรือบางทีการที่ชายหนุ่มถูกเนื้อต้องตัวหญิงสาว อาจเป็นการแสดงออกซึ่งความรักความเสน่หา แต่บางครั้งอาจกลายเป็นการดูถูกหรือการลวนลามได้ ในกรณีที่ไม่วู้จักกันดี^{๕๓} การใช้วจนภาษาเรื่องการสัมผัสในวัยผู้ใหญ่ นั้น มีข้อควรพิจารณาดังนี้

๑) ผู้ใหญ่ควรใช้สัญลักษณ์อื่นแทนการสัมผัสในการบอกถึงความต้องการ แต่ผู้ใหญ่ก็ยังคงต้องการการสัมผัสทางกายอยู่ เพราะเป็นการแสดงความใกล้ชิด คั่นเคย อบอุ่น เป็นความปรารถนาที่อยู่ในส่วนลึกของจิตใจ

๒) คนแต่ละคนแต่ละอาชีพ แต่ละวัฒนธรรม มีประสบการณ์เรื่องการสัมผัสที่แตกต่างกัน

๓) การสัมผัสที่เกิดขึ้นมากที่สุด คือการสัมผัสระหว่างเพศตรงข้าม

๔) ข้อห้ามในเรื่องการสัมผัสต่างกันในแต่ละวัฒนธรรม ขึ้นอยู่กับเพศ เชื้อชาติ อายุ ศาสนา ศีลธรรม ระดับความคั่นเคย และความผูกพัน เช่นการจับมือ การจูบลาเพื่อน

๕) การสัมผัสจะเป็นการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าการสัมผัสนั้นใช้เพื่อสื่ออะไร และใช้ในรูปแบบใดของการสัมผัส

^{๕๒} สุมิตร คุณานุกร, ภาษาท่าทาง, หน้า ๑๗.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

๖) การสัมผัสในบริเวณต่าง ๆ ของร่างกาย มักสื่อความหมายต่างกัน เช่น การกุมมือ แสดงการให้กำลังใจ ให้ความอบอุ่น วางใจ การตบไหล่เป็นการปลอบใจ การลูบหัวเป็นการที่ผู้ใหญ่ปลอบประโลมแสดงความเอ็นดู

๗) บริเวณที่ถูกสัมผัสในตัวมักถูกสัมผัสไม่เท่ากันทุกบริเวณ เช่น มือจะถูกสัมผัสมากกว่าขา ไหล่มักจะถูกสัมผัสมากกว่าคอ เป็นต้น^{๔๔}

๖. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางปริภาษา (Paralanguage) หมายถึง อวัจนภาษาที่ปรากฏในลักษณะของเสียง องค์ประกอบที่เป็นเสียงของคำพูด (Speech) ซึ่งตรงข้ามกับองค์ประกอบที่เป็นคำและความหมาย ดังนั้น เสียงหรือปริภาษา จึงหมายถึงสิ่งที่เสริมหรือเป็นส่วนหนึ่งของภาษา เป็นสิ่งที่ช่วยในด้านการเข้าใจภาษา แบ่งออกได้หลายชนิดได้แก่

๑) คุณภาพของเสียง (Voice quality) เป็นคุณภาพความสูงต่ำของเสียง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่าง ได้แก่ กังวาน การออกเสียงหนักเบา การควบคุมริมฝีปากและการควบคุมจังหวะ

๒) ความแรงของเสียง (Intensity) หรือการบีบตัวของคลื่นเสียงซึ่งทำให้ได้ยินเสียงดังหรือค่อย

๓) อัตราความเร็วและช่วงการพูด (Rate and Timing) หมายถึง ความเร็วในการพูดและความยาวของคำพูดและจุดที่หยุดพูด

๔) ระดับเสียง (Pitch) ได้แก่ความถี่และความดังของเสียง

๕) เสียงที่แปลกออกไป (Vocal segregates) คือการพูดติดอ่างหรือพูดติดขัดตะกุกตะกัก

๖) การพูดคล่อง (Fluency) คือพูดไปได้ตลอด ไม่มีการซ้ำคำเดิม หยุดชะงักตะกุกตะกักหรือพูดวกวน

๗) รูปแบบของเสียง (Vocal characterization) ได้แก่ การส่งเสียงร้อง หัวเราะ ตะโกน การจาม การถอนหายใจ และการกรน^{๔๕}

องค์ประกอบต่าง ๆ ของปริภาษาเหล่านี้ ทำให้แต่ละคนมีเสียงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น เสียงของดาวตลกต๊อต๊อก เสียงของผู้ว่ากรุงเทพฯ สมัคร สุนทรเวช หรือของหม่อมราชวงศ์กึกกฤษี ปราโมช เป็นต้น เสียงของคนเรานั้น สามารถบอกถึง เพศ อาชีพ พื้นฐานด้านเชื้อชาติ บุคลิกลักษณะนิสัย และอารมณ์ได้ เช่น สาวบางคนแต่งตัวสวยงามเมื่อเปล่งเสียงเราจึงรู้ว่า เป็นสาวประเภทสองหรือสาวแปลงเพศ คนที่มีนิสัยใจร้อนมักพูดเร็ว เป็นต้น แม้ตำนานสุภายิตไทยยัง

^{๔๔} อวยพร พานิช, ถิรพันธ์ อนวัชสิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, “อวัจนภาษาในนวนิยายรอบ ทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, หน้า ๑๔-๑๕. (รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

^{๔๕} รจิตลักษณ์ แสงอุไร, นิเทศศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

กล่าวเอาไว้ว่า “สำเนียงส่อภาษา กิริยาส่อสกุล” ซึ่งหมายถึงการจะรู้จักคน ๆ นั้นว่าอยู่ภาคไหนหรือประเทศไหน หรือมาจากสังคมเมืองหรือชนบท ก็โดยอาศัยฟังสำเนียงจากเสียงพูดของบุคคลนั้น

นอกจากนั้น เสียงยังบอกให้รู้ถึงทัศนคติของบุคคลที่มีต่อบุคคลอื่น และสิ่งอื่น ๆ เช่น น้ำเสียงที่เอ่ยถึงบุคคลหนึ่งอย่างชื่นชมยินดี แสดงให้เห็นทัศนคติที่ดีต่อบุคคลนั้น หากกล่าวถึงอย่างประชดประชัน อาจหมายถึงไม่ชอบหน้าหรือจิตใจกันบางอย่าง นอกจากนี้เสียงยังสามารถบอกความมีอำนาจและสถานภาพของบุคคลได้ เช่น ผู้ที่เป็นใหญ่กว่าผู้อื่นมักเอ่ยวาจาด้วยเสียงดัง หรือชัด ผู้ที่น้อยมักพูดกับผู้อื่นด้วยท่าที่อ่อนน้อม เสียงอ่อน ๆ ไม่กล้าเถียงผู้ใหญ่ว่า เป็นต้น ^{๕๖} อีกทั้งเสียงยังบอกให้ทราบลักษณะนิสัยและบุคลิกของผู้พูด เมื่อคนได้ยินเสียงเราอาจทราบได้ถึงอายุ เพศ เชื้อชาติ ความสูง น้ำหนัก ขนาดของร่างกาย สถานภาพ การศึกษาและภาษาถิ่น จากการศึกษาอย่างละเอียด ทำให้ทราบว่า ผู้ฟังสามารถที่จะแยกได้ว่าผู้พูดเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง ผิวดำหรือผิวขาว และเป็นผู้ใหญ่หรือเด็ก และสามารถบอกได้ว่า อายุอยู่ระหว่าง ๒๐-๓๐ ๔๐-๕๐ และ ๖๐-๗๐ และคนไหนมีการศึกษาต่ำกว่ามัธยมศึกษา หรือจบมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา นอกจากนี้ยังบอกได้ว่า ภาษาถิ่นไหน และมีการศึกษาเกี่ยวกับความสูง น้ำหนัก และขนาดของร่างกาย ซึ่งพบว่า เสียงจะสามารถบอกได้ถูกต้องว่า คนไหนมีลักษณะผิดจากธรรมดา ^{๕๗}

การจัดบุคลิกตามคุณภาพของเสียง นักวิชาการได้จัดบุคลิกภาพตามคุณภาพของเสียงผู้พูดไว้ดังนี้

ผู้ชายและผู้หญิงที่มีเสียงต่ำ แสดงว่า เป็นคนเย็นชา เชื่องช้า เก็บตัว และมีลักษณะเหมือนผู้ชาย คนที่มีเสียงขึ้นจมูกจัดว่าเป็นคนที่ชอบคร่ำครวญ จู้จู้ และไม่น่ารัก ผู้ชายที่มีเสียงแผ่วเบาคล้ายกระซิบ จัดว่าเป็นคนหนุ่มมีหัวทางด้านศิลปะ ผู้หญิงที่มีเสียงแผ่วคล้ายกระซิบ จัดว่ามีลักษณะเป็นผู้หญิง ตัวเล็ก ๆ น่ารัก สวยบ๊อง ๆ มีความคิดไม่ค่อยลึกซึ้ง และไม่คอยฉลาด ผู้ชายที่มีเสียงห้าว แสดงว่าเป็นคนที่เป็นผู้ใหญ่ ปรับตัวได้ดี และรอบรู้ ทันคน แต่ผู้หญิงที่มีเสียงห้าวเป็นคนที่มีความลักษณะเหมือนผู้ชาย โง่ เงอะงะ จี้เกียจ ทิ่ม และจี้แหว่ เสียงกระด้างบอกให้ทราบว่า มีความผิดปกติทางสมอง ^{๕๘}

^{๕๖} อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนวัชสิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, “อวัจนภาษาในนวนิยายรอบ ทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, หน้า ๑๖. (รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

^{๕๗} รจิตลักษณ์ แสงอุไร, นิเทศศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๑๐๗.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษายังไม่ปรากฏผลแน่ชัดว่าเสียงสามารถบ่งบอกบุคลิกได้ ถูกต้องหรือไม่ นอกจากนี้ พฤติกรรมทางด้านเสียงยังบอกให้ทราบอารมณ์ของผู้พูดที่เกิดขึ้นในขณะนั้นได้ เช่น เสียงดังแหลมขาดเป็นห้วง ๆ และพูดห้วนสั้น สื่อให้รู้ว่า ผู้พูดกำลังโกรธ แต่ถ้าพูดช้า ๆ ทอดเสียงเบา ๆ และขาดเป็นห้วง ๆ แสดงให้รู้ว่า ผู้พูดกำลังเศร้าโศกเสียใจ^{๕๕} โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว เชื่อกันว่าการพูดเร็ว คุณภาพของเสียงจะไม่ดี และการพูดตะกุกตะกักทำให้ความเข้าใจลดน้อยลง แต่จากการศึกษาเกี่ยวกับความเข้าใจทางภาษา ปรากฏว่า คนที่สามารถพูดให้คนอื่นเข้าใจได้ง่ายนั้น เป็นคนที่พูดชัดถ้อยชัดคำกว่า ดังกว่า หดชะงักน้อยกว่า และเปลี่ยนระดับเสียงมากกว่าคนอื่น อย่างไรก็ตามจากการวิเคราะห์ก็ได้พบว่า ผู้ฟังสามารถปรับตัวเองได้ดีในการฟังเสียงที่แตกต่างกัน^{๖๐} สำหรับอิทธิพลของเสียงที่มีต่อการจูงใจนั้น ยังไม่ค่อยมีการศึกษาค้นคว้ามากนัก ทราบแต่เพียงว่า เสียงที่มีความสูงต่ำ มีกังวาน เร็ว และคล่องกว่าธรรมดา เป็นสิ่งที่จูงใจได้มากกว่า แต่ในทางตรงกันข้ามมีงานวิจัยชิ้นหนึ่งพบว่า ผู้พูดที่พูดตะกุกตะกักมาก ก็สามารถจูงใจผู้ฟังได้พอ ๆ กับผู้ที่พูดคล่อง ไม่ค่อยติดขัด^{๖๑}

๗. **อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุหรือสิ่งของ (Object)** คือการใช้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ เพื่อการสื่อสาร เช่น เสื้อผ้า เครื่องประดับ เฟอร์นิเจอร์ สร้อยคอ แสงไฟ ขนาดแบบ สี การตกแต่งสถานที่ เป็นต้น รวมถึงวัตถุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ดอกไม้ หรือแม่อินฟ้าอากาศ เป็นต้น ในปัจจุบันวัตถุภาษา หมายถึงวัสดุอุปกรณ์ที่ได้ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อการสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ เช่น แผ่นภาพ โปสเตอร์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น วัตถุสิ่งของหรือวัสดุอุปกรณ์เหล่านี้ ที่มีผลต่อการสื่อสารของบุคคล ขึ้นอยู่กับทัศนคติในใจของแต่ละบุคคล และแต่ละสังคมที่ความชอบหรือค่านิยมแตกต่างกันไป เสื้อผ้าอาจมีอิทธิพลต่อความประทับใจในการพบกันครั้งแรก บอกให้ทราบถึงสถานภาพและบทบาททางสังคมของผู้สวมใส่ เครื่องสำอางให้ความสดชื่น สดใส สร้างบุคลิกที่น่าประทับใจแก่ผู้ใช้ ปัจจุบันเครื่องสำอางมีส่วนในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมาก ในแง่ที่ช่วยเสริมบุคลิก สร้างความประทับใจแก่ผู้สนทนา วัสดุอุปกรณ์เป็นสื่อช่วยในการบรรยาย สารคดี สร้างประสบการณ์แก่ผู้รับสารให้สามารถรับข้อมูลได้พร้อมทั้งภาพประกอบด้วย ซึ่งวัตถุภาษานี้ หาได้

^{๕๕} J.R. Davitz, *The Communication of Emotion Meaning*, (New York : Mc Graw-Hill, 1964). อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^{๖๐} N.w. Heimstra and V.S. Ellingstad, *Human Behavior : A System Approach* (Monterey Calif : Brooks/Cole Publishing, 1972) อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๖๑} รจิตลักษณ์ แสงอุไร, *นิเทศศาสตร์เบื้องต้น*, หน้า ๑๐๕.

ตามยุคตามสมัย ในอดีตอาจหาได้ตามธรรมชาติ ส่วนปัจจุบันหาได้ทั้งตามธรรมชาติและผลิตเลียนแบบของจริงขึ้น ซึ่งมีขนาดเล็กและเหมือนจริง

สภาพแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของตัวเราที่สามารถสื่อถึงความรู้สึก รสนิยมได้ การตกแต่งสถานที่จะสะท้อนให้เห็นบุคลิกภาพและรสนิยมของเจ้าของ คนที่ใช้สีเขียวในการตกแต่งบอกให้ทราบได้ว่ามีอะไรบางอย่างขัดแย้งกันอยู่ในตัวเองมากกว่าคนที่ใช้สีชมพู ของที่ระลึกหรืออนุสรณ์แห่งความหลังที่ประดับประดาอยู่บนโต๊ะทำงานหรือห้อง หรือแม้แต่เครื่องเขียนก็สะท้อนให้เห็นว่าเจ้าของเป็นคนอย่างไร ความหรูหราของห้องทำงานหรือสถานที่ตั้งบอกถึงสถานภาพของเจ้าของ เช่น ห้องทำงานที่อยู่ตรงมุมที่มีหน้าต่างหลายบาน และห้องที่มีประตูส่วนตัว บอกให้ทราบว่าเจ้าของมีสถานภาพสูงกว่าคนที่ทำงานอยู่กลางห้องใหญ่ พนักงานที่มีโต๊ะทำงานทำด้วยไม้และมีขนาดใหญ่ ย่อมมีสถานภาพสูงกว่าพนักงานที่มีโต๊ะทำงานเป็นโลหะและมีขนาดเล็ก^{๖๒} การจัดวางเฟอร์นิเจอร์ ภายในห้องก็บอกให้ทราบอะไรบางอย่างได้ เช่น อาจารย์ที่จัดวางโต๊ะตรงกับประตูห้อง แสดงว่า ได้สร้างสิ่งกีดกั้นขึ้นมาเพื่อให้นักเรียนได้เข้าถึงตัวได้ยากขึ้น การวางเฟอร์นิเจอร์ในสถานที่สาธารณะสามารถจะทำให้มีการสื่อสารเพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ จากการศึกษาพบว่า ในโรงพยาบาลและสถานที่สาธารณะอื่น ๆ ซึ่งวางเก้าอี้เรียงไปตามความยาวผนัง เพื่อให้การโรงทำความสะดวกได้สะดวก จะเป็นสถานที่ที่ก่อให้เกิดการสื่อสารน้อยมาก ห้องเรียนที่วางเก้าอี้เรียงแถวไว้จะมีการสื่อสารน้อยกว่าการวางเก้าอี้เป็นวงกลม สภาพสิ่งแวดล้อมอีกรูปแบบหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการสื่อสารคือ ความสวยงามหรือความดึงดูดใจ จากการศึกษาพบว่า ในห้องที่จัดไว้สวย ผู้ถูกทดลองจะตัดสินใจให้ภาพใบหน้าคนสวยขึ้นมากกว่าเมื่ออยู่ในห้องที่ไม่สวย ห้องที่ไม่สวยทำให้รู้สึกเบื่อหน่ายและไม่น่าพอใจ ห้องที่สวยงามทำให้เกิดความรู้สึกสบายใจ^{๖๓}

อวัจนภาษาทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ นักวิชาการบางกลุ่มสรุปรวมลงเรียกว่า ภาษาสัญญาณ หรือสัญลักษณ์ ซึ่งหมายถึง การใช้ภาษาสัญญาณหรือภาษาสัญลักษณ์ (Sign Language) เพื่อการสื่อสาร สัญญาณต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นมาแทนความหมาย เช่น สัญญาณลูกเสือ สัญญาณมือ สัญญาณธง หรืออาจจะหมายความถึงสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในลักษณะใช้แทนความหมาย เช่น สัญลักษณ์ของธนาคารออมสิน สัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช หรืออาจจะมีความหมายไปในลักษณะของสัญลักษณ์ประเภทที่เป็นนามธรรม (symbol) เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น^{๖๔}

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

^{๖๓} รจิตลักษณ์ แสงอุไร, นิเทศศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๖๔} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๓, หน้า ๑๑๗.

อนึ่ง สิ่งที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่นคือมนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่มีการติดต่อสัมพันธ์กันโดยใช้สัญลักษณ์ (symbolic interaction) และมนุษย์เองเป็นผู้สร้างสัญลักษณ์ขึ้นมา เมื่อสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นการเปล่งเสียง ตัวอักษร กิริยาท่าทาง ฯลฯ สัญลักษณ์จึงเป็นหน่วยพื้นฐานของระบบการสื่อสาร สัญลักษณ์อาจเป็นภาษาพูด ภาษาเขียน หรืออาจเป็นตัวแทนความหมาย เช่น ธง สี ฯลฯ ^{๖๕} ซึ่งสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสารนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) สัญลักษณ์ประเภท Sign มีความหมายคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงในด้านของความหมาย เมื่อผู้รับสารได้รับสารแล้วจะปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกันหมด เช่น สัญลักษณ์จราจร เป็นต้น

๒) สัญลักษณ์ประเภท Symbol เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นลักษณะของนามธรรม เปลี่ยนแปลงไปตามประสบการณ์ของผู้รับสาร เมื่อผู้รับสารได้รับสารประเภทนี้จะมีปฏิกิริยาโต้ตอบกลับมาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของผู้รับสารแต่ละคน เช่น สารประเภทธงชาติ หรือพระพุทธรูป เป็นต้น ^{๖๖}

กล่าวโดยสรุป อวัจนภาษา คือ การใช้ภาษาที่ไม่ใช่คำพูดเพื่อการสื่อสาร นักวิชาการแต่ละกลุ่มที่ทำการศึกษาดังจำแนกประเภทแตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ แต่โดยความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกระบวนการสื่อสารของบุคคลจากอดีตจนถึงปัจจุบัน จำแนกได้เป็น ๗ ประเภทคือ

๑. เทศภาษา (Space) การใช้พื้นที่หรือระยะห่างเพื่อการสื่อสาร

๒. กาลภาษา (Time) การใช้เวลาเพื่อการสื่อสาร

๓. อาการภาษา (Action) คือ การแสดงท่าทางต่าง ๆ เพื่อการสื่อสาร

๔. กายภาพภาษา (Physical Characteristics) ได้แก่ การใช้รูปร่างหน้าตาเพื่อการสื่อสาร

๕. การสัมผัส (Touch) ได้แก่ การใช้การสัมผัสทางกายเพื่อการสื่อสาร

๖. ปริภาษา (Paralanguage) ได้แก่ ลักษณะเสียง คุณภาพเสียง

๗. วัตถุภาษา (Object) การใช้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ เพื่อการสื่อสาร

๒.๑.๓ ความสำคัญ และหน้าที่ของอวัจนภาษาในการสื่อสาร

ก. ความสำคัญของอวัจนภาษาในการสื่อสาร

^{๖๕} พิชณี เษยจรรยา และคณะ, แนวคิดหลักนิเทศศาสตร์, หน้า ๒๘.

^{๖๖} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๗, หน้า ๑๕๖.

วจนภาษา คือภาษาพูดและภาษาเขียน ซึ่งมีพัฒนาการมาเป็นเวลาหลายพันปี หลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ในยุคก่อน ๆ ได้บันทึกเกี่ยวกับเรื่องราวของการล่าสัตว์ พืชพันธุ์ต่าง ๆ เรื่องวันเวลา และวิถีชีวิตของตนไว้ตามผนังถ้ำบ้าง และตามกระดูกสัตว์บางประเภท ภาพลายเส้นในผนังถ้ำ และบนพื้นของหินภูเขาไฟ หรือบนกระดองเต่าแล้วจึงค่อย ๆ พัฒนาต่อมาเป็นภาษาภาพ และภาษาเขียนที่เรารู้จักกันทุกวันนี้ จากภาษาภาพและภาษาเขียนที่มนุษย์ยุคก่อนทำการบันทึกไว้ ทำให้เราเข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้นได้ว่า ต้องเผชิญกับปัญหาอะไรบ้างและมนุษย์สามารถปรับตัวได้อย่างไรเพื่ออยู่รอดในท่ามกลางภัยธรรมชาติต่าง ๆ หากเราพยายามอ่านลึกเข้าไปในภาษาภาพและภาษาเขียนเหล่านั้นเราจะพบว่ามนุษย์ได้พัฒนาภาษา ขึ้นมาเป็นเครื่องมือหรือเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความคิดที่สำคัญออกมาให้เข้าใจกันในกลุ่มของตน เช่น ในเรื่องการคิดค้นเครื่องมือล่าสัตว์ และวิธีการล่าสัตว์ เรื่องต้นไม้และพืชพันธุ์ที่นำมาเป็นอาหารได้ เรื่องการพบแหล่งอาหารใหม่หรือแหล่งที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยและมีความอุดมสมบูรณ์ ภาษาภาพและภาษาเขียนในกรณีเช่นนี้จึงเป็นรูปแบบภายนอกที่สื่อไปถึงความคิดที่อยู่ภายในสมองของมนุษย์ อาจกล่าวได้ว่า ภาษามีความสำคัญต่อการนำเอาสิ่งที่ไม่อาจจับต้องได้และมีลักษณะเป็นความคิดนามธรรมที่อยู่ภายในสมองและจิตใจของมนุษย์เรา ให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้และสัมผัสได้ ภาษาและความคิดจึงเป็นอีกด้านหนึ่งของกันและกันเปรียบเสมือนเหรียญที่มีสองหน้าซึ่งสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก

รูปแบบของภาษาอีกอย่างหนึ่งที่มนุษย์ทุกคนรู้จักกันดี คือ วจนภาษา เช่น ภาษาท่าทาง เป็นต้น ท่าทางที่ใช้ในการสื่อความหมายเป็นไปแบบง่าย ๆ ในเบื้องต้น โดยส่วนมากจะเลียนแบบสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว เช่น ท่าทางของสัตว์เวลาโกรธ หิว เหนื่อย และการเลียนแบบธรรมชาติ เช่น ลมพัด ฝนตก ความร้อน ความหนาว เป็นต้น ในบางครั้ง การแสดงท่าทางต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติตามลักษณะท่าทางของแต่ละบุคคล เช่น ความกลัว ความตกใจ ความโกรธ ซึ่งมีการสื่อความหมายออกมาตามธรรมชาติของมนุษย์ สามารถทำให้คนทั่วไปเข้าใจได้^{๖๓} ในด้านของภาษาท่าทางและภาษาพูดมีพัฒนาการที่คู่ขนานไปกับภาษาภาพและภาษาเขียน นอกจากมนุษย์จะสามารถคิดค้นภาษาภาพและภาษาเขียนขึ้นมาเป็นเครื่องมือถ่ายทอดความคิดของตนแล้ว ยังสามารถสื่อความคิดและอารมณ์ความรู้สึกผ่านทางภาษาท่าทางและภาษาพูดได้ ในการใช้ภาษาภาพและภาษาเขียนในยุคแรกนั้น การสื่ออารมณ์ความรู้สึกอาจทำได้ไม่เต็มที่นัก แต่ภาษาท่าทางและภาษาพูดจะเป็นสื่อกลางที่มีมิติทางด้านอารมณ์ความรู้สึกที่สูงกว่าคือ สามารถสื่อสารถึงอารมณ์ความรู้สึกในช่วงขณะหนึ่งของผู้พูดได้ การแสดงออกซึ่งความคิดที่ก่อปรด้วยอารมณ์ความรู้สึก

^{๖๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

หรืออารมณ์ความรู้สึกที่ก่อปรด้วยความคิดบางประการที่มีเงื่อนไขเรื่องเวลาเป็นเครื่องกำกับ จึงสามารถสื่อได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยอาศัยภาษาพูด หรือภาษาท่าทางและภาษาพูดเป็นหลัก^{๖๘}

ดังที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าวจนภาษาและอวจนภาษาล้วนเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการถ่ายทอดความคิดอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ และทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในลักษณะที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ ผู้ที่มีความสามารถในด้านการใช้ภาษาดีเยี่ยม หากปราศจากวัตถุประสงค์ที่จะถ่ายทอดความคิดหรืออารมณ์ความรู้สึกที่เป็นแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ ก็ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นปราชญ์ หรือศิลปินชั้นเลิศได้ และในทางกลับกัน ผู้ที่มีความคิดเป็นเอก แต่ไม่มีความสามารถในการใช้ภาษาถ่ายทอดความคิดออกมาให้ผู้อื่นเข้าใจได้ ก็ไม่อาจบรรลุถึงเป้าหมายของความคิดนั้น ๆ ได้เช่นกัน

กิติมา สุรสนธิ ได้กล่าวเอาไว้ว่า “การสื่อสารเชิงอวจนภาษา (Nonverbal Communication) มีความสำคัญและมีบทบาทในการสื่อสารอย่างมาก ทั้งเป็นการย่นระยะเวลาในการทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้น และทำให้สิ่งที่กำลังสื่อความหมายนั้นมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นด้วย”^{๖๙}

จากคำกล่าวข้างต้น ถ้าเราสังเกตอวจนภาษาที่บุคคลแสดงออกมาในแต่ละวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เราสามารถแปลความหมายและรับรู้ได้โดยที่ผู้ส่งสารไม่ต้องอธิบายมากให้เสียเวลา ข้ออวจนภาษาที่แสดงออกนั้นยังเป็นเครื่องขยายความของคำพูดได้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย อนึ่ง เนื่องจากการสื่อสารเชิงอวจนภาษามักใช้คู่กับการสื่อสารด้วยคำพูดหรือเชิงอวจนภาษา จึงเป็นที่แน่ใจว่าอวจนภาษาหรือบุคลิกภาพในด้านต่าง ๆ ของผู้ส่งสารจะเป็นตัวช่วยสนับสนุน สร้างความเชื่อถือศรัทธาให้เกิดมากยิ่งขึ้นร่วมกับการสื่อสารด้วยภาษาพูด ดังคำของนักจิตวิทยาที่กล่าวเอาไว้ว่า

หากเรามีบุคลิกภาพที่ดี จะช่วยเสริมสร้างบรรยากาศในการติดต่อสื่อสาร การพูด การบรรยาย การถ่ายทอด ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะถ้าหากเราแต่งตัวมีชีวิตชีวา เดินมีชีวิตชีวา ยืนมีชีวิตชีวา พูดอย่างมีชีวิตชีวา ย่อมทำให้ประสบความสำเร็จในการแสดงออกทางการพูด บรรยาย นำเสนอ หรือการถ่ายทอดได้^{๗๐}

^{๖๘} กิติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๘๘-๘๙.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๗๐} สมชาติ กิจบรรจง, ศิลปะในการถ่ายทอด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สมุทรปราการ : สำนักพิมพ์เรือนบุญ, ๒๕๔๔), หน้า ๔๐.

บุคลิกภาพหรือการแต่งตัวที่หมายถึงนี่คือ อวัจนภาษาที่ผู้ส่งสารมุ่งจะสื่อให้ผู้พบเห็นได้ทราบและเกิดความเข้าใจร่วมกันนั่นเอง ในเรื่องบุคลิกภาพที่บุคคลแสดงออกนั้น ซึ่งถือเป็นอวัจนภาษาที่สามารถสร้างความเชื่อถือให้เกิดแก่ผู้รับสารได้เป็นอย่างดีและมีความสำคัญอย่างมาก ดังที่ วิจิตร อาวะกุล กล่าวเอาไว้ว่า “ผู้มีบุคลิกภาพดีย่อมสร้างความเชื่อถือ ศรัทธา ความเลื่อมใส ก่อให้เกิดความเกรงอกเกรงใจแก่ผู้พบเห็นทั่วไป”^{๑๑}

แม้คำทั้ง ๒ คือ อวัจนภาษาและบุคลิกภาพจะมีความแตกต่างกันบ้างในทางแนวคิดและทัศนของนักวิชาการต่างสาขากัน แต่เมื่อสรุปรวมแล้ว บุคลิกก็คือลักษณะของอวัจนภาษาที่บุคคลแสดงออกมานั่นเอง ในการพูดเพื่อการโน้มน้าวใจ อรรพรรณ ปิรันธน์โอวาท ก็ได้ให้ความสำคัญกับอวัจนภาษาควบคู่ไปกับวัจนภาษาด้วย และได้สรุปเอาไว้ว่า “ผู้สื่อสารจะเอาใจใส่เฉพาะความหมายนัยตรงไม่ได้ ต้องสนใจความหมายนัยประหวัด และอวัจนภาษาควบคู่ไปด้วย จึงจะเป็นนักสื่อสารที่มีคุณภาพ”^{๑๒} ซึ่งหมายถึงภาษาพูดและอวัจนภาษานั้น ผู้สื่อสารจะเอาใจใส่ในด้านใดด้านหนึ่งนั้นไม่ได้ เพราะคำทุกคำมีความหมายตรงตามคำและมีความหมายแฝง รวมถึงอวัจนภาษาที่แสดงออกมานั้นก็สามารถสื่อความหมายได้เช่นเดียวกันกับภาษาพูด ในการแปลความหมายต้องสังเกตทั้งภาษาพูดประกอบกับอวัจนภาษาด้วย

เนื่องจากอวัจนภาษาเป็นภาษาที่ผู้ส่งสารใช้ร่วมกับการสื่อสารด้วยคำพูด ภาษาพูดจะสร้างความน่าสนใจแก่ผู้ฟังได้จะต้องอาศัยอวัจนภาษาที่แสดงออกพร้อมกันในขณะนั้น ๆ เป็นสำคัญในเรื่องความสำคัญของอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารนี้ เมห์ราเบียน (Mehrabian) ได้กล่าวเอาไว้ว่า

ผู้ส่งสารอาจเป็นที่น่าเชื่อถือของผู้รับสารได้ด้วยการรวมขององค์ประกอบเหล่านี้คือ
ความชอบทั้งหมด = ร้อยละของความชอบในคำพูด + 38 % ของความชอบในเสียง + 55 % ของความชอบในใบหน้า อวัจนสารจะมีน้ำหนักมากกว่า . . . ถ้าบุคลิกภาพของผู้ส่งสารตรงกับที่ผู้รับสารคาดหวัง การโน้มน้าวใจก็จะเป็นไปได้ง่ายขึ้น^{๑๓}

^{๑๑} รศ. วิจิตร อาวะกุล, บุคลิกภาพ : เทคนิค หลักการพัฒนา, (ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มปป). หน้า คำนำ.

^{๑๒} อรรพรรณ ปิรันธน์โอวาท, การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๔.

^{๑๓} A. MEHABIAN, SILENT MESSAGES, (BEMONT, CALIF : WADSWORTH PUBLISHING CO. 1971) P. 43. อ้างใน อรรพรรณ ปิรันธน์โอวาท, การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ, หน้า ๑๘๒-๑๘๓.

นักวิชาการท่านอื่น ๆ ก็ให้ทัศนะในลักษณะเดียวกันว่า “ภาษาไม่ค่อยสำคัญนักสร้างผลกระทบได้น้อยกว่า ๑๐ เปอร์เซ็นต์ เมื่อเปรียบเทียบกับน้ำเสียงซึ่งสร้างผลกระทบได้เกือบ ๔๐ เปอร์เซ็นต์ และอาจปฏิกิริยาหรือภาษากายสร้างผลกระทบทางการสื่อสารได้กว่า ๕๐ เปอร์เซ็นต์”^{๑๔}

และจากผลการวิจัยพบว่า “ในการสนทนาตามปกติระหว่างบุคคลสองคน ปรากฏว่า การสื่อความหมายโดยทางภาษาพูดหรือคำพูด จะมีเพียง ๓๕ เปอร์เซ็นต์ เท่านั้น อีก ๖๕ เปอร์เซ็นต์ จะเป็นการสื่อความหมายโดยผ่านทางภาษาที่ไม่ออกเสียงที่เรียกว่า อวัจนภาษาทั้งสิ้น”^{๑๕}

ในเรื่องของวาทวิทยา (Stylistic Rhetoric) เซสเตอร์ฟิลด์ (Chesterfield) ได้กล่าวเอาไว้ในหนังสือ Letters of Son ว่า “ความมีไหวพริบและความรู้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนักวาทะที่ดี แต่นอกเหนือจากนั้น ความเป็นเลิศในเชิงโวหาร การขัดเกลาของลีลา ความสละสลวยของท่วงทำนอง ความไพเราะในการกล่าววาทะ และท่วงท่าที่สง่างาม เป็นสิ่งที่นักพูดในที่ชุมนุมทุกคนควรได้อาใจใฝ่มากที่สุด”^{๑๖} จะเห็นได้ว่านักพูดนอกจากจะมีความรู้ มีไหวพริบดีแล้ว สิ่งจำเป็นในการพูดอีกประการคือท่วงทำนองในการกล่าวซึ่งก็คือปริภาษา รวมถึงท่าทางที่สง่างามซึ่งจะปรากฏทางการแต่งกาย การใช้สีหน้า ทำขึ้น หรือการใช้มือ เป็นต้น ทุกอย่างทีกล่าวมาล้วนเกี่ยวกับการใช้อวัจนภาษาทั้งสิ้น

ไอซอเครตีส (Isocrates) ซึ่งได้รับยกย่องจากซีเซโร ว่าเป็น “Father of eloquence” (บิดาแห่งโวหาร) มีชีวิตอยู่ในระหว่างปี ๔๓๖-๓๓๘ ก่อนคริสตกาล ซึ่งเป็นผู้เน้นการปฏิบัติ (Practical) หรือการฝึกพูดได้แสดงความคิดเห็นว่า

มนุษย์จะดีขึ้นและมีคุณค่ามากขึ้นถ้าเขามีความใฝ่ฝันที่จะพูดดี และถ้ามนุษย์ต้องการจะมีความสามารถในการพูดหรือความสามารถในการดำเนินกิจการต่าง ๆ ประการแรก เขาควรจะมีพรสวรรค์ในสิ่งที่เขาเลือก ประการที่สอง เขาต้องฝึกฝนเพื่อให้รู้จริง และประการที่สาม เขาต้องปฏิบัติและประยุกต์ใช้ศิลปะนั้น . . . ข้อสนับสนุนที่ดีที่สุดสำหรับการพูดคือบุคลิก และการกระทำของผู้พูดเอง . . . คำจะโน้มน้าวใจได้มาก ถ้าผู้กล่าวคือบุคคลที่มีชื่อเสียงดี

^{๑๔} กริช สืบสนธิ์, **เข้าใจสื่อสาร เข้าใจตรงกัน**, (กรุงเทพฯ : ซีเอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๕๘.

^{๑๕} Mc Crosky, Larson, and Darapp, 1971, อ้างใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **ภาษาเพื่อการสื่อสาร** หน่วยที่ ๑-๗, หน้า ๑๒๑.

^{๑๖} อรรถกรณ ปิลันธน์โอวาท, **หลักและปรัชญาของวาทวิทยา**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๓.

มากกว่าผู้มีชื่อเสียงมัวหมอง และการโต้แย้งที่มาจากชีวิตจริงย่อมมีน้ำหนักมากกว่าการโต้แย้งด้วยถ้อยคำเปล่า ๆ เพราะฉะนั้น ยิ่งผู้พูดต้องการจะโน้มน้าวใจผู้ฟังมากเพียงใด ผู้พูดย่อมต้องพยายามดำรงชีวิตอย่างมีเกียรติและได้รับความเคารพนับถือจากเพื่อนร่วมชาติของเขา ^{๓๖}

ในปัจจุบัน ภาษาทั้ง ๒ รูปแบบมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน มีบทบาทในการสื่อสารทั้งโดยปกติและอย่างเป็นทางการ อีกทั้งมีอยู่ในทุกสังคม แม้ในการใช้ศิลปะการพูด ลักษณะของอวัจนภาษาก็ได้ถูกพัฒนาให้มีความสำคัญในการพูดหรืออ่านในที่สาธารณะ ซึ่งพิจารณาความสำคัญได้จากข้อความที่ตัดตอนมาจากหนังสือที่สอนการพูดในที่สาธารณะดังต่อไปนี้

อย่ายืนให้เท้าห่างกันเกิน ๖ นิ้ว โดยวางเท้าให้เหลื่อมกันเล็กน้อย . . . ไหล่ควรจะได้ระดับ อย่าให้ไหล่ข่ม มือหนึ่งวางไว้บนโต๊ะ ถึงแม้ว่าการทำอย่างนี้จะทำให้ต้องเปลี่ยนเป็นอีกมือหนึ่งเมื่อหันข้าง . . . เมื่อทำท่า เริ่มการเคลื่อนไหวโดยใช้ข้อมือก่อน แล้วเคลื่อนไหวตามและค่อย ๆ ทำจนถึงจังหวะ . . . ตามองผู้ฟัง เป็นต้น ^{๓๗}

ถึงในในประเทศไทยเอง นักวาทศิลป์ทั้งหลายก็ได้ให้ความสำคัญกับอวัจนภาษาและได้กล่าวถึงอวัจนภาษาที่ทำหน้าที่ช่วยเสริมในการพูดไว้อย่างน่าสนใจเช่นเดียวกัน ดังที่ นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิต ได้กล่าวไว้ว่า การเตรียมตัวในการพูด ผู้พูดควรคำนึงถึงเรื่องต่อไปนี้

- ๑) บุคลิกภาพของผู้พูด
- ๒) อิริยาบถในการพูด
- ๓) การใช้ภาษาในการพูด
- ๔) ความรู้ ความคิด และทัศนคติของผู้พูด ^{๓๘}

บุคลิกภาพและอิริยาบถ ก็หมายถึง อวัจนภาษาที่ปรากฏทางร่างกาย เสื้อผ้า ท่าทาง รูปร่าง หน้าตา การแต่งกาย กิริยามารยาท อิริยาบถในการพูด การแสดงออกทางสีหน้า การใช้สายตา และท่าทางอื่น ๆ เช่น การทรงตัว การยืน การนั่ง การเดิน การใช้มือและแขน การเคลื่อนไหว ศีรษะและไหล่ เป็นต้น ที่ผู้พูดแสดงออกในขณะที่พูดนั่นเอง ส่วนการใช้ภาษาในการพูด ก็คือการฝึกในด้านการใช้เสียง คำพูด ประโยค หรือการใช้ปริภาษาในการพูดนั่นเอง

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๓๗} D.C. Bryant and K.L. Wallace, *Oral Communication*, (New York : Appleton – Century – Crofts, 1962) อ้างใน รจิตลักษณ์ แสงอุไร, *นิเทศศาสตร์เบื้องต้น*, หน้า ๑๐๒.

^{๓๘} นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิต, *หลักการพูด*, (ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันตก คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๒), หน้า ๗๑.

วิช อภิรัตน์กุล ได้กล่าวถึงภาพลักษณ์ของผู้พูด (the speaker's image) หรือ อีทอส (Ethos) ในทัศนะของอริสโตเติล ว่า

อีทอส คือ บุคลิกลักษณะส่วนตัวของผู้พูด มีส่วนสำคัญที่จะทำให้ผู้พูดมีความน่าเชื่อถือมากน้อยในสายตาของผู้ฟัง และอีทอส นี้ สามารถแสดงลักษณะหลายประการให้เกิดขึ้นในความรู้สึกนึกคิดของผู้ฟัง เช่น ทำให้ผู้ฟังคิดว่าผู้พูดเป็นคนหยาบกระด้าง (roughly) ผู้พูดเป็นคนฉลาดมีไหวพริบดี (good sense) ผู้พูดเป็นคนมีศีลธรรมดี (good moral) ผู้พูดเป็นคนมีความปรารถนาดี (good will) เป็นต้น อีทอส จึงเป็นความน่าเชื่อถือของผู้พูด (source credibility) อันได้แก่ บุคลิกลักษณะของผู้พูดที่ปรากฏในใจของผู้ฟังโดยตรงและมักจะเกิดขึ้นเมื่อผู้พูดกำลังพูดต่อหน้าผู้ฟังนั้น ^{๘๐}

สำหรับอริสโตเติล ได้กล่าวเอาไว้เกี่ยวกับปัจจัยแห่งการพูดที่สัมฤทธิ์ผล มีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

๑. Ethos คือบุคลิกลักษณะของผู้พูด
๒. Pathos คือการกำหนดวิเคราะห์ให้ผู้ฟัง
๓. Logos คือการใช้เหตุผลในการพูด ^{๘๑}

อีทอส ของในทัศนะของอริสโตเติลนั้น ต้องประกอบด้วย ๓ ประการ คือ

๑. ความรู้จริงในเรื่องที่พูด (Expertise or Expertness) ซึ่งจะให้ผู้ฟังเกิดความเชื่อถือใฝ่ใฝ่ในตัวผู้พูด จากการวิจัยพบว่า ความรู้จริงในเรื่องที่พูดของผู้พูดนี้ เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการพูด เพราะผู้พูดที่รู้จริงย่อมต้องเป็นผู้ศึกษาค้นคว้าและมีความรอบรู้ในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี (highly knowledgeable about their subject matter) ^{๘๒}

๒. คุณธรรมหรือความดีงามในตัวผู้พูด (moral character) ผู้พูดต้องเป็นผู้มีคุณธรรมความดีงาม และแสดงให้เห็นให้ผู้ฟังประจักษ์ถึงคุณธรรมความดีงามนั้น ด้วยการพูดอย่างตรงไปตรงมา ถูกต้องตามความจริง ไม่โกหกตลปเตลลงหลอกลวง หรือพูดให้ผู้ฟังหลงกล จะต้องยึดมั่นในความจริงและคุณธรรมอย่างเคร่งครัด เพื่อความศรัทธาใฝ่ใฝ่ในตัวผู้พูด

^{๘๐} รศ. วิชา อภิรัตน์กุล, วาณิชเทศ และวาณิชศิลป์ หลักทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในสหศาสตร์ใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๔.

^{๘๑} Aristotle, *Rhetoric and Poetics*, trans. W. Rhys Roberts (New York : Modern Library, 1954), pp. 24-25. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

๓. ความจริงและความปรารถนาดีต่อผู้พูด (sincerity, good will and trustworthiness) ผู้พูดต้องแสดงออกถึงความจริงใจและปรารถนาดีต่อผู้ฟัง ซึ่งหากมีอย่างแท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้จะสะท้อนออกทางสีหน้า แววตา ท่าทาง น้ำเสียง ซึ่งจะปรากฏออกมาให้ผู้ฟังเห็นอย่างเด่นชัด อันเป็นการแสดงออกถึงเจตนาที่ดี (good intention) และความปรารถนาดีอย่างแท้จริงต่อผู้ฟัง ^{๘๓}

ในเรื่องของภาษาท่าทางของผู้พูด วิรัช อภิรัตน์กุล ยังได้กล่าวเอาไว้อีกว่า

ในขณะที่ผู้พูดพูดกับผู้ฟังอยู่นั้น ผู้พูดสามารถใช้สายตา อากัปกิริยาท่าทาง (gesture) ประกอบการพูดของตน เพื่อช่วยในการสื่อความหมายให้คำพูดนั้นมีน้ำหนัก มีความเข้าใจชัดเจนเด่นชัดและน่าสนใจยิ่งขึ้น นอกเหนือจากสายตา กิริยาท่าทาง บุคลิกลักษณะต่าง ๆ แล้ว ร่างกายและอวัยวะส่วนอื่น ๆ ก็สื่อความหมายได้เช่นกัน ได้แก่ การวางท่า (posture) การเคลื่อนไหว (movement) ท่าทาง (gesture) การแสดงสีหน้าของผู้พูด (speaker's facial expression) กิริยาท่าทางการยืน (the way he stands) การเดิน (walks) การใช้ศีรษะ (head) แขน (arms) หัวไหล่ (shoulders) และมือ (hands) ^{๘๔}

นอกจากนี้ วิรัช อภิรัตน์กุล ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของการใช้ปริภาษาหรือการใช้เสียงในการพูดด้วย รวมถึงการใช้โสตทัศนูปกรณ์หรือวัตถุภาษาในการสื่อสาร ซึ่งลักษณะของเสียงที่ดีที่จะสร้างความน่าสนใจใคร่ฟังนั้น ตามทัศนะของท่านนั้น มีดังนี้

๑. ต้องเป็นเสียงที่มีชีวิตชีวา แจ่มใส ไม่อู้อี้ทึมฟักคล้ายคนง่วงนอน หรือพูดแบบไม่เต็มใจ
๒. ต้องมีความพอเหมาะ ไม่เร็วไม่ช้าเกินไป
๓. ต้องไม่ดังหรือแผ่วจนเกินไป
๔. ต้องมีการเน้นในที่ควรเน้น
๕. ต้องพูดอย่างชัดถ้อยชัดคำ
๖. ต้องมีลักษณะเชื่อมั่นในตนเอง
๗. ต้องมีลักษณะคล้ายการสนทนา ^{๘๕}

ในส่วนของการใช้วัตถุภาษาเพื่อการสื่อสาร ซึ่งในปัจจุบันนี้คือวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ ที่นำมาใช้ประกอบการสื่อสารเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจชัดเจนมากขึ้น เครื่องมือดังกล่าวที่นิยมและหาได้ในปัจจุบัน เช่น แผนภูมิ แผนสถิติ แผนภาพ แผนที่ แผ่นโปสเตอร์ ของจริง

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

หุ่นจำลอง ภาพถ่าย ภาพสไลด์ फिल्मสคริป เครื่องฉายข้ามศีรษะ เครื่องฉายภาพทึบแสง ภาพยนตร์ เครื่องเทปบันทึกเสียง วิทยุทัศน์หรือวิดีโอเทป เหล่านี้ มีหลักการใช้ที่สำคัญอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. จงอย่ายืนอยู่ระหว่างผู้ฟังและสิ่งที่เราต้องการแสดงให้ผู้ฟังชม
๒. จงแน่ใจว่าทัศนวัสดุที่นำมาประกอบการพูดนั้น มีขนาดใหญ่เพียงพอที่จะให้ผู้ฟังเห็นได้อย่างทั่วถึง
๓. จงใช้วัสดุที่มีความสอดคล้องหรือเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับเรื่องราวที่ท่านพูด
๔. จงใช้วัสดุที่แสดงข้อมูลอย่างง่าย ๆ
๕. จงใช้ตัวอย่างง่าย ๆ สั้นกะทัดรัดในทัศนวัสดุที่ใช้ประกอบการพูดนั้น
๖. พึงระลึกเสมอว่า ทัศนวัสดุที่ใช้ควรมีความประณีต (neat) มีสีสันสวยงาม สดใส (vivid colors) เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ฟัง
๗. พึงระลึกเสมอว่า ถ้าหากเป็นการพูดเพื่อให้ความรู้ หรือการพูดเชิงอธิบาย (explanatory talks) การใช้ทัศนวัสดุประกอบการพูดจะต้องช่วยในการสร้างความเข้าใจและสื่อสารความคิดเห็นที่ชัดเจนแจ่มแจ้งแก่ผู้ฟัง (help clarify ideas)
๘. พึงระลึกเสมอว่า ทัศนวัสดุที่ใช้ในการประกอบการพูดนั้น ควรจะสื่อสารเพียงความคิดเดียว หลีกเลี่ยงการขัดแย้งความคิดที่หลากหลายลงในทัศนวัสดุชิ้นเดียว เพราะจะทำให้ลึ้มเหลวมากกว่าที่จะสื่อสารสร้างความเข้าใจ
๙. พึงระลึกเสมอว่า ในการพูดโน้มน้าวชักจูงใจ (persuasive speech) โสตทัศนวัสดุประกอบการพูด จะต้องช่วยทำให้ผู้ฟังเกิดการยอมรับ (acceptance) ง่ายขึ้น ทั้งนี้ผู้พูดจะต้องมีข้อเท็จจริงต่าง ๆ สนับสนุน (supporting facts) อย่างน่าเชื่อถือ
๑๐. พึงระลึกเสมอว่า โสตทัศนอุปกรณ์ไม่สามารถใช้แทนการพูดได้ทั้งหมด (never replace the speech) เครื่องมือเหล่านี้ เพียงแต่ช่วยเสริมการพูดของผู้พูดเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจยิ่งขึ้นเท่านั้น ^{๘๖}

นอกจากการใช้วจนภาษาเพื่อการสื่อสารที่ใช้ในการพูดเพื่อโน้มน้าวใจแล้ว ในศาสตร์สาขาอื่นก็มีการประยุกต์ใช้วจนภาษาเพื่อการสื่อสารเช่นเดียวกัน เช่น ในวงการจิตแพทย์ ในการเรียนการสอน เป็นต้น ดังที่ปรากฏหลักฐานในที่ต่าง ๆ ดังนี้

อวจนภาษาในด้านการแพทย์

ในวงการจิตแพทย์ในสมัยก่อน นักจิตแพทย์มักอาศัยการพูดจาชักถามคนไข้ที่ป่วยทางจิตเพื่อหาสาเหตุความเป็นมาและอาการดังกล่าว การวินิจฉัยโรคด้วยวิธีการแบบนี้ ได้ผลบ้าง

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

แต่ในหลาย ๆ กรณีที่คนไข้มักเล่าอาการของตนให้บิดเบือนไปจากความจริง ดังนั้น เมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว นักจิตวิทยาและจิตแพทย์ได้หันมาเห็นความสำคัญของการสังเกตภาษาท่าทางของคนไข้ ในการฝึกฝนจิตแพทย์ เบิร์ต วิสเซล ได้พยายามเน้นอยู่เสมอว่า “การเคลื่อนไหวของร่างกายเกือบจะทุกอริยาบถ สื่อความหมายไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ที่จะช่วยให้จิตแพทย์เข้าใจสภาพอารมณ์และปัญหาของคนไข้ได้” ^{๘๗}

วอชเทล (Dr. Wachtel) ซึ่งเป็นอาจารย์สอนอยู่ในมหาวิทยาลัยนิวยอร์ก ได้ทำการศึกษาภาษาท่าทางของคนไข้ทางจิตหลาย ๆ คน โดยใช้เครื่องเทปบันทึกภาพเข้าช่วย พยายามศึกษาว่า มีท่าทางใดบ้างที่คนไข้ส่วนมากแสดงออกเหมือน ๆ กัน และท่าทางเหล่านั้นแสดงถึงสภาพอารมณ์อย่างไร จากการสังเกตท่าทางและคำพูดของคนไข้แต่ละคนเข้าไปซ้ำมาจากเทปบันทึกภาพ วอชเทล สรุปยืนยันว่า “คนไข้ทุกคน ไม่ว่าจะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม พยายามใช้ภาษาท่าทางสื่อสารกับหมอตลอดเวลา” ^{๘๘}

ซีเฟลน (Dr. Schefflen) ได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษแก่บทบาทและความสำคัญของการท่าทาง (posture) ในระบบการสื่อสารระหว่างบุคคล เขาได้กล่าวเอาไว้ว่า “ในขณะที่มีบุคคลสองสามคนกำลังอยู่ด้วยกันนั้น ลักษณะของการวางท่าทางของแต่ละคนจะแสดงออกถึงความสัมพันธ์และความรู้สึกที่คนเหล่านั้นมีต่อกันและกัน” ^{๘๙} จากการสำรวจและรวบรวมท่าทางต่าง ๆ ของคนอเมริกัน ซีเฟลน สรุปว่า “ท่าทางที่คนอเมริกันใช้กันอยู่เป็นประจำนั้นมีประมาณ ๓๐ ท่า แต่ในจำนวนท่าเหล่านี้ หลายท่าที่ไม่ได้สื่อความหมายอะไรเลย และมีหลายท่าที่บุคคลบางประเภทจะเลือกใช้ แต่บางประเภทจะไม่ใช้ท่าเหล่านั้น” ในทำนองเดียวกัน ซีเฟลนพบว่า “คนที่มาจากท้องถิ่นต่าง ๆ ในอเมริกามีภาษาท่าทางประกอบในการพูด ในการเดิน ในการยืน หรือการขยับร่างกายส่วนอื่น ๆ ที่แตกต่างกันออกไป” ^{๙๐} ผลงานของ ซีเฟลนนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับภาษาท่าทาง ที่นักบำบัดต้องรู้จักประยุกต์ความรู้ทางภาษาท่าทาง เพื่อเข้าใจคนไข้ และหาทางบำบัดความบกพร่องทางจิตของเขาเหล่านั้นให้ได้ผลมากที่สุด และชี้ให้เห็นบริบทที่ใช้ในการวิเคราะห์ห้วงงานภาษาที่บุคคลแสดงออกด้วย เช่น สังคม วัฒนธรรม สภาพแวดล้อมต่าง ๆ ของแต่ละบุคคล หลังจากผลงานของ ซีเฟลนได้ปรากฏออกมาแล้ว บูโคเมอร์ และคณะ ได้นำเอาความรู้ใน

^{๘๗} สุมิตร คุณานุกร, ภาษาท่าทาง, (นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๐.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

เรื่องศาสตร์ของการเคลื่อนไหว (Kinesics) ไปใช้เป็นวิธีหนึ่งที่จะหยั่งรู้ถึงความคิด และอารมณ์ของคนไข้ โดยพยายามให้คนไข้เข้าใจตนเอง และเผชิญกับความรูสึกนึกคิดที่แท้จริงของตน ในขณะที่คนไข้และจิตแพทย์กำลังสนทนากันอยู่สองต่อสองนั้น จิตแพทย์จะชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างภาษาพูดและภาษาท่าทางของคนไข้ และเนื่องจากการสื่อสารด้วยภาษาท่าทางเชื่อถือได้มากกว่าภาษาพูด จิตแพทย์สามารถเข้าใจอารมณ์และความรูสึกของคนไข้ได้ดีกว่าตัวคนไข้เองเสียอีก ด้วยวิธีการเช่นนี้ จิตแพทย์สามารถช่วยให้คนไข้เข้าใจสภาพอารมณ์ของตนเองได้ เมื่อมีการเข้าใจจุดอ่อนของตนแล้ว จากนั้นทั้งคนไข้และหมอจึงร่วมมือกันหาวิธีการที่จะบำบัดสภาพจิต หรืออารมณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหานั้นได้^{๕๐} นอกจากภาษาท่าทางที่แสดงออกแล้ว จิตแพทย์ยังสามารถใช้อวัจนภาษาในลักษณะอื่น กล่าวคือ สัมผัสภาษา ปริภาษา เพื่อการสื่อสารกับคนไข้ได้ด้วย

อวัจนภาษาในด้านการศึกษา

ในด้านการศึกษา หรือในห้องเรียน การเรียนการสอนไม่ว่าจะเป็นระบบเก่าที่มีครูเป็นศูนย์กลาง หรือระบบใหม่ที่จัดให้มีนักเรียนเป็นศูนย์กลาง ที่เป็นสิ่งที่แน่นอนคือ การที่ครูเป็นผู้มีบทบาทในการแนะนำสั่งสอน เป็นผู้พูดเก่ง มีความสามารถที่จะพูดแนะนำให้นักเรียน นิสิต นักศึกษา ฟังรู้เรื่อง รู้จักลำดับขั้นตอนของเรื่องราว หรือของความรู้ที่จะถ่ายทอด ให้เป็นระบบระเบียบ สามารถเลือกใช้คำพูดที่สื่อความหมายตรง พูดชัดถ้อยชัดคำ สามารถยกตัวอย่างประกอบหลักการได้อย่างพอเพียง ทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ นอกจากภาษาพูด อวัจนภาษาก็เป็นส่วนประกอบสำคัญ เพราะในการบรรยายแนะนำ หากครูผู้บรรยายพูดในระดับเสียงเดียวกันตลอดการบรรยายทั้งคาบ ย่อมทำให้ผู้ฟังเกิดความเบื่อหน่าย การที่ผู้บรรยายใช้ภาษาท่าทางเดียวในการสื่อสารตลอดเวลา ก็ย่อมทำให้เกิดความเบื่อหน่ายต่อสายตาผู้ฟัง การเปลี่ยนท่ายืน ตำแหน่งที่ยืน การใช้สีหน้าแสดงอารมณ์ ประกอบสาระที่กำลังพูดถึง การใช้สายตากวาดไปรอบ ๆ ห้องเพื่อแสดงการยอมรับการมีตัวตนของผู้ฟัง และเพื่อเป็นการตรึงความสนใจของผู้ฟัง การเปลี่ยนน้ำเสียงจากหนักเป็นเบา จากช้าเป็นเร็ว จากเสียงสูงเป็นเสียงต่ำ การใช้ภาษาท่าทางเช่นนี้ จะช่วยให้การพูดมีรสชาดเพิ่มขึ้นสร้างสีสันในเนื้อหามากขึ้น

ดังนั้น การพูดเพื่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลสูงสุดในการสอน ครูควรใช้คำพูดหลาย ๆ วิธี ควรหัดพูดหลาย ๆ แบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพูดเพื่อชมและให้กำลังใจ และการพูดเพื่อถามคำถาม เพราะการใช้กิริยาท่าทางของครูช่วยให้เกิดความเป็นกันเองและความอบอุ่นในชั้นเรียนได้

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

ครูควรเดินไปรอบ ๆ ห้องบ้าง มีที่นั่งอยู่ที่โต๊ะครูเท่านั้น การลูบหลังโอบไหล่โดยไม่ต้องพูดอะไรเลย ช่วยให้เด็กรู้สึกว่าคุณรักใคร่สนิทสนมกับตนในขณะที่สอน ครูควรมีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส แต่งกายให้ดูแล้วน่าสดชื่น การใช้สายตามองเด็กนักเรียนทุกคนใช้เรียน เด็กจะรู้สึกว่าคุณให้ความสนใจต่อนักเรียนเสมอภาคกัน การใช้อวัจนภาษาไม่ว่าจะเป็นกิริยาท่าทาง สายตา น้ำเสียงของคุณ จะช่วยให้บรรยากาศในชั้นเรียนเป็นกันเองและอบอุ่นขึ้น ครูควรฝึกใช้สิ่งเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ในชั้นเรียน

อวัจนภาษาในการสื่อสารมวลชน

ในปัจจุบัน สื่อต่าง ๆ ได้ถูกคิดค้นและพัฒนาขึ้นเพื่อประโยชน์แก่การสื่อสารสามารถส่งข่าวสารไปแก่ผู้รับสารได้ในพื้นที่กว้าง และเป็นจำนวนมาก โดยใช้เวลานับสั้น สื่อดังกล่าวเรียกว่า สื่อมวลชน อันได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และสื่อที่น่าสนใจทั้งนี้ได้รับความนิยมน้อยมากไม่แพ้สื่อมวลชนอื่นในปัจจุบันคือสื่อไอที หรือคอมพิวเตอร์อินเทอร์เน็ต ซึ่งสื่อต่าง ๆ เหล่านี้มีลักษณะการใช้อวัจนภาษาเพื่อประโยชน์แก่การสื่อสาร ดังนี้

สื่อสิ่งพิมพ์ เป็นสื่อที่ผู้รับต้องใช้โสตประสาทและต้องมีความรู้อ่านออกเขียนได้ หลักใหญ่ของรับรู้หรือการสื่อสารจากสื่อสิ่งพิมพ์คือภาษาเขียนหรืออวัจนภาษา (Verbal Language) แต่การใช้ภาษาเขียนดังกล่าวจำเป็นต้องมีเทคนิคในการดึงดูดความสนใจของผู้อ่านแตกต่างกันไป ซึ่งอวัจนภาษาที่ปรากฏในสื่อสิ่งพิมพ์ก็คือการใช้เทคนิคดึงดูดใจผ่านตัวหนังสือ ภาพ สี ย่อหน้า หรือการจัดหน้า

ตัวอักษรสำหรับใช้พิมพ์หนังสือของทุกภาษา นอกจากจะมีขนาดเล็กใหญ่ต่างกันแล้ว จะมีรูปร่างลักษณะเด่นหลายประการ คือ แบบมาตรฐานและแบบลวดลาย ปกติอักษรพิมพ์โดยทั่วไปจะมีลักษณะเรียบร้อยไม่ผาดโผน อ่านง่าย ส่วนอักษรแบบลวดลายนั้นจะมีลักษณะตรงข้ามคือ มีการประดับประดา มีลวดลาย ใช้ในการพิมพ์เพื่อผู้อ่านเฉพาะกลุ่มและเฉพาะงานบางอย่าง

การใช้ช่องว่างระหว่างข้อความและบรรทัด เพื่อให้อ่านได้สะดวกและดูสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย การใช้เส้นกั้น (cut offs) ข้อความหรือเนื้อข่าวของข่าวใดข่าวหนึ่งออกจากอีกข่าวหนึ่งซึ่งอยู่ตอนบนหรือตอนล่าง เส้นกั้นข่าวมีประโยชน์เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า ข่าวทั้งสองไม่เกี่ยวข้องกัน

การใช้ตัวอักษรพิมพ์ความนำของหัวข่าว จะใช้ขนาดหนากว่าอักษรที่เป็นเนื้อข่าว ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงหรือให้ความสำคัญของข่าวแต่ละข่าวแตกต่างกันไป

การจัดย่อหน้า จะเป็นเครื่องแสดงถึงความคิดหรือหัวข้อใหม่

การใช้อักษรเอน ในข่าวหรือข้อความอย่างอื่น เพื่อที่จะให้ส่วนของข่าวหรือเรื่องมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนขึ้น การใช้ตัวอักษรเอนเพื่อแสดงความแตกต่างระหว่างคำถาม-คำตอบ อารัมภบทกับคำบรรยาย ความน่ากับเนื้อเรื่อง หรือแม้เพียงต้องการเน้นที่คำใดคำหนึ่ง

ภาพ หน้าที่ของภาพนอกจากจะเป็นสื่อความหมายแทนสิ่งอื่นแล้ว ยังเป็นสื่อในตัวของมันเองด้วย บางครั้งเราอาจไม่อาจใช้ตัวหนังสือบรรยายได้ดีเท่าการใช้ภาพ เหตุการณ์บางอย่างอาจใช้ภาพประกอบกับคำบรรยายเพียงเล็กน้อยหรือไม่มีคำบรรยายก็สามารถถ่ายทอดความหมายของเหตุการณ์นั้นได้ดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของข่าวสาร เนื้อหา ความน่าสนใจ คุณภาพ และลักษณะของภาพด้วย การจัดตำแหน่งภาพหรือเนื้อข่าวอย่างเหมาะสม จะทำให้รูปร่างลักษณะของหน้าหนังสือพิมพ์สวยงามพร้อม ๆ กับการดึงดูดความสนใจมากยิ่งขึ้น

การจัดหน้า การวางหน้า การเข้าหน้า การทำคัมมี้ ในสื่อสิ่งพิมพ์ทุกชนิด โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์และนิตยสาร การจัดหน้าทำให้เกิดความสวยงาม น่าสนใจแก่ผู้อ่าน สร้างความเป็นเอกลักษณ์หรือบุคลิกให้กับหนังสือพิมพ์หรือนิตยสาร จัดลำดับความสำคัญของเนื้อหาหรือของเรื่อง ส่งเสริมการอ่านหนังสือพิมพ์ให้มากขึ้น

สื่อภาพยนตร์ ภาพยนตร์ เป็นสื่อมวลชนที่ค่อนข้างมีอิทธิพลในการสื่อสารกับคนจำนวนมาก เนื่องจากภาพยนตร์เป็นสื่อที่มีข้อดี หรือมีคุณสมบัติในเรื่องการใช้ การเคลื่อนไหวของภาพ สี สัน เสียง ฉาก แสง เงา ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะสามารถสร้างอารมณ์ จินตนาการของผู้ชมให้คล้อยตามได้มากที่สุด ดังนั้น อวัจนภาษาในสื่อภาพยนตร์จึงเป็นหัวใจสำคัญในการที่ภาพยนตร์เรื่องนั้นจะประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวได้ ลักษณะการใช้อวัจนภาษาในสื่อภาพยนตร์ เช่น การจัดแสงช่วยสร้างอารมณ์ บรรยากาศและเวลาทำให้คนดูทราบลักษณะของสิ่งที่ถ่ายทำและสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้น เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ภาพและเรื่องราวที่ปรากฏบนจอภาพยนตร์นั้น จะให้อารมณ์ความรู้สึกแก่คนดูเช่นไรนั้นยังขึ้นอยู่กับปัจจัย ๖ ประการ คือ ๑) สี ๒) เสียง ๓) การแสดงภาพ ๔) ขนาดภาพ ๕) ความยาวชีวิต ๖) แสง

สื่อวิทยุกระจายเสียง วิทยุกระจายเสียงเป็นสื่อมวลชนประเภทใช้เสียงเป็นสื่อ ผู้จัดทำรายการไม่สามารถเรียกร้องความสนใจหรือความบันเทิงจากสีหน้าหรือท่าทาง ดังนั้น นักพูดจะต้องรู้วิธีการใช้เสียง และมีการฝึกใช้เสียงให้ถูกต้องตามอักขระ มีการเน้นเสียง ใช้เสียงดังแรงหรือนุ่มเบา มีจังหวะในการพูด และต้องฝึกเพื่อความถูกต้องและชำนาญอยู่เสมอ ดังที่ ชาลส์ (MR. ROLAND CHALLS) ผู้สื่อข่าว บี.บี.ซี. ประจำภาคตะวันออกไกลได้กล่าวเอาไว้ว่า “นักพูดที่ดี ควร

จะพูดด้วยเสียงตามธรรมชาติของคุณ และพูดแบบมีน้ำใจเป็นกันเองกับผู้ฟังพอสมควร ต้องมีสมาธิ ในการพูด อย่าพูดให้เร็วจนเกินไปนัก และควรมีหัวข้อสำคัญที่จะต้องพูดเตรียมไว้พร้อม”^{๕๒}

ในการจัดทำรายการต่าง ๆ ทางวิทยุ นั้น นอกจากคำพูดของโฆษกหรือนักจัดรายการ จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อหาสาระของรายการได้แล้ว เสียงประกอบอื่น ๆ ยังมีอิทธิพลและมีส่วนใน การทำให้ผู้ฟังเข้าใจและมีจินตนาการได้ตามเนื้อหาที่ผู้จัดต้องการด้วย เช่น เสียงเพลงคลอแผ่วเบา เสียงความขลุมนุ่นววย ความโกลาหล เสียงอึกทึก เสียงเพลงคลอเศร้า เสียงหัวเราะ เสียงสะอึก สะอื้นให้ น้ำเสียงเหยียดหยาม น้ำเสียงเร่าร้อน น้ำเสียงที่แสดงอารมณ์ต่าง ๆ ความวังเวงวิเวก เป็นต้น

สื่อวิทยุโทรทัศน์ เป็นสื่อที่ผู้รับสารใช้ประสาทสัมผัสทั้งทางตาและทางหู ผู้รับ สามารถมองเห็นทั้งภาพและได้ยินเสียงไปพร้อมกัน อวัจนภาษาที่ปรากฏคือ การแสดงออกทางภาพ แสง สี และเสียง เพื่อให้ภาพที่ปรากฏและเสียงที่ได้นั้นสมจริงสมจังมากยิ่งขึ้น การจัดฉากใน ลักษณะต่าง ๆ ทำให้ผู้ดูเกิดความสนใจและได้รับอารมณ์จากเนื้อหาข่าวสารอย่างครบถ้วนมากยิ่งขึ้น และมีผลต่อการตัดสินใจเลือกรับชมรายการโทรทัศน์นั้น ๆ ในปัจจุบัน รายการโทรทัศน์ ข่าว หรือแม้การโฆษณาสินค้า เน้นถึงการใช้อวัจนภาษา ผู้ดำเนินรายการ ต้องมีชื่อเสียงเป็นที่นิยม ชมชอบของมหาชน บุคลิกหน้าตาดี มีน้ำเสียงชวนฟัง พูดเป็นจังหวะ การใช้ภาพ แสง สี ประกอบ ฉากหรือโฆษณาต่าง ๆ สามารถสื่อถึงความรู้สึกหรือกระตุ้นความต้องการของผู้บริโภค เช่น ขนมห หรือสถานที่ท่องเที่ยว เป็นต้น

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า อวัจนภาษามีบทบาทต่อการสื่อสารของบุคคลทุกสาขา อาชีพ การสื่อความหมายของอวัจนภาษานี้ อาจเกิดขึ้นโดยที่มนุษย์ตั้งใจให้เกิดขึ้น หรือไม่ตั้งใจให้ เกิดขึ้นก็ได้ เช่น เมื่อจบคำปราศรัยทุกคนในห้องก็ปรบมือให้เกียรติแก่ผู้พูด เป็นการแสดงออกโดย ตั้งใจ แต่หากการพูดนั้นไม่น่าสนใจหรือน่าเบื่อหน่าย คนฟังอาจมีการเหม่อลอยหรือแสดงอาการ ง่วงนอน อาการที่เกิดขึ้นนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยที่คนฟังอาจจะไม่ตั้งใจให้เกิดขึ้นก็ได้ ในเวลา เดียวกัน อวัจนภาษาอาจเกิดขึ้นหลายอย่างพร้อม ๆ กันทั้งการที่ตั้งใจให้เกิดขึ้นและสิ่งที่ไม่ตั้งใจให้ เกิดขึ้น เช่น ผู้พูดแต่งกายอย่างเรียบร้อยสง่างามเมื่อปรากฏกายต่อหน้าผู้ฟังจำนวนมาก ลักษณะการ ใช้เสื้อผ้าหรือการปรากฏกายเป็นอาการที่ผู้พูดตั้งใจให้เกิดขึ้น แต่ในขณะที่เดียวกันหากในขณะที่พูด นั้น ผู้พูดเกิดอาการปากสั่นหรือเสียงแหบพร่า เพราะความตื่นเต้นกลัว อาการปากสั่นหรือเสียงแหบเป็น การสื่อความหมายถึงสภาพจิตใจที่ผู้พูดไม่ต้องการให้เกิดขึ้น แต่นั่นก็เป็นรูปแบบหนึ่งของอวัจน

^{๕๒} กิติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๖๕.

ภาษา ดังนั้น ในขณะที่มนุษย์ทำการสื่อสารอยู่นั้น อวัจนภาษาเกิดขึ้นตลอดเวลา ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม และอาจจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันหลายรูปแบบด้วย

อนึ่ง ในการสื่อสารนั้น มนุษย์สามารถสื่อสารด้วยอวัจนภาษาได้โดยผ่านทางช่องทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ของมนุษย์ เช่น การได้ยินน้ำเสียงของบุคคลอื่นเป็นลักษณะของการสื่อสาร โดยผ่านทางประสาทสัมผัสของการได้ยิน การมองเห็นสีสันทหรือกิริยาอาการก็เป็นการสื่อสารโดยผ่านทางประสาทสัมผัสของการมองเห็น การได้กลิ่นเหม็นหรือหอมของกลิ่นตัวหรือดอกไม้เป็นการสื่อสารโดยผ่านทางประสาทสัมผัสของการได้กลิ่น รวมความแล้ว ถ้าเราสังเกตดูให้ดีจะเห็นว่ามนุษย์สื่อความหมายโดยทางภาษาที่ไม่ใช่เสียงอยู่ตลอดเวลา เราสามารถเข้าใจความหมายหรือคาดคะเนสถานการณ์ต่าง ๆ ได้จากภาษาที่ไม่ใช่เสียงเหล่านี้ ถ้ามีคนเดินมาเราจะสามารถเดาได้ว่าเขาอยู่ในระหว่างเร่งรีบหรือไม่ จากกิริยาอาการต่าง ๆ ที่เราเห็น ในบางครั้งเราอาจทายได้ว่าเขามีอาชีพอะไรหรือนิสัยใจคอเป็นอย่างไร จากการแต่งกาย ทรงผม หรือสีสันทที่เขาเลือกใช้ อวัจนภาษาไม่เพียงแต่สามารถทำให้เรารู้ถึงอาชีพ ลักษณะนิสัย หรือความคิดของมนุษย์แต่เพียงอย่างเดียว ในบางครั้งก็ยังสามารถบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้อีกด้วย เราสามารถบอกได้ว่าการคบหาระหว่างบุคคลที่เราเห็นจะเป็นแค่คนรู้จักกัน เพื่อนฝูง คนรัก หรือพ่อแม่ สามีภรรยา โดยดูจากกิริยาอาการระยะทางที่ใช้ การสัมผัส สายตา สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้สามารถบอกถึงตัวบุคคลนั้นได้ดีกว่าคำพูด^{๕๓}

อวัจนภาษานอกจากจะให้ความหมายในตัวของมันเองโดยตรง เช่น สัญญาณต่าง ๆ แล้ว ส่วนใหญ่มักจะมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ความคิด และความรู้สึกของมนุษย์ด้วย เรามักจะสื่อความรู้สึกของเราโดยผ่านทาง อวัจนภาษาบางครั้งโดยตั้งใจหรือบางครั้งก็ไม่ตั้งใจ การเรียนรู้ถึงเรื่องของอวัจนภาษาช่วยให้มนุษย์สามารถสื่อสารได้อย่างถูกต้อง และเป็นการรู้จักตนเองยอมรับในตนเองมากขึ้นด้วย อย่างไรก็ตามมีคนจำนวนมากที่ประสบปัญหาในการที่จะสื่อความคิด ความรู้สึกของเขาอย่างถูกต้องและชัดเจนโดยผ่านทางอวัจนภาษา เช่นในบางครั้ง เราตั้งใจจะยิ้มเพื่อแสดงความพึงพอใจ แต่อาจกลายเป็นลักษณะของการยิ้มเพื่อเยาะเย้ยได้ อวัจนภาษาเป็นสิ่งที่แปลความหมายได้ผิดพลาดได้ง่าย หากผู้สื่อสารและผู้รับสารไม่มีทักษะในการสื่อสารประเภทอวัจนภาษาเพียงพอ หรือมีประสบการณ์ที่แตกต่างกันมาก

นอกจากนี้ การแสดงออกทางด้านอวัจนภาษา สามารถสร้างความรู้สึกที่เป็นมิตรให้แก่บุคคลอื่นได้ เช่น การยิ้มอย่างเป็นมิตร การสัมผัสที่อ่อนโยน ลักษณะเช่นนี้จะช่วยสร้างให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน หรือในบางครั้งก็สามารถสร้างความรู้สึกที่เป็นศัตรูได้อย่างง่ายดาย

^{๕๓} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๓, หน้า ๑๑๖.

เช่น การมองด้วยสายตาเย็นชา การแสดงท่าทางดูถูกเหยียดหยาม อวัจนภาษาในรูปแบบนี้ นอกจากจะเป็นสิ่งกีดขวางความเจริญงอกงามของมิตรภาพแล้ว ยังเป็นตัวทำลายมิตรภาพที่อาจจะเกิดขึ้นมาด้วย มนุษย์จะใช้อวัจนภาษาในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของการยอมรับหรือไม่ยอมรับ เพื่อสื่อความรู้สึกของตนเองออกมา อวัจนภาษาจึงมีความจำเป็นในการสื่อสาร เพราะเราจะสามารถเข้าใจความคิด หรือความรู้สึกของคนอื่นได้ก็โดยผ่านทาง การสื่อสารที่เรียกว่า อวัจนภาษา เป็นสำคัญ โดยทั่วไปการเรียนรู้ในเรื่องอวัจนภาษาจะมีจุดประสงค์ใหญ่ ๆ ๓ ประการคือ

๑. เพื่อให้เข้าใจว่าการสื่อสาร ไปสู่บุคคลอื่นจะต้องมีอวัจนภาษาเข้าไปเกี่ยวข้อง
๒. เพื่อฝึกฝนทักษะทางด้านอวัจนภาษาเพื่อใช้สื่อสาร ได้อย่างมีประสิทธิภาพ
๓. เพื่อเตือนให้ระลึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างอวัจนภาษาและวัจนภาษา เมื่อมีการสื่อสารจะได้ระมัดระวังในการใช้ให้มีความเข้ากันได้ ไม่ขัดกัน และในขณะเดียวกันการแสดงออกควรจะมี ความชัดเจนไม่คลุมเครือ ^{๕๔}

การศึกษาเรื่องอวัจนภาษาจะก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย ทั้งใน ด้านการงานและด้านการคบหาสมาคมทั่วไป ซึ่งประโยชน์โดยรวมที่มองเห็นอย่างคร่าว ๆ มีดังนี้ คือ

๑. ทำให้เราสามารถเข้าใจความหมายของการสื่อสารได้ดีขึ้น เพราะการสื่อสารทุกอย่างย่อม มีอวัจนภาษาเป็นองค์ประกอบอยู่เสมอ
๒. ผู้ที่ได้รับการฝึกฝนในเรื่องอวัจนภาษามาเป็นอย่างดี จะสามารถคาดคะเนสถานการณ์ที่ จะเกิดขึ้นได้ โดยสังเกตจากท่าทาง หรือการแสดงออกอื่น ๆ ทางด้านอวัจนภาษา
๓. สำหรับคนทั่วไป อวัจนภาษาช่วยทำให้เขาเข้าใจภาษาพูดได้มากขึ้นโดยอาศัย อวัจน ภาษากลับเป็นส่วนขยาย แต่สำหรับคนที่ไม่สามารถมองเห็นได้ก็จะมีประโยชน์เหมือนกัน เพราะคนตา บอดสามารถจะเข้าใจอวัจนภาษาได้โดยผ่านทางน้ำเสียง ถึงแม้เขาจะไม่สามารถมองเห็นท่าทาง หรือสีหน้าของผู้อื่น แต่คนตาบอดจะได้เปรียบกว่าคนที่ตาดี ตรงที่เขาจะมีประสาทสัมผัสไวมากต่อ น้ำเสียง ทำให้สามารถเข้าใจความหมายได้ บางครั้งการที่ไม่มีท่าทางหรือสภาพแวดล้อมอื่น ๆ เข้า มาถึงความสนใจของเขา ก็ทำให้ประสาทการรับรู้ทางหูเมื่อได้ฟังน้ำเสียงถูกต้องเที่ยงตรงขึ้น หากให้ การศึกษาอวัจนภาษาอย่างจริงจังแล้วจะเป็นประโยชน์มากในการสื่อสาร ^{๕๕}

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

นอกจากประโยชน์และความสำคัญของอวัจนภาษาดังกล่าวมา การใช้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารยังมีความสัมพันธ์และความเกี่ยวข้องกับระบบสังคมวัฒนธรรม มีความสำคัญต่อการสร้างสัมพันธ์ ควบคุมปฏิสัมพันธ์ และขึ้นอยู่กับบุคคลผู้ใช้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารในสถานการณ์นั้น ๆ ที่แตกต่างกันไป ดังนี้

อวัจนภาษากับวัฒนธรรม

นักภาษาศาสตร์ยอมรับว่า “ภาษาและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้ ทั้งสองมีอิทธิพลและความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และแน่นแฟ้น” เช่นเดียวกับฮอลล์ (Hall) ได้กล่าวเอาไว้ว่า “วัฒนธรรมคือการสื่อสาร”^{๕๖} เห็นได้ว่า ภาษาถือเป็นวัฒนธรรมประการสำคัญที่จำเป็นต้องเรียนรู้ก่อนและระหว่างการศึกษาทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษา อวัจนภาษามีกำเนิดมาก่อนวัจนภาษา เป็นพฤติกรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาในแต่ละสังคม และมีความหมายเฉพาะที่สังคมกำหนดขึ้น แต่เนื่องจากอวัจนภาษาไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวเป็นลักษณะของธรรมชาติ ทำให้แต่ละสังคมมีอวัจนภาษาที่คล้ายคลึงกัน ในบางส่วนจัดได้ว่าเป็นอวัจนภาษาสากล หมายความว่า อวัจนภาษาที่เป็นวัฒนธรรมของคนหมู่มาก เช่น การโบกมือ การโอบกอด การชี้นิ้ว แต่ละวัฒนธรรมอวัจนภาษาที่มีความแตกต่างกันในการสื่อความหมาย หากผู้ส่งสารจะต้องส่งสารต่างวัฒนธรรม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้วัฒนธรรมของผู้รับสารให้กระจ่าง เพื่อป้องกันปัญหาการสื่อสารอันอาจเกิดจาก อวัจนภาษาได้^{๕๗}

อวัจนภาษาที่ต่างกันในแต่ละสังคม แสดงให้เห็นความหมายที่ซับซ้อนต่างกันในแต่ละสังคม เช่น การต้อนรับทักทาย การแสดงความเคารพ เป็นต้น นอกจากนี้ การใช้เวลา การสัมผัส เช่น การโอบกอด การจับมือ การจูบ เป็นต้น สำเนียงการพูด การสัมผัส การใช้พื้นที่หรือระยะห่าง และวัตุภาษา ในแต่ละวัฒนธรรม ย่อมมีความเชื่อถือ จารีตประเพณี รวมถึงการใช้และแปลความหมายที่แตกต่างกัน ผู้ทำการสื่อสารจึงต้องศึกษาทำความเข้าใจลักษณะการใช้อวัจนภาษาใจแต่ละสังคมให้ถูกต้องทั้งก่อนและระหว่างการศึกษา

อวัจนภาษากับความรู้สึกประทับใจฉับพลัน

คนเรายังมีความรู้สึกต่าง ๆ ต่อผู้ที่เราพบเห็นหรือสัมผัสด้วยเป็นครั้งแรก ความรู้สึกต่าง ๆ เหล่านี้ ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากอวัจนภาษาที่แสดงออกมาระหว่างการสื่อสารนั้น เช่น ลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ รูปร่าง ความสูง น้ำหนัก เป็นต้น หรือการแต่งกาย ท่ามม เครื่องประดับ เสียงท่อม

^{๕๖} สุมิตร คุณานุกร, ภาษาท่าทาง, หน้า ๖.

^{๕๗} อวยพร พาณิช และคณะ, ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

แหลม นุ่ม หัว รั้วเร็วหรือยืดขาด กิริยาท่าทางต่าง ๆ การยิ้มแย้มแจ่มใส นอกจากนี้ ผู้รับสารยังสามารถพิจารณารับรู้ลึกไปถึงเศรษฐกิจ การศึกษา สถานภาพทางสังคม ถิ่นที่อยู่อาศัย เชื้อชาติ วัฒนธรรม กลุ่มศาสนา การเมือง และทัศนคติทางสังคม รวมถึงลักษณะนิสัยและอารมณ์ได้ โดยดูจากการแต่งกาย เครื่องประดับ และทรงผม หรือการแต่งหน้า รวมทั้งน้ำเสียงที่เปล่งออกมา

อวัจนภาษากับสารสัมพันธ์

ในอวัจนภาษาแต่ละประเภท มีสาระที่จะสื่อถึงผู้รับสารได้หลายประเด็น ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล อวัจนภาษาให้ข้อมูลด้านสารสัมพันธ์ไว้ ๔ ประการด้วยกัน คือ

๑. บอกให้รู้ถึงความอยากอยู่ใกล้ หรืออยากอยู่ห่าง ท่าทีที่แสดงออกสื่อให้ผู้รับสารถึงความชอบหรือไม่ชอบในจิตของผู้ส่งสาร โดยดูจากระยะห่าง และกิริยาท่าทาง

๒. บอกให้รู้ถึงการยอมรับหรือปฏิเสธ บอกความศรัทธา ความน่าเชื่อถือ หรือความหวาดระแวง หวาดกลัว เช่น ท่าทีลูกลี้ลุกลน การแต่งกายที่ไม่เรียบร้อยยอมไม่อาจสร้างความศรัทธาแก่ผู้พบเห็นได้ คนเสียงดี รูปร่างดี แต่งกายดี มักได้รับความน่าเชื่อถือมากกว่า และผู้ไว้ผมสั้นมักน่าเชื่อถือมากกว่าผมยาว เป็นต้น

๓. บอกถึงการมีอำนาจเหนือคนอื่น อาจดูได้จากกิริยาท่าทาง เช่น คนมีอำนาจมักกล้าสบตา และกล้าแสดงออกเต็มที่ ไม่รู้สึกเกร็งหรือกลัวที่จะสื่อสาร ตำแหน่งที่ยืนหรือนั่งมักจะเด่นกว่าคนอื่น เป็นต้น

๔. บอกให้รู้ถึงความรักความสนิทสนม ดูได้จากวิธีการสัมผัสและกิริยาท่าทาง และระยะห่าง ผู้ที่รักใคร่ก็มีวิธีการสัมผัสที่นุ่มนวล ทะนุถนอม และอยู่ใกล้ชิดกันมากกว่าผู้ที่รู้จักกันเพียงผิวเผิน

อวัจนภาษากับการควบคุมปฏิสัมพันธ์ ในการสื่อสาร

สังคมแต่ละสังคมได้กำหนดมาตรฐานหรือกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมการเริ่มความสัมพันธ์ การดำเนินความสัมพันธ์ และการหยุดความสัมพันธ์ อวัจนภาษามีส่วนช่วยควบคุมความสัมพันธ์ทั้ง ๓ สถานะ ได้แก่

๑. การเริ่มความสัมพันธ์ อวัจนภาษามีส่วนช่วยในการเริ่มความสัมพันธ์ในลักษณะที่สร้างความดึงดูดทางด้านกายภาพ การประสานสายตาและระยะห่าง บอกให้ทราบถึงสถานภาพ อาชีพ บุคลิกนิสัยของผู้เราพบเห็น ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยบอกให้ผู้เพิ่งพบเห็นทราบว่า ควรสัมพันธ์ด้วยหรือไม่

^{๕๔} อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนวัชสิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, “อวัจนภาษาในนวนิยายรอบ ทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, หน้า ๒๔. (รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

ในด้านนี้ สังคมและวัฒนธรรมก็เป็นตัวแปรหนึ่งที่ช่วยกำหนดว่าลักษณะใดของบุคคลเป็นสิ่งที่น่าดึงดูดใจ ส่วนการประสานสายตานั้น สังคมเป็นผู้กำหนดวิธีการมองหรือจ้องมองคนแปลกหน้า เช่น สังคมไทย ไม่นิยมจ้องมองคนแปลกหน้า เพราะอาจทำให้ผู้ถูกมองเกิดปฏิกิริยาทางลบ ระหว่างระหว่างบุคคล ความใกล้ชิดในการสนทนาพูดจากันมีส่วนช่วยสร้างความสัมพันธ์ เช่น ระหว่างรอฟบแพทย์ ผู้ป่วยอาจเริ่มความสัมพันธ์กันด้วยการสนทนาเรื่องโรคร้ายไข้เจ็บกับผู้ที่อยู่ข้าง ๆ เป็นต้น

๒. การสร้างความสัมพันธ์ ขึ้นตอนการพูดคุยระหว่างคู่สนทนาขึ้นอยู่กับแต่ละวัฒนธรรม บางวัฒนธรรมพูดได้ทีละคน บางวัฒนธรรมนิยมให้ผู้อาวุโสน้อยกว่าทักทายผู้มีอาวุโสมาก่อน เมื่อการสนทนาเริ่มต้นขึ้น การเจรจานั้น ๆ ควรเปลี่ยนผู้พูดไปตามลำดับ แต่บุคคลต่าง ๆ อาจมีทั้งผู้ที่ไม่ต้องการพูด และผู้ที่เปิดโอกาสให้คู่สนทนาพูด เรารู้ได้ว่าบุคคลใดยังต้องการพูดต่อ โดยดูจากกิริยาท่าทางที่ต่อเนื่องไม่หยุด ไม่มองหน้าผู้ฟัง พูดไปเรื่อย ๆ การลากหางเสียง และการใส่คำอุทาน ส่วนผู้ที่ต้องการสร้างความสัมพันธ์ในการสนทนา มักทำท่าเตรียมหยุด มองหน้าผู้ฟัง ไม่แสดงกิริยาอาการใด ๆ ทั้งทำย ถ้าให้โต้ตอบก็หยุดเงียบ แต่ในการหยุดเงียบนั้น อาจเกิดขึ้นโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจก็ได้ การตั้งใจเงียบได้แก่บุคคลบางสถานะ เช่น พระ หรืออยู่ในบางโอกาส เช่น งานศพ งานพิธีการ ในโรงพยาบาล ห้องสมุด การเงียบที่ไม่ตั้งใจอาจเกิดจากการไม่มีอะไรจะพูด การลืมนึกที่จะพูด หรือความต้องการเปลี่ยนให้คนอื่นพูดบ้าง หรือบางทีเกิดจากตัวผู้พูดเอง เช่น เรื่องที่พูดนั้นไม่คุ้นเคย เรื่องซับซ้อน หรือเกิดอาการเครียด บางครั้งเกิดจากผู้ฟัง เช่น ไม่สามารถโต้ตอบได้ หรือไม่รู้เรื่องที่สนทนาด้วย และอาจเกิดจากสาเหตุอื่น ๆ เช่น มีคนแปลกหน้าเข้ามาร่วมกลุ่ม ความต่างกันด้านอายุ และวัฒนธรรม ล้วนเป็นสาเหตุให้เกิดความเงียบได้ทั้งสิ้น

๓. การหยุดความสัมพันธ์ เราจะรู้ได้ว่า คู่สนทนาต้องการหยุดสนทนาด้วย โดยดูจากการเปลี่ยนจากการกิริยาท่าทางหรือระยะห่าง การถอนหายใจ จดนูหรี เอนหลัง รวมทั้งการปล่อยให้ความเงียบครอบคลุมด้วย^{๕๕}

อวัจนภาษากับการสร้างอรรถภาวะที่ดี

ความสำเร็จในการแสดงสถานภาพของบุคคลแต่ละคนนั้น ขึ้นอยู่กับการจัดอวัจนภาษาของบุคคลนั้น และความสามารถในการควบคุมความไม่คงที่ของอวัจนภาษาให้ปรากฏน้อยที่สุด เพราะการแสดงออกในชีวิตประจำวันของบุคคลแตกต่างกัน ตามบทบาทที่ต้องการแสดงออกในช่วงเวลานั้น ๆ ซึ่งอาจแตกต่างจากช่วงเวลาหนึ่งโดยสิ้นเชิง เช่น บทบาทของความเป็นครูใน

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๖.

ช่วงเวลาทำงานกับบทบาทของแม่เมื่ออยู่บ้าน เป็นต้น มิติที่แสดงถึงสิ่งที่เราต้องการถ่ายทอด ให้ผู้อื่นรับรู้เกี่ยวกับตัวเรา หรือเป้าหมายที่เราต้องการให้คนอื่นเห็นเราว่าเป็นเช่นนั้น มี ๖ มิติ ได้แก่

๑. การแสดงความรัก อวัจนภาษาที่ใช้ในการแสดงความรักได้แก่ การยื่นตัวเข้ามาใกล้ การทำท่าสบาย ๆ ในการสนทนา และการประสานสายตาและการแสดงสีหน้าตามเนื้อเรื่องที่กำลังสนทนา เรามักใช้สัมผัสภาษาและทศภาษาในกานแสดงความรัก ความเป็นมิตรและก่อให้เกิดความรู้สึกบางอย่างให้ปรากฏ

๒. การแสดงความสนิทสนม อวัจนภาษาที่แสดงให้รู้ในลักษณะนี้ได้แก่ ความใกล้ชิด การสัมผัส และความกล้าแสดงความรู้สึกบางอย่างให้ปรากฏ

๓. การแสดงความชำนาญ ได้แก่ การใช้เสียง เช่น พูดคล่อง พูดเร็ว บางอาชีพใช้การสัมผัสแสดง ความชำนาญ เช่น การจับต้องวัตถุสิ่งของ การแต่งกายในเครื่องแบบ และการใช้เวลาอย่างรวดเร็วในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ล้วนแสดงความชำนาญได้ทั้งสิ้น

๔. การแสดงสถานภาพ อวัจนภาษาที่ช่วยแสดงสถานภาพที่สูงกว่าคู่สนทนา เช่น การใช้ท่าทางขริม การตะคองผู้อื่นมากกว่าให้ผู้อื่นตะคอง ตำแหน่งที่นั่งก็สามารถบอกสถานภาพได้ เช่น การนั่งหัวโต๊ะ และลักษณะของโต๊ะเก้าอี้ นอกจากนั้นวิธีการขัดจังหวะผู้อื่น และต้องให้ผู้อื่นรอคอยก็แสดงให้เห็นสถานภาพที่เหนือกว่าผู้อื่นเช่นกัน

๕. การแสดงสิทธิพิเศษ อวัจนภาษาที่แสดงว่าเรามีความสำคัญกว่าคนอื่น ได้แก่ การจองที่หรือการยืมเข็มให้กำลังใจแก่คนอื่น เช่น เจ้าของสถานที่มักยืมเข็มต้อนรับผู้เดินเข้ามาหาหรือใช้บริการ

๖. การแสดงความน่าเชื่อถือ มักเกิดจากการแสดงอวัจนภาษาใด ๆ ออกมามากหรือน้อยเกินไป การวางตัวที่พอดี ช่วยให้เกิดความน่าเชื่อถือได้ เช่น ความสงบเสงี่ยมขริม การพูดแต่เพียงพอดี ไม่เร็วไม่ช้าเกินไป การแต่งกายที่งามพอเหมาะ เป็นต้น^{๑๑๑}

เมื่อกล่าวโดยสรุป ประโยชน์ที่ถือว่าสำคัญที่สุดและเป็นหลักใหญ่ของอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสาร ไม่ว่าจะผู้สื่อสารจะมีสถานภาพ จุดประสงค์หรืออยู่ในสังคมวัฒนธรรมใด อวัจนภาษาสามารถสร้างความน่าสนใจ สร้างความเชื่อถือและสนใจใคร่จะรับสารหรือปฏิเสธในการสื่อสารในการสื่อสารแต่ละครั้ง หากผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความเข้าใจในการสื่อสารและความหมายของอวัจนภาษาร่วมกันในการสื่อสาร การสื่อสารก็จะประสบผลสำเร็จตามที่ผู้ส่งสารมุ่งหมาย และผู้รับสารก็สามารถทำความเข้าใจและตีความหมายในการสื่อสารนั้นได้อย่างถูกต้อง และได้รับประโยชน์จากการสื่อสารตามที่ตนเองประสงค์ ประเด็นที่สำคัญในการสื่อสารด้วยอวัจนภาษานั้น

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

คือ การแปลความหมาย และปัจจัยที่เป็นตัวแปรหลักของการแปลความหมายคือ สังคมและวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมของแต่ละบุคคล รวมถึงสภาวะจิตใจ เพราะฉะนั้น ในการแสดงออกทางอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสาร ผู้ส่งสารต้องทำความเข้าใจในเรื่องสังคมวัฒนธรรมของผู้รับสารให้เข้าใจอย่างดีด้วย เพื่อการสื่อความหมายได้ถูกต้องและไม่เป็นการกระทบหรือลบหลู่ผู้รับสาร อันเนื่องมาจากระบบสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

ข. หน้าที่ของอวัจนภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร

ดังได้กล่าวแล้วว่า อวัจนภาษาและอวัจนภาษาเดินทางมาควบคู่กัน ในการสื่อสารไม่อาจแยกออกจากกันได้ ภาษาทั้ง ๒ ประเภท ต่างทำหน้าที่ในการสนับสนุนกันและกันในการสื่อสาร การสื่อสารเชิงอวัจนภาษามีความสัมพันธ์กับการสื่อสารเชิงวัจนภาษาใน ๕ ลักษณะ คือ

๑. ทำหน้าที่ชี้ชัดกัน เป็นการใช้อวัจนในการย้ำให้ความหมายของผู้พูดมีความหนักแน่นชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ในขณะที่เราพูดและนำนักท่องเที่ยวยกถึงเส้นทางที่พวกเขาจะต้องไป เราอาจชี้มือประกอบไปด้วย เพื่อย้ำว่าใช่แน่นอน เช่น ชี้มือให้เขาเดินไป หรือให้เลี้ยวซ้าย เป็นต้น

๒. ทำหน้าที่แย้งกัน ในบางกรณีที่มีการสื่อสารในขณะนั้นขาดความน่าสนใจจากผู้ฟัง แต่ผู้ฟังไม่กล้าพูดตามความเป็นจริงที่รู้สึก อวัจนภาษากับอวัจนภาษาจะแสดงออกขัดแย้งกัน เช่น เราชวนเพื่อนไปเที่ยวแต่เพื่อนไม่ค่อยสนุกสนานเมื่อเราถามว่าเบื่อหรือเปล่า เขาอาจตอบว่า เปล่า ก็ได้ ทั้งที่ท่าทางเขาแสดงความรู้สึกว่ากำลังเบื่อมาก เป็นต้น

๓. ทำหน้าที่แทนกัน ในบางกรณีที่เรอาจไม่อาจต้องการใช้การพูด ซึ่งอาจเป็นเพราะความไม่พร้อม เช่น เสียงแหบแห้งจากอาการเจ็บคอ หรืออยู่ในที่ ๆ ไม่อาจพูดได้ เช่น ในห้องประชุมเราอาจใช้มือหรือสายตาแทนคำพูดในการสื่อความหมายแทนก็ได้ เป็นต้น

๔. ทำหน้าที่เสริมกัน เป็นการใช้อวัจนภาษาในการเพิ่มน้ำหนักความน่าสนใจ นำตื่นตื่นให้กับอวัจนภาษาให้มากยิ่งขึ้น สร้างจินตนาการให้ผู้ฟังเห็นภาพชัดเจนขึ้น เช่น เมื่อเล่าเหตุการณ์เราอาจใช้มือแสดงท่าทางประกอบให้เกิดความน่าสนใจ หรือชัดเจนมากยิ่งขึ้นไปอีกก็ได้ เช่น เราแสดงท่าทางมือออกหรือหุบมือลงเพื่อบรรยายว่า สิ่งที่เราเห็นนั้นมีขนาดใหญ่มาก หรือเล็กมาก เป็นต้น

๕. ทำหน้าที่เน้นกัน เป็นการใช้อวัจนภาษาในการเน้น ย้ำ ในจุดที่สำคัญ ๆ และต้องการให้เกิดความเด่นชัดให้มาก เช่น การขีดเส้นใต้ด้วยหมึกสีแดงใต้ใจความสำคัญ หรือการพูดด้วยน้ำเสียงที่ช้าและดังกว่าคำหรือประโยคอื่น ๆ เช่น ฉันต้องการให้เธอหยุดพูดเดี๋ยวนี้ เป็นต้น °°°

°°° สวานิต ยมาภย์, การสื่อสารของมนุษย์, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาวาทยวิทยา คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๘๖-๘๘.

ส่วน อวยพร พานิช และคณะ^{๑๑๒} ได้จัดหน้าที่ความเกี่ยวข้องของอวัจนภาษากับวัจนภาษาไว้ ๖ ประการ คือ

๑. ใช้อวัจนภาษาแทนคำพูด หมายถึง การใช้อวัจนภาษาเพียงอย่างเดียว ให้ความหมายเหมือนถ้อยคำภาษาได้ เช่น กวักมือเรียก สันศิระยะ เป็นต้น

๒. ใช้อวัจนภาษาขยายความ หมายถึง การใช้อวัจนภาษาบอกความหมายเพิ่มเติม เพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น เช่น พูดว่า “อยู่ในห้องนี้” พร้อมทั้งชี้มือไปที่ห้อง ๆ หนึ่ง แสดงว่าไม่ได้อยู่อีกห้อง อยู่เฉพาะห้องที่ชี้มือบอก

๓. ใช้อวัจนภาษาซ้ำความให้หนักแน่น หมายถึง การใช้อวัจนภาษาประกอบกับวัจนภาษาในความหมายเดียวกัน แต่ยืนยันให้หนักแน่นยิ่งขึ้น เช่น พูดว่า หนังสือเล่มนี้ใช้ใหม่ พร้อมทั้งยกหนังสือขึ้นประกอบ

๔. ใช้อวัจนภาษาน้ำหนัก หมายถึง การใช้อวัจนภาษาย้ำบางประเด็นของวัจนภาษา ให้ความหมายเด่นชัดขึ้น เช่น พาดหัวข่าวหนังสือพิมพ์ ใช้ตัวอักษรตัวโตพิเศษ แสดงว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก

๕. ใช้อวัจนภาษาขัดแย้งกัน หมายถึง การใช้อวัจนภาษาที่ให้ความหมายตรงกันข้ามกับวัจนภาษา ผู้รับสารมักจะเชื่อถือสารจากอวัจนภาษามากกว่าตรงกับความรู้สึกมากกว่า เช่น พูดว่า “โทรทัศน์ใหม่จะที่ผมมาซ้ำ” ผู้รับสารตอบว่า “ไม่โทรทัศน์หรอกค่ะ” พร้อมกับมีสีหน้าบึ้งตึง ผู้ส่งสารก็สามารถรู้ได้ทันทีว่าเขายังโกรธอยู่

๖. ใช้อวัจนภาษาควบคุมปฏิสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสาร หมายถึงการใช้กิริยาท่าทาง สายตาน้ำเสียง สร้างความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสาร เช่น การยิ้มแย้มแจ่มใส การทักทายสัมผัส แสดงความพอใจที่ได้พบกัน เป็นต้น

อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารใน ๕ ประการของอวยพร พานิช และคณะ สอดคล้องกับของ อาร์คแมน และ ฟิสเซน ต่างเพียงประการที่ ๖ เท่านั้น เช่นเดียวกันกับอาจารย์จิตต์ลักษณ์ แสงอุไร ได้แบ่งหน้าที่ของอวัจนภาษาเป็น ๖ ประการ

ลักษณะของอวัจนภาษาเหล่านี้ถือเป็นหน้าที่หรือความสำคัญที่ผู้ส่งสารใช้แทนวัจนภาษาเพื่อสร้างความเชื่อถือให้เกิดขึ้นในการสื่อสาร ในเรื่องของภาษาทั้ง ๒ นี้ อวยพร พานิช และคณะสรุปไว้ว่า

^{๑๑๒} อวยพร พานิช และคณะ, ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร, หน้า ๕-๑๐.

วจนภาษาและอวจนภาษา ล้วนมีความหมายและความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อวจนภาษาช่วยให้วจนภาษานั้น ๆ เป็นที่เข้าใจและมีความหมายรอบด้านมากขึ้น วจนภาษาก็จะเด่น ชัดเจน เมื่อมีอวจนภาษาประกอบ ภาษาทั้ง ๒ ลักษณะเป็นแกนสำคัญในการสื่อสาร ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไป การสื่อสารก็จะไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร อวจนภาษา มีใช้สัญลักษณ์เพียงเพื่อสื่อสารกับคนใบ้ ที่เรียกว่า ภาษาเงิบตามที่หลายคนเข้าใจ คือคิดเสมือนหนึ่งว่าเราควรสื่อสารกับคนที่ไร้สมรรถภาพในการได้ยิน ให้เขามีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น แท้จริงอวจนภาษาเป็นภาษาที่ใช้มาแต่อดีต กำลังใช้อยู่ในปัจจุบัน และจะมีความหมายมากยิ่งขึ้นในอนาคต เมื่อประกอบสื่อและภาษาทางอิเล็กทรอนิกส์ ^{๑๐๓}

๒.๒ อวจนภาษากับบุคลิกภาพ

Munn (1902) ให้ความหมายว่า บุคลิกภาพคือลักษณะเด่นของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นการรวบรวมแบบแผนทั้งหมดมาเป็นบูรณาการของโครงสร้างพฤติกรรม เช่น ความสนใจ ทักษะสติปัญญา ความสามารถ ความถนัด และสิ่งอื่น ๆ ที่แสดงถึง ลักษณะนิสัย

Schoen (1930) กล่าวว่า บุคลิกภาพ คือการจัดระบบการทำหน้าที่ทั้งหมดหรือการรวมนิสัยต่าง ๆ ความคิดเห็น และอารมณ์ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบุคคลนั้นแตกต่างจากสมาชิกคนอื่น ๆ แม้อยู่ในกลุ่มเดียวกัน

Muddi (1968) ให้ความเห็นว่า บุคลิกภาพ คือความมั่นคงของคุณสมบัติและแนวโน้มทั่ว ๆ ไปที่จะแสดงถึง ความแตกต่างของพฤติกรรมทางจิต เช่น ความคิด ความรู้สึกและการกระทำ

Schneides ให้ทัศนะว่า บุคลิกภาพ คือกระบวนการสร้าง หรือการรวมคุณลักษณะทั้งด้านร่างกายและจิตใจบุคคล ตลอดจนความสามารถ ความโน้มเอียง นิสัย อากัปกริยาของแต่ละบุคคลโดยเฉพาะ และบุคลิกภาพจะเป็นเครื่องกำหนดปฏิกิริยาของบุคคลที่มีต่อตนเองและผู้อื่น และเป็นผลต่อความรู้สึกนึกคิดที่มีต่อสิ่งแวดล้อม วัตถุ บุคคล และวัฒนธรรมของสังคมที่เขาอาศัยอยู่ ^{๑๐๔}

จากความหมายของบุคลิกภาพเหล่านั้น สรุปได้ว่า บุคลิกภาพ คือ ลักษณะพฤติกรรมที่แสดงความเป็นสัญลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคลซึ่งไม่เหมือนกัน เช่น ท่าทาง การ

^{๑๐๓} อวยพร พาณิช และคณะ, ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร, หน้า ๑๓.

^{๑๐๔} ล้นพนิช อัสวนนท์, การพัฒนาบุคลิกภาพ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ),

แต่งกาย ฯลฯ^{๑๐๕} และนักจิตวิทยาได้กล่าวถึงลักษณะของบุคลิกภาพที่สำคัญด้านต่าง ๆ ของบุคคลไว้ดังนี้

๑. บุคลิกภาพทางกาย ได้แก่การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย ตามกาลเทศะอันควร แสดงท่าที่เป็นมิตร แสดงการให้เกียรติผู้ฟัง

๒. บุคลิกภาพทางอารมณ์ ได้แก่ ความสามารถในการควบคุมอารมณ์ ไม่แสดงอาการฉุนเฉียว หรืออารมณ์ที่ไม่พึงพอใจต่อผู้ฟัง

๓. บุคลิกภาพทางสังคม ได้แก่ ความสามารถในการปรับตัวได้ดี สามารถสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้ฟัง

๔. บุคลิกภาพทางสติปัญญา ได้แก่ ความสามารถในการคิด เข้าใจและสามารถถ่ายทอดความรู้ ความคิดให้เหมาะสมกับความสามารถของผู้ฟัง^{๑๐๖}

เมื่อสรุปรวมบุคลิกทั้ง ๔ ด้านเหล่านี้ลงในบุคคล จึงแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ บุคลิกภาพภายนอกกับบุคลิกภาพภายใน ซึ่งมีความแตกต่างกัน ดังนี้^{๑๐๗}

บุคลิกภาพภายนอก	บุคลิกภาพภายใน
๑. รูปร่างหน้าตา	๑. ความเชื่อมั่นในตนเอง
๒. การแต่งกาย	๒. ความกระตือรือร้น
๓. การปรากฏตัว	๓. ความรอบรู้
๔. กิริยาท่าทาง	๔. ความคิดริเริ่ม
๕. การสบตาผู้ฟัง	๕. ความจริงใจ
๖. การใช้น้ำเสียง	๖. ปฏิภาณไหวพริบ
๗. การใช้ถ้อยคำภาษา	๗. ความจำ
	๘. อารมณ์

จากตาราง จะเห็นได้ว่า บุคลิกภายนอกก็คืออวัจนภาษาที่แสดงออกของแต่ละบุคคลนั่นเอง ส่วนบุคลิกภายในนั้นเป็นนามธรรมที่ไม่อาจสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัส เป็น

^{๑๐๕} สมชาติ กิจยรรยง, ศิลปะในการถ่ายทอด, หน้า ๔๐-๔๑.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐-๔๑.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑-๔๒.

ความรู้สึกหรือความสามารถทางสติปัญญาที่ต้องใช้เครื่องมือวัด เช่น แบบสอบถาม หรือการสัมภาษณ์ เป็นต้น จึงจะสามารถทราบได้ ถึงกระนั้นก็ต้องอาศัยการสังเกตจากบุคลิกภายนอกเป็นเครื่องช่วยจึงจะสามารถเข้าใจถึงบุคลิกภายในของบุคคล

อนึ่ง คำว่า บุคลิกภาพ เป็นศัพท์ทางวิชาการทางจิตวิทยา ซึ่งนักจิตวิทยามุ่งศึกษาบุคลิกภาพของบุคคลทั้งภายนอกที่สามารถสังเกตเห็นได้และรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส และบุคลิกภาพภายในซึ่งไม่สามารถสังเกตเห็นได้นั้น เพื่อเข้าใจสิ่งสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. เข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ว่าอะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้คนแต่ละคนมีความแตกต่างกัน
๒. เข้าใจและสามารถวิเคราะห์ความปกติทางจิตของคนและความไม่ปกติทางจิตของคน^{๑๑๘}

จึงเห็นได้ว่า นักจิตวิทยา มิได้มุ่งศึกษาบุคลิกภาพของคนที่สามารถสังเกตเห็นได้เท่านั้น แต่ต้องการศึกษาถึงปัจจัยที่เป็นสาเหตุของการแสดงบุคลิกภาพของคนเช่นนั้นออกมาด้วยเช่นเดียวกัน จุดประสงค์สำคัญคือเพื่อเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลซึ่งเกิดจากสภาวะจิตเป็นตัวสั่งการให้แสดงออก ส่วนอวัจนภาษา เป็นศัพท์ทางวิชาการทางฝ่ายนิเทศศาสตร์ ซึ่งมุ่งศึกษากระบวนการสื่อสารของมนุษย์ที่แสดงบุคลิกเช่นนั้นออกมารวมกับภาษาพูด และสามารถสังเกตเห็นได้ จุดประสงค์สำคัญคือ การแสดงออกเช่นนั้นเพื่อการสื่อสาร ดังนั้น อวัจนภาษา จึงหมายถึง บุคลิกภาพของมนุษย์ที่แสดงออกในการสื่อสารและผู้รับสารสามารถสังเกตเห็นรับรู้ และแปลความหมายได้

เมื่อเปรียบเทียบอวัจนภาษาทางนิเทศศาสตร์และบุคลิกภาพของจิตวิทยา จึงเห็นความต่างกัน คือ อวัจนภาษา คือลักษณะที่บุคคลแสดงออกมานั้นสามารถสังเกตเห็นและสามารถรับรู้ความหมายได้ร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ส่วนบุคลิกภาพนั้น มุ่งถึงลักษณะของบุคคลที่แสดงออกมาทั้งที่สามารถสังเกตเห็นและรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส (อวัจนภาษา) และที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัส คือเป็นอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในใจ แล้วส่งผลต่อพฤติกรรมในภายนอก การจะทราบได้ต้องใช้การค้นคว้าหรือใช้เครื่องมือทดสอบ เช่น แบบสอบถาม การทำ Sociogram การทำ Case Study และเครื่องมืออื่น ๆ ในทางจิตวิทยาจึงจะแปลความหมายได้

^{๑๑๘} ถันทนนิช อัสวนนท์, การพัฒนาบุคลิกภาพ, หน้า ๕.

๒.๓ วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) คือ การแยกแยะ พิจารณาเนื้อหาเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ ความแตกต่าง ปริมาณความถี่ของเนื้อหา ความสำคัญของเนื้อหานั้น ๆ มีหลายประเภทขึ้นอยู่กับเกณฑ์ในการจำแนก ดังนี้

๑. Janis (1965) จำแนกเป็น ๓ แบบ คือ
 - ๑) แบบอิงการปฏิบัติทั่วไป (Pragmatical Content Analysis)
 - ๒) แบบอิงภาษา (Semeantical Content Analysis)
 - ๓) แบบอิงสัญลักษณ์ (Sign vehicle Analysis)
๒. Berelson, (1952) จำแนกได้ ๑๗ ประเภท คือ
 - ๑) การบรรยายแนวโน้มของเนื้อหาที่สื่อความหมาย
 - ๒) การเสาะแสวงหาพัฒนาการ
 - ๓) การหาความแตกต่าง ความไม่ลงรอย
 - ๔) การเปรียบเทียบกับสื่อ หรือระดับที่สื่อความหมาย
 - ๕) การเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์
 - ๖) การวิเคราะห์โครงสร้าง
 - ๗) การวิเคราะห์เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ร่วมกับแบบสอบถามแบบปลายเปิด
 - ๘) การเปิดเผยเทคนิคการโฆษณา
 - ๙) การวิเคราะห์ลักษณะที่ช่วยให้อ่านได้เข้าใจดีขึ้น
 - ๑๐) การวิเคราะห์ลักษณะหรือสไตล์
 - ๑๑) การระบุความตั้งใจของผู้เขียน
 - ๑๒) การวิเคราะห์ระดับทางจิตใจของกลุ่มคน
 - ๑๓) การปกป้องผลจากการโฆษณาในแง่กฎหมาย
 - ๑๔) การสอดแนม
 - ๑๕) การสะท้อนทัศนคติ ความสนใจ และค่านิยมของกลุ่ม
 - ๑๖) การวิเคราะห์เป้าประสงค์ของกลุ่ม
 - ๑๗) การบรรยายพฤติกรรมที่แสดงออก
๓. Stone and Dunphy (1966) จำแนกตามสาขาได้ ๗ ประเภท คือ
 - ๑) จิตเวช
 - ๒) จิตวิทยา
 - ๓) ประวัติศาสตร์

๔) มานุษยวิทยา

๕) การศึกษา

๖) ปรัชญา

๗) ภาษาศาสตร์

๔. Holsti, (1969) จำแนกไว้ ๓ ประเภท คือ

๑) วิเคราะห์หาลักษณะของการสื่อความหมาย นั่นคือวิเคราะห์ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคำถามว่า ในสาระต่าง ๆ ที่เป็นข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์เนื้อหาเป็นเรื่องราวอะไร มีความเป็นมาอย่างไร และเกี่ยวข้องกับใคร

๒) การวิเคราะห์เชิงเหตุผล นั่นคือวิเคราะห์หาเหตุผล ตลอดจนผลจากข้อมูล

๓) การวิเคราะห์ผล นั่นคือวิเคราะห์เฉพาะส่วนที่เป็นผลของการสื่อความหมาย

๕. Krippendorff, (1980) เสนอการวิเคราะห์เนื้อหาเป็น ๖ ประเภท คือ

๑) วิเคราะห์เนื้อหาาระบบ โดยคำนึงถึงว่า เนื้อหาสาระที่มุ่งวิเคราะห์นั้นมีองค์ประกอบอะไรบ้าง องค์ประกอบดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และมีการแปลงรูปแบบออกมาในรูปความสัมพันธ์อื่นได้บ้างหรือไม่

๒) วิเคราะห์เพื่อหามาตรฐาน เป็นการวิเคราะห์เพื่อประเมินคุณค่าของสาระเนื้อหาว่า มีคุณค่ามากน้อยเพียงไร หรือเพื่อวิเคราะห์ว่าเนื้อหาสาระแตกต่างไปจากมาตรฐานมากน้อยเพียงใด

๓) วิเคราะห์เนื้อหาดัชนีบางอย่าง เช่น ความถี่ของคำ สัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นแรงจูงใจของผู้เขียน หรือหาดัชนีเพื่อชี้ให้เห็นความรู้สึกพอใจ ไม่พอใจต่อเหตุการณ์บางอย่าง

๔) วิเคราะห์เนื้อหาเพื่อหากลุ่มคำแบบต่าง ๆ เช่น การอ้างอิงถึงนายกรัฐมนตรี อาจทำได้โดยใช้ตำแหน่งยศ ปี สถานที่ ชื่อ เป็นต้น

๕) วิเคราะห์เนื้อหาเพื่อหาความหมาย เช่น การสรุปประเด็น การหาสาเหตุและผล การอธิบายพฤติกรรม

๖) วิเคราะห์เนื้อหาเพื่อหากระบวนการภายใน เช่น การวิเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ทำให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในแต่ละพื้นที่ต่อการทำนุบำรุงสภาพแวดล้อมในพื้นที่ของตน

องค์ประกอบในการวิเคราะห์เนื้อหา

แม้ว่าการวิเคราะห์เนื้อหาเป็นงานของผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ แต่การวิเคราะห์เนื้อหาต้องประกอบด้วยองค์ประกอบอื่น ๆ ที่สำคัญกล่าวคือ

๑. เนื้อหาที่จะทำการวิเคราะห์นั้น ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปเอกสาร สิ่งพิมพ์เสมอไป อยู่ในรูปอื่น ๆ เช่น รูปภาพ การ์ตูน ละคร เพลง การโฆษณา ฟิล์มภาพยนตร์ บทคำพูด คำกล่าว หลักฐานทางประวัติศาสตร์ การสนทนา เป็นต้น ก็ได้

๒. วัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์เนื้อหา ที่สำคัญมี ๓ ประการ คือ

ก) เพื่อสรุปข้อมูล

ข. เพื่อหารูปแบบหรือความสัมพันธ์ภายใน

ค. เพื่อหารูปแบบหรือความสัมพันธ์ภายนอก

๓. หน่วยในการวิเคราะห์ ในการวิเคราะห์เนื้อหา ผู้วิเคราะห์ต้องมีความกระจ่างในเรื่องหน่วยที่จะวิเคราะห์ว่าเป็นหน่วยแบบใด โดยปกติหน่วยในการวิเคราะห์มี ๓ ประการ คือ

ก) หน่วยจากการสุ่ม ได้มาจากการสังเกต หรือการสัมผัส แต่ละหน่วยนั้นมีลักษณะเป็นอิสระต่อกัน เช่น ประโยคแต่ละประโยค เป็น ๑ หน่วย

ข) หน่วยจากการบันทึก เป็นการจัดทำข้อมูลจากการสุ่ม มาย่อยเป็นกลุ่มเป็นพวก

ค) หน่วยจากเนื้อหา เป็นการรวบรวมหน่วยจากการบันทึกมาจัดกลุ่มอีกทีหนึ่ง จากหน่วยที่จำแนกเป็น ๓ ประเภท เหนือในการสร้างหน่วยอาจทำได้จากการพิจารณาลักษณะทั่ว ๆ ไปทางกายภาพ การพิจารณาทางภาษา การพิจารณาการอ้างอิง การพิจารณาจากโครงสร้าง มีอธิบายดังนี้

๑) การพิจารณาลักษณะทั่ว ๆ ไป ทางกายภาพ (Physical Unit) เช่น จำนวนเล่มของรายงาน ฉบับ แผ่น

๒) การพิจารณาทางภาษา (Syntactical Unit) ได้แก่ การเจงนับ หัวข้อข่าว

๓) การพิจารณาการอ้างอิง (Referential Unit) เช่น จากวัตถุ จากเหตุการณ์บุคคล การกระทำ

๔) การพิจารณาจากโครงสร้าง (Propositional Unit) ได้แก่ ทางด้านความรู้สึก ภาษา และความหมาย

๕) การพิจารณาจากความหมาย (Thematic Unit) อาศัยความหมายจากภาษามาสู่ความเข้าใจลึกซึ้ง เช่น เป็นการขอร้อง หรือบังคับ หรือให้ โดยอาศัยการวิเคราะห์เนื้อหา

๔. การสุ่มตัวอย่างและประชากร การวิเคราะห์เอกสารจะต้องเกี่ยวข้องกับปริมาณของสิ่งที่นำมาวิเคราะห์มากมาย ดังนั้นนักวิเคราะห์จึงต้องรู้จักการสุ่มเอกสารออกมาวิเคราะห์ โดยใช้ความรู้ความสามารถจำแนกสิ่งที่เกี่ยวข้องที่จะวิเคราะห์ออกจากสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องและหลังจากได้

ปริมาณสิ่งที่วิเคราะห์ออกมาแล้ว ทำการสุ่มเนื้อหาสาระสิ่งที่วิเคราะห์ออกมาเท่าที่เวลาและงบประมาณอำนวยให้

การวิเคราะห์เนื้อหา วิเคราะห์เนื้อหา มี ๒ ขั้นตอน คือ

๑) การแปลภาษาเป็นข้อมูล

๒) การแปลข้อมูลเป็นตัวเลข

รายละเอียดของแต่ละขั้นตอนมีดังนี้

ขั้นที่ ๑ การแปลภาษาเป็นข้อมูล การแปลภาษาเป็นข้อมูลนี้จะทำได้ก็ต่อเมื่อผู้วิเคราะห์จับประเด็นที่ซ่อนอยู่ในเนื้อหาสาระได้อย่างชัดเจนเสียก่อน แล้วแยกเนื้อหาสาระออกเป็นส่วนย่อย ๆ มีหลายแบบ เช่น

ก. แยกเป็นกลุ่มตามเนื้อหาหรือตัวแปร

ข. แยกเป็นสาย (Chain) เช่น เนื้อหาสาระที่เกิดขึ้นในอดีตปัจจุบัน และ อนาคต นำมาจัดเรียงบนเส้นเดียวกันหรือเนื้อหาสาระที่รุนแรงแตกต่างกันก็นำมาจัดเรียงกันตามความรุนแรงมากจนถึงน้อย

ค. แยกเป็นวงกลมย่อย (Loop) เนื้อหาสาระใดที่นำมาจัดพวกเข้าด้วยกันเป็นวง ๆ

ง. แยกตามมิติ (มิติเดียวหรือมากกว่าหนึ่งมิติ) เช่น จัดกลุ่มตัวแปรตามบุคลิกของคน ๕ แบบ ก็จะได้ ๕ มิติ

จ. จัดทำเป็นกิ่งก้านของต้นไม้ (Trees) ซึ่งได้แก่การจัดทำเป็นระเบียบแยกย่อยเป็นสาย ๆ เหมือนรากต้นไม้ เช่น การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเครือข่าย

ขั้นที่ ๒ การแปลข้อมูลออกเป็นตัวเลข หลังจากทีวิเคราะห์เนื้อหาออกเป็นส่วนย่อยแล้ว การแปลข้อมูลจากส่วนย่อยเป็นตัวเลขสามารถทำได้ ๒ แบบ คือแปลเป็นจำนวน หรือความถี่ กับแปลเป็นค่าหรือคะแนน

ความเชื่อถือได้ของผลวิเคราะห์

การวิเคราะห์เนื้อหามักอิงกับผู้วิเคราะห์เป็นส่วนใหญ่ จะเห็นได้ว่า ผลการวิเคราะห์เนื้อหาเดียวกัน แตกต่างที่คนวิเคราะห์มักให้คำตอบแตกต่างกัน ทั้งนี้มาจากแหล่งข่าวคลาดเคลื่อนหลายอย่าง เช่น ลักษณะและความสามารถของผู้วิเคราะห์ ความสมบูรณ์ของข้อมูล การสุ่มข้อมูลมาวิเคราะห์ วิธีการวิเคราะห์ และการจัดทำรายงาน ความเชื่อถือได้ในที่นี้ จำแนกออกเป็น ความเที่ยง (Reliability) กับความตรง (Validity)

ความเที่ยงของผลวิเคราะห์เนื้อหา มีความหมาย ๓ อย่างคือ ความคงที่ ความเหมือนเดิม ความแม่นยำ ความเที่ยงทั้ง ๓ แบบนี้มีวิธีตรวจสอบต่างกัน ดังนี้

(ก) ความคงที่ แหล่งความคลาดเคลื่อนมาจากผู้วิเคราะห์มีความไม่แน่นอนในการพิจารณาวิเคราะห์ และสรุปความหมาย การตรวจสอบความคงที่ทำได้โดยการวิเคราะห์ซ้ำแล้วเปรียบเทียบผลวิเคราะห์ทั้งสองครั้งว่าแตกต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร

(ข) ความเหมือนเดิม แหล่งความคลาดเคลื่อนมาจากความไม่คงเส้นคงวาของผู้วิเคราะห์แต่ละคน และความไม่สอดคล้องของผลวิเคราะห์ของผู้วิเคราะห์หลายคน เช่น ผู้วิเคราะห์ให้รหัสแตกต่างออกไปทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องเดียวกัน หรือผู้วิเคราะห์สองคนแปลเนื้อหาต่างกัน การตรวจสอบความเที่ยงแบบนี้ทำได้โดยการตรวจสอบทุกชั้นตอน

(ค) ความแม่นยำ แหล่งความคลาดเคลื่อนมาจากความไม่คงเส้นคงวาของผู้วิเคราะห์แต่ละคน และความไม่สอดคล้องของผลวิเคราะห์ของผู้วิเคราะห์ด้วยตนเอง และผลการวิเคราะห์แตกต่างจากมาตรฐาน หรือเกณฑ์ที่ยอมรับกัน วิธีตรวจสอบความเที่ยงแบบนี้คือ การตรวจสอบเกี่ยวกับเกณฑ์หรือมาตรฐานทุก ๆ ชั้นตอน

ความตรงของการวิเคราะห์เนื้อหา หมายความว่า ผลวิเคราะห์สอดคล้องกับความเป็นจริงมากน้อยเพียงใด ความตรงของการวิเคราะห์เนื้อหามี ๕ ประการ คือ

(ก) ความตรงที่เกี่ยวข้อกับข้อมูล หมายถึงข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์สอดคล้องกับข้อเท็จจริงมากน้อยเพียงใด หรืออีกนัยหนึ่งคือ นำเนื้อหาที่ถูกต้องมาวิเคราะห์หรือไม่

(ข) ความตรงตามความหมาย หมายความว่า มีการวิเคราะห์เนื้อหา จัดกลุ่มเนื้อหา ให้คำจำกัดความของคำตรงตามความหมายหรือไม่ วิธีการตรวจสอบความตรงแบบนี้ทำได้โดยการให้ผู้เชี่ยวชาญอื่นมาตรวจสอบ

(ค) ความตรงตามการสุ่ม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เอกสารสิ่งพิมพ์ เนื้อหาสาระที่จะนำมาวิเคราะห์นี้มีปริมาณมาก จำเป็นต้องมีการสุ่มออกมา เช่น การวิเคราะห์โปรแกรมทางโทรทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน การสุ่มโปรแกรมจึงมีความสำคัญมาก การระบุประชากรของเนื้อหาจึงมีความจำเป็น การอธิบายการสุ่มตัวอย่างไม่ลำเอียงเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการตรวจสอบความตรงแบบนี้

(ง) ความตรงตามวิธีการ ผลของการวิเคราะห์ที่ใช้วิธีการ ๒ อย่าง น่าจะให้ผลวิเคราะห์ออกมาเหมือนกัน

(จ) ความตรงตามทฤษฎี ผลการวิเคราะห์น่าจะสอดคล้องกับทฤษฎี หลักการหรือข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์เนื้อหาเป็นงานสมองที่ต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญในเนื้อหานั้น ๆ การวิเคราะห์เนื้อหาต้องกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์ให้ชัดเจนว่า ต้องการอะไร เพื่ออะไร การวิเคราะห์เนื้อหาต้องมีเนื้อหาที่สื่อความหมายได้ครบถ้วนสมบูรณ์ แม้ว่าต้องทำการสุ่มออกมา ก็เป็นการสุ่มที่ไม่ลำเอียงและสุ่มอย่างดี ผลการวิเคราะห์เนื้อหาต้องได้รับการตรวจสอบทั้งในแง่ความเที่ยงและความตรง

ในส่วนของการวิเคราะห์เนื้อหาวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในทีฆนิกาย สุตตันตปิฎก เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี โดยเลือกเอาทีฆนิกายเป็นตัวอย่าง หลังจากนั้นได้กำหนดหน่วยในการวิเคราะห์เป็น ๓ หัวข้อ ตามทฤษฎีวัจนภาษาแล้วทำการวิเคราะห์อธิบายด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ ดังจะกล่าวข้างหน้าในบทที่ ๓ และบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๓

อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์ทิมนิกาย สุตตันตะปิฎก

๓.๑ อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ทิมนิกาย สุตตันตะปิฎก

ในบทที่ ๒ ได้พูดถึงทฤษฎีการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา และทฤษฎีและวิธีการต่าง ๆ ในการวิเคราะห์อวัจนภาษา รวมถึงวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ในบทที่ ๓ นี้ จะได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงอวัจนภาษาของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ใช้ในการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ ต่อไป ในเบื้องต้นนั้น พระธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า แยกเป็น ๓ ประเภท คือ พระวินัยปิฎก ๑ พระสุตตันตปิฎก ๑ พระอภิธรรมปิฎก ๑ บรรดาปิฎกทั้ง ๓ นั้น

พระสุตตันตปิฎก หรือ พระสูตร แยกเป็น ๒ คำ คือ สุตตันตะหรือสูตร และคำว่า ปิฎก ซึ่งท่านให้ความหมายว่า หมายถึง คัมภีร์หรือหมวดหมู่หรือตระกูล,^๕ ส่วนคำว่า สูตร ท่านแปลความหมายว่า ที่ชื่อว่าสูตร เพราะเปิดเผยซึ่งประโยชน์ทั้งหลาย ๑ เพราะกล่าวประโยชน์ไว้เหมาะสม ๑ เพราะแผ่ดีประโยชน์ ๑ เพราะหลังประโยชน์ ๑ เพราะป้องกันไว้อย่างดี ๑ เพราะมีส่วนเสมอด้วยบรรทัด ๑^๖

ทิมนิกาย ซึ่งถือเป็นนิกายหนึ่งในห้านิกายในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ที่ได้ชื่อว่า ทิมนิกาย เพราะเป็นที่ประชุมและเป็นที่อยู่ของสูตรทั้งหลายที่มีขนาดยาว^๗ นิกายนี้ประกอบด้วยพระสูตร ๓๔ สูตร มีพรหมชาลสูตร เป็นต้น จัดเป็น ๓ วรรค คือ สิลขันชวรรค ประกอบด้วย ๑๓ สูตร มีพรหมชาลสูตร เป็นต้น มหาวรรค ประกอบด้วยสูตร ๑๐ สูตร มีมหาปทานสูตร เป็นต้น และปาฎิกวรรค ประกอบด้วยสูตร ๑๑ สูตร มีปาฎิกสูตร เป็นต้น แต่ละวรรคมีคำภีร์อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์ได้แต่งอธิบายเนื้อความพระบาลีที่มีนัยลึกซึ้งให้เข้าใจเนื้อความได้กระจ่างชัดขึ้นชื่อ สุมังคลวิลาสินี ภาค ๑, ๒, ๓, ตามลำดับ

ในการเสด็จเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ใช้วิธีการเทศนาโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังเข้าใจในธรรมะ เกิดความเลื่อมใสศรัทธา และนำเอาธรรมะนั้นไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดผล

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, พระสูตรและ อรรถกถา แปล ทิมนิกาย สิลขันชวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑, (โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๕๗.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

ตามสมควรแก่การปฏิบัติ พุคให้เข้าใจง่ายคือ พระองค์ทรงเน้นผลคือ การปฏิบัติธรรมให้ประสบผลสำเร็จ ในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธองค์นั้น ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี เพราะสามารถสร้างความเข้าใจแก่ผู้ฟังได้ ทำให้ผู้ฟังแต่ละกลุ่มเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ละทิ้งความยึดถือเก่าที่ผิดหันมานับถือพระพุทธศาสนา พัฒนาจิตให้เกิดปัญญาเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น สามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้มั่นคงได้ในชมพูทวีป และได้รับการสืบทอดแผ่ขยายไปทุกภูมิภาคจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลากว่า ๒,๕๔๗ ปี

พระพุทธเจ้าทรงเป็นทั้งนักวาดศิลป์ และทรงเป็นทั้งนักสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ เข้าใจในหลักการสื่อสารเป็นอย่างดีและทะลุปรุโปร่ง สามารถที่จะสื่อสารกับบุคคลได้ทุกคน ทุกประเภทและทุกสถานที่ และประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่พระองค์ตั้งไว้ ในการพูดเพื่อการโน้มน้าวใจผู้ฟังหรือในการสื่อสารนั้น คำพูดถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะสร้างความเข้าใจ และทำให้การสื่อสารครั้งนั้นประสบผลสำเร็จ ในขณะที่อวัจนภาษาที่มาพร้อมกับคำพูดนั้นก็เป็นที่ที่ผู้สื่อสารจะมองข้ามไม่ได้ อวัจนภาษาหรือภาษาที่ไม่ใช่คำพูดของพระพุทธเจ้าผู้เป็นนักสื่อสารและนักวาดศิลป์ผู้เลิศนั้น ย่อมมีปรากฏเช่นเดียวกันกับที่ปรากฏในการสื่อสารของบุคคลอื่นทั่วโลก พระพุทธองค์มีวิธีการใช้อวัจนภาษาในการเผยแผ่ธรรมะอย่างไร ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากคัมภีร์ทีฆนิกาย สุตตันตปิฎก ได้จำแนกเป็นประเภทตามหลักทฤษฎีของนักนิเทศศาสตร์ในปัจจุบัน โดยได้รวบรวมถึงทั้งอวัจนภาษาของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงแสดงและที่ปรากฏในคำสอนซึ่งกล่าวถึงอวัจนภาษาในรูปแบบต่าง ผู้ศึกษาได้จำแนกศึกษาตามหัวข้อ ดังนี้

๓.๑.๑ วัตถุประสงค์ในการแสดงอวัจนภาษาในการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า

ในกระบวนการติดต่อสื่อสารทุกรูปแบบ สิ่งสำคัญคือวัตถุประสงค์ ซึ่งวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญในกระบวนการสื่อสารนั้น แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

- ๑) เพื่อแจ้งข่าวสาร (to inform or to tell)
- ๒) เพื่อให้การสอน (to teach or to educate)
- ๓) เพื่อชักจูงโน้มน้าวใจ (to propose or to persuade)
- ๔) เพื่อความบันเทิง (to please or to entertain) ^๔

^๔ กิติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า

ในการสื่อสารครั้งหนึ่ง ๆ ผู้ส่งสารอาจตั้งจุดประสงค์ไว้ทั้ง ๔ ประการ หรือเพียงข้อใดข้อหนึ่งแตกต่างกันไป ส่วนในการสื่อสารเพื่อเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในทิม นิกาย สุตตันตปิฎกนี้ ผู้ศึกษาได้จัดไว้ตามจุดประสงค์ทั้ง ๔ ประการของการสื่อสารในปัจจุบัน และได้ศึกษาวิเคราะห์ตามที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ดังนี้

๑ วัตถุประสงค์เพื่อแจ้งให้ทราบ ลักษณะอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออก เพื่อวัตถุประสงค์ในการสื่อสารข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อแจ้งให้ทราบความประสงค์ของพระองค์ในสถานการณ์นั้น ๆ เช่น เมื่อถึงเวลาที่พระองค์จะแสดงธรรมหรือทรงเปิดโอกาสให้บุคคลเข้าเฝ้า พระองค์จะเสด็จออกจากพระคันธกุฎีหรือที่เหล็กรื่น มาเสด็จทรงจงกรมที่กลางแจ้ง หรือเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ปรากฏพระองค์แก่สายตาของผู้ที่จะเข้าเฝ้า เป็นต้น วัตถุประสงค์ข้อนี้ มีการใช้ภาษาท่าทางมากที่สุดจำนวน ๒๔ ครั้ง รองลงไปคือปริภาษาในภาษาพูด ๕ ครั้ง กายภาพหรือรูปร่างหน้าตา ๒ ครั้ง เทศภาษา ๒ ครั้ง วัตถุประสงค์ภาษา ๑ ครั้ง ส่วนกาลภาษาและสัมผัสภาษาไม่มีปรากฏ อวัจนภาษาที่ทรงแสดงเหล่านั้นแยกเป็นประเภทตามที่ปรากฏได้ ฟังเห็น ดังนี้

ภาษาท่าทาง พระพุทธเจ้าทรงแสดงภาษาท่าทางในลักษณะต่าง ๆ เพื่อบอกความประสงค์ของพระองค์โดยไม่ใช้คำพูด เช่น การเสด็จมาประทับนั่งบนอาสนะหลังจากได้ทราบคำสนทนาของภิกษุสงฆ์ การเสด็จจงกรมเพื่อแสดงพระองค์ให้ปรากฏแก่สายตาผู้ที่พระองค์ประสงค์จะสนทนาด้วย การรับนิมนต์โดยอาการนิ่งหรือคุษณิภาพ เป็นต้น

พรหมชาลสูตร ^๕ พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ห้องหนึ่ง สาเหตุเนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงทราบคำสนทนาของภิกษุทั้งหลาย ซึ่งลุกขึ้นสนทนากันเกี่ยวกับเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสามารถรู้ความแตกต่างของบุคคลแต่เข้าตรู โดยสนทนาเรื่องพรหมทัตตมาณพและสุปปิยปริพาชกผู้อาจารย์ที่เดินทางมาด้วยกัน แต่มีความเห็นขัดแย้งกัน เมื่อได้ทรงทราบดังนั้นจึงเสด็จไปที่ห้องหนึ่ง ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ หลังจากนั้นก็ทรงสนทนาและแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์

อัมพัญญสูตร ^๖ พระพุทธเจ้าทรงสนทนากับอัมพัญญูมาณพในวิหาร หลังจากนั้นได้เสด็จออกจากวิหารเสด็จจงกรมอยู่ ลักษณะท่าทางที่พระองค์ทรงแสดงนี้ จุดประสงค์เพื่อแจ้งให้อัมพัญญูมาณพทราบ โดยพระองค์ประสงค์จะทำลายความสงสัยในลักษณะมหายุทธประการหนึ่ง

^๕ ที.ล. (ไทย) ๕/๔/๒.

^๖ ที.ล. (ไทย) ๕/๒๘๘/๑๐๖.

คือ พระคฤหฐานที่เร็นอยู่ในฝัก แต่พระองค์มิได้ตรัสพระคำรัสอะไร เพียงเสด็จจงกรมเท่านั้น เพื่อให้อัมพปฎฐมาณพได้สังเกตเห็นพระคฤหฐานที่เร็นอยู่ในฝัก ซึ่งถูกปกปิดด้วยสบงและจีวรอยู่

อัครัญญสูตร เวลาเย็น พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากที่หลีกเร็นเสด็จจงกรมอยู่ที่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาท^๓ ทำทางที่ทรงแสดงในสูตรนี้ หมายถึง ทรงแจ้งให้ผู้ประสงคจะเข้าเฝ้าได้ทราบว่า พระองค์ทรงเปิดโอกาสให้เข้าเฝ้าในเวลานี้ได้

ส่วนในมหาปริณีพพานสูตร^๔ และสูตรทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วย อาการคฤหฐาน คือ พระพุทธองค์ทรงแสดงอาการนั่งมีได้ตรัสพระคำรัสอะไร เมื่อมีผู้ทูลนิมนต์ให้เข้าไปเสวยภัตตาหารหรือในเรื่องอื่น ๆ พระอาการนั่งที่ทรงแสดงนี้ เป็นทำทางที่มีความหมายเฉพาะกาลและเฉพาะวัฒนธรรม ซึ่งในสมัยนั้น การนั่งหมายถึงการยอมรับ หรือการรับคำ แม้พระสงฆ์สาวกทั้งหลายในสมัยนั้น ก็แสดงทำทางเช่นเดียวกันเมื่อมีผู้มานิมนต์ แต่หากไม่ทรงรับนิมนต์หรือไม่ยอมรับ พระพุทธองค์ก็จะทรงตรัสบอก เช่น ไม่ทรงรับนิมนต์ของพระเจ้าลิจฉวี ก็ตรัสบอก เพราะได้ทรงรับนิมนต์เสวยภัตตาหารในเรือนของนางอัมพปาลีคณิกาไว้ก่อนแล้ว ดังที่ปรากฏในมหาปริณีพพานสูตรตอนหนึ่ง

ลักษณะภาษาทำทางทั้งการเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ การรับนิมนต์ด้วยอาการนั่ง การเสด็จออกจากที่หลีกเร็นมาจงกรมอยู่ พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยไม่ตรัสพระคำรัสอะไร แต่ผู้พบเห็นจะทราบได้โดยนัยว่า พระพุทธเจ้ามีความประสงค์อย่างไร การเสด็จมาประทับนั่งท่ามกลางสงฆ์ก็เพื่อจะไขปัญหาที่เกิดขึ้นแก่พระสงฆ์ การนั่งหมายถึงการยอมรับหรือเห็นด้วยเพื่ออนุเคราะห์ผู้ทำบุญมิใช่เพื่อลาภหรือสักการะ การเสด็จจากที่หลีกเร็นมาทรงจงกรมอยู่กลางแจ้งเพื่อแจ้งให้ผู้พบเห็นได้ทราบว่า ทรงเปิดโอกาสให้เข้าเฝ้าได้แล้ว หรือถึงเวลาที่จะทรงแสดงธรรมหรือสนทนาธรรมกับผู้เข้าเฝ้าได้แล้ว

ปริภาษา เป็นลักษณะของคำที่พระพุทธเจ้าตรัสเพื่อแจ้งให้ทราบถึงอารมณ์ ความรู้สึก และแจ้งให้ทราบถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่าเรื่องที่ทรงสนทนาอยู่มีเหตุมาจากอะไร ดังเช่น

มหาปริณีพพานสูตร พระพุทธเจ้าทรงเห็นเหตุที่วัสสการอำมาตย์และสุนิระอำมาตย์สร้างเมืองปาฏลิบุตรเสร็จลงได้ด้วยอำนาจของเทวดา เมื่อทรงรับนิมนต์เสวยภัตตาหารในเรือนของท่านทั้ง ๒ เสร็จได้ทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการอุทิศส่วนกุศลที่ได้กระทำให้แก่ผู้มีพระคุณ เช่นมารดาบิดา เทวดา เป็นต้น มีเนื้อความว่า

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๕๓.

บัณฑิตอยู่ในที่ใด เลี้ยงดูท่านผู้มีศีล ผู้สำรวม ประพฤติพรหมจรรย์ ในที่ที่ตนอยู่นั้น พึง
อุทิศทักษิณากแก่เหล่าเทวดาผู้สถิตอยู่ในที่นั้น เทวดาเหล่านั้นอันเขาบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบ
อันเจ้านับถือแล้ว ย่อมนับถือตอบ จากนั้นย่อมอนุเคราะห์บัณฑิตนั้นเป็นการตอบแทน
คุณมารดาอนุเคราะห์บุตรผู้เกิดแต่อก ดังนั้น ผู้ที่เทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมพบเห็นแต่สิ่งที่ดี
เจริญทุกเมื่อ^๕

มหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจะข้ามแม่น้ำคงคาซึ่งเป็นหน้าฝน
น้ำเต็มเสมอฝั่ง พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย ทรงทอดพระเนตรเห็นคนกำลังจะข้ามปากแม่น้ำคงคา ซึ่ง
กำลังสาละวนอยู่กับการเตรียมการต่าง ๆ ทรงเปล่งอุทานว่า “คนพวกหนึ่งกำลังสร้างสะพานข้าม
สระใหญ่โดยมิได้แปลเป็อนด้วยโคลนตม ขณะที่คนอีกพวกหนึ่งกำลังผูกท่อนอยู่ ชนผู้ฉลาดได้ข้าม
ผ่านไปแล้ว”^๖

ปริภาษานี้ที่ทรงแสดงนี้ สูตรแรกพระพุทธเจ้าทรงทำการอนุโมทนาคือแสดงความชื่น
ชมยินดีด้วยการตรัสศกาศาที่เกี่ยวกับเทวดา โดยประสงค์จะแจ้งให้ผู้ฟังทราบว่า การงานที่สำเร็จลง
ได้ด้วยดีนั้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะอำนาจของเทวดาที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า เมื่อทำบุญ
ควรอุทิศส่วนกุศลไปให้เทวดาเหล่านั้น ส่วนสูตรที่สองประสงค์จะแจ้งให้ทราบธรรมสังเวชที่
เกิดขึ้นในพระทัยของพระองค์ โดยเปรียบเทียบบุคคลผู้คนที่สาละวนกำลังจะข้ามแม่น้ำนั้นกับพระ
อริยบุคคลผู้สิ้นกิเลส ซึ่งไม่ต้องมีการเตรียมหรือสาละวนที่จะอยากได้ อยากมี หรืออยากเป็น
อะไร ดังผู้คนที่ข้ามแม่น้ำเหล่านั้น ทรงชี้ให้เห็นถึงความทุกข์ยากลำบากทั้งทางกายทางใจของ
คนที่ยังมีกิเลส ส่วนพระอริยบุคคลไม่มีความยุ่งยากลำบากหรือกังวลด้วยสิ่งใด ไม่ต้องสาละวน
แสวงหาหรืออยากมีอยากเป็น

วัตถุกาษา ในทิมนิกาช สุตตันตปิฎกนี้ ปรากฏการนำวัตถุกาษามาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อ
การสื่อสารอยู่ ๑ ครั้ง ซึ่งปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร โดยพระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายผู้ไม่เคย
เห็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ให้ดูพวกเจ้าลิจฉวีเพื่อเปรียบกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมีความกล่าวไว้ในสูตร
ว่า ในครั้งนั้น พวกเจ้าลิจฉวีได้เดินทางเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า บางพวกทรงผ้าสีด้าล้วน ประดับด้วย
เครื่องประดับสีด้า บางพวกทรงผ้าสีเหลืองล้วน บางพวกทรงผ้าสีแดงล้วน บางพวกทรงผ้าสีขาว
ล้วน เมื่อพระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายให้ดูและเปรียบเทียบพวกเจ้าลิจฉวี

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๓/๕๗.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๔/๕๘.

กับเทวดาชั้นดาวดึงส์ โดยตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ไม่เคยเห็นพวกเทพชั้นดาวดึงส์ จงดูพวกเจ้า
 ลิจนวิ จงเปรียบพวกเจ้าลิจนวิกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์” ๑๑

เทศภาษาหรือระยะห่าง ในสูตรทั้งหลายมีปรากฏการใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสาร ของ
 พระพุทธเจ้า ซึ่งมีลักษณะแจ้งให้ทราบ มีปรากฏอยู่ ๒ ครั้ง คือ

มหาปริณิพพานสูตร มีความว่า ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสก
 ถือบาตรและจีวรพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังเรือนพักแรม ทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าสู่
 เรือนพักแรม ประทับนั่งฟังเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ๑๒

สังคีติสูตร มีเนื้อความคล้ายกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่ห้องพระโรง ประทับนั่งฟัง
 เสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก พระสงฆ์นั่งผินหน้าไปทางทิศตะวันตกเบื้องพระ
 ปฤษฎางค์ของพระพุทธเจ้า ๑๓

ลักษณะการใช้พื้นที่ของพระพุทธเจ้าคือ ประทับนั่งอยู่ตรงกลางหมู่สงฆ์ นอกจากจะ
 เป็นการประทับนั่งตามธรรมเนียมวัตนธรรมในสมัยนั้น ๆ แล้วยังบอกให้ผู้เห็นได้ทราบถึง
 สถานภาพคือ ความเป็นผู้นำหรือศาสดาของภิกษุทั้งหลาย เนื่องจากพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังสถานที่
 ต่าง ๆ การประทับนั่งเช่นนี้ ย่อมแสดงออกให้ผู้พบเห็นได้ทราบทันทีว่า “ผู้ที่นั่งอยู่ท่ามกลางหมู่
 สงฆ์นี้แล คือพระศาสดา” โดยไม่ต้องเอ่ยคำเป็นลักษณะของการแจ้งให้ทราบประการหนึ่ง แม้
 ปัจจุบัน ลักษณะการใช้วัจนภาษาเช่นนี้ก็มิปรากฏอยู่ทั่วไป โดยเห็นได้จากผู้นำหรือผู้เป็นหัวหน้า
 จะนั่งอยู่หัวโต๊ะหรือเดินตรงกลาง เอียงไปข้างซ้ายหรือขวาเรื่อยไป คือผู้เป็นลูกน้องหรือผู้มี
 สถานภาพต่ำกว่า เช่น การประชุม และการเดินทางไปตรวจงานของผู้นำ เป็นต้น

กายภาพภาษาหรือรูปร่างหน้าตา การใช้ลักษณะรูปร่างหน้าตาเพื่อการสื่อสาร
 พระพุทธเจ้าทรงแสดงร่วมกับภาษาท่าทาง มีปรากฏ ๒ ครั้งในสูตรเดียวกัน คือ อัมพกุฎสูตร^{๑๔} โดย
 พระพุทธเจ้าทรง**บันดาลอิทธิภิกษุสังขารให้อัมพกุฎมาดมมองเห็นพระอุยฐานที่เร้นอยู่ในฝัก** และ
 ทรง**แลบพระชีวหาสอดเข้าช่องพระกรรมทั้งสองข้างกลับไปกลับมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้งสอง
 ข้างกลับไปมาแผ่ปีดมณฑลพระนลาฏ** และทรงแสดงลักษณะเดียวกันแก่พราหมณ์ไปกขรชาติ ใน
 สูตรนี้ พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสพระดำรัสอะไร เพียงเสด็จเดินจงกรมและแลบพระชีวหา เพื่อให้

๑๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๗.

๑๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๕๓.

๑๓ ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๔๘.

๑๔ ที.ส. (ไทย) ๕/๒๘๘/๑๐๖.

อัมพัฏฐมาณพและพราหมณ์ไปกขรศาตีสผู้สงสัยในลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้า ได้สังเกตเห็นลักษณะมหาบุรุษที่ปกปิดของพระองค์ ๒ ประการ คือพระคชภูฐานที่เร้นอยู่ในฝักและพระชีวหา ยาว ซึ่งเป็นลักษณะมหาบุรุษที่ปกปิด ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงเสด็จจรงกรม และบันดาลฤทธิ์แสดงให้ปรากฏ และลักษณะเช่นนี้ ถือเป็นลักษณะทางกายภาพอย่างหนึ่งที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อการสื่อสารเพื่อแทนคำพูด

๒. วัตถุประสงค์เพื่อการสอน อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าแสดงออกเพื่อการสอนหรือ ให้ความรู้แก่ผู้ฟังได้นำไปประพจน์ปฏิบัติมีปรากฏน้อย โดยมากปรากฏในคำสอนที่เกี่ยวกับการ ใช้อวัจนภาษาของพระสงฆ์ อวัจนภาษาที่ปรากฏซึ่งพระองค์แสดงออกเพื่อสอนคือ ภาษาท่าทาง ดังนี้

มหาปริณิพพานสูตร มีเนื้อความปรากฏว่า พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสีหไสยา โดย พระปรีศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดพระทัย พร้อมจะเสด็จลุกขึ้น ^{๑๕}

ส่วนการสอนภิกษุสงฆ์โดยตรัสถึงอวัจนภาษา ฟังเห็น ดังนี้

มหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไว้ตอนหนึ่ง โดยทรงแสดง ส่วนประกอบของร่างกาย ๓๒ ประการ มีผมเป็นต้น และทรงแสดงลักษณะซากศพเปรียบเทียบกับ ร่างกาย ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ ว่า ใน กายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง . . . น้ำลาย น้ำมูก ไชข้อ มูลตร ^{๑๖}

ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งตายแล้ว ๑ วัน ตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ ศพมีน้ำเหลืองเยิ้ม แม้นินใจ ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไป เปรียบเทียบให้เห็นว่า ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็น อย่างนั้นไปได้ ฉะนั้น ^{๑๗}

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๖,๑๕๘/๑๔๕,๑๔๘.

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๘.

สามัญญผลสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะของความเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะแก่พระเจ้าอชาตศัตรู โดยทรงแสดงลักษณะของท่าทางต่าง ๆ ที่แสดงออกดังที่ตรัสไว้ว่า

มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าประกอบด้วยสติสัมปชัญญะเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การก้าวเข้า การเหยียดออก การครองสังฆาภิบาลและจีวร การฉัน การค้ำ การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง ^{๑๘}

มหาปริณิพพานสูตร และมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ . . . ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง” ^{๑๙}

มหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ^{๒๐}

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ชัดว่า เราเดิน เมื่อยืนก็รู้ชัดว่า เรายืน เมื่อนั่งก็รู้ชัดว่า เรานั่ง หรือเมื่อนอนก็รู้ชัดว่า เรานอน ภิกษุนั้นเมื่อดำรงกายอยู่โดยอาการใด ๆ ก็รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่โดยอาการนั้น ๆ ^{๒๑}

ลักษณะของภาษาท่าทางต่าง ๆ ที่ทรงนำมาแสดงเหล่านี้ พระองค์ทรงใช้เพื่อการสอนผู้ฟังคือภิกษุสงฆ์ เพื่อจะได้นำไปประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสมกับสมณภาวะ คือ มีศีลมีจริยาวัตรที่งดงาม มีความสง่างามเปล่งใส สงบสำรวม มีสติสัมปชัญญะอยู่ทุกอิริยาบถและใช้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสภายในตนให้สิ้นไป

ส่วนวัตรภาษาและสัมผัสภาษา ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้และแสดงเพื่อการสื่อสารโดยตรงไม่มีปรากฏ แต่ปรากฏในคำสอนเช่นเดียวกัน โดยการนำเอาวัตรซึ่งบุคคลคุ้นเคยรู้จัก หรือมีอยู่ตามสภาพแวดล้อมมาเปรียบเทียบเพื่อทำให้ผู้ฟังเห็นภาพเกิดความเข้าใจง่ายขึ้น เป็นการนำเอา

^{๑๘} ที.ที. (ไทย) ๕/๒๑๔/๓๓.

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๖/๓๐๕.

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๔/๓๐๒.

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๕/๓๐๔.

สิ่งที่เป็นรูปธรรมมาแสดงเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจนามธรรม มีปรากฏในสูตรต่าง ๆ ดังเช่นที่ พระองค์ตรัสไว้ว่า

เปรียบเทียบเหมือนชาวประมงหรือลูกมือของชาวประมงผู้ชำนาญ ใช้แหตาถี่ทอดลงหนองน้ำ เล็ก ๆ เขาคิดว่า บรรดาสัตว์ใหญ่ในหนองน้ำแห่งนี้ทั้งหมด ถูกแหครอบเอาไว้ อยู่ในแหนี้ . . . ฉนั้นใด สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดชั้นวรรณะอดีต . . . ทั้งหมดถูกทิวฎี ๖๒ นี้ ซึ่งเป็น ดุจด่าข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้ เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในตาข่ายนี้ ดิตอยู่ในตาข่ายนี้ ถูกปกคลุมเอาไว้ เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในตาข่ายนี้ ฉนั้นนั่น

เปรียบเทียบเมื่อกลุ่มผลมะม่วงถูกตัดขั้ว ผลมะม่วงทั้งหมดที่ห้อยอยู่กับขั้วก็ย่อม ดิตตามขั้วนั้นไป ฉนั้นใด ภายของตลาคตขาดคัมหาที่พาไปสู่ภพเสียแล้ว เทวดาและมนุษย์จัก เห็นกายของตลาคตได้ชั่วเวลาที่ดำรงอยู่ หลังจากกายแตกสลายไป เพราะสิ้นชีวิต เทวดาและ มนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีก ฉนั้นนั่น ^{๒๒}

ก็เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจปฏิเสธสมุปบาทนี้ หมุ่สัตว์จึงยุ่งเหมือนขอดค้ายของช่างหูก เป็นปม นุ่งนึ่งเหมือนกระจุกค้าย เหมือนหม้อมุงกระด้ายและหม้อปด็อง ไม่ข้ามพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาตและสงสาร ^{๒๓}

ลักษณะการนำเอาวัตถุมาตรัสอธิบายให้ผู้ฟังได้เห็นภาพชัดเจนมากยิ่งขึ้นนี้ ถึงแม้มิใช่ เป็นการนำวัตถุจริงมาแสดงเหมือนการสาธิตหรือการนำเอาวัสดุอุปกรณ์มาใช้อย่างปัจจุบัน แต่การ นำเอาวัตถุสิ่งของที่ผู้ฟังรู้จักมาแสดงเปรียบเทียบเป็นตัวอย่าง ทำให้ผู้ฟังคิดเห็นภาพตามคำกล่าว และเข้าใจตามได้ ถือเป็นการใช้วัตถุเพื่อการสื่อสารประการหนึ่ง ซึ่งนำมาใช้ในลักษณะของอวัจน ภาษา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาตรัสแสดงไว้ในสูตรทั้งหลาย

๓. วัตถุประสงค์เพื่อชักจูงโน้มน้าวใจ อวัจนภาษาที่แสดงออกเพื่อจุดประสงค์นี้ พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะชักจูงโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา เชื่อถือในเรื่องที่ นำเสนอ เปลี่ยนทัศนคติที่ผิดอันมีอยู่เดิมของผู้ฟัง เพื่อชักนำไปสู่สัมมาทิฎฐิ และปฏิบัติตาม แนวทางที่ถูกต้อง รวมถึงการกล่าวคำให้กำลังใจแก่ผู้ฟัง เนื่องจากการใช้เพียงคำสอนเพียงอย่างเดียว บางทีอาจจะไม่สามารถเปลี่ยนทัศนคติ ความเชื่อของบุคคลที่ฝังรากลึก ดังนั้นวิธีการอย่างหนึ่งคือ การแสดงสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรืออวัจนภาษาที่จะทำให้ผู้ฟังคล้อยตาม อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรง แสดงเพื่อจุดประสงค์นี้ ปรากฏในลักษณะของปริภาษาที่ทรงตรัสเพื่อชักจูงโน้มน้าวใจ และการนำ

^{๒๒} ที.สี. (ไทย) ๘/๑๔๖/๔๕-๔๖.

^{๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕/๕๗.

คำกล่าวของบุคคลผู้ซึ่งผู้ฟังเคารพนับถือมาตริส และกาลภาษาที่ตรัสอ้างถึงกาลเวลาที่จะได้รับผลแห่งการปฏิบัติ ดังเช่น

ปริภาษา ปรากฏในลักษณะของการกล่าวโดยใช้คำซ้ำหรือมีความหมายโดยนัยเดียวกันเพื่อเน้นความสำคัญ การนำคำของบุคคลสำคัญซึ่งเป็นที่นับถือบูชาของผู้ฟังมากกล่าวอ้างเช่น

มหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องปัจฉิมสัมปทา ได้ตรัสกับพระอานนท์ผู้ซึ่งยังไม่สิ้นอาสวะกิเลส ซึ่งมีความเห็นว่า ตนเองเข้าใจปัจฉิมสัมปทาลึกซึ้งแล้ว แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสทัดทานว่า “อย่าพูดอย่างนั้นอานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ ปัจฉิมสัมปทานี้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง สุกคาคะเนได้” ^{๒๔} เมื่อทรงอธิบายเรื่องความเป็นปัจจัยของกันและกันแห่งองค์ของปัจฉิมสัมปทา พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์โดยใช้คำที่มีนัยหรือความหมายเดียวกันเพื่อเน้นความเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ว่า “อานนท์ เพราะเหตุ นั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งชราและมรณะ ก็คือชาตินั้นเอง” ^{๒๕} ลักษณะการตรัสโดยใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวคู่กัน หรือมีนัยเดียวกันหลาย ๆ คำถือเป็นการเน้นย้ำเพื่อโน้มน้าวให้ผู้ฟังได้เข้าใจว่า เหตุแห่งชราและมรณะนั้น คือชาติจริง ๆ มิใช่อย่างอื่น

มหาปริณิพพานสูตรตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสแสดงอภิธานิยธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ในท้ายที่สุดตรัสเพื่อโน้มน้าวและเน้นให้ภิกษุทั้งหลายได้ทราบว่าเป็นเช่นนั้นจริง ๆ โดยตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ยังมีอภิธานิยธรรมทั้ง ๖ ประการนี้อยู่และใส่ใจอภิธานิยธรรมทั้ง ๖ ประการนี้อยู่” ^{๒๖}

กาลภาษา ทรงใช้กาลเวลา มาแสดงเพื่อชักจูงโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังเกิดความเชื่อถือศรัทธา มีปรากฏอยู่ ๒ แห่ง คือ มหาสติปัฏฐานสูตร และอุทุมพริกสูตร ดังนี้

มหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นหลักแห่งการประพฤติธรรม ในตอนท้ายพระสูตร ทรงตรัสอานิสงส์คือผลสำเร็จแห่งการปฏิบัติโดยใช้เวลาเป็นเครื่องกำหนด ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี . . . บุคคลผู้

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕/๕๗.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๘/๕๕.

^{๒๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๘๘.

เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ วัน พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่างคือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี^{๒๗}

อุทุมพริกสูตร พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้โดยนัยเดียวกัน ว่า

บุรุษผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมาया เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ ปี . . . เพียง ๗ วัน ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์^{๒๘}

นอกจากนี้ เวลาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ ที่มีปรากฏมากอีกอย่างหนึ่งคือ การนำนิทานชาดกหรือเรื่องที่เกิดขึ้นในอดีตกาลมาแสดงเพื่อเป็นอุทาหรณ์ยืนยันดังที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ เช่น

กุกกัณฐสูตร^{๒๙} ทรงแสดงเรื่องการบูชาญัตถ์ที่ถูกต้องแก่กุกกัณฐพรหมณ์และพรหมณ์ชาวบ้านขามุ้ต ทรงนำเรื่องการบูชาญัตถ์ของพระเจ้ามหาวิจิตรราชที่ทรงกระทำในอดีตมาแสดง มหาปทานสูตร^{๓๐} ทรงแสดงเรื่องบุพเพนิวาสญาณ คือการระลึกอดีตชาติแก่ภิกษุสงฆ์ ทรงนำเรื่องประวัติของพระพุทธเจ้า ๖ พระองค์ มีพระวิปัสสิ์พระพุทธเจ้าเป็นต้น มาแสดง จักกวัตติสูตร^{๓๑} ทรงแสดงวิธีการปฏิบัติตนแก่ภิกษุทั้งหลายโดยมีตนเป็นที่พึ่ง ทรงนำเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิทัฬหเนมิ เป็นต้น ผู้ทรงประพตจักกวัตติธรรมมาแสดง อัคคัญญสูตร^{๓๒} ทรงแสดงเรื่องวรรณะโดยทรงแสดงย้อนไปตั้งแต่กำเนิดมนุษย์จนถึงการแบ่งชนชั้นวรรณะกันในสมัยนั้น แก้วาเสฏฐสามเณรและภราทวาชสามเณร และทรงสรุปในท้ายพระสูตรว่า บุคคลจะดีหรือเลวมิใช่เพราะเกิดมาในวรรณะที่สูงหรือต่ำ แต่เพราะการประพฤติปฏิบัติของตนเอง

๔. วัตถุประสงค์เพื่อความบันเทิง วัตถุประสงค์ข้อนี้ อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อการสื่อสารนั้น มิได้มุ่งถึงความบันเทิงสนุกสนานรื่นเริงอันประกอบด้วยกิเลส แต่เป็นความบันเทิงในธรรม ที่เรียกว่า สัมปหังสนา เพื่อคลายความกังวลหรือลดความกดดันที่มีอยู่ในใจของผู้ที่

^{๒๗} ที.สี. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๕-๓๔๐.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๓/๕๖.

^{๒๙} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๓๔-๓๔๘/๑๓๐-๑๔๕.

^{๓๐} ที.สี. (ไทย) ๑๐/๑-๕๔/๑-๕๖.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๕-๘๒.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒.

เข้าเฝ้า สร้างความคุ้นเคยระหว่างพระองค์และผู้เข้าเฝ้า ในที่มณิกาย สุตตันตปิฎกนี้ ปรากฏในลักษณะการใช้คำพูดหรือปริภาสา ซึ่งมีลักษณะดังนี้

สามัญญผลสูตร พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ในตอนที่ายพระสูตร พระเจ้าอชาตศัตรูฟังธรรมแล้วทรงเลื่อมใส เกิดความสบายใจ ขอสารภาพความผิดที่ได้สมคบกับพระเทวทัตปลงพระชนม์พระราชบิดา พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท้าวเธอ เป็นลักษณะให้กำลังใจ ว่า

เจริญพร มหาบพิตร ความผิดได้ครอบงำพระองค์ผู้โง่เขลาบาปบุญญาซึ่งได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรงธรรม เพราะต้องการความเป็นใหญ่ แต่พระองค์ทรงเห็นความผิดว่าเป็นความผิดแล้วทรงสารภาพตามความเป็นจริง ดังนั้น อาตมภาพขอรับทราบความผิดนั้นของพระองค์ ก็ผู้ที่เห็นความผิดว่าเป็นความผิดแล้วสารภาพออกมาตามความเป็นจริง รับว่าจะสำรวมต่อไป วิธีนี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยเจ้า ^{๓๓}

อัมพัฏฐสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกะมาณพทั้งหลายผู้กล่าวเหยียดหยามอัมพัฏฐมาณพ เพื่อให้กำลังใจแก่อัมพัฏฐมาณพ ด้วยพระดำรัสว่า “มาณพ พวกเธออย่าเหยียดหยามอัมพัฏฐมาณพ รุนแรงว่าเป็นลูกของหญิงรับใช้เลย” ^{๓๔}

โสณทัณฑสูตร พระพุทธเจ้าตรัสทักทวนพราหมณ์ทั้งหลายผู้เห็นว่าพราหมณ์โสณทัณฑกล่าวผิดจากคำสอนในลัทธิความเชื่อของพราหมณ์ในสมัยนั้น เพื่อระงับการโต้เถียงและให้กำลังใจแก่พราหมณ์โสณทัณฑะ โดยตรัสว่า

ถ้าพวกท่านคิดว่า พราหมณ์โสณทัณฑะมีการศึกษาน้อย พุคไม่เพราะ โง่เขลา และไม่สามารถเจรจาโต้ตอบกับพระสมณโคดมได้ พราหมณ์โสณทัณฑะจงหยุด พวกท่านจงเจรจาโต้ตอบกับเราแทน แต่หากพวกท่านคิดว่า พราหมณ์โสณทัณฑะศึกษามาก พุคเพราะ ฉลาด และสามารถเจรจาโต้ตอบกับพระสมณะโคดมได้ พวกท่านจงหยุด พราหมณ์โสณทัณฑะจงเจรจาโต้ตอบกับเราต่อไป ^{๓๕}

ลักษณะของพระดำรัสข้างต้นนี้ เป็นการตรัสแสดงความเห็นใจ และตรัสเพื่อสร้างกำลังใจให้แก่ผู้ฟังที่พระองค์มุ่งแสดงธรรมให้ฟัง คือ พระเจ้าอชาตศัตรู อัมพัฏฐมาณพ และพราหมณ์โสณทัณฑะ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสพระดำรัสข้างต้นอย่างนั้นแล้ว ผู้ฟังเกิดความสบายใจ โดยรู้สึกเชื่อมั่นว่า ไม่โดดเดี่ยวเพราะมีพระพุทธเจ้าที่ทรงเอ็นดูหรือเห็นด้วยอยู่

^{๓๓} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๕๑/๘๕.

^{๓๔} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๖๔/๕๕.

^{๓๕} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๑๔/๑๒๐.

ในโศภิตกถาสุตระ มีเนื้อความอีกตอนหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงความเห็นด้วยกับคำกล่าวอันถูกต้องเหมาะสมของพราหมณ์โศภิตกถา ซึ่งได้ตรัสว่า “อย่างนั้นแล พราหมณ์อย่างนั้นแล พราหมณ์” ^{๓๖}

สังคีตีสุตระ พระสารีบุตรแสดงธรรมที่ควรทำการสังคายนาแก่ภิกษุสงฆ์ เมื่อจบลงพระพุทธเจ้าเสด็จลุกขึ้น ตรัสว่า “ดีละ ดีละ สารีบุตร ที่เชอกล่าวสังคีตีปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย” ^{๓๗}

นอกจากนี้ ในสูตรต่าง ๆ ยังมีเนื้อความปรากฏว่า เมื่อผู้มาเฝ้าซึ่งยังไม่คุ้นเคยกันดี พระพุทธเจ้าจะทรงสนทนากับผู้เข้าเฝ้าพออนุเคยกัน แล้วค่อยสนทนาเข้าสู่เนื้อหาของธรรมะที่ประสงค์จะทรงแสดง แต่ไม่บอกชัดเจนนักว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสหรือแสดงอวัจนภาษาอย่างไร ในลักษณะเช่นนั้นที่เป็นไปได้มากคือ การพูดคุยสนทนาด้วยพระคำรัสที่เป็นห่วงเป็นใย ถามถึงทุกข์สุข ทรงสร้างความคุ้นเคยระหว่างพระองค์กับผู้เข้าเฝ้า เพื่อผู้เข้าเฝ้าจะได้ไม่ก่อกวน ก่อกวนสนทนารวมกับพระพุทธองค์ในทุกแง่ของปัญหา ลักษณะการสนทนาพื่อให้คุ้นเคยกันนี้ เรียกว่า สารานิชธรรม อีกอย่างหนึ่งการสนทนาพื่อเป็นที่รู้จักคุ้นเคยกันนี้ ยังสามารถลดช่องว่างระยะห่างสร้างความใกล้ชิดให้เกิดมากขึ้นระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารได้เป็นอย่างดี

จากเนื้อความที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ดังกล่าวมา ทำให้ทราบว่าพระพุทธเจ้ามีการใช้อวัจนภาษาเพื่อวัตถุประสงค์ในการสื่อสารของพระองค์เช่นเดียวกับการสื่อสารในปัจจุบัน โดยทรงใช้อวัจนภาษาเพื่อแจ้งให้ทราบมากที่สุด รองลงไปคือเพื่อชักจูงโน้มน้าวใจ และเพื่อให้ความบันเทิงคือ สร้างความสบายใจหรือให้กำลังใจแก่ผู้ฟัง ส่วนอวัจนภาษาที่ทรงใช้เพื่อการสอนมีปรากฏน้อย โดยมากปรากฏในลักษณะคำสอนที่กล่าวถึงอวัจนภาษา เช่น ทำทางหรือวิธีการปฏิบัติตนของพระสงฆ์ การแสดงลักษณะทางกายภาพ เช่น ทรงนำชากศพมาแสดง การสอนให้ภิกษุสงฆ์พิจารณาร่างกายโดยแยกเป็นอาการ ๓๒ เป็นต้น

๓.๑.๒ บทบาทหน้าที่ของอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง

นอกจากวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอวัจนภาษาดังที่กล่าวมา ฟังทราบ บทบาทหน้าที่ของอวัจนภาษาเหล่านั้นของพระพุทธเจ้าต่อไป ซึ่งผู้ศึกษาได้แยกเป็น ๕ ประเภทตามหน้าที่ของอวัจนภาษาที่จัดไว้ในหลักการสื่อสาร ดังนี้

^{๓๖} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๑๗/๑๒๒.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๖๖.

๑. หน้าที่ซ้ำคำ อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อทำหน้าที่ซ้ำคำพูด คือ การใช้อวัจนภาษาเพื่อย้ำหรือซ้ำเนื้อหาของเทศนาที่แสดง เช่น การชี้มือพร้อมกับคำพูดว่า ที่โน้นหรือตรงนี้ เป็นต้น ในทีฆนิกาย สุตตันตปิฎกนี้ ไม่มีปรากฏในที่ใด เนื่องจาก พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น มีความเป็นจริง เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข ชัดเจน แจ่มแจ้งทั้งอรรถและพยัญชนะ และพระองค์ได้ทรงวิเคราะห์ลักษณะความเหมาะสมกับสติปัญญาของผู้ฟังแล้ว จึงไม่จำเป็นที่จะทรงแสดงอวัจนภาษาเพื่อซ้ำหรือย้ำเนื้อหาของความนั้นอีก

๒. หน้าที่แย้งคำ อวัจนภาษาที่ทำหน้าที่แย้งคำคือ อวัจนภาษาที่แสดงแล้วขัดแย้งกับคำพูดของผู้พูด ในพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้านั้นไม่มีปรากฏว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงอวัจนภาษาที่ขัดแย้งกับคำพูดหรือการปฏิบัติของพระองค์ อวัจนภาษาทุกครั้งที่ทรงแสดง มีผลคล้อยตาม ช่วยส่งเสริมให้เนื้อหาของสารมีน้ำหนักเพิ่มขึ้น สร้างความน่าเชื่อถือและสามารถโน้มน้าวใจผู้ฟังให้เกิดความสนใจและคล้อยตามประพฤติกฎปฏิบัติตามธรรมให้ได้ผลเป็นอย่างดี เหตุผลสำคัญที่สนับสนุนในเรื่องนี้คือ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ประสูติในวรรณะกษัตริย์ ได้รับการศึกษาอบรมในศิลปะต่าง ๆ เป็นอย่างดี และที่สำคัญคือพระองค์ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ หมดสิ้นอาสวะกิเลส พระคุณนี้ ฟังเห็นดังที่ปรากฏในมหาโควินทสูตร ซึ่งท้าวสักกะจอมเทพและสังกุมารพรหม ได้กล่าวสรรเสริญเอาไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีปกติตรัสอย่างไร ก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างไร ก็ตรัสอย่างนั้น”^{๓๘} แม้คำสอนที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องของความจริงที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง จึงไม่ปรากฏการใช้อวัจนภาษาที่ขัดแย้งกับคำพูดในที่ใด

๓. หน้าที่แทนคำ คือ อวัจนภาษาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงออกเพื่อแทนคำพูด โดยพระองค์ทรงแสดงออกโดยไม่ตรัสพระคำรัสอะไร ในสูตรต่าง ๆ อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและมีปรากฏมากคือ ภาษาท่าทาง ส่วนอวัจนภาษาในลักษณะอื่นไม่มีปรากฏ ภาษาท่าทางเหล่านั้นมีลักษณะ ดังนี้

การรับนิมนต์โดยอาการนิ่ง ปรากฏเนื้อความในสูตรทั้งหลายในลักษณะเดียวกัน คือ เมื่อมีผู้นิมนต์ให้พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ฉันภัตตาหารในเรือน พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงอาการนิ่งมิได้ตรัสพระคำรัสอะไร ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า คุณทิวภาพ หรือคุณทิวภาพ ซึ่งอวัจนภาษาที่พระองค์ทรงแสดงออกนี้ ผู้นิมนต์จะรู้โดยนัยว่า พระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์ของตนเองแล้ว ข้อนี้สันนิษฐานว่าจะเป็นไปได้โดยระบบของสังคมวัฒนธรรมในสมัยนั้น คือยอมรับกันว่า การนิ่งนี้หมายถึง การยอมรับ หรือเห็นด้วย

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๖, ๓๐๒/๒๓๑, ๒๓๓๗.

การเสด็จมาประทับนั่งบนอาสนะ ในสูตรทั้งหลายมีเนื้อความกล่าวเอาไว้ว่า เมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงทราบเรื่องที่เกิดกับพระพุทธรูปที่สนทนากัน พระองค์จะเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธรูปอาสน์ เมื่อเกิดกับพระพุทธรูปที่เห็นจะทราบได้ทันทีว่า ถึงเวลาที่พระพุทธรูปเจ้าจะทรงแสดงธรรมแล้ว และจะเข้าไปหาพระพุทธรูปเจ้าเพื่อฟังธรรม

การเดินทาง พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารอยู่ ๒ แห่ง คือในอัมพวิสูตรและอุทุมพริกสูตร อัมพวิสูตร พระพุทธรูปเจ้าเสด็จจากอาสนะเสด็จจงกรมเพื่อแสดงลักษณะมหาบุรุษที่ปกปิดให้ปรากฏแก่สายตาของอัมพวิสูตรมาณพ ส่วนอุทุมพริกสูตร พระพุทธรูปเจ้าทรงได้สดับคำสนทนาระหว่างนิโครธปริพาชกและสันธานคหบดี ซึ่งกล่าวยกตนข่มพระพุทธรูปองค์อยู่ จึงเสด็จลงจากภูเขาชิลินมาเสด็จจงกรมอยู่ใกล้ ๆ สถานที่ที่ทั้งสองสนทนากัน เมื่อนิโครธปริพาชกได้เห็นจึงทูลนิมนต์พระพุทธรูปเจ้าให้เสด็จไปประทับนั่ง หลังจากนั้นก็สนทนาธรรมกับพระพุทธรูปเจ้า

๔. หน้าที่เสริมคำ อวัจนภาษาที่ใช้ในหน้าที่เสริมคำพูด คือ อวัจนภาษาที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงแล้วช่วยเสริมคำ ทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจในเนื้อหาของพระธรรมเทศนาเรื่องนั้น ๆ เพิ่มขึ้น ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ในการเผยแผ่ธรรมะ อวัจนภาษาที่พระพุทธรูปองค์ทรงใช้ในหน้าที่เพื่อเสริมคำพูดนั้น มีปรากฏทั้งปริภาษา ภาษาท่าทาง ลักษณะทางกายภาพ และกาลภาษาช่วยวัตถุประสงค์ที่ทรงนำวัตถุประสงค์มาแสดงนั้นไม่มีปรากฏ ลักษณะการใช้อวัจนภาษาฟังเห็น ดังนี้

ปริภาษา ปรากฏในลักษณะการนำคำพูดของผู้ที่เคารพนับถือของผู้ฟังมากกล่าวอ้างเพื่อเสริมคำพูด เช่น อัมพวิสูตร พระพุทธรูปเจ้าทรงสนทนาธรรมเรื่องวรรณะกับอัมพวิสูตรมาณพผู้ทะนงในความรู้และถือตนว่ามีวรรณะสูง ในตอนท้ายทรงนำคำเป็นคาถาของสังฆมหารพรมมาตรัสแสดงแก่อัมพวิสูตรมาณพเพื่อเสริมพระดำรัสที่พระพุทธรูปเจ้าได้ตรัสมาว่า “ในหมู่ชนผู้ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่า ประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะจัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๓๕}

ภาษาท่าทาง อุทุมพริกสูตร^{๓๖} พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องสัญญาเวทียนิโรธแก่นิโครธปริพาชกพร้อมด้วยปริพาชกบริวาร แต่ไม่มีใครที่สามารถรู้ธรรมของพระองค์อย่างแจ่มแจ้งได้ เมื่อจะทรงจากไปทรงแสดงฤทธิ์คือทรงเหาะขึ้นสู่อากาศ ปรากฏพระองค์อยู่บนเขาคิชฌกูฏ

ลักษณะทางกายภาพ ในอัมพวิสูตร^{๓๗} พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ แก่อัมพวิสูตรมาณพโดยทรงบันดาลอิทธิบาทสังขารให้อัมพวิสูตรมาณพมองเห็นพระคุษ-

^{๓๕} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๓๗/๕๕.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๕๘.

ฐานที่เรีนอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้าช่องพระกรรมทั้งสองข้างกลับไปกลับมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้งสองข้างกลับไปมาแผ่ปิดมณฑลพระนลาฏ และทรงแสดงลักษณะเดียวกันแก่พราหมณ์ไปกขรชาติผู้เป็นอาจารย์ของอัมพัฏฐมาณฑพ

กาลภาษา ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๔๒} และอุทุมพริกสูตร^{๔๓} พระพุทธเจ้าตรัสอานิสงส์แห่งการเจริญสติปัฏฐานโดยกำหนดระยะเวลาสำเร็จผลแห่งการปฏิบัติ โดยพระพุทธองค์ได้กำหนดเริ่มตั้งแต่ ๗ ปี เป็นอย่างยิ่งจนถึง ๗ วันเป็นอย่างน้อย หากผู้ปฏิบัติตั้งใจปฏิบัติจริง ย่อมได้รับผล ๑ ใน ๒ อย่างคือ พระอรหัตตผล หรืออย่างน้อยที่สุดคืออนาคามีผล

จกกวัตติสูตร^{๔๔} พระพุทธเจ้าทรงแสดงจกกวัตติธรรม เล่าถึงความเจริญและความเสื่อมแห่งอายุขัยของมนุษย์เพราะประพฤติกรรมชั่วต่าง ๆ โดยใช้ระยะเวลาแห่งอายุขัยของมนุษย์ช่วยเสริม โดยเริ่มจากอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ลดลงไปจนเหลืออายุ ๑๐ ปี

วัตถุภาษา พระพุทธเจ้าแสดงโดยทรงนำวัตถุจริงมาแสดงนั้นไม่มีปรากฏ แต่ปรากฏในรูปของการนำวัตถุสิ่งของซึ่งเป็นที่รู้จักคุ้นเคยของผู้ฟังมาตรัสแสดงในพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องอุปมาอุปไมยเสริมเนื้อหาให้ผู้ฟังได้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งมากยิ่งขึ้น วัตถุสิ่งของเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มืออยู่ตามธรรมชาติบ้าง เป็นสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือนบ้าง เป็นเครื่องมือที่ใช้ประกอบอาชีพบ้าง เครื่องประดับบ้างเช่น ดอกไม้ ดาบข่าย ผลมะม่วง ดอกบัว ผ้าขาว แก้วไพฑูรย์ หญ้า เป็นต้น ดังเช่น

เปรียบเทียบเหมือนชาวประมงหรือลูกมือของชาวประมงผู้ชำนาญ ใช้แหดักที่ทอดลงหนองน้ำเล็ก ๆ เขาคิดว่า บรรดาสัตว์ใหญ่ในหนองน้ำแห่งนี้ทั้งหมด ถูกแหครอบเอาไว้ อยู่ในแห่งนี้ . . . ฉันทใด สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต . . . ทั้งหมดถูกทักฎิ ๖๒ นี้ ซึ่งเป็นดุกดาข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในดาข่ายนี้ เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในดาข่ายนี้ ดิตกอยู่ในดาข่ายนี้ ถูกปกคลุมเอาไว้ เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในดาข่ายนี้ ฉันทัน

ก็เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจปฏิจาสรูปบาทนี้ หมู่สัตว์จึงยุ่งเหมือนขอค้ายของช่างหูก เป็นปม นุงนังเหมือนกระจุกค้าย เหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง ไม่ข้ามพ้นอบาย ทุกติ วินิบาตและสงสาร^{๔๕}

^{๔๑} ที.ที. (ไทย) ๕/๒๘๘/๑๐๖.

^{๔๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘-๓๔๐.

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗/๕๖.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๕-๘๒.

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕/๕๗.

๕. หน้าที่เน้นคำ คือการใช้วจนภาษาเพื่อเน้นคำพูด โดยนัยเดียวกับการขีดเส้นใต้ตัวหนังสือเพื่อเน้นความ ในทีฆนิกายนี้ มีการใช้วจนภาษาเพื่อเน้นคำในรูปของปริภาษา ส่วนอวจนภาษาในลักษณะอื่น ๆ ไม่ปรากฏ ลักษณะปริภาษาที่มีปรากฏ ดังนี้

อัมพัฏฐสูตร ^{๔๖} พระพุทธเจ้าตรัสถามอัมพัฏฐมาณพ ๓ ครั้งด้วยประโยคเดิมและในมหาปรินิพพานสูตร ^{๔๗} ตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุสงฆ์ด้วยประโยคเดิม ๓ ครั้ง ลักษณะการถามด้วยประโยคเดิมถึง ๓ ครั้งเช่นนี้ เป็นการตรัสเพื่อย้ำเน้นประโยคที่ทรงถาม กระตุ้นให้ผู้ฟังได้ทราบว่ คำที่กล่าวมีความสำคัญ หรือต้องการคำตอบจากผู้ฟัง

มหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าแสดงเรื่องปฏิจสมุปบาทแก่พระอานนท์ และได้ตรัสกับพระอานนท์โดยใช้คำที่มีความหมายโดยนัยเดียวกันเพื่อเน้นความว่าเป็นเช่นนั้นจริง ว่ “อานนท์ เพราะเหตุนี้ เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งชราและมรณะ ก็คือชาตินั่นเอง” ^{๔๘} แม้เหตุแห่งองค์ของปฏิจสมุปบาทอื่น ๆ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสโดยนัยเดียวกันอีกจำนวน ๑๖ ครั้ง พระดำรัสข้างต้นคำว่ เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด หรือปัจจัยโดยความหมายก็มุ่งถึงความเป็นเหตุ เช่นเดียวกัน จะใช้เพียงคำว่ เหตุ คำเดียวก็สามารถเข้าใจได้ แต่พระพุทธเจ้าทรงใช้คำที่มีความหมายคล้อยตามสนับสนุน อธิบายขยายคำต้น เพื่อเน้นถึงความเป็นเหตุจริง ๆ ลักษณะเช่นนี้เป็นการใช้คำเพื่อเน้นความหมายว่ เป็นเช่นนั้นจริง

จากที่กล่าวมา ทำให้ทราบว่ ในการสื่อสารนั้น โดยมากบุคคลมีการใช้วจนภาษาในหน้าที่ ๕ ประการ ส่วนในการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงใช้วจนภาษาในหน้าที่ต่าง ๆ เช่นเดียวกับในการสื่อสารที่ปรากฏในปัจจุบัน แต่อวจนภาษาที่พระองค์ทรงแสดงนั้น ทรงใช้ในหน้าที่หลัก ๓ ประการ คือ เสริมคำพูด แทนคำพูด และเน้นคำพูด ส่วนที่ทรงใช้เพื่อขัดแย้งคำพูดและซ้ำคำพูดนั้น ไม่มีปรากฏ

๓.๑.๓ ประเภทของอวจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง

อวจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อการเผยแผ่ธรรมะนั้น ในสมัยพุทธกาลมิได้มีการจำแนกไว้เป็นประเภท หรือมีการศึกษาในเรื่องดังกล่าว ในที่นี้ผู้ศึกษาได้จัดเป็นประเภทตามที นักวิชาการทั้งหลายในปัจจุบันได้จำแนกไว้เป็น ๓ ประเภท ดังนี้

^{๔๖} ที.ส. (ไทย) ๘/๒๓๐-๒๓๑/๕๔.

^{๔๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๕.

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๘/๕๕.

๑. **อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยระยะห่างหรือพื้นที่ (Proxemics or Space)** คือ การใช้พื้นที่หรือระยะห่างของคู่สื่อสารเป็นตัวกำหนดการสื่อสาร ในกระบวนการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารนั้น สภาพสังคม วัฒนธรรม ทักษะคติ ความเชื่อ จารีตประเพณีที่แตกต่างกัน และความสนิทสนมคุ้นเคย ถือเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ระยะห่างของบุคคลในสังคม ในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลมีประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกันมาที่เกี่ยวกับการใช้พื้นที่และระยะห่างเพื่อการสื่อสาร ซึ่งลักษณะที่ปรากฏในคัมภีร์ที่ฆนิกายสุดตันตะปิฎกหรือในพระไตรปิฎกโดยทั่วไป การใช้พื้นที่ในการสื่อสาร คือ เมื่อบุคคลหนึ่งจะเข้าไปหาอาจารย์หรือบุคคลอื่นเพื่อสนทนาหรือพุดคุยถามปัญหาเมื่อเข้าไปถึงที่ที่เหมาะสม ซึ่งในพระไตรปิฎกเรียกว่า ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ซึ่งภาษาบาลีใช้ว่า เอกมนต์ โดยเมื่อบุคคลนั้นเข้าไปถึงที่นั่งหรือที่อยู่ของผู้ที่จะสนทนาด้วยจะยืนหรือนั่งตามสมควรแก่สถานะ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วเริ่มการสนทนา การนั่ง หรือยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระอรรถกถาจารย์อธิบายให้เหตุผลว่า “คนที่เป็นบัณฑิตเข้าไปหาบุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูแล้วขอมนั่งลง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง เนื่องจากเป็นผู้ฉลาดในที่นั้น” ^{๔๘} การนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งดังกล่าว ท่านให้เหตุผลอธิบายว่า เพื่อเว้นโทษอันเกิดจากการนั่งไม่เหมาะสม ๖ ประการ คือ

๑. อติหุรี นั่งไกลเกินไป
๒. อจาสนุนิ นั่งใกล้เกินไป
๓. อุปริวัตติ นั่งในที่เหนือลม
๔. อุณตปปะเทสสิ นั่งในที่สูง
๕. อติสมมุขัง นั่งตรงหน้าเกินไป
๖. อติปัจจุมา นั่งล้ำไปข้างหลังมาก

คนที่นั่งไกลเกินไป ถ้าประสงค์จะพูดกันก็ต้องพูดด้วยเสียงดัง นั่งในที่ใกล้เกินไปก็จะเบียดเสียดท่าน นั่งในที่เหนือลมก็จะรบกวนท่านด้วยกลิ่นตัว นั่งในที่สูงก็จะเป็นการแสดงความไม่เคารพ นั่งตรงหน้าเกินไป ถ้าประสงค์จะมองดูหน้ากัน ก็จะต้องจ้องตากัน นั่งล้ำไปข้างหลังมาก ถ้าประสงค์จะมองดู จะต้องยื่นคอไปเหลียวดู เพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ซื่อว่านั่งเว้นโทษแห่งการนั่ง ๖ อย่างนี้ ^{๔๙}

เหตุผลเหล่านี้ เป็นไปตามระบบสังคมวัฒนธรรม และจารีตประเพณีของชาวอินเดียในสมัยนั้น สำหรับพระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้ว ได้เสด็จออกเพื่อเผยแผ่พระธรรมที่พระองค์ได้ตรัส

^{๔๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล เล่ม ๑๗, หน้า ๒๗๗.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๘.

รู้แก่มหาชน จนพระองค์ทรงเป็นที่รู้จัก เป็นผู้ที่บรรดาเจ้าลัทธิ พระราชามาหาอมาตย์ พราหมณ์ คฤหบดี เศรษฐี ผู้มีชื่อเสียงทั้งหลาย รวมถึงประชาชนทั่วไป เคารพนับถือและยอมรับในความสามารถของพระองค์ เมื่อพระองค์เสด็จไป ณ ที่แห่งใด ผู้ที่มาเฝ้าฟังธรรมหรือทูลถามปัญหา ต่างรู้และเข้าใจในระบบวัฒนธรรมในการเข้าไปหาผู้ที่ควรเคารพเป็นอย่างดี เมื่อมาถึงที่สมควร ที่เรียกว่า เอกมุนต์ ก็จะนั่งหรือยืนตามสมควรแก่ฐานะ ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงความเคารพและให้เกียรติแก่พระพุทธรองค์ ซึ่งเป็นไปตามระบบวัฒนธรรมของการเข้าสู่สถานที่สมควรในสมัยนั้น ดังเช่นที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ เมื่อบุคคลใดจะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า หรือแม้แต่การเข้าเฝ้าพระราชารหรือครูอาจารย์ ผู้เป็นบัณฑิตได้ศึกษามาอย่างดี ย่อมจะพิจารณาเลือกสถานที่เหมาะสมที่ตนเองควรจะนั่งหรือยืน ที่เรียกว่า เอกมุนต์ เพื่อเว้นโทษอันเกิดจากการนั่ง ๖ ประการดังกล่าวมา

การนั่ง ณ ที่สมควร นอกจากจะเพื่อเว้นโทษเหล่านั้นและเป็นการแสดงความเคารพแล้ว ยังบอกให้ทราบถึงการเตรียมพร้อมที่จะรับฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดง ดังมีเนื้อความปรากฏในสูตรทั้งหลาย เมื่อผู้เข้าเฝ้าเลือกนั่ง ณ สถานที่สมควรแล้ว ได้สนทนาพอเป็นที่คุ้นเคยกับพระพุทธเจ้าแล้ว หลังจากนั้นก็จะสนทนาธรรมหรือฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโดยตั้งใจ

การใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารในสมัยพุทธกาลนั้น ที่แสดงออกถึงความเคารพ คือการนั่งหรือยืน ณ ที่สมควร ส่วนที่เป็นการแสดงความไม่เคารพ หรือเป็นการแสดงอหังการเรื่องระยะห่างและเนื้อที่นี้ไปในทางที่ผิดวัฒนธรรมของสังคม พึงเห็นดังที่ปรากฏในอัมพัฏฐสูตร ตอนที่อัมพัฏฐมาณพได้รับคำสั่งจากพราหมณ์ไปกจรสาดิให้ไปสืบดูหาปฐิสลักษณะของพระพุทธเจ้าว่าเป็นจริงดังที่เป็นข่าวหรือไม่ เมื่ออัมพัฏฐมาณพเดินทางไปถึงพร้อมด้วยเหล่ามาณพทั้งหลาย มาณพเหล่านั้นเมื่อไปถึงที่ประทับของพระผู้มีพระภาคแล้ว เมื่อสนทนากับพระผู้มีพระภาคพอคุ้นเคยกันดีจึงนั่งลง ณ ที่สมควร ฝ่ายอัมพัฏฐมาณพ ด้วยถือทิฏฐิมานะในศักดิ์ศรีของพราหมณ์ และนึกว่าตนมีการศึกษาสูงกว่าพระพุทธเจ้า จึงได้เดินบ้าง ยืนบ้าง สนทนากับพระผู้มีพระภาคผู้ประทับนั่งอยู่ ซึ่งในความเป็นจริงตามวัฒนธรรมการสนทนากับผู้ที่ควรเคารพ ผู้น้อยต้องเข้าไปแล้วนั่งหรือยืน ณ ที่สมควร เมื่อเป็นเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามอัมพัฏฐมาณพว่า “อัมพัฏฐะ เธอเคยสนทนากับพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เต่า ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ เหมือนดังที่เธอเดินบ้าง ยืนบ้าง สนทนากับเราผู้นั่งอยู่เช่นนี้หรือ” อัมพัฏฐมาณพตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านพระโคตม แท้จริง พราหมณ์ผู้เดินก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้เดิน พราหมณ์ผู้ยืนก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้ยืน พราหมณ์ผู้นั่งก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้นั่ง พราหมณ์ผู้นอนก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้นอน แต่ข้าพเจ้ากำลัง

สนทนากับสมณะสีระโธลัน ผู้เป็นคนรับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำ เกิดจากพระบาทของท้าวมหาพรหม เหมือนท่านพระโคตมต่างหาก^{๕๑}

อวัจนภาษาในการสื่อสารที่เกี่ยวข้องด้วยระยะห่างหรือพื้นที่นี้ ควรเป็นดังที่อัมพัฏฐมาณพ กล่าวคือ ถ้าท่านยืน ก็ควรยืน ณ ที่สมควรสนทนาด้วย ถ้าท่านนั่ง ก็ต้องนั่ง ณ ที่สมควรซึ่งต่ำกว่า สนทนาด้วย แต่อัมพัฏฐมาณพกลับยืนข้าง เดินข้าง สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่ง ซึ่ง เป็นการแสดงความไม่เคารพด้วยอำนาจมานะทิฐิ ด้วยคิดว่าตนคือผู้ได้รับการศึกษาอบรมมาอย่าง ดีและมีวรรณะเหนือกว่าพระผู้มีพระภาคจึงได้แสดงออกเช่นนั้น

ส่วนอวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็น ปรากฏ มีชัดเจนอยู่ ๒ แห่ง คือ

ในสามัญญผลสูตร ตอนที่หมอชีวกโกมารภัจ ได้นำเสด็จพระเจ้าอชาตศัตรูเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า ก็ได้กล่าวถึงลักษณะการใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้าเอาไว้เช่นกัน โดย กราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรูว่า “ขอเดชะ ผู้ประทับนั่งพึงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศ ตะวันออกข้างหน้าภิกษุสงฆ์ นั่นแลคือพระพุทธเจ้า พระเจ้าข้า”^{๕๒}

ในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่ง ได้กล่าวถึงลักษณะการใช้พื้นที่ของพระพุทธเจ้าเอาไว้ว่า

ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรพร้อมด้วยภิกษุ สงฆ์เสด็จเข้าไปยังเรือนพักแรม ทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าสู่เรือนพักแรม ประทับนั่งพึง เสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ฝ่ายภิกษุสงฆ์ก็นั่งพึงฝาด้านทิศตะวันตก ผิน หน้าไปทางทิศตะวันออกอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาค ส่วนอุบาสกอุบาสิกา นั่งพึงฝาด้านทิศตะวันออกผินหน้าไปทางทิศตะวันตกอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า^{๕๓}

จากข้อความที่ปรากฏในพระสูตร จะเห็นลักษณะการใช้พื้นที่ของพระผู้มีพระภาคคือ พระองค์ประทับนั่งบนอาสนะตรงเสากลางแห่งสถานที่ที่พระองค์ประทับนั่ง ผินพระพักตร์ไป ทางทิศตะวันออกคือหันหน้าเข้าหาผู้ฟัง ซึ่งเป็นลักษณะของการนั่งบนธรรมาสน์แสดงธรรมในสมัย ปัจจุบัน คือผู้แสดงธรรมนั่งบนธรรมาสน์สูงซึ่งตั้งอยู่ตรงกลาง ปรากฏเด่นแก่สายตาของผู้ฟัง ซึ่ง สามารถสังเกตเห็นและวิเคราะห์ดูปฏิภิกิริยาของผู้ฟังได้อย่างชัดเจน ทั้งตนเองก็สามารถแสดงบุคลิกให้

^{๕๑} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๖๑-๒๖๓/๕๐-๕๑.

^{๕๒} ที.สี. (ไทย) ๕/๑๖๐/๕๑.

^{๕๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๕๓.

ปรากฏเด่นแก่ผู้ฟัง การใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารในลักษณะนี้ หากผู้ส่งสารมีบุคลิกลักษณะดี ทั้งหน้าตา สีหน้าท่าทาง การแต่งกาย ย่อมจะสามารถสร้างความน่าสนใจแก่ผู้ฟังได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ลักษณะการประทับนั่งของพระองค์ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ซึ่งถือเป็นทิศที่แสงสว่างส่องกระทบ ย่อมจะเป็นผลให้ผู้ฟังได้สังเกตเห็นพระบุคลิกของพระองค์ได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการเผยมหานุรุษลักษณะ ๓๒ ประการของพระองค์ให้ปรากฏ ซึ่งมหานุรุษลักษณะนี้ ถือเป็นคติความเชื่อถือของมหาชนในสมัยนั้น ย่อมจะเป็นการคลายความสงสัยในมหานุรุษลักษณะ และสร้างความศรัทธาให้แก่ผู้ฟังประการหนึ่งด้วย นอกจากนี้ ยังเป็นการแสดงพระองค์ให้ผู้เข้าเฝ้าได้ทราบด้วยว่า พระองค์ที่ประทับนั่งอยู่ตรงกลางนี้แลคือพระพุทธเจ้า มิใช่บุคคลอื่น

นอกจากลักษณะการใช้พื้นที่หรือระยะห่างเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้าดังที่ปรากฏในทิมิกาย ๒ แห่งดังกล่าวมาแล้ว สภาพแวดล้อมหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับและใช้เป็นสถานที่แสดงธรรมนั้น ก็นับว่ามีความสำคัญและถือเป็นการใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารอีกอย่างหนึ่ง สถานที่ประทับเมื่อพระพุทธองค์เสด็จจาริกไปยังที่ต่าง ๆ หรือเสด็จเข้าพักพระองค์จะทรงเลือกสถานที่ที่สงบเงียบ ร่มรื่น เป็นสวนป่า หรืออุทยานซึ่งนอกจากจะห่างไกลผู้คน ปราศจากความพลุกพล่าน เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอกแก่พระสงฆ์ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก”^{๕๔} นอกจากนั้นสถานที่เหล่านั้นยังสร้างความสบายใจแก่ผู้มาเข้าเฝ้าด้วย เพราะเป็นป่าเขา รื่นรมย์ เป็นธรรมชาติ แต่สถานที่เหล่านั้นก็ไม่ได้ห่างไกลผู้คนจนผู้มาเข้าเฝ้าเดินทางมาลำบาก ดังที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ เช่น

พระสูตร	สถานที่ประทับ
พรหมชาลสูตร	ประทับอยู่ ณ พระตำหนักหลวง ในพระราชอุทยานอัมพลัญจิกา
สามัญญผลสูตร	ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวก โกมารภัจ
อัมพัญญสูตร	ประทับอยู่ ณ <u>ราวป่าอิจฉานังควัน</u> ใกล้อิจฉานังคคาม
โสมทัณฑสูตร	ประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีคัคครา
กุกกัณฑสูตร	ประทับอยู่ในสวนอัมพลัญจิกา ใกล้หมู่บ้านขามุต
มหาสิสุต	ประทับอยู่ ณ <u>กุฎาคารศาลา</u> ในป่ามหาวัน
มหาสีหนาทสูตร	ประทับอยู่ ณ <u>กัณณถล มฤคทายวัน</u>
เกวัญสูตร	ประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี เขตเมืองนาลันทา

^{๕๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

สถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเลือกเป็นที่พักแรมเหล่านี้ นอกจากที่มีผู้ปวารณาหรือถวายให้เป็นวัดในสมัยนั้นแล้ว ก็เป็นป่าเขา สวนอุทยาน ซึ่งไม่มีเจ้าของหวงห้าม ล้วนเป็นสถานที่ปราศจากความอึกกระทึกคึกโครม เป็นสถานที่เงียบสงบ มีสภาพแวดล้อมๆ ไปด้วยธรรมชาติ ถึงแม้ในสมัยนั้นจะถือเป็นเรื่องปกติ แต่เมื่อพิจารณาจากสถานที่ที่พระองค์ประทับและทรงใช้ในการแสดงธรรม ข่อมทราบได้ว่า พระพุทธองค์ได้ให้ความสำคัญกับสถานที่ ซึ่งต้องเป็นสถานที่สงบร่มรื่น เป็นธรรมชาติ เมื่อสุขภาพกายปลอดโปร่งโล่งสบาย ความสบายใจก็จะเกิดขึ้นตามมา ทำให้เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม ผู้ฟังสามารถตั้งใจไปตามกระแสธรรมะได้อย่างไม่ยาก เพราะไม่มีสิ่งรบกวนหรืออุปสรรคในการสื่อสารดังเช่นสังคมเมืองในปัจจุบัน เหล่านี้ถือเป็นการใช้พื้นที่ในการสื่อสารประการหนึ่งของพระพุทธเจ้า

จากที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ในทีฆนิกายนี้ ทำให้ทราบว่า ในการใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารนั้น พระพุทธเจ้ามิได้ทรงกำหนดระยะห่างสำหรับพระองค์และผู้เข้าเฝ้า แต่เป็นไปโดยระบบของวัฒนธรรมในสังคมในยุคนั้น ซึ่งผู้เข้าเฝ้าหรือผู้มีสถานภาพต่ำกว่าจะเป็นผู้กำหนดระยะห่างที่เหมาะสมเอง ส่วนการกำหนดพื้นที่เพื่อเป็นที่พักสำหรับพระพุทธองค์และพระสงฆ์ พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงความเหมาะสมกับสถานภาพคือ ความเป็นสมณะผู้เงียบสงบ สันโดษตามมิติมาได้ สถานที่พักของพระสงฆ์จึงมักเป็นสวน ป่าเขาที่ร่มรื่น ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน และไม่มีผู้ใดหวงห้าม แม้จะมีเจ้าของก็เป็นสถานที่เขานุญาตหรือนิมนต์ให้เข้าประทับ

แม้ในปัจจุบัน สถานที่ปฏิบัติธรรม วัดและสำนักสงฆ์หลายแห่งซึ่งเป็นที่รู้จักและมีพุทธศาสนิกชนให้ความสนใจเข้าร่วมปฏิบัติธรรมนั้น ก็เป็นสถานที่เงียบสงบ ห่างไกลผู้คน ปราศจากความอึกกระทึกคึกโครม เช่น สวนโมกขพลาราม อ. ไซยา จ. สุราษฎร์ธานี วัดหนองป่าพง อ. วารินชำราบ จ. อุบลราชธานี เป็นต้น แม้ในเมืองเองสถานที่ที่ใช้ปฏิบัติธรรมภายในวัดก็มักจะเป็นสถานที่สงบเงียบ เช่น โบสถ์ วิหาร เป็นต้น เหตุที่เลือกสถานที่ทั้งหลายเหล่านี้เพื่อเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เพราะเป็นสถานที่เงียบสงบ ร่มรื่นปราศจากเสียงรบกวน เป็นที่โล่งเย็นสบาย เป็นธรรมชาติ และผู้ที่เข้าไปยังสถานที่เหล่านี้ก็มีจุดประสงค์เดียวกันคือ เพื่อทำจิตใจให้สงบเป็นสมาธิ พักผ่อนกายและใจ

๒. อัจฉินภาษาที่เกี่ยวกับเรื่องเวลา (Time) คือการใช้เวลาเพื่อการสื่อสาร การให้ความสำคัญกับเวลา การใช้เวลาเพื่อการสื่อสารเกี่ยวเนื่องด้วยวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ เป็นสำคัญ เพราะการให้ความสำคัญกับเวลาของแต่ละสังคมมีความแตกต่างกัน บางสังคมอาจให้ความสำคัญกับเวลามาก แต่บางสังคมกลับไม่สนใจเรื่องเวลา ในเรื่องอัจฉินภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องเวลาของพระพุทธเจ้าหรือเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดเพื่อกระทำพุทธกิจในแต่ละวันนั้น พระพุทธองค์

มิได้กำหนดเวลาเจาะจงไว้ และในพระสูตรต้นตะปิฎก ที่มณิกายนี้ ก็ไม่ได้พรรณนาไว้อย่างชัดเจนมากนัก เป็นแต่บอกว่าสมัยหนึ่ง หรือเวลานั้นเท่านั้น ที่พระพุทธองค์ทรงกระทำกิจในแต่ละวัน แต่เมื่อสังเกตจากพระจริยาวัตรที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติเป็นประจำวันซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกแล้ว พระอรธกถาจารย์ได้แบ่งเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจเป็น ๕ ช่วง คือ

๑. กิจในปุเรภัต
๒. กิจในปัจฉาภัต
๓. กิจในปุริมยาม
๔. กิจในมัชฌิมยาม
๕. กิจในปัจฉิมยาม

บรรดาพุทธกิจ ๕ ประการนี้ พระอรธกถาจารย์ให้อรรถาธิบายดังนี้

กิจในปุเรภัต พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ทรงปฏิบัติพระสรีระ มีบัวนพระโอษฐ์ เป็นต้น เพื่อทรงอนุเคราะห์อุปัฏฐาก และเพื่อความสำรวมแห่งพระสรีระ เสร็จแล้วทรงประทับยืนยังอยู่บนพุทธอาสน์ที่เจียบสงัด จนถึงเวลาภิกษาจาร ครั้นถึงเวลาภิกษาจาร ทรงนุ่งสบง ทรงคาดประคดเอว ทรงครองจีวร ทรงถือบาตร บางครั้งเสด็จพระองค์เดียว บางครั้งแวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังคามหรือนิคม บางครั้งเสด็จเข้าไปตามปกติ บางครั้งก็เสด็จเข้าไปด้วยปาฏิหาริย์หลายประการ เมื่อรับบิณฑบาต ทรงตรวจดูจิตสันดานของสัตว์เหล่านั้น ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดให้บางพวกตั้งอยู่ในสรวณคมน์ บางพวกตั้งอยู่ในศีล ๕ บางพวกตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อย่างใดอย่างหนึ่ง บางพวกบวชแล้วตั้งอยู่ในพระอรหัต ซึ่งเป็นผลเลิศ ทรงอนุเคราะห์มหาชนตั้งพรรณนามาฉะนี้แล้ว ทรงลุกจากอาสนะเสด็จไปยังพระวิหาร ครั้นแล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันบวร ซึ่งปูลาดไว้ในมณฑลศาลา ทรงรอคอยการเสร็จภัตกิจของภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุทั้งหลายเสร็จภัตกิจเรียบร้อยแล้ว ภิกษุผู้อุปัฏฐากก็กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเสด็จเข้าพระคันธกุฎี

พุทธกิจในปัจฉาภัต ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญภัตกิจในปุเรภัตเสร็จแล้วอย่างนี้ ประทับนั่ง ณ ศาลาปรนนิบัติใกล้พระคันธกุฎี ทรงล้างพระบาทแล้วประทับยืนบนตั้งรองพระบาท ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ ณ ที่นั้น ภิกษุบางพวกทูลถามกรรมฐานกะพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทานกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตของภิกษุเหล่านั้น ลำดับนั้น ภิกษุทั้งปวงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วไปยังที่พักกลางวันและกลางคืนของตน ๆ บางพวกไปสู่น้ำ บางพวกไปสู่วิหารไม้ บางพวกก็ไปยังที่แห่งใดแห่งหนึ่ง มีภูเขา

เป็นต้น บางพวกก็ไปยังภพของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ฯลฯ บางพวกไปยังภพของเทวดาชั้นสวรรค์ ด้วยประการฉะนี้ ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ถ้ามีพุทธประสงค์ ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสืหาไสยาสน์ครุหนึ่ง โดยพระปรัตบื้องขวา ครั้นมีพระวรกายปลอดโปร่งแล้ว เสด็จลุกขึ้นตรวจดูโลกในภาคที่สอง ณ ความ หรืออนิมที่พระองค์เสด็จเข้าไปอาศัยประทับอยู่ มหาชนพากันถวายทานก่อนอาหาร ครั้นเวลาหลังอาหารนุ่งห่มเรียบร้อย ถือของหอมและดอกไม้ เป็นต้น มาประชุมกันในพระวิหาร ครั้นบริษัทร้อมเพียงกันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปด้วยพระปาฏิหาริย์อันสมควรประทับนั่ง แสดงธรรมที่ควรแก่กาลสมัย ณ บวรพุทธอาสน์ที่บรรจงจัดไว้ ณ ธรรมสภา ครั้นทรงทราบกาลอันสมควรแล้วก็ทรงส่งบริษัทรกลับ

พุทธกิจในปฐมยาม ครั้นเสร็จกิจหลังอาหารแล้ว ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าประสงค์จะโสจรสรงพระวรกาย ก็เสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าชุ่มประตูลงสนาน ทรงสรงพระวรกายด้วยน้ำที่ภิกษุผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากจัดถวาย ฝ่ายภิกษุผู้เป็นพุทธอุปัฏฐาก ก็นำพุทธอาสน์มาปูลาดที่บริเวณพระคันธกุฎี พระองค์ทรงครองจีวรสองชั้นอันยอดเยี่ยมแล้ว ทรงคาดประคดเอว ทรงครองจีวรเฉียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วเสด็จไปประทับนั่งบนพุทธอาสน์นั้น ทรงหลีกเร้นอยู่ครู่หนึ่งแต่ลำพังพระองค์เดียว ครั้นนั้น ภิกษุทั้งหลายพากันมาจากที่นั้น ๆ แล้วมาสู่ที่ปรนนิบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่นั้น ภิกษุบางพวกทูลถามปัญหา บางพวกก็ทูลขอกรรมฐาน บางพวกก็ทูลขอฟังธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยับยั้งอยู่ตลอดยามต้น ทรงให้ความประสงค์ของภิกษุเหล่านั้นสำเร็จแล้ว

พุทธกิจในมัชฌิมยาม ก็เมื่อสิ้นสุดกิจในปฐมยาม ภิกษุทั้งหลายถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วหลีกไป เหล่าเทวดาในหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้น เมื่อได้โอกาสก็พากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่างทูลถามปัญหาตามที่เตรียมมา โดยที่สุดแม้อักขระ ๔ ตัว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบปัญหาของเทวดาเหล่านั้น ให้มัชฌิมยามผ่านไป

พุทธกิจในปัจฉิมยาม ในปัจฉิมยาม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ ทรงยับยั้งอยู่ด้วยการเสด็จงกรมส่วนหนึ่ง เพื่อทรงเปลื้องจากความเมื่อยล้าแห่งพระสรีระอันถูกอิริยาบถนั่งตั้งแต่ก่อนอาหารบิบบัน ในส่วนที่สอง เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงมีสติสัมปชัญญะ สำเร็จสืหาไสยาโดยพระปรศว์บื้องขวา ในส่วนที่สาม เสด็จลุกขึ้นประทับ

นั่งแล้วทรงใช้พุทธจักขุตรวจดูสัตว์โลกเพื่อเล็งเห็นบุคคลผู้สร้างสมบุญญานิการไว้ ด้วยอำนาจทานและศีลเป็นต้น ในสำนักพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ^{๕๕}

พุทธกิจเหล่านี้ สวคมนต์ฉบับหลวง ท่านโบราณจารย์ได้แต่งเป็นคาถาภาษาบาลีเอาไว้เพื่อเข้าใจและจดจำได้ง่ายว่า

ปุพฺพณฺเฑ ปิณฺฑปาดณฺจ	สายณฺเฑ ฌมฺมเทสนํ
ปโทเส ภิกฺขุโอรฺวาทํ	อชฺชตฺตเต เทวปณฺหนํ
ปจฺจุเสว คเต กาลे	ภพฺพภพฺเพ วิโลกนํ ^{๕๖}

แปลว่า เวลาเช้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาต เวลาบ่ายทรงแสดงธรรม เวลาค่ำประทานโอวาทแก่ภิกษุ เวลาเที่ยงคืนตอบปัญหาเทวดา เวลาใกล้รุ่งตรวจดูอุปนิสัยผู้ที่ควรและไม่ควรตรัสรู้

อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องเวลาที่ทรงใช้ในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธองค์ ผู้ศึกษาได้จำแนกตามเวลาที่พระอรธกถาจารย์ได้จัดไว้ พึงเห็น ดังนี้

เวลาเช้าหรือเวลาปุเรภัตร เวลาเช้าหรือเวลาก่อนเสวยภัตตาหารของพระพุทธเจ้า ในทุกสูตรที่ปรากฏในทิมนิกายนี้ กล่าวเอาไว้ว่า พระองค์ใช้ในการเสด็จบิณฑบาต ซึ่งเป็นวัตรตามปกติ นอกจากนี้ พระองค์ยังใช้ในการเสด็จไปเพื่อแสดงธรรมโปรดบุคคลที่พระองค์ได้ตรวจดูอุปนิสัยพอที่จะบรรลุธรรมได้เมื่อในเวลาใกล้รุ่งอีกด้วย

การใช้เวลาเช้าเสด็จเข้าไปเพื่อแสดงธรรมโปรดบุคคลผู้ที่พระองค์ทรงเล็งเห็นอุปนิสัยด้วย พึงเห็นดังที่ปรากฏเช่น

ในปาฏิกสูตร ^{๕๗} เมื่อรุ่งเช้าพระพุทธเจ้าจะเสด็จออกบิณฑบาต แต่ทรงพิจารณาเห็นว่าเวลายังเข้าเกินไป จึงเสด็จเข้าไปยังอารามของภักควโคตรปริพาชกเพื่อสนทนาธรรม และได้แสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ และทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ทำให้ภักควโคตรปริพาชกเกิดความเลื่อมใส

^{๕๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทิมนิกาย สิลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ (เล่ม ๑๑), หน้า ๑๔๗-๑๕๒.

^{๕๖} สวคมนต์ฉบับหลวง อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑/๑.

พระสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ในตอนเช้าตรู่ของวันนั้น พระพุทธเจ้า ทรงตรวจดูหมู่สัตว์ผู้มีอุปนิสัยสมควรเสด็จไปโปรด ปรากฏว่า ภักควโคตรปริพาชกอยู่ในข่ายพระญาณของพระองค์ว่า เขาจะทูลถามเรื่องนี้ และเมื่อพระองค์ทรงเล่าให้ฟัง เขาจะเกิดความเลื่อมใส^{๕๔} แม้เขาจะไม่สามารถทำลายกิเลสให้หมดสิ้นได้ แต่ก็เป็นปัจจัยให้บรรลุนิพพานขั้นสูงต่อไปได้^{๕๕}

ในสังคาลสูตร^{๖๐} เมื่อเวลาเช้า พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตตามปกติ และได้พบสังคาลมาณพโหว่ทิศในระหว่างทางเสด็จ จึงได้ตรัสถามสาเหตุของการโหว่ทิศ เมื่อได้รับคำตอบ จึงทรงแสดงการโหว่ทิศที่ถูกต้อง ซึ่งถือเป็นอิหิวินัย ให้คฤหัสถ์ปฏิบัติตามจนปัจจุบัน

เวลาหลังภัตตกิจหรือปัจฉาภัต เป็นเวลาหลังเที่ยงไปถึงเวลาเย็น เวลานี้พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า พระพุทธเจ้าใช้ในการให้โอวาทแก่ภิกษุ อธิบายเรื่องกรรมฐานอันเหมาะสมแก่จริตของภิกษุเหล่านั้น ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ถ้ามีพุทธประสงค์ ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสหัสยาสน์ครุหนึ่ง โดยพระปรัตเบ็องขวา ครั้นมีพระวรกายปลอดโปร่งแล้ว เสด็จลุกขึ้นตรวจดูโลกในภาคที่สอง ณ ความ หรือนิคมที่พระองค์เสด็จเข้าไปอาศัยประทับอยู่ เมื่อมหาชนพากันเข้าเฝ้าเพื่อฟังธรรมในช่วงเวลาบ่าย พระองค์ก็จะเสด็จออกจากพระคันธกุฎีหรือจากที่เสด็จหลีกเร้น เพื่อแสดงธรรม ดังที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ คือ

อัมพัฏฐสูตร^{๖๑} พระพุทธเจ้าทรงสนทนาธรรมเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะ กับอัมพัฏฐมาณพ ซึ่งเดินทางเข้าเฝ้า โดยเวลาในสูตรนี้ปรากฏเพียงว่า เวลานั้น เท่านั้น พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายว่า เวลานั้นคือเวลาเที่ยงวัน^{๖๒}

โสมทัณฑสูตร^{๖๓} มีความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจาริกไปในแคว้นอังคะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จถึงนครจัมปา ประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีคัคครา พราหมณ์และคหบดีได้ทราบข่าว จึงออกจากกรุงจัมปา เดินรวมกันไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่สระโบกขรณีคัคครา สมัยนั้นพราหมณ์โสมทัณฑะพักผ่อนกลางวันอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน เมื่อได้เห็นพราหมณ์และคหบดีจึงเรียก

^{๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทิมนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๓ (เล่ม ๑๕), หน้า ๓๖.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๓/๑๕๕.

^{๖๑} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๕๕/๕๐.

^{๖๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๔๕.

^{๖๓} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๐๒/๑๑๒.

ที่ปริภาษามาถามว่า คนเหล่านั้นจะเดินทางไปไหน เมื่อได้รับคำตอบจึงสั่งให้หยุดก่อน จะเดินทางเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วย

กฏทันตสูตร^{๖๔} มีความว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปถึงแคว้นมคธ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชวามครชื่อขามมัต ประทับอยู่ในสวนอัมพลัญจิกา ใกล้หมู่บ้าน พราหมณ์และคหบดีทราบข่าว จึงชวนกันเข้าเฝ้า ขณะนั้น พราหมณ์กฏทันตะพัก่อนกลางวันอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน เมื่อได้เห็นพราหมณ์และคหบดีเดินทางผ่านปราสาทของตน จึงเรียกที่ปริภาษามาถาม เมื่อได้ทราบคำตอบ จึงสั่งให้หยุด จะเดินทางเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วย

โสมทัตตสูตรและกฏทันตสูตรทั้ง ๒ นี้ ได้บอกเวลาที่พราหมณ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า คือเวลากลางวัน หมายถึงเที่ยงไปถึงบ่าย ส่วนในพระสูตรนอกนี้คือ ชาลียสูตร^{๖๕} พระผู้มีพระภาคตรัสแก่นักบวชนอกพระพุทธศาสนา ๒ รูป คือ มณฑิยะปริพาชกและชาลียปริพาชก ขณะประทับอยู่ในโฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ มหาสีหนาทสูตร^{๖๖} พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อเจลกัสสปะ ขณะประทับอยู่ ณ กัณณกถลมฤคทายวัน เขตเมืองอุชฌัญญา แคว้นโกศล เกวัฏฐสูตร^{๖๗} พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องฤทธิ์แก่เกวัฏฐคหบดี ขณะประทับอยู่ในสวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี เขตเมืองนาลันทา เทวิชชสูตร^{๖๘} พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มาณพ ๒ คน คือ วาเสฏฐมาณพและภารัทวชมาณพ ขณะประทับอยู่ในอัมพวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี

พระสูตรเหล่านี้ พระองค์ทรงแสดงแก่บุคคลต่าง ๆ ผู้เข้าเฝ้า ถึงแม้ในพระสูตรมิได้ระบุเวลาแน่นอนว่าในช่วงนั้น ๆ แต่เชื่อว่าจะเป็นเวลาเที่ยงถึงบ่าย ซึ่งเป็นเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงเปิดโอกาสให้บุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา หรือสนทนาธรรม เพราะหากเป็นเวลาทีที่พระพุทธองค์มิได้อนุญาตให้บุคคลเข้าเฝ้า เช่น เป็นเวลาส่วนพระองค์ทรงปลีกเร้นอยู่ ถึงแม้บุคคลเหล่านั้นจะเป็นบุคคลสำคัญ ย่อมไม่สามารถเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ได้ จะต้องรอนกว่าจะถึงเวลาที่พระพุทธองค์เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้า ดังที่ปรากฏในมหาสิสุตว่า

^{๖๔} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๒๖/๑๒๖.

^{๖๕} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๗๘-๓๘๐/๑๕๕-๑๖๐.

^{๖๖} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๘๑-๔๐๕/๑๖๑-๑๗๔.

^{๖๗} ที.ที. (ไทย) ๕/๔๘๑-๕๐๐/๒๑๓-๒๒๐.

^{๖๘} ที.ที. (ไทย) ๕/๕๑๘-๕๕๕/๒๓๐-๒๔๗.

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาศาลาในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี พราหมณ์ทูตชาวโกศลและมคธ มีความประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค จึงเข้าไปหาท่านพระนาคิตแล้วเรียนถามว่า “ท่านพระนาคิตะ เวลานี้ท่านพระโคดมฉัน ประทับอยู่ที่ไหน พวกเราต้องการเข้าเฝ้าท่านพระโคดมฉัน” ท่านพระนาคิตะตอบว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เวลานี้ไม่ใช่เวลาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพราะพระผู้มีพระภาคประทับหลีกเร้นอยู่”^{๖๕}

แม้เจ้าโอรุทฐทลิจฉวีพร้อมด้วยเจ้าลิจฉวีผู้เป็นบริวารหมู่ใหญ่เสด็จเข้าไปหาท่านพระนาคิตะที่ภูเขาศาลาในป่ามหาวัน ทรงกราบท่านพระนาคิตะแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ทรงถามว่า “ท่านพระนาคิตะ เวลานี้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ประทับอยู่ที่ไหน โยมต้องการเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น” ท่านพระนาคิตะก็ตอบเช่นเดียวกันว่า ขอถวายพระพร มหาลี เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่พระผู้มีพระภาค เพราะพระองค์ทรงหลีกเร้นอยู่”^{๖๖}

ในอัมพัฏฐสูตร ก็ปรากฏเนื้อความในลักษณะเดียวกัน คือ เมื่อพราหมณ์ไปกขรสาติ ได้ทราบข่าวจากอัมพัฏฐมาณพเกี่ยวกับมหานุรุชลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใสอย่างมาก อยากจะเข้าเฝ้าในเวลานั้นทันที แต่ก็ถูกพราหมณ์ทั้งหลายกล่าวห้ามว่า “วันนี้เกินเวลาที่เข้าเฝ้าพระสมณโคดมเสียแล้ว รอพรุ่งนี้ค่อยไปเถิดท่าน ไปกขรสาติ”^{๖๗}

ในสักกปัญหสูตร เมื่อท้าวสักกะจอมเทพจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่พระองค์ทรงหลีกเร้นอยู่ ก็ไม่สามารถที่จะเข้าเฝ้าได้ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพรับสั่งเรียกปัญจสิขะ คันธรรพบุตร มาตรัสว่า “ปัญจสิขะ ตถาคตทรงเข้ามาใน ทรงพอพระทัยในฉาน ระหว่างที่พระองค์ประทับหลีกเร้นอยู่ คนเช่นเรายกที่จะเข้าไปเฝ้าได้ พ่อควรทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยก่อน หลังจากนั้น พวกเราจึงควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น”^{๖๘}

ดังที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวเอาไว้ว่า เวลาที่ยังถึงเย็นนี้ จะมีบางช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการพักผ่อนพระวรกาย พระอรรถกถาจารย์ให้อรรถาธิบายในเรื่องนี้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงหลีกเร้น คือ ทรงหลบจากเรื่องอารมณ์ต่าง ๆ ทรงอาศัยเอกิภาพ เสวยความยินดีใน

^{๖๕} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๖๐/๑๕๑.

^{๖๖} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๖๑/๑๕๒.

^{๖๗} ที. สี. (ไทย) ๕/๒๕๒/๑๐๗.

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖-๒๔๗/๒๗๔.

ฉานในเอกกคตารมณ^{๑๓} ซึ่งหมายถึง พระพุทธเจ้าทรงเข้ามาเพื่อพักผ่อนพระองค์ เวลาในช่วงนี้เป็นเวลาที่ทรงพักผ่อน ไม่ควรเข้าเฝ้า แต่พระองค์ก็ได้ตรัสบอกเป็นคำพูดว่า เวลาที่พระองค์ไม่อนุญาตให้บุคคลเข้าเฝ้า พระองค์จะแสดงอวัจนภาษาให้ทราบคือการหลีกเลี่ยงอยู่เพียงพระองค์เดียว และผู้เข้าเฝ้าจะทราบได้จากภิกษุผู้ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ซึ่งทำหน้าที่ในเรื่องการจัดเวลาให้บุคคลเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสยกย่องพระอานนท์ไว้ตอนหนึ่งว่า

อานนท์เป็นบัณฑิต อานนท์มีปัญญาหลักแหลม ย่อมรู้ว่า นี่เป็นเวลาของภิกษุที่จะเข้าเฝ้าพระตถาคต นี่เป็นเวลาของภิกษุณี นี่เป็นเวลาของอุบาสก นี่เป็นเวลาของอุบาสิกา นี่เป็นเวลาของพระราชา นี่เป็นเวลาของราชมหาอำมาตย์ นี่เป็นเวลาของเดียรฉัตร นี่เป็นเวลาของสาวกเดียรฉัตร^{๑๔}

แม้ว่าการใช้เวลาของพระพุทธเจ้า จะแบ่งเป็นช่วงให้บุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าพระองค์ แต่หากเป็นเรื่องด่วนหรือบุคคลที่เข้าเฝ้าเป็นผู้ที่มีปัญหาอย่างมาก ยากที่จะให้บุคคลอื่นแก้ปัญหาให้ได้ เมื่อมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ พระองค์ก็จะเปิดโอกาสให้เข้าเฝ้าได้ถึงแม้จะเป็นเวลาหลีกเลี่ยงหรือเป็นเวลาที่ไม่ควรกระทำกิจอื่นอยู่ ดังที่ปรากฏในสักกปัญหสูตร ซึ่งทำวสัฏกะจอมเทพ พร้อมด้วยเทวดาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาปฐมยามคือหัวค่ำ ซึ่งโดยปกติ เวลาที่พระพุทธเจ้าใช้ในการตอบปัญหาของเทวดาที่เข้าเฝ้าคือ มัชฌิมยาม ซึ่งเป็นเวลาที่มนุษย์นอนกันหมดแล้ว แต่ในพระสูตรนี้ ปรากฏความว่า

เวลานั้น ภูเขาเวทียะและหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสันต์สว่างไสวยิ่งนัก ด้วยเทวานุภาพของเหล่าเทพ ชาวบ้านใกล้เคียงรอบ ๆ กล่าวกันอย่างนี้ว่า วันนี้ ภูเขาเวทียะถูกไฟเผาไหม้ลุกโชติช่วง ทำไมหน่อ วันนี้ ภูเขาเวทียะและหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสันต์จึงสว่างไสวยิ่งนักเล่า พวกกันตกใจจนพองสยองเกล้า^{๑๕}

เหตุที่ทำให้ทำวสัฏกะจอมเทพ เสด็จมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลานี้ เพราะถูกมรณภัยคุกคาม ซึ่งพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า ทำวเธอได้ทรงเห็นบุรพนิมิต ๕ ประการ^{๑๖} จึงรู้ว่าตนจะหมดอายุขัยในเทวโลกแล้ว เกิดความเสียใจ กลัวต่อภัยดังกล่าว จึงคิดหาบุคคลที่จะเป็นที่พึ่ง

^{๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑๑), หน้า ๑๐๓.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๘/๑๕๕.

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๖/๒๗๔.

^{๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒ (เล่มที่ ๑๔), หน้า ๑๔๔.

สามารถถอนลูกศรคือความโศกเศร้าที่เกิดขึ้นได้ ไม่ทรงเห็นบุคคลผู้สามารถ นอกจากพระพุทธเจ้า จึงได้เสด็จมาเข้าเฝ้าในเวลาดังกล่าว ซึ่งไม่ใช่เวลาปกติที่ทเวดาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธองค์ก็ทรงให้เข้าเฝ้าในเวลานั้น ด้วยทรงกรุณาเพื่อแก้ไขปัญหาของท้าวสักกะจอมเทวดา

เวลา แบ่งเป็น ๓ ช่วง คือ ปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ซึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ปฐมยามพระพุทธเจ้าใช้ในการประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ มัชฌิมยามทรงแสดงธรรมแก่เทวดา และในปัจฉิมยามทรงพักผ่อนพระวรกาย หรือสำเร็จสัทโศภิตา เมื่อเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธองค์จะตื่นขึ้นและตรวจดูอุปนิสัยของบุคคลผู้ควรที่จะเสด็จไปแสดงธรรมโปรด การใช้เวลาเพื่อการสื่อสารใน ๓ ช่วงดังกล่าว พึงเห็นดังที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ดังนี้

เวลาปฐมยาม ในทีฆนิกายนี้ มีพระสูตรที่ทรงแสดงแก่ภิกษุสงฆ์จำนวน ๑๐ สูตร คือ (๑) พรหมชาลสูตร แสดงแก่ภิกษุสงฆ์จำนวน ๕๐๐ รูป (๒) มหาปทานสูตร แสดงแก่ภิกษุสงฆ์ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี (๓) มหานิทานสูตร (๔) มหาสุทธานสูตร (๕) ชนวตสสูตร ทรงแสดงแก่พระอานนท์ (๖) มหาสมยสูตร ทรงแสดงแก่ภิกษุสงฆ์จำนวน ๕๐๐ รูป ขณะประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ (๗) มหาสติปัฏฐานสูตร ทรงแสดงแก่ภิกษุสงฆ์ ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกรุง ชื่อกัมมาสรั้มมะ แคว้นกรุง (๘) จักกวัตติสูตร ทรงแสดงแก่ภิกษุสงฆ์ ขณะประทับอยู่ที่เมืองมาคูลา แคว้นมคธ (๙) ปาสาทิกสูตร ทรงแสดงแก่ท่านพระจุนทะ สมณทูต และท่านพระอานนท์ (๑๐) ลักขณสูตร ทรงแสดงแก่ภิกษุสงฆ์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน นอกจากนี้ ยังมีอีกสูตรหนึ่ง ที่ทรงแสดงแก่สามเณร คือ อัคคัณณสูตร ทรงแสดงแก่สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารัทวาชะ บรรดาสูตรเหล่านี้ พึงทราบการใช้เวลาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจ ดังนี้

พรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายซึ่งลุกขึ้นสนทนากันในเวลาใกล้รุ่ง ดังที่ปรากฏความในพระสูตรว่า “ครั้งเวลาใกล้รุ่ง ภิกษุหลายรูปลุกขึ้นนั่งสนทนากันในหอนั่ง ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงทราบคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้น จึงเสด็จไปที่หอนั่ง”^{๑๑}

มหาปทานสูตร มีความว่า ครั้งนั้นภิกษุหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งประชุมกันที่หอนั่งใกล้กระริมณฑป สนทนาธรรมเกี่ยวกับบุพเพนิวาส^{๑๒}

^{๑๑} ที.ที. (ไทย) ๕/๓-๔/๒.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑/๑.

ชนวสกุสูตร ปรากฏความว่า ท่านพระอานนท์ปรารภขามคชผู้เคຍบำรุงพระรัตนตรัย พิจารณาถึงเหตุนี้ที่อยู่ในที่สังคเพียงลำพัง พอใกล้สว่าง จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวาย อภิวัตแล้ว นั้ ฃ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ^{๗๕}

มหานิทานสูตร มหาสุทสนสูตร ไม่ปรากฏเวลาแน่นอนว่าพระพุทเจ้าได้แสดงทั้ง สองสูตรนี้แก่พระอานนท์เวลาไหน แต่ปรากฏเพียงว่า ในสมัยหนึ่ง ^{๗๖} เท่านั้น ปาสาทิกสูตร มหาสติปัญฐานสูตร จักกวัตติสูตร และลักขณสูตร สูตรเหล่านี้ไม่ปรากฏเวลาแน่นอนว่าพระพุทเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุสงฆ์ในเวลาไหน เป็นแต่บอกให้ทราบว่ “สมัยหนึ่ง” พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วแสดงพระสูตรดังกล่าวให้ภิกษุทั้งหลายได้ทราบ หากพิจารณาจากทัศนะของพระอรธกถาจารย์ซึ่งกำหนดเวลาที่พระพุทเจ้าจะแสดงธรรมหรือ ประทานโอวาทแก่ประชุมภิกษุสงฆ์คือเวลาเย็น แต่เวลาที่พระพุทเจ้าแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์นั้น ก็ยังไม่แน่นอน เพราะในพรหมชาลสูตร และมหาปทานสูตร ที่พระพุทองค์แสดงแก่พระสงฆ์นั้น ก็ไม่ใช่ช่วงเวลาเดียวกัน พรหมชาลสูตร ในช่วงเวลาใกล้รุ่ง มหาปทานสูตร ทรงแสดงในช่วง ภายหลังภัตดาหาร ส่วนในอัครคัญญสูตร ที่พระพุทเจ้าแสดงแก่สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภาร ทวาเชนั้น พระองค์ทรงแสดงในเวลาเย็น ซึ่งเป็นเวลาที่พระองค์เสด็จออกจากการหลีกเร้น

จากเนื้อความที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ เหล่านี้ เวลาที่พระพุทเจ้าแสดงธรรมหรือ ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์นั้นมิได้ปรากฏชัดเจนว่ เป็นเวลาปฐมยามแน่นอน เพราะมีการแสดง ธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ผู้เข้าเฝ้าในเวลาต่างกัน ซึ่งปรากฏในพระสูตรข้างต้น แต่เหตุผลประการหนึ่งที่ ล้ำคัญในการแสดงธรรมของพระพุทเจ้าคือ การพิจารณาอุปนิสัยของผู้ฟังว่ ผู้ฟังธรรมในช่วงนั้น สนใจเรื่องอะไร มีปัญหาเรื่องอะไรเกิดขึ้น พระองค์เมื่อพิจารณาเห็นจะเสด็จไปแสดงธรรมเพื่อไข ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ฟังในทันที โดยเฉพาะภิกษุสงฆ์ หากมีปัญหาเกิดขึ้น ไม่ว่าเวลาไหน พระผู้มี พระภาคจะเสด็จไปแสดงธรรมไขปัญหาโดยทันที ดังเห็นได้จากพรหมชาลสูตร มหาปทานสูตร และอัครคัญญสูตร ดังกล่าวซึ่งเกิดปัญหาขึ้นต่างเวลากัน พระพุทเจ้าก็เสด็จไปแสดงธรรมเพื่อไข ปัญหาทันที มิได้รอให้ถึงเวลาปฐมยามซึ่งเป็นเวลาให้โอวาทเท่านั้น

เวลาที่พระพุทเจ้าใช้ในการแสดงธรรมแก่พระสงฆ์นั้น พระพุทองค์มิได้กำหนดแน่นอนว่เป็นเวลาปฐมยามดังทัศนะของพระอรธกถาจารย์ได้กล่าวไว้ แต่โดยมากหากเป็นการ แสดงธรรมหรือประทานโอวาทในประชุมสงฆ์ในโรงธรรมสภา พระพุทองค์คงต้องกำหนดเวลาแน่นอน เพื่อความพร้อมเพรียงของภิกษุสงฆ์ ที่จะเดินทางมาจากที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๗/๒๐๗.

^{๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕/๕๗. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑/๑๘๑.

ของแต่ละรูปผู้โรจนธรรม แต่ในพระสูตรมิได้กำหนดเวลาแน่นอนว่าเป็นเวลาไหน เพียงบอกว่า สมัยนั้นหรือสมัยหนึ่งเท่านั้น ถ้าเป็นการแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์บางกลุ่มหรือภิกษุสามเณรบางรูป จะปรากฏเวลาแน่นอน ดังที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร มหาปทานสูตร และอัครัญญสูตร เชื่อว่าหากเป็นการแสดงธรรมหรือให้โอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งหมดหรือเป็นการประชุมสงฆ์เพื่อตัดสินอธิกรณ์ หรือบัญญัติสิกขาบท คงจะเป็นเวลาดังกล่าวดังที่พระอรรถกถาจารย์ได้ให้อธิบายไว้

เวลามัชฌิมยาม หรือยามกลางคืนตอนกลาง ช่วงระหว่าง ๒๒ นาฬิกา ถึง ๑ นาฬิกา พระพุทธเจ้าใช้ในการแสดงธรรมแก่เหล่าเทวดาที่มาเฝ้า ดังที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ที่กล่าวถึงการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าของเหล่าเทวดา ดังนี้

มหาโควินทสูตร มีความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาอิชฌณภู เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ปิณฺณจสิขะเทพบุตร เมื่อราตรีผ่านไป มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไปทั่วภูเขาอิชฌณภู เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ^{๘๑}

อาฏานาฏิยสูตร ซึ่งกล่าวถึงการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เพื่อทูลถวายมนต์เครื่องรักษาป้องกันอมนุษย์ ชื่อว่าอาฏานาฏิยะ ได้กล่าวถึงเวลาที่ท้าวมหาราชเหล่านี้เข้าเฝ้าตรงกับมหาโควินทสูตร คือมัชฌิมยาม ดังมีความว่า

ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมูใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมูใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภันท์หมูใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมูใหญ่ เมื่อราตรีผ่านไป มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาอิชฌณภูแล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ^{๘๒}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เมื่อราตรีผ่านไป หมายถึง เมื่อปฐมยาม คือยามที่หนึ่งแห่งราตรีผ่านไป ^{๘๓}

มหาสมยสูตร ที่กล่าวถึงการประชุมของเทวดาที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่มิได้บอกถึงเวลาว่าเป็นเวลาไหน ที่เหล่าเทวดามาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

^{๘๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓/๒๒๗.

^{๘๒} อ่างแล้ว.

^{๘๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑๓), หน้า ๓๗.

สักกปัญหสูตร กล่าวถึงการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อทูลถามปัญหาของท้าวสักกะ พระสูตรนี้มีได้บอกเวลาแน่นอนเช่นเดียวกัน เพียงแต่บอกว่า เวลานั้น ส่วนพระอรธกถาจารย์ได้ให้ทัศนะว่า เวลานั้นคือเวลาพลบค่ำ ซึ่งชาวบ้านยังไม่หลับนอน ยังสามารถสังเกตเห็นแสงสว่างไสวที่เกิดจากรศมีของเหล่าเทวดาอยู่ ดังที่ปรากฏความว่า

เวลานั้น ภูเขาเวทิกะและหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสมัทสว่างไสวยิ่งนัก ด้วยเทวานุภาพของเหล่าเทพ ชาวบ้านใกล้เคียงรอบ ๆ กล่าวกันอย่างนี้ว่า วันนี้ ภูเขาเวทิกะถูกไฟไหม้ลุกโชติช่วง ทำไมหนอวันนี้ ภูเขาเวทิกะและหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสมัทจึงสว่างไสวยิ่งนัก พวกกันชนพองสยองเกล้า^{๔๔}

ในทีฆนิกายนี้ มีพระสูตรที่กล่าวถึงการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าของเหล่าเทวดา จำนวน ๔ สูตร บอกให้ทราบเวลาที่เทวดาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าคือมัชฌิมยาม เพียง ๒ สูตร คือ มหาโควินทสูตร และอาฏานาฎิยสูตร พระสูตรนอกนั้น มิได้บอกเวลาแน่นอนว่าเป็นเวลาไหน แต่หากไม่เป็นฐานะรีบด่วนดังที่ท้าวสักกะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาเย็นในสักกปัญหสูตร เวลาที่เทวดาเข้าเฝ้าคงจะเป็นเวลาเดียวกันคือมัชฌิมยาม เพราะในเวลานอกจากนี้ กลางวันพระองค์ใช้ในการแสดงธรรมแก่มหาชนที่เข้าเฝ้า กลางคืนช่วงปฐมยามใช้ในการแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ และปัจฉิมยามก็ใช้ในการพักผ่อนอิริยาบถ กว่าจะทรงมีเวลาแก่เหล่าเทวดาคงจะเป็นเวลานี้คือมัชฌิมยาม ดังที่ปรากฏในมหาโควินทสูตร และอาฏานาฎิยสูตรนั้น

เวลาปัจฉิมยาม พระอรธกถาจารย์อธิบายว่า พระพุทธเจ้าใช้ในการสำเร็จสัทไสยาสน์ จากนั้นเมื่อเวลาใกล้รุ่ง พระองค์จะเสด็จลุกขึ้นตรวจดูบุคคลผู้มีอุปนิสัยที่ควรจะรู้ธรรมคือผู้มีปัญญา มีศรัทธาเลื่อมใสพอที่พระองค์จะเสด็จไปแสดงธรรมโปรด ในทีฆนิกาย สุตตันตะปิฎกนั้นมิได้กล่าวถึงเวลาใกล้รุ่งของพระพุทธเจ้าเพียงสูตรเดียวคือในสามัญญผลสูตร ซึ่งเป็นสูตรแรก มีความว่า “เวลาใกล้รุ่งพระองค์ทรงทราบคำสนทนาของภิกษุเกี่ยวกับความแตกต่างของบุคคล จึงเสด็จไปที่ห้อง ประทับนั่งบนพระพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วจากนั้นจึงตรัสตามภิกษุ และแสดงธรรมเพื่อไขปัญหาของภิกษุเหล่านั้น^{๔๕}

สูตรนอกนี้ไม่ได้กล่าวเอาไว้ว่า พระพุทธองค์ใช้เวลาตรวจดูอุปนิสัยของหมู่สัตว์หรือบุคคลที่ควรตรัสรู้ แต่ในอรธกถาแห่งสูตรทั้งหลายได้อธิบายเกี่ยวกับการใช้เวลาใกล้รุ่งเช่นนี้เพื่อตรวจดูอุปนิสัยของสัตว์ ดังที่ได้อธิบายไว้ เช่น

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๖/๒๗๔.

^{๔๕} ที.สี. (ไทย) ๑๐/๓-๔/๒.

ในโศคนทศสูตร กล่าวไว้ว่า ในกาลนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จดูโลกธาตุทั้งหมื่นหนึ่งอยู่ โศคนทศพรหมณ์เข้าไปปรากฏในข่ายคือพระญาณแล้ว^{๘๖}

ในโปฏฐปาตสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปแสดงธรรมแก่โปฏฐปาตปริพาชก พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายไว้ว่า ในปัจจุสมย์ใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแผ่พระสัพพัญญุตญาณ ทรงพิจารณาคุณสัตว์โลก ทรงเห็นปริพาชกเข้ามาภายในข่ายคือพระญาณ^{๘๗}

ในปาฏิกสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคจะแสดงธรรมแก่นันนะปริพาชก พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า ในเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคทรงแผ่ข่ายพระญาณตรวจดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นนันนะปริพาชก ภคควโคตรเข้าไปในข่ายคือพระญาณ^{๘๘}

ในสิงคาลกสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่สิงคาลกมาณพซึ่งกำลังไหว้ทิศอยู่ในตอนเช้า พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ แม้ในเวลาเช้าตรู่ ทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกคบตีบุตรนั้น กำกั่งนอนน้อมทิศทั้งหลายอยู่ ทรงดำริว่า วันนี้ เราจักกล่าวสิงคาลกสูตรอันเป็นวินัยของคฤหัสถ์แก่สิงคาลกคบตีบุตร ถ้อยคำนั้น จักมีผลแก่มหาชน เราควรเข้าไปในที่นั้น ดังนี้^{๘๙}

เวลาใกล้รุ่งนี้ เป็นเวลาที่พระพุทธองค์เสด็จลุกขึ้นจากการสำเร็จสี่หยาสน์ พักผ่อนพระวรกาย เมื่อทรงทำสรีระกิจส่วนพระองค์เสร็จก็ใช้ในการตรวจดูอุปนิสัยของผู้ที่พระองค์ควรเสด็จไปแสดงธรรมโปรด เมื่อพระองค์ทรงเห็นด้วยข่ายพระญาณของพระองค์ เมื่อถึงเวลาก็จะเสด็จไปเพื่อรับบิณฑบาตหรือเสด็จไปโดยหนทางที่ผู้นั้นจะปรากฏตัว ดังเช่นในสิงคาลกสูตร เป็นต้น

นอกจากเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบำเพ็ญพุทธกิจตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้จำแนกไว้แล้วดังกล่าว การใช้เวลาเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า ยังปรากฏในลักษณะของการนำนิทานชาดกหรือเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตกาลมากล่าวถึงเพื่อเป็นตัวอย่างหรืออุทาหรณ์ยืนยันพระ

^{๘๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ทิฆนิกาย สิลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ (เล่มที่ ๑๒), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย ๒๕๒๕), หน้า ๑๘.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^{๘๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ทิฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑๕), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๖.

^{๘๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ทิฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒ (เล่มที่ ๑๖), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๕๖.

คำรัสของพระองค์ อีกทั้งยังใช้เวลามาตรัสแสดงเพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟังให้เกิดอุสสาหะในการปฏิบัติ ตามคำสอน ดังที่ปรากฏ คือ

ในกฎทันตสูตร ทรงนำเรื่องการบูชาัญญูที่ถูกต้อง ของพระเจ้ามหาวิชิตมาแสดง^{๕๐} มหาปทานสูตร ทรงแสดงเรื่องบุพเพนิวาสญาณ โดยทรงนำประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์มี พระวิปัสสีพุทธเจ้าเป็นต้นมาแสดง^{๕๑} มหาสุทฺธสนสูตร ทรงแสดงประวัติเมืองกุสินารา โดยทรง นำเรื่องของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ผู้ครองเมืองกุสาวดีซึ่งคือเมืองกุสินารามาแสดง^{๕๒} มหาโควินท สูตร ทรงนำเรื่องมหาโควินทพราหมณ์ บำเพ็ญบารมีเพื่อได้พบพระพรหมมาแสดง^{๕๓} จักกวัตติสูตร ทรงแสดงเรื่องจักกวัตติธรรม โดยทรงนำเรื่องพระเจ้าทัฬหเนมิและพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์อื่น ๆ อีก ๗ พระองค์ ผู้ทรงประพตจักกวัตติธรรมมาแสดง^{๕๔} อักคัญญสูตร ทรงแสดงเรื่องกำเนิดมนุษย์ เหตุเกิดการแบ่งชั้นวรรณะในสังคมตั้งแต่อดีตกาล^{๕๕} ลักษณะสูตร ทรงแสดงเรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และกุศลกรรมต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญในอดีตชาติ ซึ่งเป็นเหตุให้พระองค์ทรง ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ^{๕๖}

นอกจากเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบำเพ็ญกิจในแต่ละวันดังกล่าวมาแล้ว พระองค์ยังทรงใช้เวลาเพื่อเป็นเครื่องโน้มน้าวใจผู้ฟังอีกด้วย ดังปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร พระองค์ได้ทรงกำหนดเวลาแห่งผลสำเร็จผลแห่งการปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน เพื่อชักจูงโน้มน้าวใจผู้ ปฏิบัติไม่ให้เกิดความย่อท้อ มีกำลังใจในการประพตปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน ทรงชี้ให้เห็นผล ที่จะเกิดขึ้นโดยใช้เวลาเพียง ๗ วัน หรืออย่างมากไม่เกิน ๗ ปี ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี ... ๖ ปี ... ๕ ปี ... ๔ ปี ... ๓ ปี ... ๒ ปี ... ๑ ปี ... ๗ เดือน ... ๖ เดือน ... ๕ เดือน ... ๔ เดือน ... ๓ เดือน ... ๒ เดือน ... ๑ เดือน ... ครั้งเดือน ... ๗ วัน^{๕๗}

^{๕๐} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๓๔-๓๔๘/๑๓๐-๑๔๔.

^{๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑-๕๔/๑-๕๖.

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๖๒/๑๘๑-๒๐๒.

^{๕๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๔-๓๒๖/๒๓๘-๒๕๗.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑-๑๑๐/๖๐-๘๒.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕-๑๓๕/๘๘-๑๐๒.

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๘-๒๔๑/๑๕๕-๑๕๘.

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐๔/๓๓๘-๓๔๐.

ในอุทุมพริกสูตร ก็ตรัสไว้แก่นิโครชปริพาชก โดยนัยเดียวกันว่า เพียง ๗ วัน หรือมากที่สุดเพียง ๗ ปี เมื่อบุคคลปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอนอย่างจริงจัง ก็จะได้รับผลแห่งการปฏิบัติอันยอดเยี่ยม คือ พระอรหัตผล

จากข้อมูลที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ พอสรุปการใช้เวลาเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า ดังนี้ การใช้เวลาในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า มีการบอกเวลาของการบำเพ็ญพุทธกิจค่อนข้างชัดเจน แต่ก็มีบางพระสูตรที่ไม่บอกเวลาแน่นอนว่าเป็นเวลาไหน แต่จากที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ เวลาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารนั้นค่อนข้างชัดเจน ดังที่พระอรรถกถาจารย์ ได้จำแนกเป็น ๕ ช่วง ตามเวลาที่ปรากฏโดยมากที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจในแต่ละวัน คือ

๑. กิจในปุเรภัต ใช้ในการเสด็จออกบิณฑบาตโปรดสัตว์
๒. กิจในปัจฉาภัต ใช้ในการแสดงธรรมแก่พุทธศาสนิกชน
๓. กิจในปุริมยาม แสดงธรรม และประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์
๔. กิจในมัชฌิมยาม ใช้ในการแสดงธรรมแก่เทวดา
๕. กิจในปัจฉิมยาม ใช้ในการสำเร็จสี่หิสาย พักผ่อนพระวรกาย และเสด็จลุก

ขึ้นตรวจดูอุปนิสัยของบุคคลผู้ควรจะทรงแสดงธรรมให้ฟัง ในเวลาใกล้รุ่ง

เวลาในช่วงต่าง ๆ นี้ พระพุทธองค์มิได้มีพระดำรัสกำหนดตายตัว เพราะมีบางเวลาในบางพระสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้ามิได้บำเพ็ญพุทธกิจตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวเอาไว้ แต่โดยมาก พระพุทธเจ้าจะบำเพ็ญพุทธกิจตามเวลาดังกล่าวมา และสิ่งที่สำคัญในการใช้เวลาเพื่อการเผยแผ่ธรรมะคือ พระองค์ทรงคำนึงถึงความเหมาะสมกับอุปนิสัยหรือจริตของผู้ฟังแต่ละกลุ่ม เวลาทั้งหมด ตลอดวันหนึ่งพระองค์จะใช้ในการปฏิบัติพุทธกิจเผยแผ่พระธรรมคำสอนเพื่อประโยชน์แก่มหาชน ทั้งที่เดินทางมาเข้าเฝ้าพระองค์เอง และที่พระองค์ทรงเห็นอุปนิสัยแล้วเสด็จไปแสดงธรรมแก่เขาเองถึงที่อยู่ ในส่วนของการกำหนดเวลาเข้าเฝ้าของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่เดินทางมาเฝ้าเป็นหน้าที่ของพระอุปัฏฐาก ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสชมพระอานนทีไว้ในมหาปรินิพพานสูตร

จากพุทธกิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประจำวันจนตลอดพระชนม์ชีพ พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับเวลา ทรงใช้เวลาเพื่อความเหมาะสมแก่ผู้ฟังธรรมตามสมควรแก่อุปนิสัย ทรงใช้เวลาในวันหนึ่งอย่างคุ้มค่าและเป็นประโยชน์มากที่สุด เวลาในแต่ละวันหมดไปกับการเผยแผ่พระธรรมคำสอนแก่ผู้ฟัง ทั้งเทวดาและมนุษย์ ถึงแม้จะไม่บอกว่าพระองค์ให้ความสำคัญกับเวลาในการใช้ชีวิตมากแค่ไหน แต่จากพุทธกิจที่พระองค์ทรงปฏิบัติก็ย่อมทำให้ทราบว่าเวลาในการดำเนินชีวิตของพระองค์นั้นมีความสำคัญเป็นอย่างมาก พระองค์มิยอมให้แม้เพียงวินาทีหนึ่งสูญไปกับสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ทรงใช้เวลาในการแสดงธรรมเผยแผ่คำสอนที่เป็นประโยชน์แก่ผู้คนในสังคม ด้วย

ทรงหวังจะให้ผู้ที่ฟังเกิดความเข้าใจในความเป็นไปของชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตไปอย่างมีค่าและไม่ประมาทมัวเมาในเวลา และสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่สังคม

จากอดีตจนปัจจุบัน การเผยแผ่พุทธธรรมเป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์สาวกผู้เป็นศาสนทายาทที่จะต้องกระทำเพื่อสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาและเผยแผ่พระธรรมคำสอนให้แก่ขยายไปทั่วโลกเพื่อประโยชน์และความสุขแก่มหาชนดังปณิธานที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้เมื่อคราวส่งพระสงฆ์สาวกออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเผยแผ่พุทธธรรมมีปัจจัยส่งผลให้ประสบความสำเร็จหลายประการ หนึ่งในปัจจัยเหล่านั้น คือ การใช้เวลาให้เป็นประโยชน์โดยเหมาะสมกับกลุ่มผู้ฟังธรรม การใช้เวลาให้ถูกกับระบบวัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่แตกต่างกัน เพราะต่างวัฒนธรรม แต่ละสังคมย่อมมีความเชื่อถือ ทัศนคติและวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกัน รวมถึงการให้ความสำคัญในเรื่องเวลาที่แตกต่างกันด้วย ดังนั้นผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมะ จึงต้องวิเคราะห์และสังเกตการกำหนด การใช้ และให้ความสำคัญกับเวลาในแต่ละสังคม เพื่อให้ใช้เวลาให้เกิดประโยชน์และเหมาะสม ดังคำที่ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวไว้เสมอว่า “ทำอะไรให้ถูกกาลเทศะ”

๓. **อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกาย (Kinesics)** อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกาย คือ การแสดงท่าทางหรืออิริยาบถต่าง ๆ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน การยิ้ม การก้มมือ หรือบุคลิกท่าทางอย่างอื่นที่ปรากฏออกมาทางร่างกายของบุคคลโดยที่บุคคลนั้นตั้งใจแสดงออกเพื่อการสื่อสาร ภาษากายหรือภาษาท่าทางที่พระพุทธเจ้าในทิมนิกาย สุดตันตปิฎกนี้ ผู้ศึกษาได้แยกตามอิริยาบถใหญ่ คือ อิริยาบถยืน อิริยาบถเดิน อิริยาบถนั่ง และอิริยาบถนอน ตามที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อการสื่อสารและเผยแผ่พุทธธรรม มีปรากฏในลักษณะต่าง ๆ จำนวน ๒๔ ครั้ง ดังนี้

อิริยาบถเดิน ในพระสูตรต่าง ๆ ในทิมนิกายนี้ได้กล่าวถึงลักษณะการเดินของพระพุทธเจ้าเพื่อการสื่อสารไว้มีปรากฏอยู่ ๓ แห่ง ดังมีเนื้อความปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ดังนี้ คือ

อัมพัฏฐสูตร มีความว่า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากพระวิหารทรงจกรมอยู่ แม้อัมพัฏฐมาณพก็ออกจากพระวิหารเดินจกรมอยู่เหมือนกัน ^{๕๔}

อุทุมพริกสูตร มีความว่า พระผู้มีพระภาคทรงสดับถ้อยคำสนทนาระหว่างสันธานคหบดีกัณนิโครทปริพาชกนี้ ด้วยทิพโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์... ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏแล้ว เสด็จเข้าไปยังสถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระ โบกขรณีสุมาคธา เสด็จจกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่นั้น ^{๕๕}

^{๕๔} ที.ที. (ไทย) ๕/๒๘๗-๒๘๘/๑๐๖. ๕/๒๕๔-๒๕๕/๑๐๘.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๔/๓๓.

อัครัญญสูตร มีความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขาไมคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี สามเณรชื่อว่าเสฏฐะและสามเณรชื่อภราทวาชะหวังความเป็นภิกษุ จึงอยู่อบรมอยู่ในสำนักของภิกษุทั้งหลาย ครั้นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากกรหลีกเร้นแล้ว ได้เสด็จลงจากปราสาท ทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งร่วมเงาปราสาท^{๑๐๑}

อัมพัฏฐสูตร พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะแสดงลักษณะมหาบุรุษประการหนึ่ง คือ พระคุษหฐานที่เร้นอยู่ในฝักให้ปรากฏแก่อัมพัฏฐมาณพ ซึ่งพรหมณ์ไปกขรชาติผู้อาจารย์สงฆ์ในมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ จึงส่งให้เดินทางมาเข้าเฝ้าเพื่อพิสูจน์ พระพุทธองค์ได้เสด็จจงกรมเพื่อแสดงลักษณะมหาบุรุษที่ปกปิดแก่อัมพัฏฐมาณพ ซึ่งเป็นการแสดงภาษาท่าทางเพื่อแทนคำพูดลักษณะของพระคุษหที่เร้นในฝักนั้น ตามปกติเป็นอวัยวะที่อยู่ในที่ลับและยังปกปิดด้วยผ้าสบังและจิวรย่อมเป็นการยากที่จะได้เห็น ดังนั้น พระพุทธองค์เมื่อจะแสดงลักษณะมหาบุรุษให้ปรากฏคลายความสงสัยจึงเสด็จเดินจงกรม ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้ให้อรรถาธิบายว่า

เพราะเหตุว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายประทับนั่งก็ดี บรรทมอยู่ก็ดี ใคร ๆ มิสามารถที่จะแสวงหาลักษณะได้ แต่เมื่อพระองค์ประทับยืนก็ดี เสด็จจงกรมก็ดี เขาสามารถ ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงทราบว่า เขามาเพื่อแสวงหาคุณลักษณะแล้วเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะทรงอธิษฐานจงกรม ข้อนี้เป็นอาจินปฏิบัติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๐๒}

ข้อนี้ ในมิลินทปัญหา เมื่อพระนาคเสนถูกพระเจ้ามิลินท์ถามเกี่ยวกับการที่พระพุทธเจ้าแสดงพระคุษหที่เร้นอยู่ในฝัก ซึ่งเป็นลักษณะการแสดงอวัยวะที่น่าละอายแก่บุคคลเป็นลักษณะการทำได้ยากหรือไม่ พระนาคเสนได้ทูลว่า “ข้าแต่มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดงพระคุษหะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระฉาษา ทรงบันดาลด้วยพระฤทธิ์ แสดงเพียงพระรูปเป็นเงา ๆ ยังทรงนุ่งผ้าสบังอยู่ ยังคงคาดรัดประคองอยู่ และยังทรงห่มจิวรอยู่”^{๑๐๓}

ในอุทุมพริกสูตร พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากภูเขาภิษณภูฏ เสด็จมาเดินจงกรมในที่กลางแจ้ง ใกล้บริเวณที่สันฐานคหบดีและนิโครธปริพาชกสนทนากัน เพราะทรงมีประสงค์จะให้ทั้งสองได้เห็นและแสดงธรรมแก่นิโครธปริพาชก เนื่องจากในเวลาใกล้รุ่งวันนั้น นิโครธปริพาชกได้เข้าไปในข่ายคือพระญาณของพระพุทธองค์ และพระองค์ได้เสด็จเห็นอุปนิสัยของปริพาชกนั้นแล้ว

^{๑๐๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

^{๑๐๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑๑), หน้า ๕๘๐.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๒.

เพียงรอโอกาสที่จะเสด็จมายังอารามของปริพาชกนั้นเท่านั้น เมื่อสันธานคหบดีได้เข้าไปสนทนากับ นิโครธปริพาชกและเขาได้กล่าวยกตนข่มพระพุทธองค์เช่นนั้น เวลานั้นจึงเป็นโอกาสที่พระองค์จะเสด็จเข้าไปเพื่อแก้วาทะ และแสดงธรรมให้ฟัง ดังนั้นพระพุทธองค์จึงเสด็จมาเดินจงกรมปรากฏ พระองค์อยู่ใกล้ ๆ สถานที่ที่คนทั้ง ๒ สนทนากัน เป็นการใช้ภาษาท่าทางเพื่อแทนคำพูดเพื่อแจ้งให้ทราบ

ส่วนในอัครคัมภีร์สูตร พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากที่หลีกเร้น เสด็จจงกรมอยู่ที่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาทในเวลาเย็น ซึ่งเป็นเวลาที่พระองค์เสด็จออกจากที่พักผ่อนเพื่อแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท เมื่อวาสกฐสามเณรและภราทวาชะสามเณรมองเห็นจึงเข้าเฝ้า พระพุทธองค์จึงแสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่องวรรณะให้แก่สามเณรทั้งสองซึ่งมีชาติเป็นพราหมณ์ได้ฟัง ลักษณะการเสด็จเดินจงกรมอยู่ ณ ที่กลางแจ้งที่ปรากฏในสูตรดังกล่าวข้างต้น ซึ่งอาจเป็นลานกว้างดังเช่นลานวัดในปัจจุบันในเวลาเย็นซึ่งเป็นเวลาที่พระองค์ทรงเปิดโอกาสให้บุคคลเข้าเฝ้าเพื่อฟังธรรม เป็นการแสดงพระองค์โดยใช้การเดินจงกรมแทนคำพูดเพื่อแจ้งให้ผู้พบเห็นได้ทราบว่า “พระองค์เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้าได้แล้วในเวลาเย็นนี้”

ภาษาท่าทางที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงทั้ง ๓ ครั้งนี้ เป็นลักษณะแทนคำพูดเพื่อแจ้งให้ทราบ พระองค์มิได้ตรัสพระดำรัสอะไร เพียงแสดงการเดินจงกรมให้ปรากฏผู้ฟังและผู้พบเห็นก็สามารถทราบความประสงค์ของพระองค์ได้ทันที

อิริยาบถเดิน หรือการเดินจงกรมของพระพุทธเจ้า หมายถึง การเดินไปมาโดยมีสติกำกับ^{๑๑๑} ในสูตรต่าง ๆ มิได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าเสด็จจงกรมเพราะอะไร เป็นแต่เพียงบอกว่าพระพุทธเจ้าเสด็จจงกรม แต่โดยจุดประสงค์ของการแสดงอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสาร พระองค์ทรงแสดงแสดงเพื่อแทนคำพูด ในปัจจุบัน การเดินจงกรมถือเป็นอิริยาบถหลักอย่างหนึ่งที่ใช้เป็นกุศโลบายในการปฏิบัติกรรมฐาน อาจารย์ธนิธ อนุโยธา^{๑๑๒} ได้ให้ทัศนะว่า

การเดินจงกรม เดินอย่างไร มีกล่าวถึงในพระสูตรมากมายหลายแห่ง และในหลายแห่งนั้น ดูเหมือนจะหมายถึงการเดินออกกำลังหรือการเดินพักผ่อน หรือเป็นการเปลี่ยนอิริยาบถมิใช่หลักในการปฏิบัติธรรม ส่วนในการปฏิบัติธรรมมิได้บอกรายละเอียด ว่ามีวิธีปฏิบัติใน

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๘.

การเดินจงกรมกันอย่างไร เข้าใจว่า ในสมัยพุทธกาลและในสมัยจาริกคัมภีร์พระบาลีและ
อรรถกถา คงเป็นข้อปฏิบัติที่รู้วิธีกันซึมซาบดีอยู่แล้วจึงไม่กล่าวถึงรายละเอียด^{๑๐๔}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสาจารย์ ได้อธิบายถึงวิธีการเดินจงกรมไว้ ๖ ระยะ
คือ

- (๑) อุทธรณะ การยกเท้าจากพื้น
- (๒) อติหระณะ การยื่นเท้าไปข้างหน้า
- (๓) วิติหระณะ เมื่อเห็นตอเห็นหนามหรือเห็นที่ขรุขระเป็นต้น อย่างไม่อย่างหนึ่ง แล้วก้าวเท้า
ไปข้างหน้า ช่างนี้
- (๔) โวสสังขนะ การหย่อนเท้าลงต่ำ
- (๕) สันนิกเขปนนะ การวางเท้าลงบนพื้นดิน
- (๖) สันนิรุมภนะ การกดเท้าข้างหนึ่งลงกับพื้นในเวลาจะยกเท้าอีกข้างหนึ่งขึ้น^{๑๐๕}

กล่าวโดยสรุป พระอิริยาบถเดินของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในทีฆนิกาย ซึ่ง
พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกเพื่อการสื่อสาร คือ การเดินจงกรม ซึ่งหมายถึง การเดินไปมาโดยมีสติ
กำกับตลอดเวลา ลักษณะการเดินที่ปรากฏทั้ง ๓ แห่งในทีฆนิกายพระพุทธเจ้าทรงแสดงออกเพื่อ
แทนคำพูด เป็นการแจ้งให้ทราบความประสงค์ของพระองค์โดยไม่ตรัสพระดำรัสอะไร ลักษณะ
การเดินจงกรม ถึงแม้ในพระสูตรมิได้พรรณนาไว้ชัดเจนนักว่ามีลักษณะการเดินอย่างไร และเพื่อ
จุดประสงค์หลักอะไร อย่างไรก็ตามโดยวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร การเดินจงกรมที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงออกดังปรากฏในสูตรทั้ง ๓ แห่ง พระองค์ทรงแสดงเพื่อการสื่อสารโดยแทนคำพูด เป็น
การแสดงพระองค์ให้ผู้ที่พระองค์ประสงค์จะแสดงธรรมให้ฟังได้เห็น

นอกจากการเดินจงกรมซึ่งพระพุทธเจ้าแสดงออกเพื่อการสื่อสารดังปรากฏในสูตร
ต่าง ๆ ในทีฆนิกายแล้ว การเดิน เช่น เข้าไปยังหมู่บ้าน เป็นต้น พระองค์ยังได้บัญญัติเป็นข้อปฏิบัติ
สำหรับภิกษุสงฆ์ เรียกว่า เสด็จวัตร จุดประสงค์หลักที่บัญญัติเป็นข้อปฏิบัตินี้ ก็เพื่อสร้างนิสัยให้
ภิกษุสงฆ์มีกิริยาท่าทางสงบเสถียร สำรวม สร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น

อิริยาบถนั่ง พระอิริยาบถนั่งของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์แสดงเพื่อการสื่อสารหรือ
เผยแผ่ธรรมะนั้น มีปรากฏอยู่ในทุกพระสูตร แต่มิได้บอกถึงลักษณะการประทับนั่งของ

^{๑๐๔} ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนานิยม, หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๐๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาคที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕๑.

พระพุทธเจ้าไว้อย่างกระฉ่างนัก เพียงแค่บอกให้ทราบ ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ภิกษุได้ปูลาดไว้เท่านั้น ดังที่ปรากฏในพระสูตรทั้งหลาย เช่น

พรหมชาลสูตร มีความว่า ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้น จึงเสด็จไปที่หอนั่ง ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้พวกเรอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร พุคเรื่องอะไรค้างไว้”^{๑๐๖}

มหาสิสุตร มีความว่า ต่อมา พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากพระวิหาร ไปประทับนั่งบนอาสนะที่สามเณรสี่หะจัดไว้ในร่มเงาพระวิหาร ลำดับนั้น พราหมณ์พุดชาวกุศลและชาวมคธเหล่านั้น เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคพอคุ่นเคยกันดีแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร^{๑๐๗}

มหาปทานสูตร มีความว่า พระผู้มีพระภาคทรงสดับคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้นด้วยทิพโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปที่หอนั่งใกล้กรรมณพ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว^{๑๐๘}

การเสด็จมาประทับนั่งบนอาสนะของพระพุทธเจ้านั้นที่ยกมาเป็นตัวอย่างในสูตรทั้ง ๓ แห่ง และสูตรอื่น ๆ เป็นลักษณะแทนคำพูด เพื่อบอกให้ทราบว่า “ถึงเวลาที่จะแสดงธรรมให้ฟังแล้ว” หรือทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุหรือพุทธบริษัทที่มีความประสงค์จะเข้าเฝ้าเข้าเฝ้าได้ ดังที่ปรากฏเนื้อความในพระสูตรทั้งหลาย เมื่อเกิดการสนทนากันเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นปัญหาสำหรับภิกษุสงฆ์ ดังปรากฏในพรหมชาลสูตร และมหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปประทับนั่งบนพุทธอาสน์เพื่อเปิดโอกาสให้ภิกษุสงฆ์เข้าเฝ้า และแสดงธรรมเพื่อไขปัญหาเหล่านั้น ลักษณะการนั่งของพระพุทธเจ้า ถึงแม้ในพระสูตรต่าง ๆ ในทีฆนิกายนี้ มิได้พรรณนาไว้ชัดเจนมากนัก แต่ก็พึงทราบได้จากพระพุทธพจน์ที่พระองค์ได้ตรัสไว้แก่ภิกษุสงฆ์ตอนหนึ่งว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ว่างที่ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า”^{๑๐๙}

จากพระพุทธพจน์บทนี้ ทำให้ทราบลักษณะการนั่งของพระพุทธองค์ คือ การนั่งคู้บัลลังก์หรือนั่งสมาธิ ตั้งกายตรง และมีสติกำกับอยู่กับอริยาบถนั้นตลอดเวลา การนั่งในลักษณะดังกล่าว เป็นอริยาบถนั่งที่แสดงความองอาจ มีความมั่นใจในตนเอง ไม่ห่อเหี่ยวหรือ

^{๑๐๖} ที.ส. (ไทย) ๘/๔/๒.

^{๑๐๗} ที.ส. (ไทย) ๘/๓๖๓/๑๕๓.

^{๑๐๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒/๒.

^{๑๐๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๗/๓๐๒.

ห่อถอย สร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้พบเห็น ซึ่งตรงข้ามกับอิริยาบถนั่งที่ห่อหุ้ม ห่อตัว คอหดสั้นเหมือนกำลังจะหลบกายไม่ให้ใครเห็น แสดงความไม่มั่นใจในตนเอง การนั่งดังกล่าว พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า

นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง คือ นั่งคู้ขาเข้าโดยรอบ ตั้งสรีระส่วนบนให้ตรงให้ปลายกับปลายของกระดูกสันหลัง ๑๘ ข้อจดกัน เพราะเมื่อพระโยคาวจรนั่งอย่างนี้ หนังกเนื้อและเอ็นย่อมไม่หด เมื่อเป็นอย่างนั้น เวทนาเหล่านี้จะพึงเกิดขึ้นในขณะ ๆ เพราะความหดแห่งหนังกเนื้อและเอ็นนั้นเป็นปัจจัย เวทนาเหล่านั้นก็จะไม่เกิดขึ้นแก่เธอ ครั้นเวทนาเหล่านั้นไม่เกิดขึ้น จิตก็จะมโหรรณเป็นหนึ่ง กรรมฐานไม่ตก เข้าถึงความเจริญงอกงามได้^{๑๐๐}

กล่าวโดยสรุป อิริยาบถนั่งของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในสูตรทั้งหลาย คือ การนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ลักษณะการนั่งดังกล่าว แสดงออกถึงความมองอาจ มั่นใจในพระองค์ของพระพุทธเจ้า กล่าวเผชิญหน้าและพร้อมที่จะแก้ไขปัญญาหรือตอบคำถามผู้ฟัง ไม่ห่อหุ้มเหมือนจะหลบหนีจากผู้ฟัง อวัจนภาษาในอิริยาบถนั่งนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงออกเพื่อแทนคำพูด เพื่อแจ้งให้ทราบถึงความพร้อมในการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ และแจ้งให้ผู้ฟังได้ทราบว่า “ต่อจากนี้ไปพระพุทธองค์จะแสดงธรรมแล้ว ให้ตั้งใจฟังโดยเคารพ”

อิริยาบถนอน พระอิริยาบถนอนของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในพระสูตรทั้งหลาย เรียกว่า การสำเร็จสีหไสยาหรือสีหไสยาสน์ คือ การนอนแบบราชสีห์ ซึ่งในทีฆนิกายนี้ ได้กล่าวถึงพระอิริยาบถนอนของพระพุทธเจ้าไว้ ๓ ครั้ง คือ

มหาปรินิพพานสูตร ตอนหนึ่งได้กล่าวเอาไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรศ์วเบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดพระทัยพร้อมจะเสด็จลุกขึ้น”^{๑๐๑} ในพระสูตรเดียวกัน เมื่อพระพุทธเจ้าใกล้เสด็จปรินิพพาน ทรงเสด็จไปยังคางไม้สาละทั้งคู่ ได้รับสั่งให้พระอานนทที่ตั้งเตียง เพื่อพระองค์จะทรงพักผ่อน ในพระสูตรกล่าวเอาไว้ว่า “ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรศ์วเบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ”^{๑๐๒} ในสังคีตสูตร^{๑๐๓} ก็กล่าวเอาไว้เช่นเดียวกัน

^{๑๐๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๕-๕๖.

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๔๕.

^{๑๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๔๘.

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๔๕.

คำว่า สีหไสยา หรือการนอนแบบราชสีห์ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในเสขยาสูตรว่า

พญาราชสีห์ย่อมสำเร็จการนอนตะแคงขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า สอดหางเข้าในระหว่างโคนขา มันตื่นขึ้นยืดกายส่วนหน้าแล้วเหยียดกายส่วนหลัง ถ้ามันเห็นกายผิดปกติหรือไม่ปกติอย่างไรไป มันย่อมเสียใจด้วยเหตุนั้น แต่ถ้าไม่เห็นอะไรผิดปกติ มันย่อมดีใน นี้เรียกว่านอนอย่างราชสีห์^{๑๑๔}

การนอนในลักษณะนี้ ประเด็นสำคัญในการสื่อสารของพระพุทธองค์คือ การมีสติสัมปชัญญะในการนอน กำหนดใจว่าจะตื่นขึ้น ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงออกเพื่อเสริมคำพูด โดยทรงกระทำให้เป็นตัวอย่าง เพื่อสอนให้ภิกษุทั้งหลายมีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลาทุกอิริยาบถ และพระองค์ได้ตรัสโทษแห่งการนอนที่ปราศจากสติสัมปชัญญะไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจำวัดหลับขาดสติสัมปชัญญะ มีโทษ ๕ ประการ คือ

(๑) หลับเป็นทุกข์	(๒) ตื่นเป็นทุกข์
(๓) เห็นความฝันเลวทราม	(๔) เทวดาไม่รักษา
(๕) นำอสุจิเคลื่อน ^{๑๑๕}	

ส่วนอนิสงส์หรือผลของการนอนอย่างมีสติสัมปชัญญะก็ตรงข้ามกับโทษ ๕ ประการข้างต้น จะเห็นได้ว่า นอกจากอิริยาบถท่าทางต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกนั้นจะเพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็นแล้ว ประเด็นสำคัญคือ การมีสติสัมปชัญญะกำหนดรู้ตัวอยู่ตลอดเวลาทุกอิริยาบถเหล่านั้น ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสภายในตน

การนั่ง อิริยาบถหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนี้ คือ การนั่งเฉยไม่ตรัสอะไร แสดงถึงการยอมรับหรือรับทราบ ในทิมนิกาย สุตตันตปิฎกนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอาการนั่งเมื่อมีผู้มาทูลนิมนต์ให้เสด็จเข้าไปเสวยภัตตาหาร หรือทูลให้รับนิมนต์ในเรื่องบางอย่าง เช่น การรับเวียนพักแรมดังปรากฏในมหาปริณีพพานสูตร การรับนิมนต์เสวยภัตตาหารดังปรากฏในอัมพวัสสุสูตร เป็นต้น หากพระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์พระองค์จะทรงนั่ง หากพระองค์จะปฏิเสธไม่ทรงรับ พระองค์ก็จะตรัสบอกเหตุที่ไม่ทรงรับ ดังที่ปรากฏในมหาปริณีพพานสูตรตอนหนึ่ง เมื่อเจ้าลิจฉวีทั้งหลายเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลนิมนต์ให้รับภัตตาหารในพระนครปาตลีบุตร แต่พระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์

^{๑๑๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๖/๓๖๖.

^{๑๑๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๓/๒๒๖-๒๒๗.

ของนางอัมพาลีศกิกาแล้ว จึงตรัสปฏิเสธพวกเจ้าลิจฉวีไปว่า “เรารับนิมนต์เพื่อฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้ ของนางอัมพาลีไว้แล้ว”^{๑๑๖}

ในแต่ละสูตรที่ปรากฏอวัจนภาษาคือการนิ่งนี้ มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน คือ พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการคุษณี และในทุก ๆ สูตรก็จะบอกเช่นเดียวกันว่า ผู้นิมนต์ได้ทราบที่พระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์เพราะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงนิ่ง การที่ผู้นิมนต์ทราบว่าพระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์ด้วยอาการนิ่งนี้ เป็นไปโดยอัตโนมัติ หมายความว่า ในวัฒนธรรมของอินเดียสมัยนั้นน่าจะมีข้อตกลงเป็นการยอมรับและรู้จักกันโดยทั่วไปในสังคมว่า การนิ่งนี้เป็นการแสดงความเห็นด้วยหรือยอมรับในการกระทำหรือในคำพูดนั้น ๆ แต่หากไม่เห็นด้วยหรือไม่ยอมรับก็จะมีการโต้แย้งให้เหตุผลกัน จึงพอสรุปได้ว่า การนิ่ง หมายถึงการยอมรับหรือเห็นด้วยนั้น เป็นที่ยอมรับกันในสังคมในสมัยนั้น

อาการนิ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในทีฆนิกาย สุตตันตปิฎกนี้ มีความหมายในลักษณะเดียวกันคือแทนการตรัสรับนิมนต์หรือยอมรับ โดยที่พระพุทธองค์มิได้ทรงตรัสพระดำรัสอะไร หรือแสดงอาการดีใจหรือท่าทางยอมรับแต่อย่างใด แต่ผู้ทูลนิมนต์จะทราบโดยอัตโนมัติว่าพระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์แล้ว โดยเข้าใจจากอาการนิ่งของพระองค์นั้น

นอกจากภาษาท่าทางดังที่ปรากฏเหล่านี้แล้ว ยังมีท่าทางที่ทรงแสดงอื่น ๆ อีกคือ การแลบพระชีวหากกลับไปกลับมาดังปรากฏในอัมพพัฏฐสูตร และท่าทางเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์คือเหาะขึ้นสู่อากาศดังปรากฏในอุทุมพรกสูตร^{๑๑๗}

การแลบพระชีวหากกลับไปกลับมา^{๑๑๖} ทรงแสดงเจาะจงบุคคลคือ อัมพพัฏฐมาณพและพราหมณ์ไปกขรสาติ เพื่อทรงแสดงลักษณะมหาบุรุษประการหนึ่งคือ พระชีวหาขาวเพื่อคลายความสงสัยของคนทั้ง ๒ ส่วนการแสดงอวัจนภาษาในลักษณะของการแสดงฤทธิ์นี้มีปรากฏอยู่เพียงครั้งเดียว คือการเหาะขึ้นสู่อากาศดังที่ปรากฏในอุทุมพรกสูตร สาเหตุเนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงสนทนารธรรมกับนิโครธปริพาชกพร้อมทั้งปริพาชกผู้เป็นสาวกเรื่องการกีดกันบาปด้วยตบะที่ถึงยอดถึงแก่นซึ่งก็คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ในลัทธิของปริพาชกมีเพียงเท่านี้ แต่พระพุทธเจ้าทรงแสดงตบะธรรมที่ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ซึ่งเหนือกว่าลัทธิความเชื่อของพวกปริพาชก จนนิโครธปริพาชกและสาวกยอมรับ แต่พระพุทธองค์ทรงทราบว่าไม่มีใครที่มีปัญญาสามารถรู้แจ้งเห็นธรรมได้ เมื่อจะเสด็จจากไป พระองค์จึงทรงเสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศ อวัจนภาษาที่ทรงแสดงนี้ เป็นลักษณะเน้นและ

^{๑๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๓.

^{๑๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๕/๕๘.

เสริมคำพูดที่พระองค์ได้ตรัสมาว่า ทุกอย่างที่พระองค์ปฏิบัติ และสั่งสอนมา รวมถึงบะชกรรมต่าง ๆ ที่พระองค์บำเพ็ญมา มีผลปรากฏจริง จนทำให้พระองค์สามารถเหาะได้ดังที่ปรากฏนี้

อวัจนภาษาในเรื่องของการแสดงฤทธิ์นี้ ในที่ขนิภายนี้มีปรากฏอยู่เพียงครั้งเดียว เป็นอวัจนภาษาที่เน้นคำพูด และมีวัตถุประสงค์เพื่อแจ้งให้ทราบ อวัจนภาษาในลักษณะนี้มีปรากฏน้อย เพราะเรื่องปาฏิหาริย์ ๓ ประการ คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือเรื่องฤทธิ์อำนาจอันเหนือมนุษย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือเรื่องการดักใจ และ (๓) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือเรื่องการสอนโดยคำพูดสั่งสอนแนะนำให้ปฏิบัติให้เห็นผลของการปฏิบัติเอง พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ คือการแนะนำสั่งสอนด้วยคำพูด ให้ผู้ปฏิบัติได้นำไปปฏิบัติแล้วได้รับผลของการปฏิบัติเอง ส่วนปาฏิหาริย์ ๒ นอกนี้ พระองค์ไม่ทรงสรรเสริญด้วยทรงเห็นว่า ผู้ที่ไม่เลื่อมใสศรัทธา จะนำปาฏิหาริย์ทั้ง ๒ นี้ไปเปรียบเทียบกับวิชา ๒ อย่างที่มีปรากฏอยู่ในสมัยนั้นคือ วิชาคันธาริ และ วิชามณิกา^{๑๑๔} ซึ่งมีลักษณะเดียวกัน แต่อาณุภาพด้อยกว่า ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงไม่ทรงสรรเสริญการสอนด้วยฤทธิ์ และการดักใจ แต่สรรเสริญการสอนด้วยคำพูด และการปฏิบัติให้เห็นผลแทน

การใช้สายตา การใช้สายตาของพระพุทธเจ้า ในที่ขนิภายนี้ได้กล่าวไว้ว่าพระพุทธองค์มีการใช้สายตาเพื่อการสื่อสารอย่างไร ส่วนในลักษณะสูตร พระพุทธเจ้าได้แสดงลักษณะแห่งดวงพระเนตรของมหาบุรุษไว้ ๒ ประการว่า “มีดวงพระเนตรดำสนิท และมีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพียงตลอด”^{๑๑๕} พระสารีบุตรเถระได้พรรณานาคคุณสมบัติของพระจักขุของพระพุทธเจ้าเอาไว้ในคัมภีร์มหานิทเทสว่า

พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระจักขุ ๕ ชนิด คือ

๑. พระมังสะจักขุ ได้แก่พระจักขุที่สามารถมองเห็นได้ไกลถึง ๑ โยชน์ ทั้งกลางวันและกลางคืน โดยไม่มีอะไรมาปิดกั้นการมองเห็นสิ่งทั้งหลาย
๒. พระทิพยจักขุ ได้แก่ พระจักขุที่สามารถมองเห็นสรรพสัตว์ในโลกธาตุทั้งปวง ซึ่งกำลังท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ผู้เป็นไปตามอำนาจกรรม ทั้งในสุคติภูมิและทุกคติภูมิ
๓. พระปัญญาจักขุ ได้แก่ พระปัญญาที่สามารถเลือกเฟ้นธรรมนำไปแสดงให้ เหมาะแก่ อริยาศัย อนุสัย จริตและอธิมุตติ ของสรรพสัตว์

^{๑๑๔} ที.สี. (ไทย) ๘/๔๘๔-๔๘๕/๒๑๔-๒๑๖.

^{๑๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๒.

๔. พระพุทธจักขุ ได้แก่ พระจักขุที่ทรงใช้ในการตรวจดูอุปนิสัย จริตของสรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์แก่การแสดงธรรมให้เหมาะสมและตรงจุดมุ่งหมายแก่อุปนิสัยและจริตของสรรพสัตว์^{๑๒๐}

๕. พระสมันตจักขุ ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณที่สามารถรู้และเข้าใจสรรพสิ่ง^{๑๒๑} กล่าวคือ พระญาณที่รู้ธรรมในส่วนอดีต ปัจจุบันและอนาคต รู้สถานะที่ไม่เที่ยง สถานะที่เป็นทุกข์และสถานะที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลาย รู้สถานะที่รู้ขันธ์แห่งอภิญา ปริญญา ปหานะ กาวานาและสังขิกิริยาทั้งหมด รู้สถานะที่ทรงไว้แห่งชาติ รู้สังขตธรรม (ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) และอสังขตธรรม (ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ธรรมที่เป็นกุศล อกุศลและอัพยากตะ ธรรมที่เป็นกามาจร รูปาวจรและอรูปาวจร รู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค รู้อดีตปฏิสัมภิตา ฆัมมปฏิสัมภิตา นิรุตติปฏิสัมภิตา และปฏิภาณปฏิสัมภิตา รู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสรรพสัตว์ รู้อาสยะอนุสัย (กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน) ของสัตว์ทั้งหลาย รูรูปร่างที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่ได้รู้แจ้ง ที่ชาวโลก มารโลก พรหมโลก และสมณพราหมณ์ทั้งหลายพากันแสวงหา กล่าวโดยสรุป พระสมันตจักขุ คือ พระพุทธญาณ ๑๔ ประการ อันได้แก่ ญาณในอริยสัจ ๔ ญาณในปฏิสัมภิตา ๔ ญาณในอาสยะ อนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย ญาณในยมก ปาฏิหาริย์ ญาณในมหากรุณาสมบัติ สัพพัญญุตญาณ และอนรรฆญาณ (ญาณที่รู้สรรพสิ่งโดยไม่มีอะไรก้ำกั้น)^{๑๒๒} ญาณวัตถุ ๔๔ และญาณวัตถุ ๗๗^{๑๒๓}

เมื่อกล่าวถึงการใช้สายตาของพระพุทธเจ้าเพื่อการสื่อสาร หากจะเจาะจงกล่าวเฉพาะพระมังสะจักขุคือตาเนื้อ จากลักษณะมหาบุรุษที่ปรากฏจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระจักขุสอดใส่อ่อนโยน สร้างความเป็นมิตรแก่ผู้พบเห็น และจากคำกล่าวของพระสารีบุตรทำให้ทราบว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระจักขุที่เฉลียว สามารถมองเห็นได้ไกลถึง ๑ โยชน์ ทั้งกลางวันกลางคืน โดยไม่มีอะไรที่จะขวางกั้นได้ นั่นคือมีสายตาดี ไม่ฝ้าฟาง สามารถมองเห็นได้ทุกสถานการณ์ ทำให้พระองค์สามารถวิเคราะห์ผู้ฟังที่เข้าเฝ้าฟังพระธรรมเทศนาได้ทั่วทุกพื้นที่ไม่ว่าจะนั่งหรืออยู่ ณ มุมไหนของธรรมสภา พระพุทธเจ้าสามารถมองเห็นและวินิจฉัยได้ว่า ผู้นั้น ๆ เข้าใจหรือมีความรู้สึกอย่างไรในพระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดง หรือมีความรู้สึกอย่างไรในพระองค์ผู้กำลังทรง

^{๑๒๐} พุ.ม. ๒๕ / ๑๕๖ / ๔๓๐., พุ.ญ. ๓๐ / ๘๕ / ๓๐๔.

^{๑๒๑} พุ.ม. ๒๕ / ๑๕๑ / ๕๔๑-๕๔๓, พุ.ญ. ๓๐ / ๘๕ / ๒๕๕-๓๐๕.

^{๑๒๒} พุ.ป. ๓๑ / ๑๑๕-๑๒๑ / ๑๘๓-๑๘๗.

^{๑๒๓} ตี.นิ. ๑๖ / ๓๓-๓๔ / ๖๕-๗๔.

แสดงธรรมอยู่ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พระองค์สามารถที่จะยกย่อง หรือยกอุทาหรณ์ หรือเลือกกลวิธีที่จะโน้มน้าวใจผู้ฟังทุกคนให้เกิดความเข้าใจในธรรมโดยวิธีต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่เหมาะสมกับผู้ฟังแต่ละคนซึ่งพระองค์ได้พิจารณาเห็นด้วยสายพระเนตรของพระองค์ อย่างไรก็ตามในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการใส่สายตาของพระพุทธเจ้าเอาไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแลดู หรือทรงตรวจดูบริษัทที่พระองค์ทรงกำลังแสดงธรรมให้ฟัง ถึงแม้มิได้บอกชัดเจนนักว่า พระองค์มีการใส่สายตากวาดไปทั่วกลุ่มผู้ฟัง แต่จากพระบาลีที่กล่าวไว้ว่า ทรงตรวจดู น่าจะมีความหมายเดียวกันคือ การใส่สายตาแลดูพิจารณาวิเคราะห์ผู้ฟังไปทั่วบริษัทที่กำลังนั่งฟังธรรม

นอกจากอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเพื่อการเผยแผ่ธรรมะแล้ว ยังมีคำสอนที่เกี่ยวข้องเรื่องอิริยาบถหรือท่าทางสำหรับพระสงฆ์เพื่อฝึกหัดคตินิสัยทำให้พระสงฆ์สาวกเป็นผู้มีกิริยามารยาทที่งดงาม สงบสำรวม สร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น มีสติสัมปชัญญะอยู่กับอิริยาบถต่าง ๆ อยู่เสมอ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในสูตรต่าง ๆ เช่น

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหยียดดู การก้าวเข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิบาตรและจีวร การนั่ง การค้ม การเคี้ยว การพูด การนิ่ง^{๑๒๔}

ภิกษุเมื่อเดิน ก็รู้ชัดว่า เราเดิน เมื่อยืนก็รู้ชัดว่า เรายืน เมื่อนั่งก็รู้ชัดว่า เรานั่ง หรือเมื่อนอนก็รู้ชัดว่า เรานอน ภิกษุนั้นเมื่อดำรงกายอยู่โดยอาการใด ๆ ก็รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่โดยอาการนั้น ๆ^{๑๒๕} ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก^{๑๒๖}

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนดูราชสีห์ โดยข้างเบื้องขวาซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้นในมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนื่อง ๆ เป็นอย่างนี้แล^{๑๒๗}

^{๑๒๔} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๔/๓๓. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๖/๓๐๕.

^{๑๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๕/๓๐๔.

^{๑๒๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๓๐๒.

^{๑๒๗} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๖/๑๖๐.

กล่าวโดยสรุป จากที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ในการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงภาษาท่าทางต่าง ๆ ประกอบด้วย โดยทรงใช้เพื่อเป็นกุศโลบายในการเข้าหาบุคคลที่พระองค์ประสงค์จะแสดงธรรมให้ฟังบ้าง เพื่อชักจูงโน้มน้าวใจผู้ฟังบ้าง เพื่อใช้ในการสื่อสารตามปกติบ้าง เพื่อสอนภิกษุทั้งหลายให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่กับทุกอิริยาบถบ้าง กิริยาท่าทางของพระพุทธเจ้ารวมถึงคำสอนที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในสูตรต่าง ๆ เหล่านี้ จุดประสงค์เพื่อสร้างอุปนิสัยให้ภิกษุเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่กับตนเองตลอดเวลา รวมถึงมีกิริยาอาการ อาจารย์มารยาทงดงามน่าเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น เพราะความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ต้องอาศัยศรัทธาจากพุทธศาสนิกชน ซึ่งลักษณะหนึ่งที่จะทำให้ผู้คนเลื่อมใสนอกจากการประพฤติปฏิบัติตามธรรมแล้ว ก็คือ ท่าทาง หรือการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ อันเป็นรูปธรรมที่ปรากฏในสังคม ดังนั้น พระสงฆ์จึงต้องเป็นผู้ประกอบด้วยกิริยาท่าทางอาจารย์มารยาทที่งดงามน่าเลื่อมใสศรัทธา ไม่ประพฤติตนดั่งเช่นคฤหัสถ์ มีสติกำกับอยู่กับทุกอิริยาบถ

อนึ่ง อวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยกายภาพ หรือกิริยาท่าทาง ถือเป็นพระบุคลิกที่มีอยู่ประจำเฉพาะพระองค์ของพระพุทธเจ้าและของบุคคลแต่ละคน พระบุคลิกท่าทางต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารนั้นมีจำนวนถึง ๒๔ ครั้ง ในจำนวน ๓๐ สูตรที่พระองค์ทรงแสดง ลักษณะของอวัจนภาษาเหล่านี้ พระองค์ทรงแสดงเพื่อการสื่อสารตามความเหมาะสมแก่อุปนิสัยของแต่ละบุคคล เพื่อการสื่อสารโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังนั้นเกิดความศรัทธาเลื่อมใส เกิดความอุสสาหะตั้งใจใครจะฟังธรรม รวมถึงเพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาสืบต่อมาจนปัจจุบัน

๔. อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ (Physical Appearance) ลักษณะทางกายภาพ คือ ลักษณะของรูปร่างหน้าตาที่บุคคลแสดงออกเพื่อการสื่อสาร เช่น ลักษณะรูปร่างสูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นต้น รูปร่างหน้าตา ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถสร้างความน่าสนใจ และน่าเชื่อถือได้แก่บุคคลผู้พบเห็น เพราะผู้ส่งสารสามารถสื่อสารให้ผู้รับสารได้ทราบถึงอารมณ์ ความรู้สึกของตนเองผ่านทางสีหน้า รอยยิ้ม หรือแม้แต่รูปร่างที่สูงหรือต่ำ ความมองอาจ สง่าผ่าเผยได้สัดส่วน ในสมัยพุทธกาล บุคลิกลักษณะด้านรูปร่าง ที่ถือเป็นสิ่งสำคัญต่อความเชื่อถือศรัทธามาแต่โบราณของชาวอินเดีย และเป็นคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาที่สำคัญ คือ ความเชื่อเรื่องมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ เรื่องมหาบุรุษลักษณะนี้ เป็นศาสตร์แสดงลักษณะของมหาบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพุทธมนต์ มีปริมาณบทคาถา ๑๖,๐๐๐ ในเรื่องความเชื่อเรื่องมหาปุริสลักษณะนั้น ชาวอินเดียโบราณมีความเชื่อว่า ผู้ที่มีลักษณะของมหาบุรุษนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยบุญบารมี ประกอบด้วยปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสามารถในด้านต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ พราหมณา

จารย์ใช้สอนสืบทอดกันมาแต่โบราณ และมีคำทำนายเอาไว้ว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนั้น ถ้าครองราชย์เป็นพระราชาก็ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก ดังที่ไปกษัตริย์พราหมณ์ ได้กล่าวเอาไว้ในคราวส่งอัมพัฏฐมาณพไปสืบทอดพระมหาปฐักษณะของพระพุทธเจ้า ว่า

พ่ออัมพัฏฐะ มหาปฐักษณะ ๓๒ ประการ มาแล้วในมณฑลของเรา ซึ่งพระมหาบุรุษผู้ถึงพร้อมแล้ว ย่อมมีคติเป็น ๒ เท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม เป็นพระราชบิดาโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชัยชนะแล้ว มีราชอาณาจักรถึงความมั่นคง ถึงพร้อมด้วยจักแก้ว ๗ ประการ คือ จักแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว เป็นที่ ๗ พระราชาบุตรของพระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวิรกษัตริย์ สามารถย้ายเสนาของข้าศึกได้ พระองค์ทรงชำนะโดยธรรมมิต้องใช้อาญา มิต้องใช้ศาสตรา ทรงครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ถ้าเสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสเปิดแล้วในโลก^{๑๒๘}

ในศาสตร์ว่าด้วยมหาปฐักษณะนี้กล่าวเอาไว้ว่า

มหาปฐักษณะคือลักษณะแห่งมหาบุรุษผู้มีบุญบารมีสูง มีลักษณะทางร่างกายต่างจากมนุษย์ทั่วไป พราหมณาจารย์ได้สืบทอดกันมานานจนถือว่าเป็นศาสตร์สำคัญที่ พราหมณาจารย์ทั้งหลายต้องเรียนรู้และถ่ายทอดสืบทอดกันมา ในฐานะพราหมณ์เป็นที่ปรีถยาราชการแผ่นดิน และถือว่าเป็นคุณสมบัติของพราหมณ์อีกด้วย จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้ลักษณะของบุคคลผู้มีบุญ หรือบุคคลผู้มีลักษณะเป็นโทษต่อบ้านเมือง^{๑๒๙}

พระพุทธเจ้า เพียงพระองค์เดียวที่ทรงประกอบด้วยพระมหาบุรุษลักษณะบริบูรณ์ทั้ง ๓๒ ประการ ถือเป็นพระบุคลิกประจำพระพุทธองค์ที่พบเห็นได้ยาก ที่ผู้คนในสมัยนั้นให้ความสนใจอย่างมาก เพราะเป็นคำสอนในทางศาสนา ซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยลักษณะเช่นนั้น มีคำทำนายให้ปรากฏอยู่ ๒ ประการ คือ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิและเป็นศาสดาเอกของโลก ฉะนั้น พระมหาบุรุษลักษณะ ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สามารถสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็นได้มากในสมัยนั้น สาเหตุเนื่องจากบุคคลโดยทั่วไปนั้น ยังยึดติดอยู่ในบุคลิกลักษณะที่น่าศรัทธา

^{๑๒๘} ที.ที. ๕/๒๕๓-๒๕๘/๘๘-๘๙.

^{๑๒๙} ฎุณาและเรื่องอุไร กุศลาสัย, ภารตวิทยา, หน้า ๓๑.

เลื่อมใส ซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ความแตกต่างกันในลักษณะนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ปมาณิกา มี ๔ ประเภท คือ

๑. รูปปมาณิกา หมายถึง พวกถือรูปร่างหน้าตาภายนอกเป็นประมาณ มีความเลื่อมใสศรัทธาในรูปร่างหน้าตาที่งดงาม เมื่อได้พบเห็นย่อมเกิดความพึงพอใจ แต่คนประเภทนี้ จะให้ความสนใจในเรื่องเสียง เรื่องรูปแบบ และเรื่องเหตุผลพอประมาณ

๒. โฉมปมาณิกา หมายถึง พวกถือเสียงหรือสำเนียง ท่วงทำนองในการพูดเป็นประมาณ กล่าวคือ มีความเลื่อมใสศรัทธาในเสียงหรือสำเนียงในการพูดอย่างมาก เพราะฉะนั้น คนที่มีเสียงดี เช่น พูดไพเราะ เสียงหวานจนทำให้ผู้ฟังติดใจ จึงมีเสน่ห์สามารถดึงดูดคนประเภทนี้ได้เป็นอย่างดี แต่คนประเภทนี้จะให้ความสนใจในเรื่องรูปร่างหน้าตา เรื่องรูปแบบ และเรื่องเหตุผลพอประมาณ

๓. ลูขัปมาณิกา หมายถึง พวกถือรูปแบบ ความเคร่งครัดเป็นประมาณ กล่าวคือ คนพวกนี้ จะมีความเลื่อมใสศรัทธาในบุคคลที่มีความประพฤติที่เคร่งครัด มีความสำรวม มีความซัดเกล้า สันโดษพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่อย่างมาก แต่จะให้ความสนใจในเรื่องรูปร่างหน้าตา เรื่องเสียง และเรื่องเหตุผลพอประมาณ

๔. ธรรมปมาณิกา หมายถึง พวกถือเหตุผล ความถูกต้อง ความยุติธรรมเป็นประมาณ กล่าวคือ คนพวกนี้ จะมีความเลื่อมใสในบุคคลที่มีภูมิความรู้สูง มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด พูดอย่างมีเหตุผล ยึดมั่นในหลักการ แต่จะให้ความสนใจในเรื่องรูปร่างหน้าตา เรื่องเสียง และเรื่องรูปแบบพอประมาณ^{๑๑๐}

กลุ่มผู้ที่มีความนิยมชมชอบในลักษณะรูปร่างหน้าตานี้คือ รูปปมาณิกา นอกจากบุคคล ๔ จำพวกที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้นี้ อีกเหตุผลหนึ่งที่บอกให้ทราบถึงลักษณะของความเลื่อมใสในรูปร่างหน้าตาของชนในสมัยนั้นคือ ข้อบัญญัติเกี่ยวกับคุณสมบัติประจำวรรณะ โดยเฉพาะวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์ ซึ่งคุณสมบัติประจำวรรณะพราหมณ์ประการหนึ่งนั้น คือ รูปร่างหน้าตาดี ดังที่ปรากฏในโศณทัณฑสูตรว่า “เป็นผู้มีรูปร่างน่าดูน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่อง ยิงนั้กจุพพรหม มีกายจุพพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากยิ่งนัก”^{๑๑๑} และในกฎทันทสูตร^{๑๑๒} ซึ่งได้กล่าวถึงคุณลักษณะของพระราชาที่ได้กล่าวไว้โดยนัยเดียวกัน

^{๑๑๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๑๑๑} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๑๑/๑๑๘.

^{๑๑๒} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๔๐/๑๓๓.

ลักษณะแห่งมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ ในคัมภีร์ทีฆนิกาย สุตตันตปิฎก มีเนื้อความปรากฏในอัมพภูตสูตร ในลักขณสูตร และมหาปทานสูตร พระสูตรแรกนั้น ทรงแสดงแก่อมพัฏฐมาณพและพรหมณ์โปกขรสาติ ในลักขณสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ถึงลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และบารมีที่บำเพ็ญมาตั้งแต่อดีตชาติอันเป็นปัจจัยส่งผลให้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ส่วนในมหาปทานสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้โดยครัดเล่าถึงประวัติของพระพุทธเจ้า ๙ พระองค์มีพระวิปัสสีพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และบุญบารมีที่เกิดขึ้นแก่ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านั้นพึงเห็น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในลักขณสูตร ดังนี้ ว่า

ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ มีคติเป็น ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

๑) ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชโดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คฤหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ พระองค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ออิราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดิน มีสาครเป็นขอบเขต

๒) ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่มีกิเลสในโลก

ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ในโลกนี้ คือ

๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน
๒. พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ชี่ มีกง มีคุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง
๓. มีเส้นพระบาทยื่นยาวออกไป
๔. มีพระองคูลียาว
๕. มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม
๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคูลีจกดกันเป็นรูปตาข่าย
๗. มีข้อพระบาทสูง
๘. มีพระขงฆ์เรียวกุจแก่งเนื้อทราย
๙. เมื่อประทับยืน ไม่ต้องน้อมพระองคูล์ลงก็ทรงลูบเกล้าถึงพระชานูด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้

๑๐. มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก
๑๑. มีพระนวิสีทอง คือคล้ายทองคำ
๑๒. มีพระนวิละเอียด จนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้
๑๓. มีพระโลมชาติเดียว คือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียว
๑๔. มีพระโลมชาติปลายอนขึ้น คือ พระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกษัตริย์
สิครามเข้มดังดอกอัญชัน
๑๕. มีพระวรกายตั้งตรง คูกายพรหม
๑๖. มีพระมังสะในที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์
๑๗. มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์
๑๘. มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน
๑๙. มีพระวรกายเป็นปริมณฑลคูกประมณฑลแห่งต้นไทร พระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วา ของ
พระองค์ ๑ วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกาย
๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด
๒๑. มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี
๒๒. มีพระหนุคูกคางราชสีห์
๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่
๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน
๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่าง
๒๖. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม
๒๗. มีพระชีวหาใหญ่ยาว
๒๘. มีพระสุรเสียงคูกเสียงพรหม
๒๙. มีดวงพระเนตรดำสนิท
๓๐. มีดวงพระเนตรแจ่มใสคูกตาลูกโคเพียงตลอด
๓๑. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น
๓๒. มีพระเศียรคูกประดับด้วยกรอบพระพักตร์^{๑๓๓}

ในเรื่องของมหาปฐิสลักษณ์นี้ พระอรรถกถาจารย์ให้อธิบายว่า

ลักษณะของมหาบุรุษ ได้แก่ศาสตร์อันมีปริมาณคัมภีร์ถึง ๑๒,๐๐๐ ที่แสดงลักษณะของมหาบุรุษ มีพระพุทธรเจ้าเป็นต้น ที่ชื่อว่า เป็นพุทธรมนตร์ มีปริมาณบทกถาถึง ๑๖,๐๐๐ กถา

^{๑๓๓} ที.ปา. ๑๑/๑๕๘-๒๔๑/๑๕๙-๑๕๘.

มีปรากฏข้อแตกต่างกันดังนี้ คือ ผู้ประกอบด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระปัจเจกพุทธรเจ้า เป็นพระอัครสาวกทั้ง ๒ เป็นพระมหาสาวก ๘๐ เป็นพระพุทธรมารดา เป็นพระพุทธรบิดา เป็นอัครอุปฐาก เป็นอัครอุปฐายิกา เป็นพระราชา เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๑๔}

จากอรรถาธิบายนี้ แสดงให้เห็นว่า ตำรามหาบุรุษลักษณะนี้ เป็นตำราที่ทำนายลักษณะของบุคคลสำคัญหรือผู้ที่จะมาใหญ่ มีชื่อเสียงหรือปกครองแผ่นดิน มีอำนาจวาสนา บุญบารมี และที่สำคัญเป็นลักษณะของบุคคลที่หาได้ยากในโลก บุคคลธรรมดาผู้ที่ประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวเพียงสองหรือสามประการยังหาได้ยากและเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้าแก่ผู้พบเห็น ดังเช่น พราหมณ์พาวรีมีลักษณะมหาบุรุษ ๓ ประการคือ มีลิ้นยาวใช้ปิดหน้าได้ มีอุณาโลมอยู่ระหว่างคิ้ว และมีคุยหะฐานเร้นอยู่ในฝัก^{๑๑๕} จะป่วยกล่าวไปถึงผู้ที่ประกอบด้วยลักษณะครบทั้ง ๓๒ ประการ ดังเช่นพระพุทธรเจ้า เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีลักษณะมหาบุรุษครบทั้ง ๓๒ ประการย่อมจะถือเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อถือ เลื่อมใสศรัทธา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้นั้น ได้ถือกำเนิดในวรรณะสูง และมีฐานะดังที่ปรากฏในคำสอนทางศาสนา เช่น วรรณะพราหมณ์ และวรรณะกษัตริย์ เมื่อบุคคลได้พบเห็นด้วยตาตนเอง ย่อมจะหมดความสงสัย เกิดความเชื่อถือศรัทธาเลื่อมใสในผู้นั้นอย่างสนิทใจ ดังที่ปรากฏแก่พราหมณ์ โปกขรชาติ เมื่อได้พบพระพุทธรเจ้า

ศาสตร์นี้นอกจากที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา แล้วยังปรากฏในตำราทางโหราศาสตร์ของไทย ซึ่งมาจากคติของพราหมณ์ อนึ่ง บุคคลผู้จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า นอกจากจะประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการแล้วยังประกอบด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ซึ่งอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการนั้น พระอนุพยัญชนะหมายถึงลักษณะ (ที่สำคัญของอวัยวะเล็ก) น้อย ๆ ในร่างกายของผู้ที่เป็นมหาบุรุษ^{๑๑๖} ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปรมานุชิตชิโนรสได้พรรณนาเอาไว้ว่า

พระสัมมาสัมพุทธรเจ้าทุกพระองค์นอกจากจะทรงสมบูรณ์ด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการแล้ว ยังประกอบด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ เรียกว่า อสตีชานุพยัญชนะ

^{๑๑๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑๑), หน้า ๕๓๕.

^{๑๑๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา), (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗-๘๐.

^{๑๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๕๒๔.

ซึ่งอนุพยัญชนะทั้งปวงนี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจกุศลกรรมที่ได้เคยสั่งสมมาในอดีตชาติเมื่อครั้ง
เป็นพระโพธิสัตว์^{๑๑๓}

อวัจนภาษาที่เกี่ยวกับเรื่องลักษณะทางกายภาพหรือรูปร่างของพระพุทธเจ้า ซึ่ง
พระองค์ทรงแสดงเพื่อการสื่อสารนั้น ที่ปรากฏชัดในทีฆนิกาย มีอยู่ ๒ ครั้ง ในพระสูตรเดียวกัน
คืออัมพัฏฐสูตร โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการ ที่ปกปิด คือ พระคุษที่
เร้นอยู่ในฝัก และพระชีวหายาวให้ปรากฏแก่อัมพัฏฐมาณพและพราหมณ์ไปกขรชาติผู้เป็นอาจารย์
ซึ่งพราหมณ์ไปกขรชาติ ได้ทราบข่าวลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ยังสงสัยจึงส่ง
อัมพัฏฐมาณพไปตรวจดูว่าเป็นจริงดังได้ทราบข่าวหรือไม่ เมื่ออัมพัฏฐมาณพเข้าเฝ้า พระพุทธองค์
ทรงบันดาลอิทธิภิกษิงขารให้เขามองเห็นพระคุษที่เร้นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้า
ช่องพระกรรณทั้ง ๒ ข้างกลับไปมา สอดเข้าช่องนาสิกทั้ง ๒ ข้างกลับไปมาแต่ปิดจนมิดมณฑลพระ
นลาฏ^{๑๑๔} เมื่ออัมพัฏฐมาณพกลับมาบอกข่าวแก่พราหมณ์ไปกขรชาติผู้เป็นอาจารย์ พราหมณ์จึงได้
เดินทางไปเข้าเฝ้าเพื่อชมมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง และพระพุทธ
องค์ก็ได้ทรงแสดงให้ปรากฏในลักษณะเดียวกัน พราหมณ์ไปกขรชาติจึงเกิดความปลงใจเชื่อ เกิด
ศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธองค์ จึงได้ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้ฉันในเรือน และได้ฟังธรรม
จากพระพุทธเจ้าบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะ
นี่ถือเป็นผลสำเร็จประการหนึ่งของการใช้อวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ คือรูปร่างหน้าตาของ
พระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดความ
เชื่อถือศรัทธาต่อพระพุทธองค์และยอมรับฟังคำสอน ดังที่ปรากฏแก่พราหมณ์ไปกขรชาติและ
อัมพัฏฐมาณพ และผลสำเร็จสูงสุดในการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งนี้อันสืบเนื่องมาจากการแสดง
อวัจนภาษาด้านกายภาพของพระพุทธเจ้าแล้ว คือ พราหมณ์ไปกขรชาติจึงเกิดความเลื่อมใสใน
พระพุทธเจ้า และได้ฟังธรรมเป็นพระโสดาบันมีศรัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในพระพุทธศาสนา
แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาสืบมา

นอกจากนี้ ยังมีคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้เกี่ยวกับลักษณะมหาบุรุษใน ๒
สูตร คือ มหาปทานสูตรและลักษณะสูตร ในมหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงประวัติ
พระพุทธเจ้า ๙ พระองค์มีพระวิปัสสีพุทธเจ้าเป็นต้น ซึ่งความตอนหนึ่งได้ตรัสถึงมหาบุรุษลักษณะ
ซึ่งเป็นลักษณะของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์รวมถึงพระองค์ด้วย พระสูตรนี้ทรงแสดงแก่ภิกษุ

^{๑๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (ฉบับกรมการ
ศาสนา), หน้า ๗๗-๗๘.

^{๑๑๔} ที.ที. (ไทย) ๕/๒๕๘/๑๐๖.

ทั้งหลายโดยจุดประสงค์หลักมีพระประสงค์จะแสดงบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ถึงแม้ว่าพระสูตรนี้มีได้มุ่งแสดงเรื่องมหาบุรุษลักษณะโดยตรง แต่ก็เป็นเรื่องยืนยันถึงลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการของพระองค์อีกทางหนึ่ง เพราะพระสูตรนี้ได้ตรัสถึงพระพุทธรเจ้าถึง ๓ พระองค์ซึ่งทรงบำเพ็ญบารมีมา ทุกพระองค์ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการเช่นเดียวกัน ส่วนลักษณะสูตรพระพุทธรเจ้าแสดงลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยประสงค์จะให้ทราบถึงบุญบารมีที่พระพุทธรองค์ทรงบำเพ็ญมาว่าเป็นอย่างไร พระองค์ถึงได้ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะนั้น ๆ ในพระสูตรนี้พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายสาเหตุที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงสูตรนี้ เกิดจากความสงสัยของพวกภิกษุชาวเมืองสาวัตถี ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการของพระพุทธรเจ้า เกิดเพราะพระองค์ทำกรรมอะไร ดังท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า

ได้ยินว่า ในครั้งนั้น ชาวเมืองสาวัตถี นั่งประชุมสนทนากันในบ้านที่ประตูบ้านและที่หอ นั่งเป็นต้น ของตน ๆ ว่า พระวรกายของพระผู้มีพระภาคสมบุรณ์ด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ มีพระรัศมีแผ่ออกจากพระวรกายวาหนึ่ง มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ เมื่อเปล่งพระรัศมีมีสี ๖ ประการ ฉายแสดงจากข้างนี้ ๆ ย่อมงามเหลือเกินประดุจดอกไม้สวรรค์เข้มนานทั้งหมด ประดุจสวนดอกบัวที่เข้มนกลีบ ประดุจเสาระเนียบฉวีจรดด้วยแก้วต่าง ๆ ประดุจท้องฟ้าซึ่งสะพรั่งด้วยดาวและพระยับแดด มิได้บอกว่า ก็ลักษณะนี้ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเกิดขึ้นด้วยกรรมนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลักษณะนี้เกิดขึ้นอย่างนี้ เพราะพระองค์ให้ทานแม่เพียงข้าวยาถูกระบายหนึ่ง หรือ เพียงข้าวทัพพีหนึ่งเป็นปัจจัย ลักษณะเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น โดยที่พระศาสดาได้ทรงทำกรรมอะไรไว้หนอ ^{๑๑๕}

ความสงสัยเหล่านี้พระอานนท์เถระได้สดับมา จึงนำเข้ากราบทูลพระพุทธรเจ้า หลังจากนั้นพระพุทธรเจ้าจึงทรงแสดงเรื่องผลกรรมที่ทำให้พระองค์ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการดังกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย สูตรนี้ถึงแม้มิได้แสดงลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ให้ปรากฏเหมือนดังแสดงแก่พราหมณ์ไปกขรสาดีและอัมพัฏฐมานพในอัมพัฏฐสูตร แต่พระองค์ทรงแสดงเรื่องกุศลกรรมต่าง ๆ ที่ทำให้พระองค์ทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ นอกจากเป็นการแก้ความสงสัยในเรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการแล้ว ยังเป็นการสอนเรื่องการทำความคิด โดยใช้ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการเป็นเครื่องมือในการสอนด้วย จึงเห็นได้ชัดว่า ลักษณะของรูปร่างหน้าตามีบทบาทต่อการสื่อสารเพื่อเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธรเจ้าไม่น้อยในสมัยพุทธกาล ซึ่งมากไปด้วยความเชื่อในเรื่องดังกล่าว

^{๑๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒ (เล่ม ๑๖), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๔๔.

นอกจากมหาปริสลักษณะ ๓๒ ประการ และพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการของ พระพุทธเจ้าที่ปรากฏดังกล่าวแล้ว พระบุคลิกลักษณะทางกายภาพของพระพุทธเจ้าในลักษณะอื่น อีกที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ซึ่งผู้ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้กล่าวสรรเสริญชื่นชมเอาไว้ ลักษณะ ดังกล่าวแสดงให้เห็นความสำคัญของอวัจนภาษาทางกายภาพของพระพุทธเจ้า ดังเช่น

ในโสณทัณฑสูตร เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะได้ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง หมู่บ้านของตน จึงจะเดินทางเข้าเฝ้า แต่ถูกพราหมณ์ทั้งหลายห้ามปรามโดยอ้างเหตุผลว่า พราหมณ์ โสณทัณฑะนั้น เป็นที่เคารพนับถือ ถึงพร้อมทั้งวิญญูและคุณวิญญูไม่ควรจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ ควรจะให้พระพุทธเจ้าเสด็จมาหาพราหมณ์โสณทัณฑะเอง แต่พราหมณ์โสณทัณฑะได้ห้าม พราหมณ์เหล่านั้น โดยให้เหตุผลและพรรณนาแสดงพุทธคุณให้ปรากฏแก่พราหมณ์เหล่านั้น ดังมี ความว่า

ท่านทั้งหลาย ข่าว่า พระสมณะโคดมทรงละพระประยูรญาติผนวชแล้ว ฯลฯ ทรงสละ ทรัพย์สินเงินทองมากมายทั้งที่ฝังอยู่ในพื้นดินและในอากาศผนวชแล้ว ฯลฯ พระสมณโคดม กำลังหนุ่มแน่นมีพระเกศาดำสนิท ทรงพระเจริญอยู่ในปฐมวัยเสด็จออกจากพระราชวังไป ผนวชเป็นบรรพชิต ฯลฯ พระสมณโคดมมีพระรูปงามนำดู นำเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุด ผ่องดุจพรหม มีพระวรกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก ฯลฯ มีพระวาจาสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย ฯลฯ ทรงประกอบด้วย ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ฯลฯ ทรงมีปกติตรัสเชื้อเชิญ ตรัสผูกมิตรไมตรี อ่อนหวาน ไม่ทรงสยิวพระพักตร์ ทรงเบิกบาน มักตรัสทักทายก่อน ฯลฯ^{๑๔๐}

แม้ในกุกุณฑะสูตร ซึ่งพราหมณ์กุกุณฑะประสงค์จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อทูล ถามถึงยัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ ประการ แต่ถูกพราหมณ์ทั้งหลายที่เดินทางมาร่วม พิธีบูชายัญห้ามปราม โดยให้เหตุผลเช่นเดียวกับที่ปรากฏในโสณทัณฑะสูตร แต่พราหมณ์กุกุณฑะ ก็ได้กล่าวกะพราหมณ์ทั้งหลายโดยให้เหตุผลเดียวกันว่า พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในทิมนิกายเป็นต้นว่า

พระสมณโคดมมีพระรูปงามนำดูนำเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรหม มี พระวรกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก ฯลฯ พระสมณโคดมทรงประกอบด้วย ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ฯลฯ ทรงมีปกติตรัสเชื้อเชิญ ตรัสผูกมิตรไมตรีอ่อนหวาน

^{๑๔๐} ที.สี. (ไทย) ๘/๓๐๔/๑๑๔-๑๑๕.

ไม่ทรงสยิวพระพักตร์ ทรงเบิกบาน มักตรัสทักทายก่อน ฯลฯ ทรงเป็นผู้ที่บริษัท ๔ สักการะ
เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ฯลฯ เทวดาและมนุษย์มากมายเลื่อมใสพระสมณโคดม^{๑๔๑}

ลักษณะทางพระรูปกายของพระพุทธเจ้าในลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ พระอรธกถา
จารย์ได้อธิบายว่า

มีพระรูปงดงาม คือ มีรูปงามยิ่ง ได้แก่มีรูปดียิ่งกว่าเหล่ามนุษย์อื่น ๆ

นำดู คือ ทำให้ไม่รู้จักอ้อมเอิบแก่ชนผู้ดูอยู่แม้ตลอดวัน

นำเลื่อมใส คือ ให้เกิดความเลื่อมใสแห่งจิตด้วยการดูนั้นแหละ

มีพระฉวีวรรณผ่องดังพรหม คือ มีผิวพรรณอันประเสริฐสุด ได้แก่ ประกอบด้วย
ผิวพรรณประดุจทองคำอันประเสริฐสุด แม้ในบรรดาผู้มีผิวพรรณอันบริสุทธิ์ทั้งหลาย

มีพระวรกายดุจกายพรหม คือ ประกอบพร้อมด้วยรูปร่างเช่นกับรูปร่างของท้าวมหาพรหม^{๑๔๒}

ไม่ทรงสยิวพระพักตร์ คือ บางคนเข้าไปยังที่ประชุมแล้วมีหน้าเคร่งขรึม มีหน้าจึ่งเครียดฉัน
ใด พระองค์ไม่เป็นฉนั้นนั้น แต่การเห็นที่ประชุมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นเหมือนดอกปทุมที่
บานแล้วด้วยการต้องแสงแดดอ่อน เป็นราวกะระตมิแห่งพระจันทร์เต็มดวง

มีพระพักตร์เบิกบาน คือ คนบางจำพวกมีหน้าคร่ำ เมื่อชุมนุมชนมาประชุมกันแล้ว ก็ไม่พูด
อะไร เป็นคนที่มีคำพูดอันได้ด้วยยาก ฉนั้นใด แต่พระสมณโคดมไม่เป็นเช่นนั้น เป็นผู้มีพระวาจาได้
ง่าย สำหรับผู้ที่มาสู่สำนักของพระองค์ไม่เกิดความเดือดร้อนใจว่า พวกเรามาในที่นี้เพราะเหตุไร แต่
ชนทั้งหลายได้ฟังธรรมแล้ว ย่อมมีใจยินดีโดยแท้^{๑๔๓}

จากคำของกฏทัณฑพราหมณ์และโสณทัณฑะพราหมณ์ที่กล่าวสรรเสริญพระพุทธ
องค์ต่อหน้าพราหมณ์ทั้งหลายนี้ ย่อมเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ทราบว่ บุคลิกลักษณะหรือรูปร่าง
หน้าตา ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลอย่างมากต่อความเชื่อถือ ความเคารพต่อบุคคลของประชาชนใน
สมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลผู้อยู่ในวรรณะสูง และประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ซึ่งถูกต้อง
ตามคำสอนในคัมภีร์ทางศาสนาในสมัยนั้น แม้เพียงลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ยิ่งเป็นหลักสนับสนุน
ให้ผู้พบเห็นได้เกิดความเชื่อถือศรัทธาเป็นเบื้องต้น โดยเห็นได้จากที่ปรากฏในสูตรทั้ง ๒ ซึ่ง
พราหมณ์กฏทัณฑะและพราหมณ์โสณทัณฑะนอกจากจะเป็นผู้ที่ร้ายว่ เป็นผู้มีความรู้ เป็นที่เคารพ

^{๑๔๑} ที.สี. (ไทย) ๘/๓๓๒/๑๒๘-๑๒๙.

^{๑๔๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระสูตรและอรธกถา แปล ทินนิกาย สิล
ขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ (เล่ม ๑๒), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๒.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๐.

ของพระราชามีเกียรติมีชื่อเสียง และเป็นที่เคารพนับถือของมหาชน อีกเหตุผลหนึ่งที่สนับสนุน และบอกให้ทราบว่า บรรดาพราหมณ์ทั้งหลายเคารพเชื่อถือ โสณทัณฑะพราหมณ์นั้นคือ การเป็นผู้มี บุคลิกลักษณะเด่น ดังพราหมณ์ทั้งหลายได้กล่าวสรรเสริญเอาไว้เป็นต้นว่า “อนึ่ง ท่านโสณทัณฑะ เป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ฯลฯ เป็นผู้มั่งคั่งงาม น่าดูน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผ่องอำไพยิ่งนัก ดูพรหม มีกายดูพรหม ฯลฯ ท่านโสณทัณฑะเป็นคนแก่คนเฒ่าเป็นผู้ใหญ่ มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก”^{๑๔๔} โดยเหตุที่ผู้คนในสมัยนั้นนับถือศาสนาพราหมณ์ โดยมีพระพรหมเป็นใหญ่ เป็นผู้สร้างและให้ชีวิต เมื่อได้พบบุคคลที่มีลักษณะสง่างาม บุคลิกดีจึงเปรียบกับพระพรหม ดังพราหมณ์ทั้งหลายได้กล่าวชมพราหมณ์โสณทัณฑะไว้

จากเนื้อความที่ปรากฏในอัมพัฏฐสูตร ลักษณะสูตร และมหาปทานสูตร ลักษณะทางกายภาพที่เด่นและเป็นที่เชื่อถืออย่างมากของคนในสมัยนั้นคือ ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ พระพุทธองค์ได้อาศัยลักษณะมหาบุรุษนั่นเอง ในการเผยแผ่ธรรมะ แสดงบุรพกรรมที่พระองค์ได้บำเพ็ญมาก่อนซึ่งก็คือ การทำความดีในลักษณะต่าง ๆ ทั้งทางกาย วาจา และใจ จนเป็นเหตุให้พระองค์ทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษเหล่านี้

นอกจากลักษณะทางกายภาพคือ ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงเพื่อการเผยแผ่ธรรมะแล้ว พระองค์ยังได้ตรัสถึงลักษณะทางกายภาพของบุคคลอื่น ยกมาเป็นอุทาหรณ์ในการแสดงธรรมด้วย เช่น ชากศพ เป็นต้น ดังเช่น

มหาสติปัญฐานสูตร ตอนกายนุปัสสนา หมวดมนสิการสิ่งปฏิภูม (พิจารณาร่างกาย โดยความเป็นของปฏิภูม) ตรัสถึงส่วนประกอบของร่างกายคือ อากาโร ๓๒ มีผมเป็นต้น หมวดมนสิการธาตุ (พิจารณาโดยความเป็นธาตุ) หมวดป่าช้า ทรงแสดงชากศพในลักษณะต่าง ๆ มีศพที่ตายแล้ว ๑ วัน เป็นต้น มีโครงกระดูกเป็นที่สุด^{๑๔๕}

ปาฏิกสูตร ทรงแสดงเรื่องปาฏิหาริย์และกำเนิดของโลกแก่ภคควโคตรปริพาชก ได้ตรัสถึงลักษณะและวิธีการปฏิบัติของนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะนักบวชเปลือยชื่อกพารัมชณะนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร^{๑๔๖}

^{๑๔๔} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๐๓/๑๑๓.

^{๑๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓-๓๗๕/๓๐๖-๓๑๓.

^{๑๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗-๓๕/๗-๒๖.

อัครัญญสูตร ทรงแสดงเรื่องกำเนิดวรรณะ ๔ มีพราหมณ์เป็นต้น โดยแสดงลักษณะทางกายภาพของบุคคลผู้เป็นต้นกำเนิดของกษัตริย์ คือมหาสมมติราช ซึ่งมีลักษณะดังนี้คือ ที่มีรูปร่างมากกว่า นำดูกว่า นำเลื่อมใสกว่า^{๑๔๗}

จากที่ปรากฏในทีฆนิกายนี้ สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการอันเป็นลักษณะความสมบูรณ์พร้อมของร่างกาย งดงามอย่างหาที่ติมิได้ ถือเป็นลักษณะของบุคคลผู้ประกอบด้วยบุญบารมียากที่จะได้พบ และความเชื่อในเรื่องดังกล่าวเป็นคำสอนในศาสนาจึงทำให้บุคคลทั้งหลายโดยเฉพาะกลุ่มรูปปมาณิกาซึ่งนิยมชมชอบในรูปร่างหน้าตา นิยมชมชอบเคารพนับถือเป็นอย่างมาก และอวัจนภาษาที่เกี่ยวกับรูปร่างหน้าตานี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเพื่อการเผยแพร่ธรรมะอยู่ ๒ ครั้ง โดยใช้ในลักษณะแทนคำพูด เพื่อแจ้งให้ผู้รับสารได้ทราบ นอกจากลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ที่พระองค์ทรงใช้เพื่อการสื่อสารแล้ว ยังมีคำสอนที่เกี่ยวข้องด้วยลักษณะมหาบุรุษ โดยทรงแสดงบุพพกรรมที่เป็นเหตุให้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงนำลักษณะทางกายภาพของบุคคลอื่น เช่น ชากศพ เป็นต้น มาแสดงเป็นอุทาหรณ์ด้วย

ในเรื่องความเชื่อถือ ศรัทธาในรูปร่างหน้าตา ถือเป็นรสนิยมของแต่ละบุคคล ซึ่งมีจริต คือความชอบและไม่ชอบต่างกัน แม้ใจปัจจุบันก็เช่นเดียวกัน การที่ผู้ส่งสารมีรูปร่างหน้าตาที่สะอาด มีบุคลิกที่สง่าผ่าเผย ย่อมจะสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ส่งสาร และเป็นจุดดึงดูดความสนใจของบุคคลผู้พบเห็น ซึ่งบุคคลกลุ่มที่สนใจในรูปนี้เรียกว่า รูปปมาณิกา บุคคลกลุ่มนี้ในปัจจุบันมีอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งความสนใจถือเป็นบันไดขั้นแรกของการสื่อสาร แต่หากลักษณะรูปร่างหน้าตาของผู้ส่งสาร ไม่น่าสนใจ จี๊วจี๊เห่ รวมถึงมีอวัจนภาษาอื่นที่ไม่สะดุดตาน่าสนใจสำหรับผู้รับสาร การส่งสารย่อมจะประสบปัญหาอุปสรรคมากขึ้น และผู้ส่งสารต้องใช้ความพยายามในการสื่อสารมากขึ้นในอันที่จะสร้างความสนใจให้แก่ผู้รับสารหันมาสนใจในเรื่องที่จะสื่อสารนั้น แต่อวัจนภาษาด้านกายภาพหรือรูปร่างหน้าตานี้ ถือเป็นองค์ปัจจัยหนึ่งในการสื่อสารเท่านั้น หากผู้ส่งสารมีจุดสนใจอื่น ที่สามารถสร้างความเชื่อถือ และสามารถทำให้ผู้รับสารหันมาให้ความสนใจกับสารที่ตนพยายามสื่อได้ รวมถึงมีการเตรียมเนื้อหารสชาติของสารให้รัดกุม มีเหตุผล น่าสนใจ มีการวิเคราะห์ผู้รับสารเพื่อให้การสื่อสารในครั้งนั้นได้เหมาะกับกลุ่มผู้รับสาร การสื่อสารย่อมจะปราศจากอุปสรรค และประสบความสำเร็จได้เช่นเดียวกัน

^{๑๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐-๑๓๑/๕๖.

๕. **อวัจนภาษาที่ปรากฏด้วยวิธีการสัมผัส (Haptics)** อวัจนภาษาที่ปรากฏด้วยวิธีการสัมผัส หมายถึง อวัจนภาษาที่เกิดจากการใช้การสัมผัสทางกาย เพื่อสื่อสารความรู้สึกและอารมณ์ เช่น การจับมือ การลูบหัว การแตะไหล่ เป็นต้น ส่วนในทางพระพุทธศาสนา เรียกการสัมผัสนี้ว่า ผัสสะ ซึ่งจำแนกเป็น ๖ ประเภท คือ

- (๑) จักขุสัมผัส ความกระทบทางตา
- (๒) โสตสัมผัส ความกระทบทางหู
- (๓) ฆานสัมผัส ความกระทบทางจมูก
- (๔) ชิวหาสัมผัส ความกระทบทางลิ้น
- (๕) กายสัมผัส ความกระทบทางกาย
- (๖) มโนสัมผัส ความกระทบทางใจ^{๑๔๘}

ผัสสะ ๖ ประการนี้ เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายใน ๖ ประการ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไปสัมผัสกับอายตนะภายนอก ๖ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะหรือการสัมผัสทางกาย และธรรมารมณ์ จะเกิดการรับรู้ที่เรียกว่า วิญญาณ และเกิดความรู้สึกที่เรียกว่า เวทนา ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ว่า “สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทุกจำพวกสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสาชยตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก)”^{๑๔๙} เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี^{๑๕๐}

ผัสสะ ๖ ประการนี้ พระพุทธเจ้ามุ่งสอนให้บุคคลเข้าใจถึงวิธีการเกิดการรับรู้ความรู้สึกในรูปแบบต่าง ๆ อันเกิดขึ้น เช่น เมื่อตาเห็นรูปหรือสัมผัสรูปก็เกิดการรับรู้ว่าเป็นรูป เป็นต้น บุคคลอาจจะชอบหรือไม่อยู่ที่ใจที่เป็นกุศลและอกุศล และการทำความเข้าใจของแต่ละคนเป็นหลัก หากใจประกอบด้วยตัณหา ก็จะเกิดความชอบและต้องการในรูป เสียง กลิ่น รส การถูกต้องทางกาย และลึกลงไปถึงความชอบธรรมารมณ์ในจิตใจ แต่หากเป็นพระอรหันต์หรือบุคคลผู้ที่มีความเข้าใจในธรรมอย่างถ่องแท้ ย่อมจะทำให้ทราบว่า ความสัมผัสเกิดขึ้นเพราะมีอายตนะภายในอายตนะภายนอกกระทบกันเป็นเหตุ และเกิดความรู้สึก (เวทนา) เป็นผล เมื่อใช้สติพิจารณาต่อไป ย่อมจะทำให้ทราบขึ้นไปตามความเป็นจริงไม่ยึดถือ คือเห็นรูปก็รู้ว่าเป็นรูป ไม่ยึดถือในความแตกต่างของลักษณะรูปนั้น เช่น สวยหรือไม่สวย เป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าคัมภรอนทวารในอินทริย์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสාරวมในจักขุนทริย์ ซึ่งเมื่อไม่

^{๑๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๓. ส.นิ. ๑๖/๒/๖.

^{๑๔๙} ที.สี. (ไทย) ๕/๑๔๔/๔๕.

^{๑๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๘/๓๓. ๑๐/๕๓/๕๘.

สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออกิฆมาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษา
 จักขุนทริย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทริย์ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ คมกลืนด้วยจมูก ฯลฯ ถิมรส
 ด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโณภูฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รัฐรรมารมณด้วยใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ
 ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในมณินทริย์ ^{๑๕๐}

ส่วนในการสัมผัสเพื่อการสื่อสารนั้น ในปัจจุบันมุ่งศึกษาการสัมผัสทางกาย เช่น การ
 จับมือ การลูบหัว หรือลูบหลัง การโอบกอด เป็นต้น ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกและอารมณ์
 ต่อคู่สื่อสารเป็นสำคัญ มิได้มุ่งลึกไปถึงการรู้แจ้งในเรื่องการสัมผัสนี้ จนสามารถรู้อย่างถ่องแท้ได้
 ดังในพระพุทธศาสนา ในที่มณิกายนี้ ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้การสัมผัสเพื่อการสื่อสารใน
 ที่ไหน มีเพียงทรงแสดงธรรมเรื่องการสัมผัส หรือผัสสะ ๖ ประการ เพื่อแยกแยะให้ผู้ปฏิบัติ
 ทั้งหลายได้ทราบถึงผลของการสัมผัสคือ ความรู้สึก (เวทนา) ^{๑๕๑} เช่น ความสุขกายสุขใจ (สุข
 เวทนา) ทุกข์กายทุกข์ใจ (ทุกข์เวทนา) หรือเฉย ๆ (อุเบกขาเวทนา) เป็นต้น ตามแต่ภาวะจิตของ
 บุคคลนั้น ๆ เป็นสำคัญ หากเป็นปุถุชนผู้ยังมีกิเลสตัณหา ย่อมจะเกิดความรัก ความเกลียด ชอบ
 หรือไม่ชอบ มีทัศนคติความเห็นเป็นไปต่าง ๆ ซึ่งเป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหา แต่หากเป็นผู้ได้
 ฝึกจิตเข้าสู่กระแสแห่งธรรม ย่อมจะสามารถเข้าใจถึงสภาพความมีความเป็นในขณะนั้น ๆ เช่นตา
 เห็นรูป ก็รู้ว่ารูป ไม่ต้องแยกแยะว่าสวยหรือไม่สวย น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจ เพราะความจริง
 รูปร่างหน้าตาของทุกสรรพสิ่งก็มีองค์ประกอบแต่ละอย่างของมัน เช่น คน สัตว์มีชีวิตก็ประกอบขึ้น
 จากธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ เป็นต้น และมีลักษณะเสมอเหมือนกัน คือ ไม่มั่นคงเที่ยงแท้ตลอดไป (อนิจจัง)
 มีความแปรเปลี่ยนตลอดเวลา (ทุกขัง) และมีความเสื่อมสลายกลับสู่สภาวะเดิมตามเหตุปัจจัย
 (อนัตตา) เป็นที่สุด

ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะมีได้ทรงใช้การสัมผัสเพื่อประโยชน์แก่การสื่อสารดังในปัจจุบัน
 แต่พระองค์ก็ได้ชี้ให้เห็นประโยชน์และโทษของการใช้การสัมผัส หากเป็นการสัมผัสอันเจือด้วย
 กิเลสตัณหาที่ย่อมนำมาบุคคลให้เวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบสิ้น แต่หากเป็นการสัมผัสที่ไม่เจือด้วยกิเลส
 ตัณหา ย่อมจะนำความสุขสงบมาแก่ผู้กระทำเช่นเดียวกัน จึงถือว่าเป็นประโยชน์อย่างมากอันจะ
 นำไปประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์แก่การใช้การสัมผัสเพื่อการสื่อสารในปัจจุบันให้ถูกต้องเหมาะสม
 อันจะเป็นประโยชน์แก่การสื่อสารยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะว่า การสัมผัส เป็นการแสดงออกถึงอารมณ์
 ความรู้สึกที่มีต่อกัน เป็นการให้กำลังใจ แสดงความอบอุ่น เป็นห่วงเป็นใย หรืออารมณ์อะไรหลาย
 ๆ อย่าง ตามแต่ผู้สื่อสารต้องการ ในส่วนของพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอน ซึ่ง

^{๑๕๐} ที.สี. (ไทย) ๘/๒๑๓/๗๒-๗๓.

^{๑๕๑} ที.สี. (ไทย) ๘/๑๑๘-๑๔๑/๔๑-๔๔.

มีสถานภาพต่างจากคลุหัตถ์ การสัมผัสบางอย่างอาจให้โทษ เช่น การสัมผัสสตรี เป็นต้น ผู้ใช้ต้องพิจารณาใคร่ครวญเป็นอย่างดี เพื่อป้องกันคำติฉินหรือการเข้าใจผิดจากผู้พบเห็น อย่างไรก็ตาม การสัมผัส ถ้ากระทำด้วยความรักความหวังดี ปลอบหรือให้กำลังใจ ย่อมเป็นสิ่งที่พระสงฆ์สามารถกระทำได้ โดยให้อยู่ในกรอบแห่งพระธรรมวินัย แต่หากเป็นการสัมผัสที่ประกอบด้วยกิเลสตัณหา ดังคลุหัตถ์กระทำย่อมเป็นสิ่งไม่สมควรอย่างยิ่งสำหรับพระสงฆ์ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอน ควรตระหนักในข้อนี้เป็นอย่างดี

๖. **อวัจนภาษาที่ปรากฏทางปริภาษา (Paralanguage)** อวัจนภาษาที่ปรากฏทางปริภาษา คือ ภาษาที่ปรากฏมาพร้อมกับคำพูด เป็นลักษณะของน้ำเสียง ผู้ฟังสามารถสังเกตได้จากคำพูดที่บุคคลพูดออกมา เช่น มีความไพเราะ ก้องกังวาน ดัง ค่อย นุ่มนวล หรือแหบเครือ การอุทาน กระแอมไอ เป็นต้น การพูดเพื่อการสื่อสารนั้น เสียงถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ดังที่ วิจารณ์ อภิรัตนกุล กล่าวเอาไว้ว่า

การใช้เสียงในการพูด มีความสำคัญอย่างมากต่อการสื่อความหมายและความรู้สึกไปสู่ผู้ฟัง เพราะผู้พูดที่สามารถใช้เสียงได้อย่างเหมาะสมย่อมทำให้ผู้ฟังสนใจและตั้งใจฟังในเรื่องที่พูดด้วยดี นอกจากนี้เสียงจะทำหน้าที่ในการสื่อความหมายและความรู้สึกให้ผู้ฟังเข้าใจแล้ว เสียงยังแสดงให้เห็นถึงสภาพอ่อนโยนหรือความแข็งแกร่งกระด้างของบุคคลได้เป็นอย่างดี^{๑๕๓}

Benjamin Disraeli รัฐบุรุษผู้อาวุโสของอังกฤษ ก็ได้กล่าวเอาไว้เช่นเดียวกันว่า “ไม่มีสิ่งใดจะเป็นเครื่องบ่งชี้บุคลิกลักษณะของคนได้แน่นอนเท่าเสียงพูดของเขา”^{๑๕๔}

เสียงพูดนอกจากจะนอกจากจะทำหน้าที่สื่อความหมายและบอกความรู้สึกแล้ว ยังแสดงออกถึงสถานภาพของบุคคล เช่น เป็นคนประเภทไหน ภาคไหนของประเทศ หรือเป็นชาวต่างชาติ เป็นต้น เพราะสำเนียงการพูดถือเป็นวัฒนธรรมประจำสังคมที่ได้รับการสืบทอดกันต่อมาในสังคมนั้น ๆ เช่น คนไทยภาคใต้พูดออกสำเนียงทองแดง คนไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือพูดภาษาลาวหรือเขมร เป็นต้น แต่นั่นก็ถือเป็นความแตกต่างของแต่ละสังคมนั้น เพราะเสียงพูดนั้นสามารถพัฒนาให้ถูกต้องตามหลักภาษาและให้เกิดความน่าสนใจได้ บทบาทของเสียงถึงแม้จะคิดตัวมาเป็นธรรมชาติของตัวบุคคล แต่ปัจจุบันได้ถูกศึกษาและพัฒนาทั้งในด้านภาษาศาสตร์ และ

^{๑๕๓} รศ. วิจารณ์ อภิรัตนกุล, *วาทนิเทศและวาทศิลป์*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๗.

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

วาทศาสตร์การสื่อสาร ซึ่งในทางการสื่อสารด้วยภาษานั้น การพูดที่เรียกว่า วาทศิลป์ เมื่อพัฒนาการใช้เสียงให้ถูกต้องตามหลักภาษา การใช้เสียงเปล่งคำออกมาย่อมจะมีความไพเราะ น่าฟัง และเกิดความน่าเชื่อถือสำหรับผู้ฟัง เสียงพูดที่ดีนั้น วิรัช อภิรตันกุล ได้กล่าวไว้ว่า

เสียง ที่สื่อความหมายไปยังผู้ฟังด้วยความราบรื่นและมีประสิทธิผล ซึ่งจะเอื้ออำนวยให้การสื่อสารระหว่างผู้พูดและผู้ฟังดำเนินไปด้วยดี เสียงพูดที่ดีจึงไม่ใช่เสียงพูดที่ดึงดูดเอาความสนใจของผู้ฟังมาสู่ “เสียงพูด” แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น จริงอยู่เสียงพูดที่กังวานไพเราะ อาจมีส่วนได้เปรียบตรงที่นำฟังและช่วยในการดึงดูดความสนใจ แต่เราต้องไม่ลืมว่าจุดประสงค์ของการสื่อสารด้วยคำพูดของบุคคลอยู่ที่การสื่อสารความคิดเห็นและเนื้อหาของสาร (Message) ไปสู่ผู้ฟัง มิใช่จะฟังแต่เสียงที่ไพเราะกังวานหวานเพียงอย่างเดียว^{๑๕๕}

และท่านได้จำแนกลักษณะของเสียงพูดที่ดีไว้ ๗ ประการ คือ

- (๑) ต้องเป็นเสียงที่มีชีวิตชีวา แจ่มใส
- (๒) ต้องมีความพอเหมาะไม่เร็ว ไม่ช้าเกินไป
- (๓) ต้องไม่ดังหรือแผ่วจนเกินไป
- (๔) ต้องมีการเน้นในที่ที่ควรเน้น
- (๕) ต้องพูดอย่างชัดถ้อยชัดคำ
- (๖) ต้องมีลักษณะเชื่อมั่นในตนเอง
- (๗) ต้องมีลักษณะคล้ายการสนทนา^{๑๕๖}

ลักษณะเหล่านี้เป็นลักษณะของเสียงพูดที่ดี มีความไพเราะสามารถสร้างความประทับใจแก่ผู้ฟังในปัจจุบัน ส่วนในสมัยพุทธกาล บุคคลใดเป็นผู้ที่มีเสียงไพเราะ ท่านเปรียบบุคคลนั้นไว้ว่าเป็นผู้มีเสียงดุเสียงพรหม (พुरुหมฺสโร) และลักษณะของเสียงดุเสียงพรหมนี้เป็นลักษณะหนึ่งใน ๓๒ ประการของมหาบุรุษลักษณะ ดังนั้น ลักษณะของบุคคลผู้มีเสียงดุเสียงพรหม จึงถือเป็นปัจจัยหนึ่งของการได้รับความเคารพ นับถือ เชื่อถือจากผู้คนในสมัยนั้น ดังที่บุคคลที่มีชื่อเสียงทั้งหลาย ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น คุณสมบัติหนึ่งที่ปรากฏคือ มีเสียงไพเราะดุเสียงพรหม ดังเช่น พราหมณ์โสณทัณฑะ พราหมณ์กุฎทันทะ และพราหมณ์โปกขรชาติ เป็นต้นซึ่งบุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นครูบาอาจารย์ที่เคารพนับถือของพราหมณ์ทั้งหลายในสมัยนั้น พระพุทธเจ้าก็

^{๑๕๕} รศ. วิรัช อภิรตันกุล, วาทนิเทศและวาทศิลป์, หน้า ๑๑๐.

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

ถือเป็นบุคคลหนึ่งที่ประกอบด้วยคุณสมบัติข้อนี้ คือ “มีพระสุรเสียงดุเสียงพรหม (พुरुหมสโร) ตรีศดุเสียงนการเวก”^{๑๕๗} ซึ่งเสียงไพเราะดุเสียงของพรหมนั้นมีลักษณะ ๘ ประการ คือ

(๑) แจ่มใส	(๒) ชัดเจน
(๓) นุ่มนวล	(๔) ชวนฟัง
(๕) กลมกล่อม	(๖) ไม่พร่า
(๗) ลึกซึ้ง	(๘) กังวาน ^{๑๕๘}

ลักษณะ ๘ ประการนี้ ถือเป็นความสมบูรณ์ของเสียงที่หาที่ดำเนินไม่ได้ หากบุคคลซึ่งเป็นปุถุชนคนธรรมดาเมื่อองค์ประกอบของเสียงอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๘ ประการ ย่อมจะเป็นปัจจัยที่สร้างความสนใจแก่ผู้ฟังเป็นอย่างมาก เพราะลักษณะของบุคคลผู้ชอบใจในเสียง (โฆสปปมาณิกา) เป็นกลุ่มบุคคลจำพวกหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสจำแนกไว้ในลักษณะของผู้ฟังที่พระองค์ทรงสั่งสอน

อวัจนภาษาทางปริภาษของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการยากที่จะสังเกตได้จากการฟัง แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาก็ได้รวบรวมลักษณะการใช้อวัจนภาษาทางปริภาษของพระพุทธเจ้าจากการแสดงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ ซึ่งสังเกตจากคำและประโยคอันแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในทิมนิกาย สุตตันตปิฎก จำแนกเป็น ๕ ประเภทได้ดังนี้

- ๑) คำเป็นคาถา
- ๒) คำอุทาน
- ๓) การตรัสชมหรือให้กำลังใจ
- ๔) การตรัสถามซ้ำ หรือย้ำคำพูดเดิม
- ๕) การใช้คำซ้ำหรือมีความหมายคล้ายคลึงกัน

คำเป็นคาถา หมายถึง ระเบียบคำที่เป็นร้อยกรองล้วน มีลักษณะเป็นบทกลอนหรือบทกวีคำฉันท์ภาษาบาลี ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสื่อสารปรากฏในลักษณะคาถาที่พระองค์ตรัสไว้ในพระสุตตรนั้น ๆ แทรกขึ้นในระหว่างกลางหรือเป็นบทสรุปพระธรรมเทศนาในเรื่องหนึ่ง ๆ เพื่อเน้นเนื้อหาที่สำคัญซึ่งทรงแสดงให้มีน้ำหนักมากขึ้น และเพื่อสรุปให้ผู้ฟังได้เข้าใจง่าย ดังที่ปรากฏคือ

^{๑๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๒.

^{๑๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๑/๒๓๕.

อัมพัฏฐสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงสนทนาธรรมเรื่องวรรณะกับอัมพัฏฐมาณพ ลูกศิษย์ของพราหมณ์ไปกขรชาติ ในตอนท้ายของการสรุปเรื่องวรรณะ พระพุทธเจ้าได้นำคำเป็นคาถาของสังฆมการพหุมาตรัสอ้าง เพื่อเน้นความสำคัญ ว่า

ในหมู่ชนผู้ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐสุด
ส่วนท่านผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด
ในหมู่เทวดาและมนุษย์^{๑๕๕}

และพระองค์ยังได้ตรัสรับรองว่า สังฆมการพหุมากล่าวถูกต้อง มีประโยชน์ ถ้าพระองค์จะตรัสก็จะตรัสอย่างเดียวกัน

อนึ่ง ความเชื่อของพราหมณ์ถือว่าทุกวรรณะเกิดจากอวัยวะของพระพรหม นับถือพระพรหมเป็นพระเจ้าสูงสุด การนำคำพูดของพระพรหมมากล่าวอ้าง ถือเป็นข้อยุติที่อัมพัฏฐมาณพมิอาจคัดค้านได้ ถือเป็นอุบายอย่างหนึ่งที่สามารถสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่คำสอนของพระองค์ แม้ในปัจจุบัน การนำเอาข้อมูลหรือคำพูดของบุคคลสำคัญมากล่าวอ้างเพื่อสนับสนุนเนื้อหาที่ตนนำเสนอ ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถทำให้เนื้อหาของข้อมูลและผู้ส่งสารนำเสนอมีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากขึ้น และเป็นที่ยอมรับของผู้รับสารอยู่ตลอดมา

มหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์โดยย่อรวมของพระองค์เองด้วยแก่ภิกษุสงฆ์ โดยตรัสเล่าย้อนอดีตถึงประวัติของพระพุทธเจ้าทั้ง ๖ พระองค์ และประวัติของพระองค์เองอย่างคร่าว ๆ เฉพาะเนื้อหาสำคัญ และทรงตรัสขยายประวัติของพระวิปัสสิพุทธเจ้าโดยพิสดาร ในสูตรนั้นได้กล่าวถึงเนื้อความตอนหนึ่งคือ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมในเบื้องต้น พระองค์ทรงพิจารณาเห็นธรรมว่าเป็นของที่ประณีต ลึกซึ้ง รู้ได้ยาก พระองค์จึงทรงมีพระทัยน้อมไปเพื่อจะอยู่เฉย มิได้น้อมไปเพื่อจะแสดงธรรมแก่มหาชน เนื่องจากทรงเห็นผู้คนมากไปด้วยอาสวะกิเลส ในพระสูตรกล่าวเอาไว้ว่า เมื่อทำสมาธิพหุได้มาทูลอาราธนา ๓ ครั้ง พระพุทธองค์ทรงอาศัยความกรุณาในหมู่สัตว์จึงทรงรับอาราธนาและได้ตรัสตอบพหุเป็นคาถาว่า

สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด
เราได้เปิดประตูแห่งอมตะแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว
ท่านพหุ เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก จึงมิได้แสดงธรรม
ที่ประณีตและคล่องแคล่วในหมู่มนุษย์^{๑๖๐}

^{๑๕๕} ที.ที. (ไทย) ๘/๒๓๗/๕๕.

มหาปริณิพพานสูตร ในคราวที่มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะสร้างเมืองปาฏลีบุตร เมื่อสร้างเสร็จโดยความช่วยเหลือของเทวดา ซึ่งในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า เทวดาเหล่านี้เข้าสิงในร่างของคนที่เชี่ยวชาญวิชาคุณพิณที่ แล้วให้ผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นบอกว่า ควรจะสร้างบ้านเมืองที่นั่นที่นี่ ด้วยประสงค์จะให้พระราชามีศักดิ์ใหญ่ มีศักดิ์ปานกลาง มีศักดิ์น้อยใกล้ชิดกับตน และทำสักการะสมควรแก่ตน ^{๑๖๐} พระพุทธเจ้าทรงเห็นเหตุนี้ด้วยทิพย์จักขุ เมื่อกระทำอนุโมทนาได้ตรัสเป็นคาถา แก่มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและมหาอำมาตย์ชื่อวัสสการะ มีเนื้อความว่า

บัณฑิตอยู่ในที่ใด เลี้ยงดูท่านผู้มีศีล ผู้สำรวม ประพฤติพรหมจรรย์
 ในที่ที่ตนอยู่นั้น พึงอุทิศทักษิณา แก่เหล่าเทวดาผู้สถิตอยู่ในที่นั้น
 เทวดาเหล่านั้นอันเขาบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบ อันเขานับถือแล้ว
 ย่อมนับถือเขาตอบ จากนั้นย่อมอนุเคราะห์บัณฑิตนั้นเป็นการตอบแทน
 คุณมารดาอนุเคราะห์บุตรผู้เกิดแต่อก ดังนั้น ผู้ที่เทวดาอนุเคราะห์แล้ว
 ย่อมพบเห็นแต่สิ่งที่เจริญทุกเมื่อ ^{๑๖๑}

พระคานานี้ นอกจากจะเป็นพระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสอนุโมทนาบุญแก่สุนิระมหาอำมาตย์และวัสสการะมหาอำมาตย์โดยปกติแล้ว โดยอาศัยเหตุที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นเหล่าเทวดาที่มาช่วยชี้สถานที่สร้างเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสม แก่มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ และบริวารพระองค์จึงได้ทรงทำอนุโมทนาคาถาที่เกี่ยวข้องด้วยเทวดาและอุทิศทักษิณาบุญแก่เหล่าเทวดาที่มาช่วยเหลือ อนุโมทนาคาถา พระองค์ตรัส ณ ที่นี้เพื่อยืนยันความให้มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ ทราบถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องในการสร้างเมืองได้สำเร็จคือเทวดา ซึ่งบุคคลธรรมดาไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า เพื่อที่จะให้มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ ได้ทราบและอุทิศทักษิณาแก่เทวดาเหล่านั้น ซึ่งคณะสงฆ์ใช้เป็นบทเจริญพระพุทธรูปในงานขึ้นบ้านใหม่ งานฉลองอาคารใหม่ มาจนทุกวันนี้

สักกปัญหสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสคำเป็นคาถา เพื่อเปิดโอกาสให้ท้าวสักกะได้ทูลถามปัญหา มีความว่า

वासवे षण्डोत्तरं प्रारणासिंघे वा विप्रस्य
 किं प्रोचामि पण्डितं त्वं त्वं त्वं त्वं त्वं त्वं त्वं

^{๑๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๑/๔๑.

^{๑๖๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑ เล่มที่ ๑๓, หน้า ๓๖๕-๓๗๐.

^{๑๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๓/๕๗.

จะแก้ปัญหานี้ให้ถึงที่สุดแต่พระองค์^{๑๖๓}

เนื้อความในตอนก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสคาถาเพื่อเปิดโอกาสให้ท้าวสักกะทูลถามปัญหานี้ เป็นรูปแบบคาถาที่โคปกะเทพบุตรกราบทูล ซึ่งท้าวสักกะนำมาทูลถวายพระพุทธเจ้า หลังจากนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสเป็นคาถาเช่นกัน เพื่อเปิดโอกาสให้ท้าวสักกะทูลถามปัญหา เป็นลักษณะการตรัสแบบเล่นบทกลอน เหมือนผู้หนึ่งถามเป็นบทกลอนมา และอีกผู้หนึ่งก็พูดเป็นบทกลอนตอบไป ฉะนั้น บทคาถานี้ เป็นลักษณะเน้นคำพูดให้หนักแน่นมากขึ้น ในพระสูตรนี้ เมื่อท้าวสักกะได้ทูลถามปัญหา และได้ฟังพระพุทธเจ้าทรงเฉลยแล้ว ได้ธรรมจักษุดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน

คำอุทาน หมายถึง ระเบียบคำที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งออกมาโดยมิได้ทรงนึกไว้ก่อน อาจเป็นคำประเภทเวยาकरणะก็มี เป็นคำประเภทคาถาก็มี^{๑๖๔} ในที่ฉนิกายนี้ การสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะ ได้ทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้ง มีเนื้อความปรากฏในสูตรต่าง ๆ ดังนี้

มหาปริณิพพานสูตร ปรากฏเนื้อความตอนหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากบ้านของมหาอำมาตย์สุณีระและมหาอำมาตย์วิสสการะ หลังจากเสวยภัตตาหารเสร็จ ทอดพระเนตรเห็นคนกำลังจะข้ามฟากแม่น้ำคงคา บางพวกเที่ยวหาแพ บางพวกผูกท่อน จึงทรงเปล่งอุทานออกมาเป็นคาถาว่า

คนพวกหนึ่งกำลังสร้างสะพาน ข้ามสระใหญ่
โดยมิได้แปลเป็อนด้วยโคลนตม ขณะที่คนอีกพวกหนึ่ง
กำลังผูกท่อนอยู่ ชนผู้ฉลาดได้ข้ามพ้นไปแล้ว”^{๑๖๕}

พระอุทานบทนี้ พระพุทธองค์ทรงเปล่งเมื่อทรงเห็นผู้คนกำลังสาละวนที่จะข้ามแม่น้ำ พระองค์ทรงเปรียบเทียบสระหมายถึงตัณหา และท่อนหมายถึงอริยมรรค คนจะข้ามแม่น้ำก็จะต้องใช้ท่อนใช้แพจึงจะข้ามได้ เช่นเดียวกันกับการจะกำจัดกิเลสในใจ การจะข้ามสระคือกิเลสได้จะต้องใช้ท่อนคืออริยมรรค ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้นนั่นเองเพื่อเป็นพาหนะในการข้ามไป ในพระอุทานบทนี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า “ผู้ที่ข้ามสระคือตัณหาที่ทั้งลึกทั้งกว้าง สร้างสะพานกล่าวคืออริยมรรค ละเปือกตมคือที่ลุ่มเต็มด้วยน้ำ ไม่อาจแตะต้องได้ ข้ามไป ส่วนคนผู้นี้แม้

^{๑๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๖/๒๘๔.

^{๑๖๔} ที.สี. (ไทย) ๘/[๘] บทนา.

^{๑๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๔/๘๘.

ต้องการจะข้ามแม่น้ำแม่น้ำคินหน้อยนี้ ก็ต้องผูกแพ ส่วนผู้มีปัญญาคือพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าไม่ต้องใช้แพก็ข้ามได้”^{๑๖๖}

ในมหาปริณิพพานสูตรตอนหนึ่ง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงปลงพระชนมายุสังขารคือยอมตาย เมื่อพระองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรงน่าสะพรึงกลัว ขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพย์ก็ดังกึกก้อง ครั้นพระพุทธองค์ทรงทราบความนั้น จึงทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า

พระมุนีละกรรมทั้งที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุก่อกำเนิด
เป็นเครื่องปรุงแต่งภพได้แล้ว ยินดีในภายใน มีใจมั่นคง ทำลายกิเลส
ที่เกิดในตนได้ เหมือนนักรบทำลายเกราะได้ ฉะนั้น”^{๑๖๗}

พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานบทนี้ เนื่องจากประสงค์จะบอกให้ทราบถึงความมองอาวไม่กลัวต่อความตายซึ่งเป็นเหมือนเงาติดตามตัว ทรงปลงอายุสังขารมิใช่เพราะกลัวมารคือความตายนั้น เปรียบพระองค์เองเหมือนนักรบไม่กลัวศัตรู ถึงกล้าทำลายเกราะป้องกันตัว ฉะนั้น พระอรธกถาจารย์ให้เหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานบทนี้ไว้ว่า

เพราะได้ยินว่า ใคร ๆ จะพึงพูดว่า พระผู้มีพระภาคถูกมารติดตามไปข้างหลัง ๆ อ้อนวอนรบกวณอยู่ว่า โปรดปริณิพพานเถิด พระเจ้าข้า ๆ ทรงปลงอายุสังขารเพราะกลัว จึงทรงเปล่งอุทานที่เปล่งด้วยกำลังปีติ เพื่อแสดงความขื่อนี้ว่า ชื่อว่าคำอุทานยอมไม่มีแก่ผู้กลัวว่า ขอมารอย่ามีโอกาสเลย^{๑๖๘}

ในช่วงเวลาที่ใกล้ปริณิพพาน หลังจากที่ได้เสวยภัตตาหารที่นายจุนทะถวายแล้ว พระองค์ได้ตรัสสั่งพระอานนท์เพื่อช่วยบรรเทาความร้อนใจของนายจุนทะและความเข้าใจผิดของมหาชนซึ่งอาจเข้าใจว่า พระองค์ปริณิพพานเพราะเสวยอาหารของนายจุนทะ เพราะการปริณิพพานของพระองค์มิได้เกิดจากการเสวยภัตตาหารของนายจุนทะกัมมารบุตร พระองค์ได้ตรัสว่าบิณฑบาต ๒ คราวมีผลเสมอกัน มีผลมาก มีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ คือ บิณฑบาตที่เสวยแล้วตรัสรู้และที่เสวยแล้วปริณิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ หลังจากนั้นทรงเปล่งอุทานเพื่อยืนยันพระ

^{๑๖๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑ (เล่ม ๑๓), หน้า ๓๗๒.

^{๑๖๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๖๖.

^{๑๖๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑ (เล่ม ๑๓), หน้า ๓๕๒.

คำรัสที่ตรัสไว้ว่า “ผู้ให้ยอมเพิ่มพูนบุญ ผู้สำรวจยอมไม่ก่อเวร ส่วนผู้ฉลาดยอมละกรรมชั่วได้ ผู้ นั้นดับไปแล้ว เพราะสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ”^{๑๖๕}

พระอุทานบทนี้ พระพุทธองค์ทรงเปล่งเพื่อเน้นคำพูดที่ได้ตรัสไว้ตอนต้น คือ การ ถวายบิณฑบาตมีผลมาก โดยเฉพาะบิณฑบาตสองคราวที่ถวายแก่พระองค์คือตอนตรัสรู้และตอน จะปรินิพพานมีผลเสมอกัน และสาเหตุที่พระองค์ปรินิพพานนั้น มิได้เป็นเพราะอาหารที่นายจุนทะ ถวาย แต่เป็นเพราะพระองค์ได้ปลงอายุสังขารจะปรินิพพานด้วยพระองค์เอง

ลักษณะคำอุทานที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งออกมาทั้งหลายนั้น พระองค์มิได้มีประสงค์ จะสอนเจาะจงผู้ฟังคนใด มิใช่คำอุทานที่ทรงเปล่งเพราะไม่มีสติหรือตกใจเหมือนปุถุชนทั่วไป มิใช่ เป็นวลีสั้น ๆ แต่อุทานที่ทรงเปล่งออกมา เพราะทรงเกิดธรรมสังเวช หรือเกิดปิตีโสมนัสใน เหตุการณ์ หรือบุคคลนั้น ๆ พระอุทานนั้นมีลักษณะเป็นรูปคาถา มีเนื้อหาประกอบด้วยธรรมะที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังถึงแม้พระองค์มิได้เจาะจงเฉพาะผู้ใด และคาถาอุทานนั้นมีลักษณะเน้นคำพูด และเสริมคำพูด เนื้อหามีลักษณะทั้งที่เป็นปริศนาธรรมที่ต้องตีความ ทั้งที่ฟังแล้วสามารถเข้าใจ ความหมายได้ทันที

คำกล่าวแสดงความชื่นชม ลักษณะทางปริภาษานี้ของพระพุทธองค์ในรูปแบบนี้ เป็น การใช้คำกล่าวแสดงความชื่นชมในความมีสติปัญญาสามารถของบุคคลนั้น ๆ หรือเห็นด้วยในเรื่อง ที่บุคคลนั้นกล่าว มีปรากฏอยู่ใน ๒ สูตร คือ

โสมทัณฑสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พราหมณ์โสมทัณฑะ ขณะประทับอยู่ ณ ริมสระคัคครา เขตกรุงจำปา โดยได้ตรัสถามถึงเรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์ เมื่อพราหมณ์ โสมทัณฑะได้กราบทูลว่า มี ๕ ประการ มีชาติตระกูลดีเป็นต้น เมื่อพระพุทธเจ้าถามว่าจะลด คุณสมบัติข้อใดลงได้หรือไม่ เมื่อพราหมณ์กราบทูลลดลงจนเหลือเพียงศีลและปัญญา พระพุทธเจ้า ตรัสถามว่าจะลดลงอีกได้หรือไม่ พราหมณ์กราบทูลว่าไม่ได้ เพราะศีลและปัญญาต้องมาคู่กัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อย่างนั้นแล พราหมณ์ อย่างนั้นแล พราหมณ์_ ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระ ให้ บริสุทธิ ศีลจะต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ”^{๑๖๖}

สังคีตีสสูตร พระสารีบุตรเถระแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ ชื่ออุภตตะของพวกเจ้ามัลละ เขตกรุงปาวา แคว้นมัลละ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ด้วย โดย บรรณาการเสียชีวิตของนิครนถ์ นาฏบุตร ซึ่งเมื่อท่านเสียชีวิตลงเหล่าสาวกแตกกันเป็นฝักฝ่าย เมื่อ

^{๑๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๔๗.

^{๑๖๖} ที.สี. (ไทย) ๘/๓๑๗/๑๒๒.

แสดงจบลง พระพุทธเจ้าประทานสาธุการว่า “ดีละ ดีละ ดีแท้ สารีบุตร ที่เชอกล่าวสังคีติปริยาย (แนวทางแห่งการสังคายนา) แก่ภิกษุทั้งหลาย” ^{๑๓๐}

การตรัสถามซ้ำ เป็นลักษณะการตรัสประโยคเดิมซ้ำ ๓ ครั้ง เพื่อเน้นย้ำความสำคัญ หรือความหนักแน่น ดังที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ คือ

อัมพัญญสูตร ^{๑๓๑} พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามอัมพัญญมาณพถึงเรื่องอัมพัญญวงศ์ เพื่อข่มมานะทิฐิของอัมพัญญมาณพ ด้วยประโยคเดียวกัน ๓ ครั้ง ว่า “อัมพัญญะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เธอเคยได้ฟังพวกพราหมณ์ผู้แก่ผู้เฒ่าผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์เล่ากันมาอย่างไร พวกกัณหาณะเกิดจากใครก่อน ใครคือบรรพบุรุษของพวกกัณหาณะ” เพื่อให้อัมพัญญมาณพกราบทุกตามเป็นจริง และได้ตรัสย้ำว่า “อัมพัญญะ เธอจงตอบเดี๋ยวนี้ เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่เธอจะนิ่งเฉย เพราะผู้ที่ถูกตถาคตถามปัญหาอันชอบธรรมถึง ๓ ครั้ง แต่ไม่ยอมตอบ ศีรษะของเขาจะแตกเป็น ๗ เลี่ยง ณ ที่นี้แหละ” ^{๑๓๒}

มหาปริณิพพานสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าใกล้จะปรินิพพาน พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามด้วยประโยคเดียวกัน ๓ ครั้ง ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุแม้เพียงรูปเดียวพึงมีความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในปฏิบัติ เธอทั้งหลายจงถามเถิด จะได้ไม่เสียใจในภายหลังว่า พระศาสดายังอยู่ต่อหน้าเรา เราไม่กล้าทูลถามในปัญหาที่เฉพาะพระพักตร์” ^{๑๓๓}

การใช้คำซ้ำหรือมีความหมายคล้ายคลึงกัน ปรากฏในลักษณะนี้ เป็นการตรัสโดยใช้คำซึ่งมีเนื้อหาเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน เพื่อขยายคำพูดให้ชัดเจนมากขึ้น ดังที่ปรากฏ คือ

มหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องปฏิจกสมุปปาทแก่พระอานนท์ โดยในความตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งชรามรณะ ก็คือชาตินั้นเอง” ^{๑๓๔}

พระดำรัสข้างต้น ทั้งคำว่า เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัย โดยความหมายเพื่อความเข้าใจ เป็นคำที่มีเนื้อความเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน แต่พระพุทธองค์ทรงใช้ถึง ๔ คำในประโยค

^{๑๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๓๖.

^{๑๓๑} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๖๓-๒๖๑/๕๒-๕๕.

^{๑๓๒} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๓๐/๕๔.

^{๑๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๕.

^{๑๓๔} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๘-๑๑๖/๕๕-๖๖.

เดียว จุดประสงค์เพื่อเน้นให้ผู้ฟังได้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชรามณะ เป็นเหตุเกิดแห่งชาติแน่นอน ไม่มีอย่างอื่น

นอกจากอวัจนภาษาทางปริภาษาที่มีปรากฏดังกล่าวมา อวัจนภาษาทางปริภาษานี้ ซึ่งหมายถึงความไพเราะของพระสุรเสียงของพระพุทธองค์ ยังเห็นได้จากคำสรรเสริญของบุคคลผู้ได้เคยเห็น ได้ฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า ซึ่งบุคคลเหล่านั้นเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้กล่าวสรรเสริญพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ได้ต่าง ๆ ดังเช่น พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจึงเกิดความเลื่อมใสในพระธรรมเทศนา ได้ตรัสกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระผู้มีพระภาค ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระผู้มีพระภาค ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่กำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ หม่อมฉันขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้น ไปจนตลอดชีวิต ^{๑๖๖}

โลหิจจพราหมณ์ผู้มีความเห็นผิด เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าก็กราบทูลเป็นนัยเดียวกันว่า

ข้าแต่ท่านพระโคดม ข้าพระองค์กำลังจะตกเหวคืออนรก แต่ท่านพระโคดมช่วยฉันให้กลับขึ้นมาอยู่บนที่มั่น เปรียบเหมือนคนผู้หนึ่งคว่ำผมของอีกคนหนึ่งซึ่งกำลังจะตกเหวแล้วฉันให้กลับขึ้นมาอยู่บนที่มั่น ข้าแต่ท่านพระโคดม ภายตของท่านพระโคดมชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ^{๑๖๗}

ข้อความในสามัญญผลสูตรนั้น อรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงชื่นชมพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล หมายถึง ประโยชน์ ๒ อย่าง คือ พระดำรัสของพระพุทธเจ้าคือนักเพราะทำโทษให้พินาศ ๑ คือนักเพราะให้บรรลुकุณ ๑ [และ] พระดำรัสของพระพุทธเจ้า คือนัก เพราะเหตุเหล่านี้

๑. ให้เกิดศรัทธา

๒. ให้เกิดปัญญา

^{๑๖๖} ที.สี. (ไทย) ๘/๒๕๐/๘๕.

^{๑๖๗} ที.สี. (ไทย) ๘/๕๑๗/๒๒๕.

๓. พร้อมด้วยอรรถ
๔. พร้อมด้วยพยัญชนะ
๕. มีบทง่าย
๖. มีอรรถลึกซึ้ง
๗. สบายหู
๘. จับใจ
๙. ไม่ยกตน
๑๐. ไม่ข่มท่าน
๑๑. เยือกเย็นด้วยกรุณา
๑๒. ผ่องแผ้วด้วยปัญญา
๑๓. เป็นคลองธรรมนารี نرمย์
๑๔. น่าขบคิด
๑๕. ฟังได้ง่าย
๑๖. ทดลองทำตามได้ประโยชน์^{๑๓๘}

ในโศภิตนทศสูตรและกุกุณฑสูตร เมื่อพราหมณ์โศภิตนทศและพราหมณ์กุกุณฑจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ถูกพราหมณ์ทั้งหลายห้ามไว้ โดยให้เหตุผลว่า พระพุทธเจ้ายังหนุ่มสมควรที่จะมาหาพราหมณ์ แต่พราหมณ์ทั้ง ๒ ก็ได้ปฏิเสธ และได้กล่าวพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้าต่อหน้าพราหมณ์เหล่านั้น ดังมีเนื้อความที่เกี่ยวข้องด้วยปริภาษาวา “พระสมณโคดม มีพระวาจาไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย ฯลฯ ทรงมีปกติตรัสเชื่อเชิญ ตรัสผูกมิตรไมตรี อ่อนหวาน”^{๑๓๙}

ลักษณะเหล่านี้ ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านอธิบายว่า

มีปกติกล่าวเชื่อเชิญ คือ พระองค์ทรงตรัสแก่คนผู้มาสู่สำนักของพระองค์นั้น ๆ ไม่ว่าจะ เป็น เทวดา มนุษย์ บรรพชิตและคฤหัสถ์อย่างนี้ว่า เชิญท่านเข้ามาสิ ท่านมาดีแล้ว เราขอต้อนรับท่าน

เจรจาผูกไมตรี คือ ทรงประกอบพร้อมด้วยพระดำรัสผูกไมตรีที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า บรรดาเราเหล่านั้น คำพูดผูกไมตรี เป็นโจน คำพูดผูกไมตรี คือวาจาหาโทษมิได้ เป็นวาจาดีไพเราะเสนาะหู ได้แก่ พระพุทธเจ้าทรงมีพระดำรัสอ่อนหวาน

^{๑๓๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทิฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑๑), หน้า ๔๗๕-๔๘๐.

^{๑๓๙} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๐๔/๑๑๔-๑๑๕, ๕/๓๓๒/๑๒๘-๑๒๙.

ช่างปราศรัย คือทรงฉลาดในการปฏิสนธการ ความว่าพระองค์ทรงกระทำสัมโมทนียกถาก่อน เพื่อจะระงับความกระวนกระวายเพราะเดินทางไกลของเหล่าบริษัทที่ผู้มาแล้ว ๆ ให้สิ้น โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุ เธอสบายดีแลหรือ อาหารการฉันยังพอเป็นไปได้อะไรหรือ

มีปกติตรัสก่อน คือ พระองค์เมื่อจะตรัสย่อมตรัสก่อน และพระดำรัสก็ประกอบด้วยกาล ^{๑๘๐}

นอกจากนี้ ฟังเห็นได้จากพระนามว่า พระตถาคต ซึ่งพระอรธการจารย์ได้ให้ความหมายไว้ว่า

พระผู้มีพระภาค ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีปกติตรัสวาจาที่แท้จริง คือ ในกาลประมาณ ๔๕ พรรษา พระวาจาใดที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ทั้งในปฐมโพธิกาล ทั้งในมัชฌิมโพธิกาล ทั้งในปัจฉิมโพธิกาล คือ สุตตะ เถยย ฯลฯ เวทีลละ พระวาจานั้นทั้งหมด อันใคร ๆ ดิเสียนไม่ได้ ไม่ขาด ไม่เกินโดยอรรถและพยัญชนะ บริบูรณ์โดยอาการทั้งปวง บรรเทาความเมาคือ รากะ โทสะ โมหะ ในพระวาจานั้นไม่มีความปลั่งพลาดแม้เพียงปลายขนทราย พระวาจาทั้งหมด ย่อมแท้จริงอย่างเดียว ไม่แปรผัน ไม่กลายเป็นอย่างอื่น คุณประทับไว้ด้วยตราอันเดียวกัน คุณดวงไว้ด้วยทะนานอันเดียวกัน และคุณชั่วไว้ด้วยตาซึ่งอันเดียวกัน พระผู้มีพระภาคทรงมีพระวรกายตรงกับพระวาจา ทรงมีพระวาจาตรงกับพระวรกาย ฉะนั้น ทรงมีวาจาอย่างไร ก็ทรงกระทำอย่างนั้น และทรงกระทำอย่างใด ก็ทรงมีพระวาจาอย่างนั้น ^{๑๘๑}

นอกจากคำสรรเสริญของบุคคลผู้ได้ฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าที่ได้กล่าวเอาไว้แล้ว ลักษณะของปริภาษานของพระพุทธเจ้า ฟังเห็นได้จากหลักในการตรัสของพระพุทธเจ้า และพระธรรมคำสอนเกี่ยวกับคำพูดในลักษณะต่าง ดังนี้

พระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนนั้น ต้องจริง แท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ถูกกาลเทศะ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ คือ

- ๑) ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น
- ๒) ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

^{๑๘๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ทิฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ (เล่ม ๑๒), หน้า ๒๕-๓๐.

^{๑๘๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ทิฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑๑), หน้า ๑๘๐-๑๘๒.

- ๓) ตลาคตรู้วาทาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตลาคตไม่กล่าววาทานั้น
- ๔) ตลาคตรู้วาทาไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ที่ชอบใจของคนอื่น ตลาคตไม่กล่าววาทานั้น
- ๕) ตลาคตรู้วาทาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตลาคตไม่กล่าววาทานั้น
- ๖) ตลาคตรู้วาทาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาทานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตลาคตรู้กาลที่จะกล่าววาทานั้น ^{๑๕๒}

วาทานั้น ต้องเป็นคำสุภาษิต ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเอาไว้ในวาทาสูตร ว่า ภิขุทั้งหลาย วาทาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาทาสุภาษิต ไม่เป็นวาทาพุภาษิต เป็นวาทาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ได้ติเตียน วาทาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ

- ๑) พุคตูกกาล
- ๒) พุคคัจฉา
- ๓) พุคคัจฉาอ่อนหวาน
- ๔) พุคคัจฉาเป็นประโยชน์
- ๕) พุคคัจฉาด้วยเมตตาจิต ^{๑๕๓}

แม้การใช้เสียงสวดของพระภิขุ หากเป็นเสียงขับที่เล่นเสียงยาวเกินไปจนเหมือนเพลงขับของคฤหัสถ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสห้ามและแสดงโทษไว้ ดังที่ตรัสไว้ในคิตัสสรสูตร ว่า

ภิขุทั้งหลาย ภิขุผู้กล่าวธรรมด้วยเสียงขับยาว มีโทษ ๕ ประการนี้ คือ

- ๑) แม่ตนเองก็กำหนดในเสียงนั้น
- ๒) แม่ผู้อื่นก็กำหนดในเสียงนั้น
- ๓) แม้พวกคบดีก็ดำนิว่า พวกสมณสากยบุตรเหล่านี้ ย่อมขับเหมือนพวกเรา
- ๔) เมื่อภิขุพอใจการทำเสียง ความเสื่อมแห่งสมาธิย่อมมี
- ๕) หมู่คนรุ่นหลังพากันตามอย่าง ^{๑๕๔}

^{๑๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘.

^{๑๕๓} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๓๓๘.

^{๑๕๔} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๕/๓๕๒.

เมื่อกล่าวโดยสรุป ลักษณะพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้าที่ทรงเปล่งออกมามีความไพเราะอย่างยิ่ง กังวานไพเราะดังเสียงนกลาวซึ่งถือเป็นลักษณะหนึ่งในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการดังที่กล่าวไว้ในลักษณะสูตร พระสุรเสียงของพระองค์ประกอบด้วยคุณสมบัติของเสียงอันยอดเยี่ยม ๘ ประการ คือ (๑) แจ่มใส (๒) ชัดเจน (๓) นุ่มนวล (๔) ชวนฟัง (๕) กลมกล่อม (๖) ไม่พร่า (๗) ลึกซึ้ง (๘) กังวาน^{๑๘๕} ซึ่งผู้ที่ประกอบด้วยลักษณะเสียงเช่นนั้นในสมัยนั้นท่านกล่าวเปรียบว่า เป็นผู้ที่มีเสียงไพเราะเปรียบประดุจเสียงพรม (พรมสุสโร) ผู้ที่ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วต่างกล่าวสรรเสริญโดยนัยเดียวกันว่า “ภายิตของพระผู้มีพระภาค ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก”

และจากที่ปรากฏในสูตรทั้งหลาย ลักษณะปริภาษาของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงใช้เพื่อการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะ จำแนกเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

- ๑) คำเป็นคาถา
- ๒) คำอุทาน
- ๓) คำกล่าวแสดงความชื่นชม
- ๔) การตรัสซ้ำด้วยประโยคเดิม
- ๕) การใช้คำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน

นอกจากลักษณะทางปริภาษาที่ปรากฏ ซึ่งสามารถสังเกตได้จากที่ปรากฏในสูตรทั้งหลาย ลักษณะทางปริภาษาของพระพุทธเจ้ายังเห็นได้หลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการพูด ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องการใช้คำพูดสำหรับภิกษุทั้งหลาย ลักษณะคำพูดต้องเป็นคำสัตย์จริง ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้ฟัง เป็นวาจาสุภาษิต ไม่ก่อเกิดโทษแก่ผู้ฟัง และที่สำคัญคือ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ถูกกาลเทศะ

ปริภาษา เป็นลักษณะของคุณภาพเสียงในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งแต่ละบุคคลจะมีเสียงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน เช่น เสียงทุ้ม เสียงแหลม เสียงดัง เสียงเบา หรือแหบเครือ เป็นต้น ลักษณะทางเสียงบางอย่างถือเป็นอุปสรรคต่อการสื่อสาร เช่น เสียงเอ่อ อ่า หรือ กระแอมไอ เป็นต้น บางคนอาจใช้เสียงในระดับเดียวตลอดทั้งการสื่อสาร ไม่มีการเน้นหรือให้ความสำคัญ การใช้เสียงถือเป็นปัจจัยสำคัญของการสื่อสารที่สามารถโน้มน้าวผู้ฟังให้จดจ่อสนใจในข่าวสาร หากผู้ส่งสารสามารถกำหนดลักษณะการใช้เสียงให้เหมาะสมกับข่าวสารหรือใส่อารมณ์ในข่าวสารได้ เช่น การเน้นเสียง การหยุด การใช้เสียงดังหรือค่อย เป็นต้น การสื่อสารในครั้งนั้น ย่อมจะประสบความสำเร็จตาม

^{๑๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๑/๒๓๕.

วัตถุประสงค์ การที่ผู้ส่งสารจะสามารถกำหนดเสียงให้เหมาะสมกับข่าวสาร จะทำให้ผู้ฟังตั้งใจจดจ่ออยู่กับการสื่อสารได้ ย่อมต้องได้รับการศึกษาฝึกหัดการใช้เสียง และเก็บเกี่ยวประสบการณ์บนเวทีต่อไปเรื่อย ๆ ไม่หยุดนิ่ง นอกจากนี้วาทจักษุภาษาในรูปแบบอื่น เช่น ภาษาท่าทาง การแต่งกาย หรือการใช้วัสดุอุปกรณ์ในการสื่อสาร เป็นต้น ก็ถือเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้การสื่อสารประสบความสำเร็จ ซึ่งผู้ส่งสารจะมองข้ามเสียมิได้ วาทจักษุภาษาทั้งหลายที่แสดงออกต้องมีความเหมาะสมส่งเสริมกันและกัน สิ่งสำคัญคือ เนื้อหาของสารต้องมีความน่าสนใจ มีเหตุผลน่าเชื่อถือ และมีหลักฐานอ้างอิง

๗. **วาทจักษุภาษาที่เกี่ยวข้องวัตถุหรือสิ่งของต่าง ๆ (Artifacts or Object)** วาทจักษุภาษาที่เกี่ยวข้องวัตถุสิ่งของ คือ การใช้วัตถุสิ่งของเพื่อการสื่อสาร เช่น เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ รวมถึงวัตถุสิ่งของที่อยู่ตามธรรมชาติ ในทศนิพนธ์นี้ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้วัตถุเพื่อการสอนโดยตรง ที่ปรากฏโดยมาก เป็นการทรงนำวัตถุมาตรัสแสดงเพื่อเป็นอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้ฟังได้เห็นรูปธรรมชัดเจนในเนื้อหาธรรมะที่เป็นนามธรรม วัตถุที่ทรงนำมาแสดงนั้น เป็นสิ่งรู้จักคุ้นเคยของผู้ฟังธรรมอาจมีอยู่ตามธรรมชาติ หรือเป็นเครื่องมือประกอบอาชีพ ลักษณะการนำวัตถุสิ่งของมาแสดงโดยทรงใช้เป็นอุปมาอุปไมย เพื่ออธิบายคำสอนของพระองค์ มีลักษณะดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต . . . ประกาศวาทะและแสดงทักขณีกถาต่าง ๆ ทั้งหมดถูกทักขณีกถา ๖๒ นี้ซึ่งเป็นดุจตาข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้เปรียบเหมือนชาวประมง หรือลูกมือของชาวประมงผู้ชำนาญ ใช้แหตาถี่ทอดลงหนองน้ำเล็ก ๆ ^{๑๘๖}

ภิกษุทั้งหลาย ฉวมิปาก ๒ ข้าง เต็มไปด้วยธัญพืชชนิดต่าง ๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงา ข้าวสาร คนตาดีเปิดดวงยวามันออกพิจารณาเห็นว่า นี่เป็นข้าวสาร ... แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นกายนี้ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ ว่า ในกายนี้ มีผม ขน ... ไขข้อ มูตร ^{๑๘๗}

^{๑๘๖} ที. ส. (ไทย) ๘/๑๔๖/๔๖.

^{๑๘๗} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖-๓๐๗.

๓.๒ ปัจจัยที่มีผลต่อการมีและการแสดงอวัจนภาษาของพระพุทธรเจ้า

อวัจนภาษาที่มนุษย์แสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ มีปัจจัยหรือเหตุเกิดแตกต่างกันตามแต่ประสบการณ์และความประสงค์ที่จะส่งสารให้ผู้รับได้ทราบในช่วงเวลานั้น ๆ อวัจนภาษาบางอย่างเป็นสัญชาตญาณที่เกิดมาพร้อมกับชีวิต บางอย่างอาจเกิดจากสภาพแวดล้อมหรือจากการศึกษาอบรม บากเกอร์และโคลลินส์ (Barker and Collins) ได้แยกแยะปัจจัยต่าง ๆ อันเป็นที่มาของการสื่อสารด้วยอวัจนภาษา โดยละเอียดจำแนกเป็น ๑๘ ประการ แต่โดยสรุป อวัจนภาษาอาจเกิดขึ้นได้โดยสาเหตุ ๔ ประการใหญ่ ๆ คือ

- ๑) เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ
- ๒) ได้รับการอบรมสั่งสอน
- ๓) เป็นลักษณะของประเพณีและสภาพแวดล้อม
- ๔) เกิดจากการเรียนรู้และฝึกหัด^{๑๘๘}

อวัจนภาษาที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงออกให้ปรากฏเพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่ธรรมนั้น พระองค์ทรงมีวิธีการในการแสดงที่แตกต่างกันไป ตามแต่ลักษณะที่แตกต่างของระบบสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ทักษะ และกำลังสติปัญญาของผู้ฟังธรรมแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่มดังกล่าวมาแล้ว และอวัจนภาษาที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงนั้นย่อมมีเหตุปัจจัยเป็นเครื่องสนับสนุนให้พระองค์ทรงแสดงและทำให้ผู้ฟังเกิดความเชื่อถือ และยอมรับในพระบุคลิกหรืออวัจนภาษาเช่นนั้น และเมื่อผู้ฟังธรรมได้พบเห็นอวัจนภาษาเช่นนั้นที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดง ย่อมจะเกิดความเชื่อถือและคล้อยตามเนื้อหาที่พระองค์ทรงแสดงในที่สุดมีมากมายหลายประการ ซึ่งเมื่อสรุป สามารถแยกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ

๓.๒.๑ ปัจจัยภายนอกของพระพุทธรเจ้า ปัจจัยภายนอกซึ่งส่งผลให้พระพุทธรเจ้าทรงมีและแสดงอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสาร แยกเป็นประเภทหลัก ๆ ได้ดังนี้

๑) สถานภาพทางครอบครัวหรือวงศ์ตระกูล ดังที่มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องพุทธประวัติปรากฏให้ได้ว่า พระพุทธรเจ้าทรงอุบัติในตระกูลกษัตริย์ ศากยวงศ์ โคตมโคตร ปรากฏพระนามว่าเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ซึ่งปกครองกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อพระองค์เสด็จออกผนวชประชาชนนิยมเรียกพระนามอย่างหนึ่งว่า พระสมณโคตม เรียกพระสาวกของพระองค์ว่า

^{๑๘๘} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๓, หน้า ๑๒๘.

พระสมณเชื้อสายเชื้อสายศากยบุตร วรรณะกษัตริย์ในสมัยนั้นถือเป็นวรรณะสูงสุดโดยกำเนิด รongลงมาคือวรรณะพราหมณ์ แพทย์ และศูทร ตามลำดับ วรรณะกษัตริย์ถือเป็นที่เคารพนับถือของ ประชาชนวรรณะรองลงมา ดำรงวงศ์อยู่ในฐานะผู้ปกครองไพร่ฟ้าประชาชน ซึ่งสังคมอินเดียในยุค นั้นมีการแบ่งชนชั้นโดยบัญญัติเรื่องวรรณะขึ้น ๔ วรรณะ วรรณะแปลว่า สี โดยกำหนดสีผิวของ กาย พวกอริยกะผิวสีขาว, พวกเจ้าถิ่นผิวสีดำ, พวกผิวขาวซึ่งเป็นผู้ชนะ เป็นชนชั้นปกครอง จึงคู หมั่นพวกแพ่ผู้มีสีดำ จึงแบ่งเป็นวรรณะ คือ ชั้น ด้วยอาศัยผิวเป็นเครื่องกำหนด ดังนั้น จึงเรียกว่า วรรณะ และสร้างกฎมีเกณฑ์เกี่ยวกับชั้นให้ซับซ้อนโดยลำดับ คือ

๑. วรรณะกษัตริย์ เป็นนักรบ นักปกครอง นักบริหารบ้านเมือง นัยว่าสืบเชื้อสายจากพระ อาทิตย์ ในสมัยพราหมณะ กล่าวว่าเกิดจากแขนพระพรหม ใช้สีแดงเป็นเครื่องหมาย

๒. วรรณะพราหมณ์ เป็นผู้นำทางลัทธิศาสนา ทางวิชาการ เป็นผู้สอน เป็นผู้รับทักษิณา เป็นผู้ประกอบพิธีบูชา เป็นต้น ในสมัยพราหมณะ กล่าวว่า เกิดจากปากของพระพรหม ใช้สีขาว เป็นเครื่องหมาย

๓. วรรณะแพทย์ เป็นพวกพ่อค้า ในสมัยพราหมณะกล่าวว่า เกิดจากพระเพลาของพระพรหม ใช้สีเหลืองเป็นเครื่องหมาย

๔. วรรณะศูทร เป็นพวกกรรมกร ผู้ใช้แรงงาน ในสมัยพราหมณะกล่าวว่า เกิดจากพระบาท ของพระพรหม ใช้สีดำเป็นเครื่องหมาย ^{๑๔๕}

ศากยวงศ์ ซึ่งตามประวัติศาสตร์สืบทอดราชวงศ์มาจากพระเจ้าโศกกากราช ^{๑๕๐} เหตุที่ ได้นามว่า ศากยะ นี้ เพราะพระอุทานของพระเจ้าโศกกากราชที่ทรงเปล่งสรรเสริญความสามารถ ของพระโอรสและพระธิดา ที่ได้สร้างเมืองใหม่ขึ้นครอบครองได้ว่า “พระกุมารทั้งหลายมี ความสามารถแล, มีความสามารถอย่างยิ่งแล ผู้เจริญ” ^{๑๕๑} ศากยวงศ์นี้ ถือเป็นวงศ์ของพระอาทิตย์ เป็นวงศ์กษัตริย์ที่มีชื่อเสียง เป็นเครือญาติวงศ์กับโกถิยวงศ์อันเป็นวงศ์ฝ่ายมารดามีการอวาทวิ วาหมงคลในเครือญาติสืบทอดกันมาจนถึงสมัยเจ้าชายสิทธัตถะ ในปลายพุทธกาล ศากยวงศ์ได้ถูก พระเจ้าวิฑูทกะ ยกทัพกวาดล้างและฆ่าเจ้าศากยะล้มตายไปเป็นจำนวนมาก ^{๑๕๒} สาเหตุมาจากความ

^{๑๔๕} พระญาณวโรดม (ประยูร สุนตงฺกโร), ศาสนาต่าง ๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๕๐} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๖๓/๕๒.

^{๑๕๑} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๖๓/๕๒. “สกุยา วต โภ กุมารา ปรมสกุยา วต โภ กุมาราติ”.

^{๑๕๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓๕/๑๑-๑๒๑. (ธรรมมณฑล ภาค ๓)

เกลียดแค้นอันเนื่องมาจากการถือวรรณะจัดของสากยวงศ์นั่นเอง สากยวงศ์จึงได้เสื่อมอำนาจลงและสลายวงศ์ไปตั้งแต่นั้นมา

ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มีข้อความที่กล่าวสอดคล้องถึงสากยวงศ์ว่าเป็นตระกูลสูงเป็นที่เคารพนับถือของประชาชน มีความว่า “ตระกูลชั้นสูงได้แก่ ตระกูลโคตมะ ตระกูลโมคคัลลานะ ตระกูลกัจจายนะ และตระกูลวาเสฏฐะ ตระกูลเหล่านี้เป็นตระกูลที่คนไม่เหยียดหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น เป็นตระกูลที่คนให้ความนับถือยอมรับ”^{๑๕๓} จึงเห็นได้ว่าสากยวงศ์เป็นวงศ์กษัตริย์ระดับสูง เป็นที่รู้จักและเคารพนับถือของสังคมทั่วไปในยุคนั้น

แม่โสณทัณฑพราหมณ์ซึ่งถือเป็นพราหมณ์อาจารย์ที่เคารพ นับถือของประชาชน ครองนครจำปาที่พระเจ้าพิมพิสารพระราชทาน ก็ได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธรองค์เนื่องถึงชาติกำเนิดและตระกูลของพระองค์ เพื่อคัดค้านคำของพวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวนครจำปาที่พากันมาห้ามไม่ให้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพราะเห็นว่าพราหมณ์โสณทัณฑะนั้น เป็นพราหมณ์ที่มีชื่อเสียง พระราชานับถือ และเป็นทีโปรดปราน เป็นผู้เจริญด้วยวิญญูติและคุณวิญญูติ เป็นอาจารย์ของมาณพชาวเมืองนั้น แต่พราหมณ์โสณทัณฑะได้ชี้แจงแก่พราหมณ์และคฤหบดีพวกนั้นว่า

ท่านทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ขอพวกท่านจงฟังข้าพเจ้าบ้าง เรายี่แหละควรไปเฝ้าพระโคตมพระองค์นั้น พระโคตมไม่ควรเสด็จมาหาเรา ได้ทราบว่ พระสมณโคตม เป็นอุกโตสุชาติทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีพระกรรมที่ทรงถือปฏิสันถารหมจดคิดตลอด ๗ ชั่วโมง ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงพระชาติ พระสมณโคตมทรงสละพระญาติหมู่ใหญ่ออกทรงผนวช ทรงสละเงินและทองเป็นอันมากทั้งที่อยู่ในพื้นดิน ทั้งที่อยู่ในอากาศ ออกผนวช^{๑๕๔}

คำกล่าวนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า สากยวงศ์ของกรุงกบิลพัสดุ์ มีความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ เป็นที่รู้จักนับถือของสังคมในยุคนั้น เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในแคว้นต่าง ๆ เป็นอย่างดี ซึ่งไม่อาจจะมิใคร่ถูกเหยียดหยามได้ในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวมา

อนึ่ง เพราะพระพุทธรองค์อุบัติในตระกูลชั้นสูงและเป็นตระกูลที่มีชื่อเสียง ทำให้พระองค์ได้รับการเลื่อมใสเป็นอย่างดี มีเครื่องบำรุงบำเรอเป็นอย่างดี ดังที่พระองค์ได้ตรัสแก่มาคัณฑิปริพาชกาว่า

^{๑๕๓} วิ.มหา. ๒/๑๕/๒๐๓.

^{๑๕๔} ที.ที. ๕/๓๐๔/๑๑๓-๑๑๔.

เมื่อก่อนเราเป็นคฤหัสถ์ครองเรือน เป็นผู้เฝ้าเรือนด้วยพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตน อยู่ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกายที่น่าปรารถนา น่าพอใจยิ่งนัก ปราสาทของเรามี ๓ หลัง คือ ปราสาทสำหรับอยู่ในฤดูฝน ปราสาทสำหรับอยู่ในฤดูหนาว และปราสาทสำหรับ อยู่ในฤดูร้อน เรานั้น ไม่มีบุรุษเจือปน มีแต่สตรีคอยบำเรอ อยู่ในปราสาทหลังละ ๔ เดือน โดย ไม่ได้ลงจากปราสาทเลย^{๑๕๕}

การได้รับการบำรุงเลี้ยงดูเป็นอย่างดีนี้ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระพุทธองค์มีพระ พลาณามัยสมบุรณ์ พระวรกายแข็งแรง สง่างาม เป็นที่จับจืดจับใจแก่ผู้พบเห็น ซึ่งถือเป็นพระบุคลิก ที่สร้างความเชื่อถือให้เกิดขึ้นประการหนึ่งแก่ผู้ฟังธรรม เพราะบุคลิกภาพเป็นภาพลักษณ์ที่ผู้ฟัง สังเกตเห็น ได้เป็นอันดับแรก

เมื่อกล่าวโดยสรุป ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงอุบัติในราชวงศ์กษัตริย์ ซึ่งเป็นวรรณะ สูงสุดในยุคนั้น ได้รับการฝึกหัดกิริยามารยาท ได้รับการบำรุงเลี้ยงดูเป็นอย่างดีจึงทำให้พระองค์ ทรงมีพระบุคลิกที่น่าเลื่อมใสศรัทธา งามสง่างาม สามารถสร้างความเชื่อถือให้เกิดขึ้นแก่ผู้พบเห็น เป็นที่เคารพนับถือ จากพระราชามหาอำมาตย์ พราหมณ์ คฤหบดี และประชาชนทั่วไป เมื่อได้ฟังคำ สอนยิ่งเกิดความคล้อยตาม เพราะมีความเชื่อมั่นในราชวงศ์กษัตริย์เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อพระองค์ ทรงแสดงธรรมะพร้อมกับอวัจนภาษาที่ปรากฏทางบุคลิกภาพที่ปรากฏต่อสายตาอย่างประจักษ์จริง ก็ยังสามารถสร้างความเชื่อถือให้เกิดขึ้นแก่ผู้ฟังธรรมได้โดยปราศจากความเคลือบแคลงสงสัย และเมื่อ ได้ปฏิบัติตามธรรมะที่พระองค์ทรงแสดงนั้น เมื่อได้รับผลประจักษ์จริงตามที่พระพุทธองค์แสดงยิ่ง ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างมั่นคงยิ่งขึ้น

๒) การศึกษาอบรม ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงอุบัติในตระกูลกษัตริย์ เป็นพระราช โอรสเพียงพระองค์เดียว ได้รับคำทำนายจากพราหมณาจารย์ ๘ ท่านมีรามพราหมณ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นพราหมณ์บัณฑิต เป็นผู้ที่ควรเคารพนับถือในขณะนั้น และพระองค์ทรงเป็นผู้ที่พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาทรงหวังที่จะให้สืบราชสมบัติต่อไป พระองค์จึงทรงได้รับการบำรุงบำเรอเป็นอย่างดี ทั้งในด้านโภชนาหาร และปราสาทราชวังที่อยู่อาศัย มีข้ารับใช้มากมายไม่ให้น่าเบื่อพระวรกาย แต่อีกสิ่งหนึ่งที่ถือเป็นเรื่องสำคัญสำหรับพระราชามหากษัตริย์ ก็คือการศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยา แขนงต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่การสืบทอดราชสมบัติต่อไป

เกี่ยวกับการศึกษาศิลปวิทยาของพระพุทธเจ้าครั้งทรงเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ในพุทธ ประวัติกถาว่าไว้ว่า

^{๑๕๕} ม.ม. ๑๓/๑๑/๒๔๘.

เมื่อพระสิทธัตถะกุมารมีพระชนม์เจริญ ควรจะศึกษาศิลปวิทยาได้แล้ว พระราชบิดาจึงทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครูวิศวามิตร พระกุมารทรงเรียนได้ว่องไว จนสิ้นความรู้ของอาจารย์สิ้นเชิง ต่อมาได้ทรงแสดงศิลปะยิณซึ่งถือว่าเป็นวิชาสำคัญสำหรับกษัตริย์ ในท่ามกลางขัตติยวงศ์ศากยราช และเสนาमुखอำมาตย์ แสดงความแก่กล้าสามารถเป็นเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมถึงให้ปรากฏเป็นอัศจรรย์^{๑๕๖}

ครูวิศวามิตรผู้นี้ เป็นอาจารย์ที่พระเจ้าสุทโธทนะเคารพนับถือ และมีศิษยานุศิษย์มากมาย วิชาการที่นิยมเรียนในสมัยนั้นสำหรับพระราชกุมารคือศิลปะการยิณ การต่อสู้อย่างกษัตริย์ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาศาสตร์สาขาต่าง ๆ ถึง ๑๘ สาขา ได้แก่

๑. ไตรเพททศาสตร์ ได้แก่ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท
๒. สรีรศาสตร์ วิชาพิจารณาส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย
๓. สังขยาศาสตร์ วิชาคำนวณ
๔. สมာธิศาสตร์ วิชาทำวัตรเนืองเนือง
๕. นิติศาสตร์ วิชากฎหมาย
๖. วิเสสิกศาสตร์ วิชาแยกประเภทคนและสิ่งของ
๗. โชติศาสตร์ วิชาทำนายเหตุการณ์ทั่ว ๆ ไป
๘. คัมภีรศาสตร์ วิชาฟ้อนรำ คนตรี
๙. ติกิจฉศาสตร์ วิชาการแพทย์
๑๐. ปุราณศาสตร์ วิชาโบราณคดี
๑๑. ศาสนศาสตร์ วิชาการศาสนา
๑๒. โหราศาสตร์ วิชาทำนายตัวบุคคล
๑๓. มายาศาสตร์ วิชาการเล่นกล
๑๔. เหตุศาสตร์ วิชาค้นหาเหตุ
๑๕. วันตุศาสตร์ วิชาคิด
๑๖. ยุทธศาสตร์ วิชาการรบ
๑๗. นันทศาสตร์ วิชาแต่งกลอนฉันท์

^{๑๕๖} พระธรรมโกศาจารย์ ราชบัณฑิต, พุทธประวัติที่ศึกษา, (กรุงเทพฯ : โครงการมูลนิธิหอไตร จัดพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๓.

๑๘. ลัทธิศาสตร์ วิชาคุณลักษณะคน ^{๑๕๗}

นอกจากศาสตร์สาขาต่าง ๆ ดังกล่าวมา ศาสตร์สาขาที่เชื่อว่าเจ้าชายสิทธัตถะทรงศึกษาคือ วาทศาสตร์ พิจารณาจากวิธีการพูดและหลักการโน้มน้าวใจที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการแสดงธรรม และอาจเป็นไปได้ที่พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเฉลียวฉลาดจึงทรงสามารถประยุกต์ศาสตร์สาขาต่าง ๆ ที่ได้ทรงเล่าเรียนมาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่คำสอนสามารถโน้มน้าวใจพระราชามหาอำมาตย์ มหาเศรษฐี คหบดี รวมถึงบุคคลซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของมหาชน มีชื่อเสียงในด้านต่าง ๆ ทั้งหลายให้หันมาเชื่อฟังปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ และถึงแม้วิชาการต่าง ๆ ที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงเล่าเรียนนี้จะไม่ปรากฏหลักฐานในพระบาลี แต่เมื่อพิจารณาจากสถานการณ์การศึกษาในครั้งนั้น นักวิชาการได้ให้ทัศนะไว้ว่า

เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงศึกษาวิชาการทหารและการปกครอง ซึ่งมีประจำมากับบรรณกษัตริย์ และอาจเรียนพระเวททั้ง ๔ ของพราหมณ์ ตลอดจนอายุรเวท หรือตำราแพทย์แผนโบราณในขณะนั้นด้วย เพราะปรากฏว่า ในพระบาลีมีแสดงความรู้ทางแพทย์แผนโบราณไว้เป็นอันมาก และความรู้ และความรู้เกี่ยวกับสรีรวิทยาแผนโบราณนี้เองช่วยให้คำสอนอันวิจิตรพิสดารในพระอภิธรรมมีขึ้นได้ เช่น เรื่องหัวใจหรือหทัยวัตถุเป็นที่ตั้งของจิต และเรื่องของการเกิดของคนในครรภ์ เป็นต้น ^{๑๕๘}

ระหว่างออกบรรพชา พระพุทธเจ้าก็ทรงศึกษาศาสนาและปรัชญาของพวกพราหมณ์ต่อไป ปรากฏว่าพระองค์ได้เสด็จผ่านกรุงราชคฤห์แห่งแคว้นมคธ แล้วเสด็จไปศึกษาวิทยาการอยู่ในสำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ได้มีนักประวัติศาสตร์สันนิษฐานไว้ว่า กรุงกบิลพัสดุ์นี้ ตั้งชื่อตามพระฤๅษีที่ตั้งอาศรมอยู่ ณ ที่นั่น คือฤๅษীগิลละ และมหาฤๅษีท่านนี้เป็นเจ้าของลัทธิสงขยะ เมื่อศึกษาลัทธิสงขยะคุณก็ปรากฏว่า แก่นสารของพระอภิธรรมมีอยู่ในนั้น แม้ทัศนะทั่วไปเรื่องรูปนามก็ได้จากลัทธิสงขยะ หลักนับต่าง ๆ ในพระอภิธรรมก็ได้จากสงขยะ นักประวัติศาสตร์กล่าวกันว่า อาฬารดาบสกาลามโคตรผู้นี้ เป็นศิษย์มหาฤๅษীগิลละ จึงได้สอนปรัชญาสงขยะให้แก่พระพุทธเจ้า ^{๑๕๙}

^{๑๕๗} ไสว วัฒนเศรษฐ์, พระมหานุรุช, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๐), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๑๕๘} สัมมิต ปุราวาส, พุทธปรัชญา ๒๕ ศตวรรษ, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๐), หน้า ๓๖.

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖-๓๗.

ในพุทธประวัติมหายานก็เห็นพ้องกันว่า “เมื่อส่งนายนายม้าต้นและม้ากัณฐกะกลับไป แล้ว สิทธิชตะก็เข้าศึกษาในสำนักของดาบสทั้ง ๒ ก่อน วิทยาการที่ทรงศึกษาคือลัทธิสาขชยะ อันเป็นวิทยาการฝ่ายโยคะอย่างหนึ่งในสมัยนั้น”^{๒๐๐} ในหนังสือพุทธประวัติมหายานได้กล่าวเอาไว้ต่อไปว่า “ครั้นไม่ทรงพบผลอันใดเป็นที่พอพระทัย ก็เสด็จออกจากสำนักทั้ง ๒ นี้เสด็จเข้าสู่สำนักของวรรณมานผู้เป็นคณาจารย์ใหญ่”^{๒๐๑} ของลัทธิเซน หลักประกอบความดีของเจ้าลัทธิเซน สอนแต่เพียงให้เพียรกระทำทางร่างกาย มีการทรมานตน แสวงหาทางหลุดพ้นให้แก่ตนด้วยการประกอบพิธีกรรม และเช่นสรวงสังเวช^{๒๐๒}

ความสามารถทางการศึกษาศาสตร์สาขาต่าง ๆ รวมถึงศิลปะอื่น ๆ ของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งทรงเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์สามารถกระทำได้อย่างยอดเยี่ยมไม่มีใครสู้ได้ มีปรากฏหลักฐานดังที่พระองค์ตรัสแก่โพธิราชกุมารว่า “อาตมภาพเรียนรู้ธรรมนั้นได้รวดเร็ว ชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัย ก็กล่าววาทะเหล่านั้นได้”^{๒๐๓} ในหนังสือพุทธประวัติมหายาน ฉบับค้นพบใหม่ซึ่ง เสถียร พันธรั้งยี ได้รวบรวมได้กล่าวถึงการศึกษาของพระพุทธเจ้าไว้ว่า

ครั้นเมื่อพระชันษาอย่างเข้า ๘ ปี พระชนกและเจ้าแม่น้ำก็จัดให้กุมารได้ศึกษาตามแบบลูกกษัตริย์ สุกโธทนะเลือกเอาพราหมณ์ ๘ คน ที่เคยรับเชิญเข้ามาทำนายสุบินนิมิตของพระนางมหามายาก่อนตั้งพระครรภ์ เข้ามาเป็นผู้สอนวิชาการให้แก่กุมารสิทธัตถะ กุมารเล่าเรียนศิลปศาสตร์จากพราหมณ์ทั้ง ๘ จนจบสิ้น พระชนกเห็นกุมารฉลาดปราดเปรื่องนักจึงส่งกุมารไปศึกษายังสำนักของสัพพมิตร ผู้มีชื่อเสียงปรากฏว่าเป็นนักภาษาศาสตร์ และไวยากรณศาสตร์อยู่ในเวลานั้น กุมารศึกษาคัมภีร์พระเวท, เวทศาสตร์ และคัมภีร์อุปนิษิตสำเร็จจากอาจารย์ผู้นี้แล้ว ก็เสด็จศึกษาวิชาจิตตศาสตร์ ฝึกหัดเข้าสมาธิและฌานสมาบัติอยู่ในสำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตร ตระกูลภราทวาช ซึ่งตั้งอาศรมอยู่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ และในสำนักของอุทกดาบส รามบุตรในเวลาติดต่อกันไป^{๒๐๔} วิทยาการที่ได้ในสำนักนี้ คือการบำเพ็ญตบะ แบบอัสตคิลมถานุโยค แต่ลงขณะอาจารย์สอนให้เรียนวิชาอื่น ๆ ที่สนุกสนานรื่นเริงไปในแบบกามสุขัลลิกานุโยค ได้ทรงศึกษาทดลองอยู่ถึงสองทาง ลงขณะทรงบำเพ็ญ

^{๒๐๐} เสถียร พันธรั้งยี, พุทธประวัติมหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : แพร่วิทยา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๘.

^{๒๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

^{๒๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^{๒๐๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๕๕. ๔๗๕/๖๐๑.

^{๒๐๔} เสถียร พันธรั้งยี, พุทธประวัติมหายาน, หน้า ๒๕.

จนร่างกายผ่ายผอมอดโรยลงเกือบจะต้องสิ้นพระชนม์^{๒๐๕} การศึกษาของพระกุมารเจนนอบใน
วิทยาการ อันเป็นเครื่องประดับสำหรับผู้ที่ได้รับตำแหน่งเป็นมหาจักรพรรดิต่อไปในภาย
หน้า^{๒๐๖}

ในคัมภีร์ลลิตวิสตรระ ซึ่งเป็นคัมภีร์แสดงพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ได้กล่าวถึงศาสตร์ที่
เจ้าชายสิทธัตถะได้ศึกษาไว้ดังนี้

พระโพธิสัตว์พระองค์เดียวเท่านั้นที่วิเศษเด่นกว่าผู้อื่นในสรรพกรรม และศิลปศาสตร์
ทั้งหลายอันเป็นของโลกมนุษย์ เกินกว่าของทิพย์และของมวลมนุษย เช่น กระจดสูงไกล
วิชาเขียนหนังสือ คณิตศาสตร์ ศิลปะในการยิงธนู การใช้อาวุธทุกชนิด การขี่ม้า การแต่ง
กายปกกลอน ฉันท ศิลปะการฟ้อนรำ ดนตรี ความรู้เรื่องเสียงของสัตว์ วิชาคุณลักษณะคนและ
สัตว์ เกฏุกศาสตร์ นิพนธ์ศาสตร์ ประวัติศาสตร์ คัมภีร์พระเวท คัมภีร์ไวยากรณ์ นิรุกติ
ศาสตร์ พิธีการบูชาสัตว คัมภีร์ไวเศษิกะ คัมภีร์สาขขยะ คัมภีร์โยคะ เศรษฐศาสตร์ ลัทธิต
จารวาทหรือโลกายัต เป็นต้น^{๒๐๗} และยังได้กล่าวถึงความสามารถของพระพุทธองค์ว่าทรงมี
กำลังร่างกายในการจับช้างที่ตายแล้วเหวี่ยงข้ามกำแพงเมือง ๗ ชั้น และคู ๗ คู ตกลงในที่
ประมาณ โกรศ (๑,๐๐๐ วา) ภายนอกพระนคร ด้วยการเอานิ้วองคฺลีเดียวเท่านั้น^{๒๐๘}

ความสามารถทางปัญญาที่พระองค์ใช้ในการศึกษาเล่าเรียนนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุ
กล่าวเอาไว้ในทำนองเดียวกันว่า

พระพุทธเจ้าทรงได้รับการศึกษาอย่างสูงสุดที่จะรับได้ ถึงจะเกินคนสามัญธรรมดาปกติ
แต่เพราะทรงเกิดมาเป็นผู้ที่บิดามารดาต้องการให้เป็นผู้ครองเมือง ฉะนั้นจึงได้ให้การศึกษา
ทุกอย่างสุดความสามารถที่มี เขาต้องการให้พระองค์เป็นนักรบที่สูงที่สุดเพื่อจะครองเมืองให้
เป็นผู้สืบสกุลแห่งสาकยวงศ์^{๒๐๙}

ความเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในศิลปศาสตร์แขนงต่าง ๆ นี้เองทำให้เจ้าชาย
สิทธัตถะมีความสามารถเด่นกว่าเจ้าสาकยะทั้งหลาย และพร้อมที่จะครองราชสมบัติสืบต่อราชวงศ์

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๒๐๗} กรมศิลปากร, คัมภีร์ลลิตวิสตรระ พุทธประวัติฝ่ายมหายาน ตอน ๒, แปลโดย แสง มนวิฑูร,
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔), หน้า ๖๕๒-๖๕๓.

^{๒๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔๒.

^{๒๐๙} พุทธทาสภิกขุ, พุทธคุณบรรยาย, หน้า ๓๖-๓๗.

ต่อไปอย่างองอาจสมกับคำทำนาย และมีพระเกียรติศัพท์จรจายไปเป็นที่ประจักษ์แก่ประชาชนทั่วไปในชมพูทวีป แต่เพราะพระองค์ไม่ทรงพอพระทัยที่จะอยู่ครองราชย์ ทรงพอพระทัยที่จะแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ จึงได้เสด็จออกผนวช หลังจากเสด็จออกผนวชแล้วพระสิทธัตถะได้ทรงศึกษาการฝึกจิตตามลัทธิของอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รมบุตร จนสำเร็จฉันทสมาบัติ ^{๒๐๐} ได้อย่างรวดเร็ว แต่ทรงเห็นว่าเป้าหมายของการศึกษาทั้งสองสำนักนี้ไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ จึงทรงลาอาจารย์ทั้งสองออกแสวงหาโมกขธรรมต่อไป แม้อาจารย์ทั้งสองจะขอร้องให้อยู่บริหารสำนัก พระองค์ก็ทรงปฏิเสธที่จะอยู่ จากนั้นได้เสด็จไปศึกษา ทอละงปฏิบัติด้วยพระองค์เอง ตำบลอรุเวลาเสนาณิกม ซึ่งเป็นสถานที่พระองค์ได้ทรงค้นพบทางอมตะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเวลาต่อมา

จากหลักฐานที่ปรากฏ พระพุทธเจ้าได้รับการศึกษาศิลปะวิทยาแขนงต่าง ๆ อย่างเจนจบและคล่องแคล่วแตกฉานตั้งแต่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อเสด็จออกผนวชและปฏิบัติจริงตามทฤษฎีต่าง ๆ ที่ได้ศึกษามาด้วยพระปัญญาของพระองค์ และตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า รุ่งแจ้งเห็นจริงในสรรพสิ่งทั้งหลาย ยิ่งเป็นเครื่องยืนยันในพระสติปัญญาสามารถของพระองค์อย่างไม่ต้องสงสัย

การศึกษาถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงได้รับการยอมรับ เคารพนับถือจากมหาชนทุกชั้นวรรณะ และเมื่อได้สนทนาธรรมกับพระองค์ยิ่งถึงความปลงใจอย่างไม่ต้องสงสัย ในพระธรรมคำสอน ความที่บุคคลผู้มีความรู้ความสามารถ ผู้เป็นศาสดา เป็นเจ้าลัทธิในสมัยพุทธกาล เป็นบุคคลที่เคารพนับถือและเป็นที่ยอมรับของประชาชนในยุคนั้นเป็นอย่างมาก ยังเห็นได้จากกรณีที่เจ้าลัทธิต่าง ๆ มีลูกศิษย์ไปพักศึกษาอยู่ด้วยเป็นจำนวนมากมายเพื่อเรียนศิลปวิทยาศึกษาปฏิบัติตามลัทธิความเชื่อเหล่านั้น เช่น ครูทั้ง ๖ มีปุณณกัศสปะ เป็นต้น หรือแม้แต่สำนักตักกสิลาที่มีชื่อเสียงในอดีต กระทั่งในปัจจุบัน โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงหรือมีครูอาจารย์ที่ได้รับการศึกษาจากสถาบันที่มีชื่อเสียง ย่อมจะได้รับความสนใจจากนักเรียนนักศึกษา และอยากที่จะสอบแข่งขันเข้าเรียน ณ สถาบันนั้น ๆ ให้ได้

๓. ระบบสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อถือศรัทธา และทัศนคติ สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นแหล่งอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ เจริญทั้งทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิศาสนาพราหมณ์ส่วนหนึ่ง ประกอบกับเป็นสมัยที่มากไปด้วยนักคิด นักปราชญ์มากมายหลายสำนักที่เด่น ๆ คือ สำนักครูทั้ง ๖ ซึ่งถือเป็น

^{๒๐๐} สมาบัติ ๘ คือ รูปฉาน ๔ อรูปฉาน ๔ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๘/๑๓๒-๑๓๔.

นักปราชญ์ผู้เป็นเจ้าลัทธิ เป็นผู้นำทางความคิดของมหาชนในยุคนี้ ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการ จัดเป็น ๔ สมัย คือ

๑. สมัยอริกะ (อารยัน)
๒. สมัยพระเวท
๓. สมัยพราหมณะ
๔. สมัยอุปนิสัท-ฮินดู^{๒๑๑}

ในที่นี้จะพิจารณาเพียง ๓ สมัย กล่าวคือก่อนพุทธกาลและในช่วงที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ดังนี้

สมัยอริยะ เดิมพวกอริยะทั้งหลายซึ่งยังอยู่รวมกันในอิหร่าน ยังนับถือ อสูร หรือ อสูร เป็นเทพเจ้าของตน ดังมีปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทโบราณ ต่อมาอริยะพวกหนึ่งเกิดสร้างพระอินทร์ขึ้นมา นับถือ แข่งกับพระอิศวร จึงเกิดการแตกแยกกันอย่างรุนแรง ถึงขั้นทะเลาะวิวาท^{๒๑๒} เทพเจ้าในสมัยนี้มี ๒ พวก คือ อยู่บนโลกกับอยู่บนฟ้า มีผู้ทำหน้าที่สวดบูชา อ้อนวอนติดต่อกับเทพเจ้า เรียกว่า พราหมณ์ และพราหมณ์ประจำตระกูล เรียกว่า ปุโรหิต^{๒๑๓} พวกอริยะถือว่าคนตายแล้ว วิญญาณยังอยู่ ชังวณว่าตายเกิดอยู่ ดังนั้นจึงต้องทำพิธีสังเวทวิญญาณ หน้าที่สังเวทนั้น เป็นหน้าที่ของผู้ชาย ก็ต้องเป็นผู้ชาย และผู้เป็นเจ้าของหรือประธานในพิธีสังเวทนั้น คือลูกชายที่เป็นใหญ่ในบ้าน ลูกชายนั้น สามารถป้องกันพ่อแม่ไม่ให้ตกนรกขุมที่ชื่อว่า บุตร ได้ ดังนั้นลูกชายจึงได้ชื่อว่าบุตร ในสมัยอริยะนี้ คำสั่งสอนมักปนอยู่ในคำสวด คำบูชาสรรเสริญเทพเจ้าจึงเป็นเรื่องต่างคนต่างทำ และในสมัยนี้เทพเจ้าไม่มีกำเนิด คือมีขึ้นมาเอง^{๒๑๔}

สมัยพระเวท เวท แปลว่า รู้ สมัยพระเวทมีคัมภีร์สำคัญอยู่ ๓ เรียกว่า ไตรเพท คือ

๑. ฤคเวท เป็นคำฉันท์ สำหรับสวดอ้อนวอนและสรรเสริญเทพเจ้า
๒. ยજุรเวท เป็นคำร้อยแก้วว่าด้วยพิธีทำพิธีกรรมและบวงสรวง

^{๒๑๑} พระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร), ศาสนาต่าง ๆ, หน้า ๗.

^{๒๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗-๘.

^{๒๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๒๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

๓. สามเวท เป็นคำฉันท์สวดในพิธีถวายของแก่เทพเจ้าและขับกล่อมเทพเจ้า ต่อมามีการเพิ่ม
 อาถรรพเวท อันเป็นเรื่องกาลาอาคม มนต์ขลัง นำสิริมงคลมาสู่ตน นำความร้ายไปสู่ผู้อื่น และวิธีแก้
 อาถรรพ์ต่าง ๆ ^{๒๑๕}

จากบทสวดในคัมภีร์พระเวททั้งสิ้น ทำให้ทราบถึงพฤติกรรมและอุปนิสัยใจคอของชน
 เผ่าอารยันอินเดียโบราณได้เป็นต้นว่า ชนเผ่านี้เป็นนักรบ มีความทรนงในตนเอง ถือตนว่าสูงศักดิ์
 และสง่างามกว่าชนเผ่าอื่น อันเนื่องมาจากสีผิวเนื้อของตน ซึ่งไม่ดำเหมือนชาวพื้นเมืองทั้งหลาย ชน
 เผ่าอารยันอินเดียโบราณนิยมการทำสงครามว่าเป็นกีฬาของพระราชา นิยมการแข่งรถ การล่าสัตว์
 และเล่นการพนัน สตรีเพศได้รับการยกย่องนับถืออย่างสูง มีพระราชาเป็นผู้นำ ซึ่งต้องดำรง
 พระองค์ให้ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงเลี้ยงดูประชาราษฎร์เสมือนหนึ่งบุตรของพระองค์เอง
 พระราชามีราชปุโรหิตเป็นที่ปรึกษาและเป็นผู้กุมความลับในการประชาสัมพันธ์กับทวยเทพยดา
 เพื่อให้เหตุการณ์บ้านเมืองลุล่วงไปด้วยดี ในการทำสงครามพระราชาจะเสด็จโดยราชรถรบ มีสารถิ
 ผู้ชำนาญยุทธวิธีเป็นผู้ขับ ห้อมล้อมด้วยเหล่าเสนาข้าราชบริพาร หากต้องวายชนม์ลงในสมรภูมิ
 พระศพของพระราชาจะได้รับการฌาปนะบนกองไฟอย่างมโหฬาร วิญญาณของพระองค์จะ
 กลับคืนสู่ “บิดาในสรวงสวรรค์” ผู้มีหน้าที่พิจารณาปูนบำเหน็จหรือลงโทษ แล้วแต่กุศลกรรมหรือ
 อุกุศลกรรมที่พระราชาได้เคยกระทำไว้ ^{๒๑๖}

ในสมัยไตรเพทนี้ การทำพิธีกรรมบูชาและสวดสรรเสริญเทพเจ้าก็เพื่อให้เทพเจ้า
 โปรดและให้มาช่วยเหลือตน แต่ในสมัยต่อมา เช่น สมัยพราหมณะ ถือว่า การบูชาบวงสรวงเป็น
 การศักดิ์สิทธิ์แท้จริง เมื่อทำถูกวิธีแล้วย่อมสามารถบังคับเทพเจ้าได้ ถ้าสามารถบำเพ็ญได้ถึงขีดสุด
 ของการบูชาแล้ว ผู้นั้นย่อมสามารถเป็นเทพเจ้าได้ทั้งนั้น ^{๒๑๗} พิธีกรรมที่สำคัญที่ยึดถือปฏิบัติและ
 สืบทอดกันมายาวนานเพื่อบูชาเทพเจ้า คือ การบูชาขัยญ โดยผู้ทำพิธีกรรมมีความเชื่อว่
 การเผาไฟเพื่อให้ควันและเปลวไฟนำเครื่องบูชาไปสู่เทพบนสวรรค์ เครื่องบูชา คือ สัตว์ เนย น้ำ
 โสม ^{๒๑๘}

ในสมัยนี้ยังได้มีการแบ่งชนชั้นโดยบัญญัติเรื่องวรรณะขึ้น ๔ วรรณะ วรรณะแปลว่า สี โดย
 กำหนดสีผิวของกาย พวกอริยกะผิวสีขาว, พวกเจ้าถิ่นผิวสีดำ, พวกผิวขาวซึ่งเป็นผู้ชนะ เป็นชนชั้น

^{๒๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๒๑๖} กรุณา – เรื่องอุไร กุศลาสัย, ภารตวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม,
 ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

^{๒๑๗} พระญาณวโรดม (ประยูร สนตงฺกโร), ศาสนาต่าง ๆ, หน้า ๑๐

^{๒๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐-๑๑.

ปกครอง จึงดูหมิ่นพวกแพ้วผู้มีผิดคำ จึงแบ่งเป็นวรรณะ คือ ชั้น ด้วยอาศัยผิวเป็นเครื่องกำหนด ดังนั้น จึงเรียกว่า วรรณะ และสร้างกฎมีเกณฑ์เกี่ยวกับชั้นให้ซับซ้อนโดยลำดับ คือ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ วรรณะศูทร^{๒๑๕} ส่วนวรรณะจัณฑาล เป็นวรรณะที่เพิ่มขึ้นมา เมื่อเกิดการสมสู่ของคนต่างวรรณะกัน ลูกที่เกิดมาจากการระคนวรรณะกันนั้นย่อมเป็นจัณฑาล ซึ่งถือกันว่าเป็นคนชั้นต่ำ เป็นเสนียดจัญไรแก่ผู้ที่ได้พบเห็น ดังนั้น จัณฑาลจึงเป็นผู้ที่ถูกดูหมิ่นดูแคลนของคนในวรรณะอื่น ๆ จนไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ไม่มีใครยอมใช้ถนนร่วมกัน ใช้บ่อน้ำร่วมกัน ใช้ภาชนะต่าง ๆ ร่วมกัน หรือแม้ใช้สถานที่ร่วมกัน เป็นต้น^{๒๒๐} เดิมที่ระบบวรรณะเป็นการแบ่งหน้าที่และอาชีพให้แก่คนในสังคม มีความยืดหยุ่นไม่เข้มงวด แต่ต่อมาได้เสื่อมความหมายเดิม กลายเป็นประเพณีที่ถือกันแบบเถรสองบาตร วรรณะสูงเอารัดเอาเปรียบ เหยียดหยามและเหยียบย่ำ วรรณะต่ำ ทั้งนี้ด้วยเหตุทางผลประโยชน์เป็นสำคัญประการหนึ่ง^{๒๒๑}

สมัยพราหมณ์ ได้สร้างพระพรหมขึ้นมานับถือบูชา และได้กล่าวว่าพราหมณ์มาจากพระพรหม และยกย่องไว้เหนือพระอินทร์ โดยให้พระพรหมเป็นผู้สร้างทุกอย่าง พระพรหมสมัยพราหมณ์นี้ ไม่มีตัวตน แทรกซึมอยู่ทั่วไป ไม่มีเพศ^{๒๒๒} สมัยพราหมณ์นี้แสดงให้เห็นว่า พระพรหมเป็นต้นแห่งสรรพสิ่ง เป็นผู้สร้างทุกอย่าง เป็นปรมาตมัน เป็นมหาวิญญาณ วิญญาณของมนุษย์เป็นชีวาตมันของพระพรหม คือเป็นหน่วยหนึ่ง ๆ ออกจากพรหม จุประกายไฟออกจากกองไฟ แล้วมาเส้าหมองเพราะสิ่งที่ทำให้เส้าหมอง ต้องตกอยู่ในสังสารวัฏ ต้องตายต้องเกิด จนกว่าอาตมันหรือวิญญาณจะบรรลุถึงนิรวาณ หรือโมกษะพ้นจากเครื่องเส้าหมอง มีความบริสุทธิ์ แล้วกลับเข้าร่วมกับปรมาตมัน การเข้าร่วมกับปรมาตมันเป็นจุดประสงค์สูงสุดของการปฏิบัติในลัทธิศาสนา นี้ มนุษย์จะเป็นอย่างไรแล้วแต่พรหมลิขิต วิธีทำให้ชีวาตมันถึงโมกษะนั้น คือ ใช้ตะบะกับ โยคะ มิใช่ด้วยการเช่นสรวงบุชายัญ^{๒๒๓}

จากประวัติศาสตร์ทางศาสนาซึ่งถือว่าเป็นบ่อเกิดแห่งลัทธิความเชื่อ ได้ก่อตัวไปเป็นกฎเกณฑ์ของระบบสังคม เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีสืบต่อมาจนปัจจุบัน ถึงจะได้รับการพัฒนามาตามยุคสมัย แต่ก็ยังหลงเหลือเค้าของระบบความเชื่อดังกล่าว สังคมอินเดียก็

^{๒๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๒.

^{๒๒๐} คณะศึกษานานาชาติวันล้ออายุ, อินเดียน้อย, (กรุงเทพมหานคร : ที.พี. พรินท์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๒๒๑} กฤษณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, ภารตวิทยา, หน้า ๒๘.

^{๒๒๒} พระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร), ศาสนาต่าง ๆ, หน้า ๑๔.

^{๒๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

เช่นเดียวกันจากลัทธิความเชื่อของพราหมณ์ ก่อนสมัยพุทธกาลจนถึงสมัยพุทธกาลนั้น ทำให้สามารถสรุปได้ถึงระบบสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อถือของคนอินเดียในยุคนั้น ดังนี้

๑) ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าหรือพระพรหม คนอินเดียโบราณมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้ามากมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพรหมคงได้มีหลักบัญญัติเกี่ยวกับวรรณะทั้ง ๔ ว่า วรรณะกษัตริย์เกิดจากแขนพระพรหม, วรรณะพราหมณ์เกิดจากปาก, วรรณะแพศย์เกิดจากพระเพลา, และวรรณะศูทรเกิดจากเท้า

๒) การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จากความเชื่อในเรื่องเทวดาหรือพระพรหมอันเป็นเทพเจ้าสูงสุดนี้เอง จึงก่อให้เกิดมีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ได้ยึดถือสืบทอดกันมา เช่น การบูชาขัณฑ์ บูชาไฟ อ้อนวอนเทพเจ้า จุดประสงฆ์เพื่อให้เทพเจ้าพอใจรักษาคุ่มครองให้มีความสุขในการดำรงชีวิต เป็นต้น ในช่วงที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ก็มีการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวเช่นเดียวกัน ดังที่ปรากฏหลักฐานในกฎทนต์สูตร^{๒๒๔} ว่า พราหมณ์กฎทนต์จะทำการบูชาขัณฑ์ โดยเตรียมโคผู้ ๗๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๗๐๐ ตัว ลูกโคเมีย ๗๐๐ ตัว แพะ ๗๐๐ ตัว และแกะ ๗๐๐ ตัว ไปผูกไว้ที่หลักเพื่อเตรียมฆ่าบูชาขัณฑ์

๓) ระบบการแบ่งชั้นวรรณะในสังคม ในสังคมอินเดียโบราณนั้น มีการแบ่งชนชั้นเป็น ๔ วรรณะคือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และได้เพิ่มวรรณะจัณฑาลซึ่งเป็นวรรณะที่ ๕ เข้ามา เนื่องจากการสมสู่กันของคนต่างวรรณะเป็นที่เหยียดหยามของผู้คนเป็นอย่างมาก ผู้คนในยุคนั้นต่างมีทิฏฐิमानะถือตัวในเรื่องของชาติชั้นวรรณะของตนเองอย่างยึดมั่น ไม่มีการสมสู่หรือร่วมกันระหว่างชนชั้น โดยมีการบัญญัติลักษณะความเป็นวรรณะไว้อย่างชัดเจน ดังปรากฏในโสณทัณฑสูตร^{๒๒๕}

๔) มีทิฏฐิหรือทัศนคติแตกต่างกัน ในสมัยพุทธกาลนั้น สังคมอินเดียอยู่ในสมัยที่ครุกรุ่นไปด้วยไอแห่งปรัชญาการศึกษาต่าง ๆ มากมาย แต่ละลัทธิก็ต่างมีแนวคิด แนวทางปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่ความรู้ หรือจุดหมายของลัทธินั้น ๆ ที่ต่างกัน กล่าวกันว่า ในสมัยพุทธกาลนั้น กลุ่มคนที่มีทัศนคติแตกต่างกัน มีถึง ๖๒ ทัศนะ ผู้ที่มีชื่อเสียงในด้านทิฏฐิหรือทฤษฎีเป็นเจ้าลัทธิเหล่านั้น คือ ครุทั้ง ๖ มีปรุณกัสสปะ เป็นต้น

๕. ความแตกต่างของผู้ฟัง ความแตกต่างของผู้ฟังนี้ ถือเป็นปัจจัยหลักอย่างหนึ่งในการสื่อสาร ซึ่งผู้ส่งสารต้องเป็นผู้ศึกษาวิเคราะห์ให้ทราบเพื่อประโยชน์แก่การส่งสารให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ผู้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าหรือผู้รับสาร (Receiver) นั้น ในแง่ของการสื่อสารซึ่งนัก

^{๒๒๔} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๗-๑๕๐.

^{๒๒๕} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๑๑/๑๒๐.

นิเทศศาสตร์ได้อธิบายไว้ อาจเป็นบุคคลคนเดียวหรือกลุ่มบุคคล มวลชนหรือสถาบันก็ได้ เช่นเดียวกันกับผู้ฟังธรรมในสมัยพุทธกาล ผู้ฟังธรรมนอกจากจะมีความแตกต่างกันทางด้านเชื้อชาติโดยแบ่งเป็นชั้นวรรณะแล้ว สติปัญญาความสามารถ รวมถึงลักษณะทางประชากรเช่น เพศ อายุ เป็นต้นยังแตกต่างกัน กระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงจำแนกผู้ฟังไว้โดยยึดหลักความมีปัญญาสามารถในการเข้าใจธรรมะเป็นสำคัญดังที่พระองค์ได้พิจารณาเห็นว่า “สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปสี่คือกิลีสในจกขุน้อยก็มี ที่มีรูปสี่คือกิลีสในจกขุมมากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี ที่มีปรกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัยก็มี” ^{๒๒๖}

นอกจากนี้ พระองค์ทรงจำแนกบุคคลผู้ฟังธรรมของพระองค์ไว้ ๔ ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยอาศัยสติปัญญาเป็นสำคัญ คือ

๑. บุคคลผู้รู้และเข้าใจได้ฉับพลัน เรียกว่า อุกมภูติปัญญา เทียบกับบัวพื้ น้ำ แต่พอรับสัมผัสสัมผัสมีตะวันก็จะบาน ณ วันนั้น
๒. บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตปัญญา เทียบกับบัวปริ่มน้ำ จักบานต่อวันรุ่งขึ้น
๓. บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ต่อ ๆ ไป เรียกว่า ไนยะ เทียบกับบัวงาม ใต้พื้ น้ำ จักบานในวันต่อ ๆ ไป
๔. บุคคลผู้อับปัญญา มีดวงตา คือ ปัญญา เป็นเครื่องพิจารณา มีคอบอด ยังไม่อาจให้บรรลุลูกคุณวิเศษได้ในปัจจุบัน เรียกว่า ปทปรมะ เทียบได้กับบัวจมใต้น้ำ นำจักเป็นภักษาของปลา และเต่า ^{๒๒๗}

ความประพฤติ พื้นนิสัยหรือพื้นเพแห่งจิตของคนทั้งหลายที่หนักไปในด้านใดด้านหนึ่งแตกต่างกันไป ^{๒๒๘} พระพุทธองค์ก็ทรงคำนึงถึง ทรงจำแนกเป็น ๖ ประเภท คือ

๑. ราคะจริต ผู้มีราคะเป็นความประพฤติปกติ
๒. โทสะจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ
๓. โมหะจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ

^{๒๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๔.

^{๒๒๗} อ.จตุกก. (ไทย) (บัว ๔ เหล่า) ๒๑/๑๕๓/๒๐๒. วิ.ม. (ไทย) (บัว ๓ เหล่า) ๔/๘/๑๔.

^{๒๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๘.

๔. สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ

๕. พุทธิจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ

๖. วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ ^{๒๒๕}

ความที่บุคคลมีจริตต่างกันเหล่านี้ พระพุทธองค์ยังได้แสดงหัวข้อธรรมที่เหมาะสมกับบุคคลเหล่านั้นเอาไว้ในคตฺวฏฺกคตฺตนิเทศซึ่งพระองค์ได้ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าบุคคลนี้มีราคะจริต บุคคลนี้มีโทสะจริต บุคคลนี้มีโมหะจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต บุคคลนี้มีศรัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต (พุทธิจริต) พระองค์จึงตรัสอสุภกถาแก่บุคคลราคะจริต ตรัสการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสะจริต แนะนำบุคคลผู้โมหะจริต ให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม การฟังธรรมการสนทนาธรรมตามกาล การอยู่ร่วมกับครู ตรัสอานาปานสติแก่บุคคลวิตกจริต ตรัสบอกนิมิตที่น่าเลื่อมใส ความตรัสรู้ชอบของพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีของพระธรรม การปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ และศีลของตนแก่บุคคลศรัทธาจริต ตรัสนิมิตแห่งวิปัสสนา มีอาการไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีอาการเป็นอนัตตา แก่บุคคลญาณจริต ^{๒๓๐}

นอกจากทรงพิจารณาถึงจริตของบุคคลแล้ว ยังทรงพิจารณาลักษณะความต้องการคือประมาณหรือหลักเกณฑ์ในใจของบุคคลที่ใช้วัดในการที่จะเกิดความเชื่อถือหรือความนิยมน้อมเลื่อมใสบุคคลในโลก แบ่งตามประมาณมี ๔ ลักษณะ คือ

๑. รูปร่างประมาณา ชนผู้ถือรูปร่างเป็นประมาณ ชอบรูปร่างที่สวยงาม ท่าทางสง่า แล้วน้อมใจเชื่อถือและเกิดความเลื่อมใส

๒. โสฬสประมาณา ชนผู้ถือเสียงหรือชื่อเสียงเป็นประมาณ ชอบฟังเสียงสรรเสริญหรือเกียรติคุณ แล้วน้อมใจเชื่อถือและเกิดความเลื่อมใส

๓. ลูจประมาณา ชนผู้ถือความคร่ำหรือปอน ๆ เป็นประมาณ ชอบความเป็นอยู่ที่เศร้าหมอง เช่น การใช้จิวที่ปอน ๆ แล้วน้อมใจเชื่อถือและเกิดความเลื่อมใส

^{๒๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๒๓๐} พ.ม. ๒๕ / ๑๕๖ / ๔๓๐., พ.จ. ๓๐ / ๘๕ / ๓๐๔.

๔. ฆัมมปมณิกา ชนผู้ถือธรรม คือเอาเนื้อหาสาระเหตุผลหลักการและความถูกต้องเป็นประมาณ สนใจเนื้อหาของธรรมหรือการปฏิบัติปฏิบัติชอบ แล้วน้อมใจเชื่อถือและเกิดความเลื่อมใส^{๒๓๐}

ปัจจัยทั้งหลายดังกล่าวมา กล่าวคือ สถานภาพทางครอบครัว การศึกษา ทักษณคติความเชื่อ ระบบสังคมวัฒนธรรม รวมถึงความแตกต่างของผู้ฟัง มีผลทำให้พระองค์มีพระบุคลิกลักษณะที่โดดเด่นจากบุคคลทั่วไป ทั้งรูปร่างหน้าตา นิสัยใจคอ สติปัญญาความสามารถ ที่สำคัญคือพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวงโดยมิต้องสงสัย เมื่อเสด็จออกเผยแผ่พระธรรมคำสอน ก็ทรงใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาบุคคลที่มีสติปัญญาความสามารถ เมื่อทรงแสดงธรรมก็ทรงยกเชิงเลือกวิธีการสื่อสารให้เหมาะสมกับบุคคลนั้น ๆ พร้อมทั้งทรงใช้กุศโลบายเพื่อการเข้าถึงกลุ่มผู้ฟังได้อย่างเหมาะสม กุศโลบายดังกล่าวมาหมายรวมถึงอวัจนภาษาที่พระองค์ทรงใช้เพื่อการสื่อสารด้วย สิ่งเหล่านี้ทำให้การสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะของพระองค์ นอกจากจะประกอบไปด้วยเนื้อหาที่เป็นจริง เป็นไปประโยชน์และความสุขแก่ปวงชนแล้ว ยังมีความน่าสนใจ และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในสมัยนั้น ผลสำเร็จเห็นได้จากความยั่งยืนสืบต่อมาจนปัจจุบันของพระพุทธศาสนา

๓.๒.๒ ปัจจัยภายในของพระพุทธเจ้า

นอกจากปัจจัยภายนอกอันเกิดจากประสบการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสมมาตั้งแต่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะแล้ว พระคุณธรรมและความรู้ที่พระองค์ได้เมื่อเสด็จออกผนวชและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ก็ถือเป็นประสบการณ์ภายในและเป็นพระอัจฉริยภาพทางพระปัญญาอันลွ่งปัญญาของสามัญมนุษย์ที่เกิดขึ้นแก่พระองค์ และทำให้พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าผู้เปี่ยมด้วยความสามารถในด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย โดยที่หาบุคคลเปรียบมิได้ ซึ่งพระคุณเหล่านี้มีมากมาย แต่เมื่อสรุปลงก็ได้เป็น ๓ ประการใหญ่ คือ

๑. พระปัญญาคุณ

๒. พระปริสุทธิคุณ

๓. พระกรุณาคุณ

๑) **พระปัญญาคุณ** คือพระปัญญาสามารถของพระพุทธเจ้า ที่เป็นผลมาจากการสั่งสมอบรมมามีมาตั้งแต่อดีตชาติจนตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งพระองค์ได้ทรงใช้เพื่อการ

^{๒๓๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๕.

เผยแผ่ธรรมะ สร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้ฟังธรรม พระปัญญาคุณที่เกี่ยวข้องงานด้านการเผยแผ่ธรรมะ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พอสรุปได้ดังนี้

ทศพลญาณ ๑๐ ประการ เป็นพระญาณที่เป็นกำลังหนุน เป็นพระญาณที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อการแสดงธรรมะ เป็นพระญาณที่ทำให้พระพุทธองค์สามารถกำหนดรู้ถึงลักษณะของผู้ที่พระองค์จะเสด็จไปแสดงธรรมโปรด ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระสารีบุตรในมหาสีหนาทสูตรว่า “สารีบุตร กำลังของตถาคต ๑๐ ประการนี้ที่ตถาคตมีแล้ว เป็นเหตุให้ปัญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาทในบริษัทยังพรหมจักรให้เป็นไป”^{๒๓๒} เพราะพระองค์ทรงบริบูรณ์ด้วยพลญาณเหล่านี้ จึงทรงองอาจสามารถบันลือสีหนาทคือเผยแผ่ธรรมะในบริษัททุกหมู่เหล่า และทุกสถานที่ พลญาณทั้ง ๑๐ ประการ^{๒๓๓} คือ

๑. ฐานฐานญาณ คือ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ฐานะและอฐานะในโลกนี้ตามความเป็นจริง คือ รู้กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่าอะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปได้ไม่ได้ และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ ทางจริยธรรม เกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคลซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่างกัน

๒. กรรมวิปากญาณ คือ พระปรีชาญาณหยั่งรู้วิบากคือผลแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยฐานะโดยเหตุตามความเป็นจริง รู้ผลของกรรม สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีและกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ

๓. สัพพัตถคามินีปฏิบัติทาญาณ คือ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ปฏิบัติทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวงตามความเป็นจริง รู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่ภพภูมิที่เป็นสุคติ ทุกคติ หรือไปสู่การพ้นจากคติทั้งปวง หรือพระญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่ประโยชน์ทั้ง ๓ คือประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน รู้ว่าเมื่อต้องการเข้าสู่จุดหมายจะต้องทำอย่างไร รู้หลักและวิธีการ กระบวนการและกลวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ที่จะนำเข้าสู่เป้าหมายที่ต้องการ

๔. นานาธาตุคฤญาณ คือ พระปรีชาญาณหยั่งรู้โลกธาตุที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่แตกต่างกันตามความเป็นจริง รู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุมากมาย รู้สภาวะของธรรมชาติที่เป็นฝ่ายอุปาทินนสังขาร และอนุอุปาทินนสังขาร เช่นในเรื่องของชีวิตก็ทราบองค์ประกอบต่าง ๆ สภาวะขององค์ประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งหน้าที่ของมัน เช่น การปฏิบัติหน้าที่ของขันธ อายตนะ ต่าง ๆ ในกระบวนการรับรู้เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น

^{๒๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔.

^{๒๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔-๑๔๘.

๕. นานาธิมุตติกญาณ คือพระปรีชาญาณหยั่งรู้ว่าหมู่สัตว์เป็นผู้มีอชยาศัยต่างกัน รู้อชยคือ อชยาศัยของสรรพสัตว์ ความโน้มเอียง แนวคิดความสนใจ และความถนัดโดยธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่าง ๆ

๖. อินทริยปโรปริยัตตญาณ คือพระปรีชาญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์เหล่าอื่น และบุคคลเหล่าอื่นมี อินทริย์แก่กล้าและอินทริย์อ่อนตามความเป็นจริง รู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริย์ของสัตว์ทั้งหลาย รู้ว่าสัตว์นั้นมีความคิด ความรู้ความเข้าใจแค่ไหนเพียงไร มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริย์อ่อนหรือแก่กล้า สอนยากหรือสอนง่าย มีความพร้อมที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่ คือ การรู้ระดับ ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านระดับสติปัญญา ความสามารถ พัฒนาการด้านต่าง ๆ และความพร้อมที่จะเรียนรู้

๗. ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ คือพระปรีชาญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความฟุ้งแว่วแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตามความเป็นจริง กล่าวคือพระญาณหยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ฌาน วิโมกข์ และสมาบัติเสื่อมหรือเจริญ คล่องแคล่วจัดเจนหรือก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ทรงทราบปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็น อุปสรรค หรือส่งเสริมเพิ่มพูนผลสำเร็จของการเรียนรู้และการฝึกอบรมในระดับต่าง ๆ รู้จักใช้ เทคนิคต่าง ๆ เข้าแก้ไขและส่งเสริม นำการเรียนรู้และการฝึกอบรมให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี

๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือพระปรีชาญาณระลึกชาติภพหนหลังได้ว่า ในภพภูมิต่าง ๆ เคยมีชื่ออย่างไร เกิดในตระกูลไหน มีผิวพรรณวรรณะอย่างไร ดำเนินชีวิตได้รับความสุขทุกข์อย่างไรบ้าง มีอายุเท่าไร และเมื่อเคลื่อนจากภพนั้นแล้วไปเกิดในภพไหน กล่าวโดยสรุปคือรู้พื้นเพ นิสัยเดิมและประสบการณ์ในอดีตของผู้ฟังธรรม

๙. จุตุปปาตญาณ คือพระปรีชาญาณหยั่งรู้หมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตาม กรรม คือสัตว์ผู้กระทำกายทุจริต เป็นต้น ย่อมเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก และสัตว์ที่กระทำกาย สุจริต เป็นต้น ย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พิจารณาสังเกตดูผู้เรียนในขณะที่เขามีบทบาทอยู่ในชีวิตจริงภายในกลุ่มชนหรือสังคม สามารถรู้เท่าทัน และเข้าใจพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เขาแสดงออกใน ขณะนั้น ๆ ว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหรือไม่อย่างไร มองเห็นสาเหตุแห่งปัญหานั้น และพร้อมที่จะเข้า ช่วยเหลือแก้ไขได้ทันที

๑๐. อาสวักขญาณ คือพระปรีชาญาณที่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปแล้วด้วยทรงรู้แจ้งด้วยปัญญา พระองค์ทรงรู้และเข้าใจอย่างชัดเจนและ แน่ใจว่าผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุดหมายนั้นคืออะไร และตนเองสามารถกระทำผลสัมฤทธิ์นั้นให้เกิดขึ้น ได้จริงด้วย

เวสัชชญาณ ๔ คือพระธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นผู้แก้แค้นตัวเองอาจสามารถ ไม่หวั่นเกรงด้วยด้วยความผิดพลาดอันเกิดจากความไม่รู้จริงของตนเอง ความผิดที่เคยได้กระทำหรือความเก้อเจินในการเข้าสู่งานสนทนาหรือที่ประชุม พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยเวสัชชธรรมเหล่านี้ จึงเป็นผู้ซึ่งอาจสามารถเผยแผ่ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ แก่หมู่สัตว์ทุกจำพวก และทุกสถานที่ ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า “ดูกรสารีบุตร ตถาคตประกอบด้วยเวสัชชธรรม เหล่าใด จึงปฏิญาณฐานะของผู้เป็นโจท บันลือสีหนาทในบริษัทยังพรหมจักรให้เป็นไป เวสัชชธรรมของตถาคตเหล่านี้ มี ๔ ประการ” เพราะทรงประกอบด้วยเวสัชชธรรม ๔ ประการนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า พระองค์มองไม่เห็นนิมิตหรือช่องทางที่ใคร ๆ ในโลกจะท้วงติงหรือโจมตีพระองค์ได้ใน ๔ ประเด็น ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

๑) ตถาคตไม่เห็นนิมิตนี้ว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จักทักท้วงเราด้วยคำพูดที่มีเหตุในธรรมนั้นว่า ท่านผู้ปฏิญาณว่า เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้

๒) ตถาคตไม่เห็นนิมิตนี้ว่า สมณะ ... ว่า ท่านผู้ปฏิญาณว่า เป็นพระจีณาสพ อาสวะเหล่านั้นของท่านยังไม่สิ้นไป

๓) ตถาคตไม่เห็นนิมิตนี้ว่า สมณะ ... ว่า อันตรายิกธรรมที่ท่านกล่าว ไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้เสพอได้จริง

๔) เราไม่เห็นนิมิตนี้ว่า สมณะ ... ว่า ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่สำเร็จ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามได้จริง ^{๒๓๔}

เวสัชชญาณ ๔ ประการนี้ เป็นญาณเครื่องยืนยันความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระองค์ ซึ่งสอดคล้องกับคุณสมบัติของพระองค์ที่มีอยู่จริง กล่าวคือข้อแรกเป็นการยืนยันความเป็นพระสัพพัญญู ข้อที่สองยืนยันความบริสุทธิ์ของพระองค์ว่าทรงละกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง ข้อสามเป็นการยืนยันหรือรับรองธรรมะฝ่ายดีว่ามีผลแก่ผู้กระทำเสมอ ส่วนข้อสี่เป็นการยืนยันพระธรรมและพระสงฆ์สาวก หรือรับรองผลแห่งการปฏิบัติตามที่ตรัสสอน ในเรื่องนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวเอาไว้ว่า “พระพุทธองค์ทรงมีพระคุณที่ทรงทำทนาย หรือต้อนรับแก่คำคัดค้านเหล่านี้ จนถึงกลับตรัสว่า ไม่มีใครในโลกที่จะมาคัดค้านด้วยข้อเหล่านี้ได้ จึงทรงปฏิญาณพระองค์ว่าเป็นจอมแห่งโลกคือสูงสุดในโลกที่ใครทำลายลงไม่ได้ เพราะว่าสิ่งทั้ง ๔ ที่พระองค์ตรัสได้แสดงนั้นมันเป็นอย่างนั้นจริง” ^{๒๓๕} นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ตรัสยืนยันบันลือสีหนาทอย่างองอาจดังพญา

^{๒๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๐/๑๔๘-๑๔๙.

^{๒๓๕} พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธคุณบรรยาย, หน้า ๑๒๔.

ราชสีห์ว่า “สิ่งที่เป็นวิสัยโลกต่าง ๆ ที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดาและมนุษย์ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้รู้รสแล้ว ได้รู้สีกแล้ว ได้พบปะแล้ว ได้แสวงหาแล้ว กิติดันกันแล้ว สิ่งนั้น ๆ เรากล่าวได้ว่า เรา รู้จักสิ่งนั้นดี” และพระองค์ยังบันลือสีหนาทอย่างองอาจยืนยันต่อไปว่า “จะเป็นการมูสาแก่เรา ถ้าเราจะกล่าวว่า เรา รู้จักบ้าง ไม่รู้จักบ้าง”^{๒๓๖}

ทศพลญาณ ๑๐ และเวสารัชชญาณ ๔ นี้ ถือเป็นความรู้ที่เป็นกำลังซึ่งทำให้พระองค์ทรงกล้าเปล่งวาจาอย่างองอาจจตุรราชสีห์ ไม่หวั่นเกรงผู้ใด เป็นคุณสมบัติที่พระองค์ได้สั่งสมมาทั้งในอดีตและในปัจจุบัน เป็นการย้าให้พุทธบริษัทเกิดกำลังใจ เกิดความเชื่อมั่นในการที่จะประพฤติปฏิบัติตามธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอน สรุปรูปเพื่อให้เข้าใจง่ายคือ พระพุทธเจ้าทรงมั่นใจในความรู้ความสามารถรวมถึงการกระทำที่ถูกต้องมีเหตุผลของพระองค์

ปฏิสัมภิตา ๔ คือ พระปัญญาแตกฉานในด้านต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า มี ๔ ประการคือ

๑. อรรถปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ รู้แจ้งความหมาย สามารถอธิบายความหมายได้อย่างพิสดาร

๒. ธรรมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม รู้แจ้งหลัก สามารถอธิบายได้อย่างพิสดาร สามารถจับใจความตั้งเป็นประเด็นได้

๓. นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่าง ๆ สามารถอธิบายให้คนอื่นเข้าใจได้

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ มีความคิดที่ทันเหตุการณ์ มีไหวพริบแก้ไขเหตุการณ์ได้อย่างเหมาะสม^{๒๓๗}

พระปัญญาที่แตกฉานในลักษณะ ๔ เหล่านี้ ทำให้พระพุทธเจ้าสามารถตอบปัญหาแก่ผู้มาทูลถามและแสดงธรรมแก้ปัญหาแก่คนเหล่านั้นโดยไม่ติดขัด กล่าวได้ว่าพระพุทธองค์ทรงมีปฏิภาณในการแสดงธรรมและตอบปัญหาซึ่งบุคคลต่าง ๆ มาทูลถามได้อย่างไม่ติดขัดและแจ่มแจ้งสร้างความเข้าใจแก่บุคคลเหล่านั้น ดังที่พระองค์ตรัสแก่ภิกษุราชกุมารว่า “บัณฑิตทั้งหลาย มีทั้งกษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ และสมณะ พวกกันตั้งปัญหาแล้วมาถามตลาคต การตอบปัญหานั้นก็ปรากฏแก่ตลาคตทันที เพราะธรรมชาติของมัน ตลาคตแทงตลอดดีแล้ว”^{๒๓๘} และที่ตรัสไว้ว่า “เป็นไปไม่ได้

^{๒๓๖} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔/๓๕-๔๐.

^{๒๓๗} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๑๕๔-๑๕๕.

^{๒๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๗/๘๕.

เลย ที่นักพูด(ภิกษุ) ผู้ประกอบด้วยปฏิสัมภิทา ๔ ประการ จะพึงจนทั้งด้านอรรถหรือด้าน พยัญชนะ”^{๒๓๕}

ความสามารถมีปัญญาแตกฉานของพระพุทธองค์มีปรากฏอย่างไม่มีวันจบสิ้น ดังที่ พระองค์ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า “ธรรมบรรยายของตถาคตไม่มีวันจบสิ้น บทและพยัญชนะไม่มีวัน จบสิ้น และความแจ่มแจ้งแห่งปัญญาก็ไม่มีวันจบสิ้น ปัญญาความเฉลียวฉลาดของตถาคตย่อมไม่ เป็นอย่างอื่น ไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดก็ตาม”^{๒๔๐} และปัญญาความรู้นั้นมีมากมายแต่พระองค์ ทรงเลือกแต่เรื่องที่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์นำมาสอน ดังที่พระองค์ตรัสไว้ แก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ความรู้ของตถาคตมีมากมายเหมือนใบไม้ในป่านี้ แต่ที่นำมาสอนมีเพียง เล็กน้อย เหมือนใบไม้ที่อยู่ในมือ”^{๒๔๑} นอกจากนี้พระองค์ยังประกอบด้วยวิชา คือความรู้แจ้ง และ จรณะคือความประพฤติหรือ ปฏิบัติที่น่าเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็นอย่างแท้จริง

วิชา ๘ ประการ^{๒๔๒} คือความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ความรู้ระดับสูงละเอียดล่วงวิสัย ของมนุษย์ ของพระพุทธเจ้า คือ

๑. วิปัสสนาญาณ คือพระปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารคือนามรูปโดยไตรลักษณ์ มองเห็น สภาวะของสังขารทั้งหลายโดยทูลปรุโปร่งตามความเป็นจริง

๒. มโนมยิทธิญาณ คือฤทธิ์ทางใจ ทรงสามารถนิรมิตกายอื่นนอกจากกายนี้ มีรูปที่เกิดแต่ใจ มือวิยะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เช่น ทรงนิรมิตพระพุทธรูปนิรมิตเพื่อให้ทรงแสดงธรรม หรือสนทนาตอบกับพระองค์เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อหารธรรมะที่ลึกซึ้ง

๓. อิทธิวิธิญาณ คือการแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง

๔. ทิพโสตธาตุนิยาม คือหุทิพย์ สามารถได้ยินเสียงที่เป็นทิพย์และเสียงมนุษย์ที่อยู่ไกลได้ ชัดเจน

๕. เจโตปริยญาณ คือความรู้กำหนดใจผู้อื่นได้ รู้จิตของสรรพสัตว์ และรู้จิตที่มีอาสวะ หรือไม่มีอาสวะ รู้จิตอ่อนจิตกระด้างและรู้วิธีแนะนำถูกต้องซึ่งตรงกับอุปนิสัยความต้องการของเขา

๖. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือญาณระลึกชาติในอดีตได้ ทั้งที่เป็นของพระองค์เองและของ ผู้อื่น ดังเช่นในมหาปทานสูตร ทรงแสดงประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตมีพระวิปัสสิพุทธ เจ้า เป็นต้นและได้ตรัสชาดก ๕๔๗ เรื่อง เป็นต้น

^{๒๓๕} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๐/๒๐๘.

^{๒๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๑/๑๖๔-๑๖๕.

^{๒๔๑} ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐/๖๑๓.

^{๒๔๒} ที.ที. (ไทย) ๕/๑๓๔-๒๔๘/๕๕-๑๐๔, ๕/๒๓๕/๑๓๖-๑๔๔, ๕/๓๑๘/๑๓๕-๑๘๘, ๑๓๑.

๑๖. จตุปปาตญาณ หรือทิพพจักขุ คือญาณรู้เห็นการเกิด การตายและคติที่ดีและไม่ดีของสรรพสัตว์ เป็นพุทธจักขุสำหรับตรวจความเป็นไปของสัตว์ผู้ควรแนะนำ มีกิเลสมากหรือน้อย ผู้ควรฝึกฝนอบรมให้ได้รับอภิมรรค^{๒๔๓}

๑๗. อาสวักขญาณ คือความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลส ได้แก่ความรู้ในทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่ถือเป็นวิชาประการสำคัญที่ทำให้ความเป็นพระพุทธเจ้าสมบูรณ์และบริสุทธิ

ในข้อนี้ พระพุทธโฆสจารย์อธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค ๑ ว่า วิชา ๘ หมายถึงความรู้ในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ความรู้จักอดีต อนาคต รู้จักทั้งอดีตและอนาคต และรู้จักปฏิบัติจนสมบูรณ์ ความถึงพร้อมด้วยวิชา ๘ นี้ ทำให้พระพุทธองค์บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ คือตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ^{๒๔๔}

จรรยา ๑๕^{๒๔๕} เมื่อกล่าวถึงวิชาของพระพุทธเจ้าแล้ว พระคุณธรรมที่พึงกล่าวถึงคือจรรยา เพราะพระคุณธรรมทั้ง ๒ ข้อนี้ของพระพุทธเจ้า มาควบคู่กันดังพระพุทธคุณที่ว่า วิชาจรณสมุปนฺโน จรรยา คือ ความประพฤติ หรือปฏิบัติของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นการปฏิบัติพระองค์ของพระพุทธเจ้า ได้แก่

๑. สีสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยศีล พระองค์ทรงมีศีลบริสุทธิ ดำเนินพระองค์ไม่หลอกลวงชาวโลก ถึงพร้อมด้วยอริศีล ดังที่พระองค์ได้แสดงไว้ในสามัญญผลสูตรถึงศีล ๓ ระดับ คือจุฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลหรืออริศีล หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาวิสุทธิศีล ๔ คือความบริสุทธิด้านความประพฤติชอบทางกาย วาจา ใจ ความเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ มีอาชีพะบริสุทธิ และความบริสุทธิในการแสวงหาปัจจัยดำรงชีวิต

๒. อินทรีย์สังวร คือการสำรวมระวังอินทรีย์ ๖ ไม่ให้บาปอกุศลครอบงำจิตใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ภายนอกมีรูป เป็นต้น

๓. โภชนะ มัตตัญญุตตา คือการรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักพิจารณาในการรับประทานอาหารเพื่อยังร่างกายให้เป็นอยู่ได้ ไม่รับประทานเพื่อการเล่นหรือมัวเมา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะนี้ ทำให้พระองค์ได้ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยสี่ และทรงได้สอนสาวกให้ปฏิบัติตาม

^{๒๔๓} บุ.ม. ๒๕/๑๕๐/๕๔๕.

^{๒๔๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปลภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕) หน้า ๑๓๓.

^{๒๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๓๒-๓๓.

๔. ซาคริยานุโยค คือการหมั่นประกอบความเพียร มีสติตั้งมั่นอยู่เสมอ ไม่เห็นแก่การหลับนอน ดังจะเห็นได้จากการบรรทมด้วยลีลาไสยาศน์ พระองค์ก็ทรงตั้งสติไว้ พร้อมทั้งจะตื่นอยู่ตลอดเวลา

๕. สัทธา คือความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ซึ่งได้ถูกบ่มเพาะมาตั้งแต่สมัยเป็นสุเมธดาบส เป็นพระศรัทธาที่เชื่อมั่นต่อสัมโพธิญาณอย่างไม่หวั่นไหวคลอนแคลน

๖. หิริ คือความรังเกียจบาป พระองค์ไม่ทรงกระทำบาปทั้งต่อหน้าและลับหลัง เปิดเผยให้บุคคลสามารถตรวจสอบได้^{๒๔๖}

๗. โอตตัปปะ คือความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต

๘. พหุสัจจะหรือพหุสูต คือความเป็นผู้ได้ศึกษา และได้สดับฟังมาก ทรงเรียนรู้ศาสตร์หลายสาขา และมีความรู้ความสามารถในวิชาเหล่านั้นอย่างดีเลิศ โดยหาผู้เปรียบมิได้

๙. วิริยารัมภะ คือการปรารถนาความเพียร ตั้งแต่บำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ จนเสด็จออกผนวชแสวงทางตรัสรู้ เมื่อได้ตรัสรู้ก็ทรงมีความเพียรอย่างไม่ย่อท้อเสด็จไปทุกหนทุกแห่ง ไม่ทอดทิ้งในการสั่งสอนเวไนยสัตว์

๑๐. สติ คือมีสติมั่นคง แน่วแน่ ทรงมีพระสติตั้งมั่นอยู่ตลอดเวลา ดังที่ปรากฏคือสติปัญญา ๔ คือตั้งสติพิจารณาในกาย ในเวทนา ในจิต และในธรรม ซึ่งเป็นสติชอบอันนับเนื่องในองค์มรรค

๑๑. ปัญญา คือความรอบรู้ และรู้แจ้งในธรรมทั้งปวง

๑๒. - ๑๕. คือรูปาวจรมาน ๔ ได้แก่ ปฐมมาน ทุติยมาน ตติยมาน และจตุตถมาน^{๒๔๗}

จรรยา ๑๕ เหล่านี้เป็นทั้งข้อปฏิบัติและธรรมที่มีอยู่ประจำพระองค์ ธรรมเหล่านี้ ดูเหมือนเป็นธรรมพื้นฐานที่วิสัยของพระพุทธเจ้าทรงผ่านพ้นไปแล้ว อาจมีผู้สงสัยว่าเหตุไร พระพุทธองค์จึงทรงประพฤติจรณะอยู่อีก พระพุทธองค์ได้ทรงเฉลยดังที่ตรัสแก่ชานุสโสณิ พรหมณ์ว่า

พรหมณ์ บางคราวท่านอาจมีความคิดอย่างนี้ว่า แม้วันนี้ พระโคตม ยังไม่เป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงเข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียมสังัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ ท่านไม่ควรคิดอย่างนั้น เราเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการคือ ๑) การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ๒) การอนุเคราะห์หมู่ชนผู้เกิดในภายหลัง จึงเข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียมสังัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ^{๒๔๘}

^{๒๔๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๒.

^{๒๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓-๒๕/๒๖-๓๓.

^{๒๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๕/๔๓.

วิชาและจรรยาดี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่อัมพฤษมาณพว่า “เป็นสิ่งที่ประณีต ไม่มีที่จะดีเลิศไปกว่านี้ เป็นสมบัติที่มีในพระธรรมวินัยนี้เท่านั้น” และผู้ที่จะบรรลุวิชาและจรรยาดี จะต้องละความยึดมั่นในชาติตระกูล การถือวรรณะ และการยึดติดอยู่กับอวาหมงคลและวิวาหมงคล แม้พระอรหันต์เหล่าอื่นก็ถือประพฤตินั้นเหมือนกันดังเช่น พระมหากัสสปะที่ถือธุดงค์อย่างเคร่งคัด เหตุผลที่ท่านถือธุดงค์อยู่อย่างเคร่งคัดก็มีอยู่ ๒ ประการเช่นเดียวกัน^{๒๔๕} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวเอาไว้ว่า

ในธรรม ๒ อย่างนี้ ความถึงพร้อมด้วยวิชาสร้างความเป็นพระสัมพันธัญญะแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้นแล้วตั้งอยู่ ความถึงพร้อมด้วยจรรยาสร้างความเป็นผู้กอบปรีย์พระมหากษัตริย์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้นแล้วตั้งอยู่ พระองค์ทรงรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย ด้วยความเป็นพระสัมพันธัญญะแล้ว ทรงเว้นสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์เสีย ทรงชักนำแต่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ด้วยความเป็นผู้กอบปรีย์พระมหากษัตริย์แก่สัตว์ทั้งปวง เยี่ยงท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา เพราะเหตุนี้ สวาททั้งหลายของพระองค์จึงเป็นผู้ปฏิบัติดี ไม่เป็นผู้ปฏิบัติชั่ว ดูพวกสวาทของเจ้าลัทธิต่างหลายผู้ขาดวิชาและจรรยา ที่เป็นบุคคลจำพวกทำตนให้ร้อน เป็นอาทิ^{๒๕๐}

เมื่อพระองค์เสด็จไปประกาศศาสนาธรรมยังเมืองต่าง ๆ ทำให้กษัตริย์ พราหมณ์ และประชาชนเกิดศรัทธาเลื่อมใส และได้กล่าวชมพระองค์เฉพาะพระพักตร์บ้าง สรรเสริญให้พระสาวกฟังบ้างเช่น ในทหสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “เจ้าลัทธิต่างหลายที่คนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นคนดี มีท่านปุณณกัสสปะ เป็นต้น ยังไม่กล้ายืนยันว่าเป็นผู้นุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนพระองค์ยังทรงเป็นหนุ่มโดยพระชาติ และยังทรงเป็นผู้บวชใหม่ ทำไม่จึงกล้ายืนยันตนเล่า” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “สิ่ง ๔ อย่าง บุคคลไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย คือ กษัตริย์ ฐไฟ และภิกษุ เพราะสิ่งเหล่านี้คู่แต่เพียงภายนอกไม่ได้”^{๒๕๑}

เห็นได้ชัดว่า พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์มีความพิเศษแตกต่างจากคำสอนของเจ้าลัทธิต่างหลายในสมัยนั้น เพราะในสมัยนั้น ชมพูทวีปมากไปด้วยคณาจารย์และเจ้าลัทธิต่างมากมาย ต่างมีคำสอนที่เป็นไปต่าง ๆ กัน ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าความรู้และคุณธรรมต้องมีคู่กันจึงจะทำให้เกิดคุณภาพระหว่างความรู้กับพฤติกรรมที่แสดงออก จึงจะสามารถสร้างความเชื่อถือ ความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้พบเห็นและเข้ามาฟังคำสอน พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระ

^{๒๔๕} ส.นิ. ๑๖/๑๔๘/๒๔๒.

^{๒๕๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑, หน้า ๒๖๐.

^{๒๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๓-๑๒๘.

ปัญหาทั้งที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน ทั้งที่เกิดจากประสบการณ์และที่เกิดจากการใช้สติปัญญาของพระองค์ที่มีพิจารณาหาเหตุผล จนสามารถตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ทรงประกอบด้วยพระคุณคือจริยาวัตรอันละเอียดสุขุม นำเลื่อมใสศรัทธา ซึ่งพฤติกรรมทั้งหลายพระองค์มิได้เสแสร้งแก่ง้งทำเพื่อประโยชน์แก่ลาภสักการะ แต่เป็นความประพฤติที่มั่นคง เป็นสัจจริงอันเกิดจากพระคุณธรรมที่พระองค์ทรงมี และได้ประพฤติปฏิบัติมา พร้อมกันนี้ พระองค์ก็ได้สั่งสอนให้พระสงฆ์สาวกให้มีความประพฤติเยี่ยงเดียวกับพระองค์ ด้วยเหตุที่พระพุทธองค์ทรงประกอบด้วยวิชาวจรณะ และพระคุณธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย คือ ทรงมั่นพระทัยทั้งในความรู้จริง และการกระทำจริง จึงทำให้พระองค์มีความแก่กล้า อดอาจสามารถที่เสด็จไปเผยแผ่คำสอนที่พระองค์ได้ตรัสรู้ยังสถานที่ต่าง ๆ แก่บุคคลกลุ่มต่าง ๆ โดยไม่เกรงกลัว ไม่สะทกสะท้านต่อการตอบโต้หรือข่มด้วยวาจาจากนักปราชญ์หรือเจ้าลัทธิทั้งหลาย

๒. พระบริสุทธิ์คุณ คือ ความสะอาดบริสุทธิ์ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ของพระพุทธเจ้า เป็นพระคุณที่สำคัญยิ่ง ที่จะทำให้ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้าอาจมองได้จากลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑) พระพุทธองค์เป็นผู้บริสุทธิ์พ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวงไม่กระทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นตำหนิได้

๒) ทรงทำได้อย่างที่สอน คือสอนอย่างไร พระองค์ทรงประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นด้วย ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า ตถาคตพุดอย่างใด ทำอย่างนั้น จึงเป็นตัวอย่างที่ดี และให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอนได้

๓) ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการแสดงธรรมสอน ทรงสอนผู้อื่นด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาอย่างเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแคลงแฝงด้วยความหวังประโยชน์ส่วนตน หรืออามิสตอบแทนใด ๆ ^{๒๕๒}

ในความบริสุทธิ์ที่ได้จำแนกไว้นี้ ความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงของพระพุทธองค์ พึงเห็นได้จากพระดำรัสที่พระองค์ตรัสยืนยันไว้เมื่อแรกตรัสรู้ และที่พระองค์ตรัสที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกอยู่หลายแห่ง ซึ่งพระดำรัสเหล่านี้ พระองค์ตรัสด้วยความอาจหาญ โดยมั่นพระทัยไม่เกรงกลัวด้วยวาจาหรือทัศนะของผู้ใดที่จะมาทักท้วงหรือสงสัยใคร่ถาม ดังเช่น พระอุทานที่พระพุทธองค์เปล่งออกเมื่อแรกตรัสรู้ ว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ผู้

^{๒๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕.

เพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ”^{๒๕๓} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้พระสัจธรรมอย่างแท้จริงแล้ว โดยปราศจากความสงสัยทั้งสิ้น แม้เมื่อพระองค์จะส่งพระสาวกไปเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา ก็ได้พระดำรัสชี้แนะและแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจของพระพุทธเจ้าของพระองค์อย่างแท้จริงว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์”^{๒๕๔} พระดำรัสที่ตรัสแก่มารก็แสดงให้เห็นว่า “เราเป็นผู้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เราเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูกใหญ่ คุ้มครองท่านถูกกำจัดเสียแล้ว”^{๒๕๕} แม้มารจะกราบทูลว่า บ่วงนี้เที่ยวไปได้ในอากาศ เป็นของที่มีในจิตใจ ไม่มีใครจักพ้นได้ แต่พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราปราศจากความพอใจในอารมณ์เหล่านี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐพะวะ อันเป็นที่รื่นรมย์ใจ คุ้มครอง ท่านถูกเรากำจัดเสียแล้ว”^{๒๕๖}

นอกจากนี้ ฟังเห็นได้จากพระพุทธรูปที่ตรัสไว้แก่พระสาวกเป็นอันมากในที่ต่าง ๆ ดังนี้

พระดำรัสที่ตรัสแก่พระนาคิตะเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระองค์ตรัสรู้ธรรมและเผยแผ่ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แก่เวไนยสัตว์นั้นมิได้หวังความสุขในภavnอกอันเกิดจากลาภ ยศ สรรเสริญเลย แต่เป็นความสุขที่เกิดจากเนกขัมมะ เกิดจากความสงบต่างหากว่า

นาคิตะ เราไม่ติดยศ ยศไม่ติดเรา ผู้ใดแลไม่ได้ตามความปรารถนา ไม่ได้โดยไม่ยาก ไม่ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งเนกขัมมะและปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข ที่เราได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก บุคคลนั้นชื่อว่ายินดีความสุขที่ไม่สะอาดความสุขในการนอน และความสุขอิงอาศัยลาภสักการะสรรเสริญ^{๒๕๗}

ความบริสุทธิ์ของพระองค์เป็นสิ่งที่เปิดเผย ไม่ใช่สิ่งที่จะต้องปกปิด และไม่ต้องให้ใครมาคอยช่วยปกปิด ดังพระดำรัสที่ตรัสแก่พระมหาโมคคัลลานะว่า

โมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ จึงบัญญัติว่าเราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ศีลของเราบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง สาวกไม่รักษาเราโดยศีล และเราก็ไม่หวังรักษาจากสาวกโดย

^{๒๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓/๓.

^{๒๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๓/๔๑.

^{๒๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๓/๔๑.

^{๒๕๗} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒.

ศีล เรามีอาชีวะบริสุทธิ์ มีกรรมเทศนาบริสุทธิ์ มีไวยากรณ์บริสุทธิ์ มีญาณทัสนะบริสุทธิ์ . . .
ไม่ต้องหวังการรักษาจากสาวกโดยญาณทัสนะ ^{๒๕๘}

ในอุทุมพริกสูตร พระพุทธองค์ก็ตรัสไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นพุทธะเองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้ พระองค์เป็นผู้ฝึกเองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความฝึก พระองค์เป็นผู้สงบระงับแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ พระองค์เป็นผู้ข้ามพ้นไปได้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความข้ามพ้น ทรงเป็นผู้ดับเย็นแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความดับเย็น ^{๒๕๙}

ความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจของพระพุทธเจ้าในการเสด็จออกเพื่อเผยแผ่ธรรมะเพื่อประโยชน์แก่ผู้ฟังนี้ พระสาวกต่างก็ได้ให้ทัสนะต่าง ๆ กัน ดังเช่นคำของท่านพระสารีบุตรที่กล่าวไว้ในสังคิตสูตรว่า

๑) พระตถาคตทรงมีกายสมาจารบริสุทธิ์ ไม่ทรงมีกายทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า คนอื่น ๆ อย่าได้รู้กายทุจริตของเรานี้

๒) พระตถาคตทรงมีวจีสมาจารบริสุทธิ์ ไม่ทรงมีวจีทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า คนอื่น ๆ อย่าได้รู้วจีทุจริตของเรานี้

๓) พระตถาคตทรงมีมโนสมาจารบริสุทธิ์ ไม่ทรงมีมโนทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า คนอื่น ๆ อย่าได้รู้มโนทุจริตของเรานี้ ^{๒๖๐}

ในส่วนของพระพุทธองค์ทรงมีความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ มุ่งแสดงธรรมเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ผู้ฟังอย่างแท้จริงนั้น ยังเห็นได้จากพระดำรัสที่พระองค์ตรัสไว้เป็นหลักฐาน เช่น เมื่อแรกตรัสรู้พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าพระธรรมที่ทรงค้นพบเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งรู้ได้ยากสำหรับผู้ฟัง จึงทรงท้อแท้ แต่เมื่อพระพรหมมาทูลอาราธนาให้เสด็จออกแสดงธรรมโปรดสัตว์ พระองค์ได้พิจารณาเห็นและตรัสไว้ว่า “สัตว์เหล่าใดจะฟังจงปล่อยศรัทธามาเถิด เราเปิดประตูอมตธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ดูกรพรหม เพราะเรามีความสำคัญในความลำบาก จึงไม่แสดงธรรมที่เราต้องแคล้ว ประณิต ในหมู่สัตว์” ^{๒๖๑} ในเบื้องต้นของการเสด็จเพื่อเผยแผ่คำสอน

^{๒๕๘} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๓-๑๗๔.

^{๒๕๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐/๔๖.

^{๒๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๗.

^{๒๖๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๑๕.

เมื่อพระองค์ทรงส่งสาวกไปเพื่อเผยแผ่ธรรมะ ก็ได้ตรัสบอกถึงอุดมการณ์ซึ่งถือเป็นจุดหมายที่สำคัญเพียงหนึ่งเดียวแก่ภิกษุสงฆ์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ บริสุทธี สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีรูปคือกิลเลสในจักขุน้อย มีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี

๒๖๒

พระคำรสนี้บอกให้ทราบถึงจุดประสงค์ของพระพุทธองค์ ที่มุ่งจะให้เกิดประโยชน์ เกิดความสุขแก่เหล่าสัตว์ทุกคนและทุกจำพวก มุ่งสร้างสันติสุขแก่โลกอย่างแท้จริง นอกจากนี้ในอุทุมพริกสูตร พระองค์ก็ได้ตรัสแก่นิโครชปริพาชกเพื่อให้โอกาสแก่ผู้ฟังธรรมทุกจำพวกที่มีศรัทธาได้มาร่วมรับฟังและนำธรรมะไปประพฤติปฏิบัติว่า

เรากล่าวดังนี้ว่า บุรุษผู้เป็นวิญญูชน ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติอย่างที่ได้รับคำสั่งสอนแล้ว จักกระทำสำเร็จซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกบวช อันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบัน ในชาตินี้เอง โดยใช้เวลา ๗ ปี ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ปีเดียว ๗ เดือน ๖-๕-๔-๓-๒-๑ เดือน ถึงเดือน ๗ วัน เท่านั้น

บางที่ท่านอาจคิดว่า พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ เพราะใคร่ได้ศิษย์ ขึ้นันท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น อาจารย์ผู้ใดของท่านเป็นอย่างนี้ ขอให้ผู้นั้นแหละคงเป็นอาจารย์ของท่าน... เรากล่าวอย่างนี้ เพราะใคร่ได้ศิษย์ก็หาไม่ ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอุเทศของตนก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเข้าไปติดอยู่ในธรรมที่จัดว่าเป็นอุศลตามลัทธิของอาจารย์ของท่านก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเคลื่อนคลาดไปจากธรรมที่จัดว่าเป็นอุศลตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของตนก็หาไม่ หากแต่ว่า อุศลธรรมที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองที่สร้างชาติสร้างภพ มีแต่ความเร่าร้อน กระวนกระวาย ให้ผลเป็นทุกข์ ชักนำชาติขรามณะมาให้เรื่อยไป ซึ่งท่านยังละไม่ได้นั้นมีอยู่ เราแสดงธรรมก็เพื่อให้กำจัดอุศลเหล่านี้ได้ เมื่อท่านปฏิบัติตาม สิ่งที่เป็นเหตุก่อความเสื่อมเสียทั้งหลายก็จะถูกกำจัดหมดไป และสิ่งที่เสริมสร้างความถูกต้องผ่องแผ้วก็จะพัฒนาขึ้น ๆ

ขึ้น ท่านก็จักได้รู้ยิ่งเห็นจริง ได้บรรลุความบริสุทธิ์แห่งปัญญา และความไพบุลย์ด้วยตนเอง เสียแต่ใจปัจจุบันทีเดียว ^{๒๖๓}

เมื่อครั้งสี่หะเสนาบตีแห่งแคว้นเวสาลี ผู้เป็นศิษย์นิครนถ์นำบุตร มาเฝ้าทูลถาม ปัญหาพระพุทธองค์ และบังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ขอกล่าวคำปฏิญาณตนเป็นอุบาสก พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเตือนว่า “ท่านจงใคร่ครวญให้ดีเสียก่อน การใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ เป็นความดีสำหรับคนผู้มีชื่อเสียงอย่างท่าน” ครั้นท่านเสนาบตียืนยันว่า เขาเลื่อมใสขอเป็นอุบาสก แน่แน่นอนแล้ว พระองค์ได้ตรัสอีกว่า “ท่านสี่หะ ตระกูลของท่านเป็นเสมือนบ่อน้ำของนิครนถ์ ทั้งหลายมาช้านาน เมื่อนิครนถ์มาหาท่านก็ถึงใส่ใจในเรื่องที่จะถวายเป็นบิดาด้วย” ^{๒๖๔} พระคำรัส นี้แสดงให้เห็นถึงความบริสุทธิ์พระทัยในการแสดงธรรมที่มีได้มุ่งจะได้ลากสักการะหรือทำลาย ลากสักการะหรือเบียดเบียนผู้ใด แต่มุ่งให้ได้รับประโยชน์แก่ผู้ฟังธรรมเท่านั้นอย่างแท้จริง และการกระทำเช่นนี้ ยังจะทำให้บุคคลเป็นที่รักที่พอใจ เป็นที่เคารพยกย่องของคนทั้งหลาย ดังที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ กล่าวคือ ไม่มุ่งลาก ไม่มุ่งสักการะ ไม่มุ่งชื่อเสียง รู้จักกาล รู้จักประมาณ สะอาด ไม่พูดมาก ไม่ด่า ไม่ปริภาษเพื่อนสพรหมจารี ย่อมเป็นที่รัก ที่พอใจ ที่เคารพยกย่อง” ^{๒๖๕}

ในเรื่องของการทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมสำหรับภิกษุทั้งหลาย พระพุทธองค์ก็ได้ตรัส สอนเอาไว้ว่า

ภิกษุรูปใดมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ชนทั้งหลายฟังฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วฟัง เลื่อมใสในธรรม และผู้เลื่อมใสแล้ว ฟังทำอาการของผู้ที่เลื่อมใสต่อเรา จึงแสดงธรรมแก่ชน เหล่านั้น พระธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ชื่อว่าไม่บริสุทธิ์ ส่วนภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีความคิด อย่างนี้ว่า พระธรรมเป็นธรรมพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ไฉน หนอ ชนทั้งหลายฟังฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วฟังรู้ทั่วถึงธรรม และครั้นรู้ทั่วถึงธรรมแล้ว ฟังปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้น เธออาศัยความที่ธรรมเป็น ธรรมดีจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้น อาศัยความกรุณาจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้น อาศัย

^{๒๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑/๔๖-๔๘.

^{๒๖๔} อจ.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๒๓๒.

^{๒๖๕} อจ.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๔/๒๐๒.

ความอนุเคราะห์จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ด้วยประการฉะนี้ ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้
ชื่อว่าปริสุทธี^{๒๖๖}

ในการแสดงธรรมด้วยความปริสุทธิใจโดยมุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟังอย่างแท้จริง โดยไม่
มุ่งถึงลาภสักการะนี้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสหลักสำหรับผู้แสดงธรรมแก่พระอานนท์ เพื่อเป็นหลัก
ปฏิบัติไว้แก่พระธรรมกถึกทั้งหลายว่า

อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟัง
ตั้งธรรม ๕ อย่างนี้ไว้ในใจ คือ

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
๔. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อามิส
๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น^{๒๖๗}

ในส่วนภิกษุทั้งหลายก็ได้แสดงความรู้สึกของตนที่มีต่อการแสดงพระธรรมเทศนา
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเอาไว้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่มีความดำริในพระผู้มีพระภาคเลยว่า พระสมณ
โคดมทรงแสดงธรรม เพราะเหตุปรารถนาจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ หรือเพราะเหตุแห่งภพ
น้อยและภพใหญ่ด้วยอาการอย่างนี้ พวกข้าพระองค์มีความดำริในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงอนุเคราะห์ ทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความกรุณา จึง
ทรงแสดงธรรม^{๒๖๘}

พระปริสุทธิคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายนั้น พอสรุปได้ คือ ความปริสุทธิแห่ง
ศีล ความปริสุทธิแห่งอาชีวะ ความปริสุทธิแห่งธรรมเทศนา ความปริสุทธิแห่งเวยาकरणะ และ
ความปริสุทธิแห่งญาณทัสนะ ดังที่พระองค์ตรัสกับพระมหาโมคคัลลานะว่า “พระองค์ทรงมีศีล
อาชีวะ ธรรมเทศนา เวยาकरणะและญาณทัสนะปริสุทธิ จึงยืนยันได้ว่าเป็นผู้ปริสุทธิผ่องแผ้ว ไม่

^{๒๖๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๖/๒๓๗-๒๓๘.

^{๒๖๗} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓.

^{๒๖๘} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔/๔๔.

เสวี่หมอง เหล่าสาวกไม่ต้องรักษาด้วยคุณธรรมเหล่านี้ และพระองค์ไม่หวังการรักษาจากเหล่าสาวกด้วยคุณธรรมเหล่านี้”^{๒๖๕}

เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่พัฒนาได้โดยไม่ขึ้นอยู่กับชาติชั้นวรรณะ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สุนทรภิกขุพราหมณ์ว่า “ท่านอย่าถามถึงชาติเลย จงถามถึงความประพฤติเถิด ไฟย่อมเกิดจากไม้ บุคคลถึงแม้จะเกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุนีได้”^{๒๖๖} ความประพฤติที่มีศีลของพระพุทธองค์ ถือเป็นความบริสุทธิ์ที่ใครจะมาตำหนิไม่ได้ เพราะเป็นความประพฤติอันเป็นจริง มุ่งประโยชน์และความสุขแก่เวไนยสัตว์อย่างแท้จริง มิได้มุ่งลาภสักการะแต่อย่างใด ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประพฤติพรหมจรรย์มิใช่เพื่อจะลวงคน มิใช่เพื่อเกลี้ยกล่อมคน มิใช่เพื่อลาภสักการะและชื่อเสียง เพื่ออวดอ้างวาทะ หรือเพื่อให้คนรู้จัก แท้จริง ตถาคตประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสำรวมระวัง เพื่อละ เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับทุกข์”^{๒๖๗} แม้หากสาวกของพระองค์ประพฤติธรรมเพื่อลาภสักการะ พระองค์ก็ทรงดำนิว่า “เป็นผู้ไม่นับถือพระองค์ ห่างไกลจากพระธรรมวินัย ย่อมไม่เจริญงอกงามในพระธรรมวินัยนี้”^{๒๖๘}

จากเนื้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พระบริสุทธิ์คุณนี้ถือเป็นพระคุณข้อหนึ่งที่สำคัญยิ่งที่สร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้ฟังในแง่ที่พระองค์ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยอย่างแท้จริง ที่จะทำประโยชน์ สร้างความสงบสุข ความเกื้อกูลแก่มหาชนอย่างแท้จริง โดยปรากฏทั้งจากคำสอนและการปฏิบัติตามคำที่พระองค์ได้ตรัสสอนไว้

๓. พระมหากรุณาธิคุณ พระคุณอีกประการหนึ่งที่ทรงบำเพ็ญให้เป็นไปแก่หมู่สัตว์คือ พระมหากรุณาธิคุณ เป็นพระคุณที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายได้รับประโยชน์ เกิดสันติสุขขึ้นในสังคมโลก เพราะพระจริยาวัตรของพระองค์ที่ทรงบำเพ็ญตลอดพระชนม์ชีพนั้นตั้งอยู่บนฐานแห่งความกรุณา พระกรุณาคุณของพระองค์ทำให้พระองค์ทรงเป็นที่รัก เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมของเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ไม่ว่าพระองค์จะเสด็จไปที่ใด ความสงบสุขย่อมแผ่ไป ณ ที่นั้นเสมอ และเพราะความที่พระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยจรณะ ทำให้พระมหากรุณาคุณของพระองค์เต็มเปี่ยมประกาศธรรมแก่ชาวโลกด้วยความอนุเคราะห์ ทรงชี้โทษ บอกรทางให้ดำรงอยู่ในประโยชน์ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยมหากรุณาธิคุณอย่างยิ่งใหญ่นี้ จำแนกเป็น ๔ ประเภทคือ

^{๒๖๕} อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๓-๑๗๔.

^{๒๖๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๕/๒๖๖.

^{๒๖๗} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕/๔๑.

^{๒๖๘} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๖/๔๑.

- ๑) พระมหากรุณาคุณต่อเวไนยสัตว์
- ๒) พระมหากรุณาคุณต่อหมู่ญาติ
- ๓) พระมหากรุณาคุณต่อพุทธบริษัท
- ๔) พระมหากรุณาคุณต่อเทวดา

บรรดาพระมหากรุณาคุณ ๔ ประเภทนั้น พึงเห็นดังนี้

พระมหากรุณาคุณต่อเวไนยสัตว์ พระพุทธองค์ทรงมีและทรงแสดงให้เห็นตั้งแต่ครั้งเมื่อพระองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าใหม่ ๆ ด้วยในครั้งนั้นพระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า ชรณะที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้นลึกซึ้งยากแก่การเข้าใจของสรรพสัตว์จึงยังไม่เสด็จออกแสดงธรรมโปรดใคร ๆ แต่ด้วยอาศัยพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ พระองค์จึงตกลงพระทัยที่จะแสดงธรรมแก่หมู่สัตว์ กล่าวได้ว่าธรรมยตราได้อุบัติขึ้นเพราะมหากรุณาคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ตั้งแต่นั้นมาตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา พระพุทธองค์ได้เสด็จออกแสดงธรรมเผยแผ่แก่เหล่าชนในที่ต่าง ๆ ทั้งชมพูทวีป สร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่มหาชนจนพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายตั้งมั่นมาจนปัจจุบันเป็นเวลากว่า ๒๕๐๐ กว่าปี นี้ก็ด้วยอาศัยพระมหากรุณาคุณของพระพุทธองค์

พระมหากรุณาต่อหมู่ญาติ พระมหากรุณาคุณในส่วนนี้ เรียกว่า ญาติตถจริยา คือการประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่หมู่ญาติ การสงเคราะห์พระญาติให้ได้รับรสแห่งอมตธรรมอย่างบุคคลทั่วไป พระจริยาในส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทีตาคคุณด้วย การประพฤติประโยชน์ต่อหมู่พระญาตินี้ ในเบื้องต้นทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา จนพระองค์ดำรงอยู่ในกระแสแห่งธรรมคือสำเร็จเป็นพระโสดาบัน และในครั้งที่สองทรงเสด็จเยี่ยมอาการประชวรของพุทธบิดา แสดงธรรมโปรดจนพระองค์ได้บรรลุพระอรหัตผล สำหรับพุทธมารดาคือพระนางสิริมหามายานั้น เนื่องจากพระนางได้เสด็จทิวศตเมื่อพระพุทธองค์ประสูติได้ ๗ วัน และได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต พระพุทธองค์ก็เสด็จไปแสดงพระอภิธรรมโปรด ณ สวรรค์ชั้นดุสิตนั้นพร้อมกับเหล่าเทวดาทั้งหลาย เป็นเวลา ๓ เดือน ส่วนพระนางปชาบดี โคตมิ ซึ่งเป็นพระน้านางที่มีพระคุณต่อพระพุทธองค์ครั้งเป็นพระกุมารเป็นอย่างมาก เพราะภายหลังเมื่อพระนางสิริมหามายาทิวศตแล้ว พระนางได้รับหน้าที่เป็นผู้ให้เกียรธรา (น่านม) แก่พระสิทธัตถกุมารจนเจริญวัย ภายหลังเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะเสด็จสวรรคตแล้ว พระนางมีประสงค์จะออกบวชเป็นภิกษุณีพร้อมด้วยบริวาร จึงทูลขอการบรรพชากับพระพุทธเจ้าหลายครั้ง แต่ก็ไม่ทรงอนุญาต จนในที่สุดพระอานนท์เถระได้ช่วยทูลขอโดยให้เหตุผลว่าผู้หญิงก็สามารถทำให้แจ้งมรรคผลได้เช่นกัน

พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตอุปสมบทโดยให้พระนางและบริวารรับครุธรรม ๘ ประการไปปฏิบัติ พระนางก็น้อมรับปฏิบัติด้วยความยินดีโดยเคารพ^{๒๖๓}

ในส่วนของพระนางพิมพาซึ่งเคยเป็นพระชายา พระองค์ก็ทรงแสดงจันทกีนรีชาดก และอริยสัจ ๔ โปรดจนพระนางดำรงอยู่ในโศคาบัน เมื่อพระนางบวชแล้วก็ได้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๒๖๔} ส่วนพระราหุลกุมารผู้เป็นพระโอรส พระองค์ได้ทรงประทานทรัพย์อันประเสริฐคือโลกุตตรธรรมแล้วให้บวชเป็นสามเณร จนในที่สุดเมื่อสามเณรราหุลอุปสมบทแล้วยังไม่ครบพรรษาก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

นอกจากพระญาติเหล่านี้ ยังมีพระนันทะอนุชาต่างมารดา พระญาติกลุ่มคนหนุ่ม ๖ คนคือ ภัททิยะ อนุรุทธะ อานนท์ ภคุ กิมพิละ และเทวทัต พระญาติเหล่านี้เมื่อบวชแล้วก็ทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล เป็นกำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะท่านพระอานนท์ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นพุทธอุปัฏฐาก ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ท่านได้เป็นกำลังสำคัญในคราวทำปฐมสังคายนา โดยท่านรับหน้าที่เป็นผู้วิสาขนาพระสูตรและพระอภิธรรม ยกเว้นพระเทวทัตที่ดำเนินทางผิดคิดการณ์ใหญ่ใครจะปกครองหมู่สงฆ์ด้วยตนเอง จึงพยายามปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าโดยประการต่าง ๆ มีการส่งนักแม่นธนูไปดักข่มยิง เป็นต้น แต่แผนการทุกอย่าง ล้มเหลว ภายหลังท่านได้เกิดอาพาธหนักทรมาณอยู่เป็นเวลา ๕ เดือน ในวาระสุดท้ายสำนักมิดจึงได้ขอขมาพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ว่า ด้วยการสำนักมิดนี้ ในอนาคตกาลภาคหน้าท่านจักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอัญญิสสระ^{๒๖๕}

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังได้เสด็จไปห้ามพระญาติไม่ให้ทะเลาะกันเรื่องแย่งน้ำทำนา โดยชี้ให้พระญาติทั้งหลายมองเห็นความสำคัญของชีวิตคนว่ามีค่ากว่าสิ่งของภายนอก และในคราวที่พระเจ้าวิทูททะเกิดความแค้นยกทัพไปโจมตีศากยวงศ์ พระองค์ก็เสด็จไปทรงห้าม โดยเสด็จไปทำนิมิตประทับยืนที่กลางแควร้อนจัดถึง ๔ ครั้ง เมื่อพระเจ้าวิทูททะทูลถามว่าทำไมพระองค์ประทับยืนกลางแควร้อนจัดเช่นนั้น พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า ร่มเงาพระญาติเย็นกว่า^{๒๖๖} ในภายหลังเมื่อพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นกรรมเก่าของศากยวงศ์มีอาจห้ามผลกรรมได้ จึงทรงปล่อยให้เป็นไปตามกรรม

^{๒๖๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๔/๓๑๓-๓๒๑.

^{๒๖๔} อ.จ. (ไทย) ๒๐/๒๔๕/๓๑.

^{๒๖๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๓-๓๕๐/๑๗๓-๒๑๑.

^{๒๖๖} พ.ธ.อ. (ไทย) ๓๕/๒๐, (ธรรมบทแปล ภาค ๓).

จากที่กล่าวมาทำให้ทราบว่า พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยมหากรุณาต่อหมู่ญาติทุกถ้วนหน้า พระองค์ประพฤติประโยชน์แก่พระญาติทั้งหลายเหล่านั้นโดยไม่ทรงลำเอียงเพราะเห็นแก่หน้าว่าเป็นบิดาหรือมารดา หรือเป็นพระญาติห่างหรือใกล้ชิดสนิทสนม ต่างได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่อุปนิสัย

พระมหากรุณาต่อพุทธบริษัท พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาคุณต่อบริษัทของพระองค์ทุกถ้วนหน้า โดยเอาพระทัยใส่ดูแลความเป็นอยู่อันบิดากับบุตร ทรงเรียกว่าพระสาวกของพระองค์ว่า สมณสาขกยบุตร พระสาวกผู้ดำเนินตามคำสั่งสอนของพระองค์ชื่อว่าเป็นบุตรของพระองค์โดยธรรม เป็นธรรมทายาทผู้รับมรดกธรรมของพระองค์ ทรงฝึกสาวกให้อยู่ในกรอบพระธรรมวินัยตามระบบไตรสิกขา บางครั้งที่เหล่าสาวกเกิดการทะเลาะวิวาทไม่ปรองดองกัน พระองค์ก็ทรงชำระอธิกรณ์นั้นให้สงบ วางบทบัญญัติห้ามไว้ แสดงโทษแห่งความแตกแยกสามัคคี และประโยชน์แห่งความสามัคคี พระองค์ทรงกระทำให้เป็นตัวอย่างและชี้ชวนชักนำในสัมมาปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ และตรัสย้ำอยู่เสมอว่า

เราได้เปิดทางที่ปลอดภัย มีความสวัสดิ์ดีที่พวกเขาควรดำเนินไปได้ด้วยความชอบใจให้แล้ว และปิดทางที่ไม่สะดวกให้ด้วย กิจอันใดที่พระศาสดาผู้หวังประโยชน์แก่กุล เอื้อเพื่ออาศัยความอนุเคราะห์จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจอันนั้นตถาคตได้ทำแก่เขาทั้งหลายแล้ว นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง จงประกอบความเพียรเถิด ^{๒๗๖}

พระดำรัสนี้ทรงตรัสไว้เพื่อให้สาวกของพระองค์เร่งทำความเพียร เพื่อบุตรของพระองค์จะได้ข้ามพ้นเครื่องพันธนาการทั้งหลาย แม้ในเวลาพักผ่อนก็ทรงห่วงใยสรรพสัตว์ดังที่ได้ตรัสกับมารดาตนหนึ่งว่า “เราเดินไปก็ไม่หวั่นไหว ถึงหลังอยู่ก็มีได้เกรงกลัว กลางคืนและกลางวันก็ไม่ทำให้เราเดือดร้อน เราไม่พบเห็นความเสื่อมอะไรในโลก ฉะนั้น เราจึงนอนคำนึงถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยความเอ็นดู” ^{๒๗๗} แม้ในเวลาที่พักใจก็เสด็จไปทรงเยี่ยม ดูแลปฏิบัติดังบุตรของพระองค์ ดังในคราวที่พระวัคคลีอาพาธหนัก พระพุทธองค์เสด็จไปทรงเยี่ยม ได้ตรัสถามด้วยพระวาทะที่อ่อนโยนว่า “วัคคลี เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นไปได้อหรือ ทุกขเวทนาทุเลาลงไม่กำเริบแล้วหรือ อากาทุเลาปรากฏ อากาทุเลาปรากฏหรือไม่ปรากฏหรือ” ^{๒๗๘} หลังจากนั้นพระองค์ได้ตรัสสอนให้พระวัคคลีพิจารณาขันธ ๕ โดยอาการไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตน จนสามารถทำจิตให้หลุดพ้นได้ ใน

^{๒๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๒๕.

^{๒๗๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๑๕๐.

^{๒๗๘} ส.บ. (ไทย) ๑๓/๘๓/๑๕๘.

ปฐมกัลยานสูตรและทุติยกัลยานสูตร^{๒๘๐} พระองค์ได้เสด็จไปเยี่ยมพระมหากัสสปะและพระมหาโมคคัลลานะซึ่งกำลังอาพาธ และได้แสดงโพชนมงค์ ๗ ประการให้ฟังจนพระเถระทั้ง ๒ หายจากอาพาธ แม้ที่เป็นอุบาสกพระองค์ก็เสด็จไปทรงเยี่ยมและแสดงธรรมให้ฟังจนเขามีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา เช่น เสด็จเยี่ยมที่ฆาอุบาสก^{๒๘๑} เป็นต้น

กล่าวได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นดั่งนายแพทย์ผู้ฉลาด สามารถเยียวยาแก่ผู้อาพาธทั้งทางกายและทางจิตได้อย่างเหมาะสม ทรงเป็นกัลยาณมิตรกับพุทธบริษัททุกหมู่เหล่าเสมอเท่าเทียมกัน ไม่ทรงถือพระองค์ด้วยพระชาติแต่ประการใด ทำให้พระองค์ทรงเป็นที่รักที่เคารพอย่างสูงสุดแก่พุทธบริษัททุกหมู่เหล่า

พระมหากุณฑลคุณต่อเหล่าเทพ นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงมีพระมหากุณฑลต่อมวลมนุษย์แล้ว พระองค์ยังแผ่พระมหากุณฑลคุณไปสู่หมู่เทพทั้งหลาย โดยพระองค์ทรงแบ่งเวลาที่ใช้เพื่อการแสดงธรรมแก่เหล่าเทพในช่วงหนึ่งคือ มัชฌิมยาม เพื่อตอบปัญหาของเทวดาเหล่านั้นที่เข้าเฝ้า ดังที่ปรากฏในสูตรทั้งหลาย เช่น มหาโควินทสูตร ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรเข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลการประชุมของหมู่เทพทั้งหลาย ในเทวสภา^{๒๘๒} มหาสมยสูตร เทวดาชั้นสุทธาวาสเข้าเฝ้าเพื่อฟังธรรม^{๒๘๓} สักกปัญหสูตร ท้าวสักกะผู้พระราชแห่งเทพ เสด็จเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา^{๒๘๔} เป็นต้น

๓.๓ บทบาทและความสำคัญของอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า

อวัจนภาษา มีบทบาทสำคัญในการสื่อสารไม่แพ้การสื่อสารด้วยวัจนภาษา ทั้งสองภาษานี้มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกัน เพราะต่างมีส่วนเกื้อกูลในการสื่อสาร สารบางอย่างมีความเป็นนามธรรมมาก ยากต่อการทำความเข้าใจ การใช้วัจนภาษาช่วยย่อมจะสร้างความเข้าใจแก่ผู้ฟังเพิ่มขึ้น และในการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมนั้น พระพุทธเจ้าก็มีการใช้อวัจนภาษาร่วมด้วย รวมถึงมีคำสอนที่เกี่ยวเนื่องด้วยอวัจนภาษา เช่น การสอนให้บุคคลผู้บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา มีความประพฤติเป็นแบบแผน สร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น โดยกิริยาอาการเหล่านั้นมิใช่การเสแสร้งเพื่อผลประโยชน์แก่ลาภสักการะ หรือยศถาบรรดาศักดิ์ แต่อวัจนภาษาที่แสดงออก

^{๒๘๐} ต.ม. (ไทย) ๑๕/๑๕๖/๑๒๕.

^{๒๘๑} ต.ม. (ไทย) ๑๕/๕๕๕/๔๕๑-๔๕๓.

^{๒๘๒} ที.สี. (ไทย) ๑๐/๒๕๓-๓๓๐/๒๒๗-๒๕๘.

^{๒๘๓} ที.สี. (ไทย) ๑๐/๓๓๑-๓๔๓/๒๕๕-๒๗๒.

^{๒๘๔} ที.สี. (ไทย) ๑๐/๓๔๔-๓๗๑/๒๗๓-๓๐๐.

เหล่านั้นเป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส เพื่อความมีสติสัมปชัญญะ เพื่อลดละเลิกกิเลสที่มีอยู่ภายในจิตของตน จึงเห็นได้ว่า อวัจนภาษามีบทบาทสำคัญในเผยแผ่ธรรมะแต่ละครั้งของพระพุทธเจ้า ไม่ค่อยไปกว่าวัจนภาษา ดังได้จำแนกเป็นข้อ ๆ ดังนี้

๓.๓.๑ บทบาทและความสำคัญของอวัจนภาษาต่อการสร้างความเลื่อมใสศรัทธา

ในการแสดงธรรมแต่ละครั้งแก่บุคคลแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม ผู้ฟังธรรมจะมีความแตกต่างกันทั้งชาติ ชั้นวรรณะ ทั้งอุปนิสัยใจคอ สังคมวัฒนธรรม ทักษะสติความเชื่อ ดังนั้นการจะแสดงธรรมแก่บุคคลเหล่านั้น ๆ โดยทันทีย่อมจะเป็นการข่มเขาโคขืนให้กลืนหญ้า ในการเริ่มต้นการเผยแผ่พุทธธรรมนั้น เบื้องต้นพระพุทธองค์จะทรงทำบุคคลนั้นให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา เกิดความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัยว่าสามารถเป็นที่พึ่งที่ระลึกแก่เขาได้จริง การที่จะทำใ้บุคคลเกิดความเชื่อถือเปลี่ยนทัศนคติเดิมนั้นเป็นเรื่องยาก ด้วยวิธีการเพียงวัจนภาษาที่หาเหตุผลยกมาประกอบ ย่อมไม่เพียงพอ ดังนั้น การแสดงอวัจนภาษา เช่นอาการหรือท่าทางบางอย่างหรือ คำพูดเพียงบางประโยค ย่อมจะสามารถโน้มน้าวใจใ้บุคคลนั้นเปลี่ยนทัศนคติที่มีอยู่เดิม จนถึงเปลี่ยนพฤติกรรมได้ ในการแสดง อวัจนภาษาเพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธานี้ พึงเห็นได้จากพระลักษณะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏหลายอย่าง เช่น พระองค์ทรงประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะอันงดงาม ๓๒ ประการ ทรงมีพระวาจาที่ไพเราะประกอบด้วยประโยชน์ มีพระหฤทัยที่เปี่ยมด้วยมหากรุณาคุณ หวังความสุขแก่ผู้ฟังและสังคมอย่างแท้จริง โดยปราศจากการหวังสิ่งตอบแทน เป็นต้น ในการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาด้วยอวัจนภาษานี้ ในทีฆนิกาย สุตตันตปิฎกนี้ บางคราวทรงแสดงทั้งอุทธีทรงแสดงทั้งท่าทาง เช่น

ในอัมพกุฎสูตฺร พราหมณ์โปกขรสาติ ได้ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ แต่ด้วยยังไม่เคยพบเห็นด้วยตาตัวเองจึงยังเกิดความสงสัย ได้ส่งอัมพกุฎมาณพลูกศิษย์ให้ไปสืบดู เมื่ออัมพกุฎมาณพได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้สังเกตมหาบุรุษลักษณะของพระพุทธองค์ว่ามีอยู่จริง จึงกลับมาบอกอาจารย์ พราหมณ์โปกขรสาติได้ฟังดังนั้นจึงเข้าเฝ้าเพื่อตรวจดูมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง พระพุทธองค์จึงทรงบันดาลอิทธิภิกษิงขารให้พราหมณ์โปกขรสาติได้เห็นมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ดังปรากฏเนื้อความในสูตรว่า

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า พราหมณ์โปกขรสาตินี้ เห็นพระลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการของเราโดยส่วนมาก เว้นอยู่ ๒ ประการ คือคุษฐานที่เร้นอยู่ในฝัก กับชีวหาใหญ่ จึงยังเคลือบแคลงสงสัย ไม่เชื่อสนิทใจ ทันทันนั้น พระผู้มีพระภาคทรงบันดาลอิทธิภิกษิงขารให้เขามองเห็นพระคุษฐานที่เร้นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้า

ช่องพระกรรมทั้ง ๒ ข้าง กลับไปกลับมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้ง ๒ ข้างกลับไปกลับมา
แต่ปีดมณฑลพระนลาฏ^{๒๘๕}

ด้วยการเห็นลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ ทำให้พราหมณ์โปกขรสาติหายสงสัย
เกิดความเชื่อถือศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และได้ทูลนิมนต์ให้เสด็จเข้าไปเสวยภัตตาหารใน
เรือน และได้ฟังธรรมประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตั้งแต่นั้น

ในบางคราวทรงใช้วัจนภาษาโดยประกอบด้วยอวัจนภาษาด้านปริภาษา โดยการกล่าว
ยอมรับเห็นด้วยเพื่อให้กำลังใจ โดยจุดประสงค์เพื่อโน้มน้าวใจ ให้ผู้ฟังเกิดความเชื่อถือและหันมา
สนใจในตัวผู้สั่งการ เช่น

ในโศภิตนทสุตต พราหมณ์โศภิตนททะเข้าเฝ้าพร้อมด้วยพราหมณ์ทั้งหลาย พระ
พุทธองค์ได้สนทนาเรื่องใคร่พิศซึ่งเป็นเรื่องถนัดของพราหมณ์ โดยทรงถามเรื่องข้อบัญญัติว่าเป็น
พราหมณ์เมื่อโศภิตนทพราหมณ์กราบทูล พระพุทธองค์ทรงให้ลดลงทีละข้อ จนเหลือ ๒ ข้อคือ
ศีลและปัญญา พระองค์ทรงถามว่า ๒ ข้อนี้จะลดข้อใดข้อหนึ่งได้หรือไม่ พราหมณ์โศภิตนททะ
ตอบว่าไม่ได้ เพราะทั้งศีลและปัญญาต่างเกื้อกูลซึ่งกันและกันจึงทำให้บุคคลเป็นคนดีและได้ชื่อว่า
เป็นพราหมณ์ พระพุทธองค์ทรงเห็นด้วยกับพราหมณ์โศภิตนททะและตรัสรับรองว่า

อย่างนั้นแล พราหมณ์ อย่างนั้นแล พราหมณ์ ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็
ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญายอมมีในที่ที่มีศีล ศีลยอมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญา
ยอมมีแก่ผู้มีศีล ศีลยอมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีลและปัญญาว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศใน
โลก เปรียบเหมือน บุคคลใช้มือล้างมือ หรือใช้เท้าล้างเท้า ฉะนั้น^{๒๘๖}

บางคราวทรงแสดงฤทธิ์ เพื่อประกาศความสามารถของผู้ปฏิบัติตามคำสอนใน
พระพุทธศาสนา เช่น ในอุทุมพริกสุตต ทรงแสดงเรื่องการประพาศิตบะอย่างถูกต้องตามหลัก
พระพุทธศาสนา แต่เมื่อไม่มีผู้ใดที่มีปัญญาสามารถรู้ธรรมอย่างแจ่มแจ้งได้ พระองค์ก็ทรงแสดง
อวัจนภาษาบางอย่างเพื่อย้ำคำพูดในเรื่องที่แสดงมา เช่นทรงแสดงฤทธิ์ ดังที่ปรากฏในอุทุมพริกสุตต
ตอนท้ายว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดำริตั้งนึว่า โมฆบุรุษเหล่านี้ทั้งหมด ถูกมารโอบาปคลอใจ
แล้ว จนไม่มีใครแม้สักคนหนึ่งที่เกิดอย่างนี้ว่า ทางที่ดี พวกเราจักประพาศิตพรหมจรรย์ในพระ
สมณโคดม เพื่อความรู้ทั่วถึงบ้างว่า ๗ วัน จักก่อผลอะไรได้ พระผู้มีพระภาคทรงบันลือ

^{๒๘๕} ที.ที. (ไทย) ๕/๒๕๕/๑๐๘.

^{๒๘๖} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๑๓/๑๒๒.

สีหนาท ในอารามของปริพาชกของพระนางอุทุมพรिकाแล้ว ทรงเหาะขึ้นสู่อากาศ ปรากฏ พระองค์อยู่บนยอดเขากิษณภูฏ ^{๒๘๖}

จะเห็นได้ว่า อวัจนภาษาทั้งหลายที่ทรงแสดง จุดประสงค์ก็เพื่อสร้างความเข้าใจและ เลื่อมใสศรัทธาเป็นเบื้องต้นแก่ผู้ฟัง หลังจากเกิดความเลื่อมใสศรัทธาหันมาสนใจแล้ว พระองค์ก็จะ ทรงแสดงหลักของพระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ ๔ ให้ผู้ฟังได้รับผลตามสมควรแก่กำลังสติปัญญา บางคนก็ตั้งอยู่ในความเลื่อมใสศรัทธาไม่คลอนแคลน บางคนก็ดำรงอยู่ในอริยะผลเบื้องต้นคือ โสคาปัตติผล หรือดำรงอยู่ในอริยะผลเบื้องต้นสูงขึ้นไปตามลำดับ

๓.๒.๒ บทบาทและความสำคัญของอวัจนภาษาต่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า

อวัจนภาษามีบทบาทสำคัญต่อการสื่อสาร คือ เป็นเครื่องช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้ การสื่อสารละเอียดชัดเจนแจ่มแจ้งมากที่สุด ทำให้ผู้รับสารเข้าใจสาร และการสื่อสารประสบ ผลสำเร็จตามจุดประสงค์ที่ผู้ส่งสารต้องการ ดังได้กล่าวแล้วว่า การสื่อสารที่กระทำด้วยภาษาพูด อย่างเดียวเท่านั้น ย่อมไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร หรืออาจเกิดปัญหาอุปสรรคในการสื่อสาร หรือ การสื่อสารในครั้งนั้นไม่ชัดเจนพอที่จะทำให้ผู้รับสารเข้าใจ ดังนั้นนอกจากจะใช้เพียงวัจนสารคือ เพียงคำพูดที่พูดออกจากปากไปเท่านั้น การใช้อวัจนภาษาในรูปแบบต่าง ๆ ประกอบย่อมจะทำให้ การสื่อสารประสบผลสำเร็จมากยิ่งขึ้น

ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้น จุดประสงค์สำคัญคือการเปลี่ยนทัศนคติและ พฤติกรรมในฝ่ายลบคืออกุศลธรรมของบุคคลในสมัยนั้นให้หันไปสู่ฝ่ายบวกคือกุศลธรรม คือ ต้องการให้บุคคลทำความดีละเว้นความชั่ว ทำใจให้หมัดจดเพื่อจุดหมายสูงสุดคือการหลุดพ้นจาก อำนาจของกิเลส อนึ่ง ในการสื่อสารธรรมะที่เป็นนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรม เชื่อมโยง ความคิดสติปัญญาของบุคคลให้เข้าถึงธรรมะนั้น เป็นปัญหาของผู้ส่งสารที่จะต้องหาวิธีการเพื่อให้ ประสบผลสำเร็จมากที่สุด ดังนั้นในกระบวนการสื่อสาร ทั้งผู้ส่งสาร ผู้รับสาร และสารจึงต้องมึ ความสอดคล้องกัน โดยเฉพาะผู้ส่งสารจะต้องเข้าใจทั้งตนเอง เข้าใจเนื้อหาของสารอย่างดี และมึ การวิเคราะห์ผู้รับสารอย่างถี่ถ้วน เพื่อจัดอุปสรรคต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในการสื่อสาร

การสื่อสารหรือการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลที่มีความแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ ซึ่งบุคคลผู้ฟังธรรมนั้น พระองค์ทรง วิเคราะห์จำแนกเป็น ๔ ประเภทคือ

^{๒๘๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๕๘.

- ๑) บุคคลผู้เข้าใจได้ฉับพลัน เรียกว่า อุกมฤติปัญญา
- ๒) บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความออกไป เรียกว่า วิปจิตปัญญา
- ๓) บุคคลผู้พอชี้แจงแนะนำใช้วิธีการยกย่องให้เข้าใจต่อ ๆ ไปได้เรียกว่า ไนยะ
- ๔) บุคคลผู้แก้ปัญหา มีความคิดบอด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ เรียกว่า ปทปรมะ ^{๒๘๘}

ด้วยเหตุที่บุคคลมีลักษณะต่าง ๆ กันนี้ วิธีการสื่อสารธรรมะของพระพุทธองค์จึงต้องมีความแตกต่างกันตามแต่ความเหมาะสมแก่จริตและอุปนิสัยของบุคคลนั้น ๆ ถึงแม้จะประกอบด้วยเนื้อหาเดียวกัน วิธีการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นก็ย่อมมีความแตกต่างกัน ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้รวบรวมไว้ ๔ รูปแบบใหญ่ คือ ๑) แบบสากัจฉาหรือการสนทนา ๒) แบบบรรยาย ๓) แบบถามตอบปัญหา ๔) แบบวางกฎข้อบังคับ ^{๒๘๙} และในวิธีการสอนแบบต่าง ๆ นี้พระพุทธองค์ทรงมีกลอุบายหรือวิธีประกอบการสอนในแบบต่าง ๆ หลากหลายเพื่อให้เหมาะกับบุคคลที่พระองค์ทรงสอน กล่าวคือ การยกอุทาหรณ์ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมย การใช้อุปกรณ์การสอน การทำเป็นตัวอย่าง การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ อุปบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล การรู้จักจังหวะและโอกาส ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ การวางโทษและให้รางวัล กลวิธีแก้ปัญหาลเฉพาะหน้า ^{๒๙๐} ด้วยวิธีการสอนและกลอุบายที่แตกต่างกันเหล่านี้ อวัจนภาษาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อการสื่อสารย่อมจะมีความแตกต่างกันเพื่อเกื้อหนุนให้การสอนของพระองค์ประสบผลสำเร็จ ในที่ฌนิกาย สุตตันตปิฎก ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงกว่า ๓๐ สูตร มีอวัจนภาษาปรากฏในปริมาณมาก โดยเฉพาะในสูตรหนึ่งจะมีการใช้อวัจนภาษา ๒ ครั้ง

จึงเห็นได้ชัดว่าอวัจนภาษามีบทบาทสำคัญต่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า หากถามว่าการสื่อสารเพื่อเผยแพร่ธรรมะทุกครั้ง หากพระพุทธองค์ไม่ทรงใช้อวัจนภาษา การสื่อสารครั้งนั้นจะประสบผลสำเร็จดังที่พระองค์ทรงมุ่งหวังหรือไม่ คำตอบก็คือ ประสบผลสำเร็จเช่นกัน แต่ก็มีหลายครั้งเช่นกันที่อวัจนภาษามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสื่อสารเพื่อเผยแพร่พุทธธรรม เช่น ในอัมพัฏฐสูตร ^{๒๙๑} พราหมณ์ไปกขรสาติเกิดความสงสัยในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้าว่าจะเป็นจริงดังที่ข่าวเล่าลือหรือไม่ เมื่อพราหมณ์ได้ส่งลูกศิษย์ไปสืบดูและได้เห็นด้วยตาของตน จึงเกิดความเชื่ออย่างสนิทใจและเกิดความเลื่อมใสในลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้า

^{๒๘๘} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๐๒.

^{๒๘๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๖-๕๐.

^{๒๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐-๖๘.

^{๒๙๑} ที.ที. (ไทย) ๘/๒๕๔-๒๕๕/๘๓-๑๐๘.

พระองค์ทรงอาศัยช่องว่างตรงนี้ในการแสดงธรรมแก่พราหมณ์จนเกิดความเลื่อมใส ประกาศตนเป็นพุทธศาสนิกชนถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง

อนึ่ง เนื่องจากการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ เนื้อหาของธรรมมีทั้งที่มีลักษณะเป็นนามธรรม มีความลึกซึ้งยากแก่การคิดจินตนาการให้เห็นภาพ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ก็ได้ใช้อุปมาเปรียบเทียบ โดยทรงนำวัตถุตั้งที่อยู่ตามธรรมชาติ และเกี่ยวกับวิถีชีวิตซึ่งเป็นที่รู้จักของชนในสมัยนั้นมาเปรียบเทียบ หรือขยายเนื้อหา เหตุผลก็เพื่อจะให้ผู้ฟังเกิดภาพ และเข้าใจเนื้อหาอย่างชัดเจน แม้ในการใช้ภาษาท่าทางเพื่อการสื่อสาร พระพุทธองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงลักษณะการใช้ท่าทางในรูปแบบต่าง ๆ สำหรับภิกษุสงฆ์ ซึ่งถือเป็นศาสนทายาทผู้สืบทอดคำสอนของพระองค์ ในท่าทางที่แสดงออกต่าง ๆ นอกจากพระพุทธองค์จะปฏิบัติเป็นตัวอย่างแล้ว คำสอนที่เกี่ยวข้องด้วยภาษาท่าทางต่าง ๆ นั้นก็มีความสำคัญ เช่น

ภิกษุเมื่อเดิน ก็รู้ซัดว่า เราเดิน เมื่อยืนก็รู้ซัดว่า เรายืน เมื่อนั่งก็รู้ซัดว่า เรานั่ง หรือเมื่อนอนก็รู้ซัดว่า เรานอน ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง

ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ ทำความรู้สึกตัวในการแลดู การเหยียดดู ทำความรู้สึกตัวในการก้าวเข้า การเหยียดออก ทำความรู้สึกตัวในการครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การพูด การนิ่ง ^{๒๕๒}

จะเห็นได้ว่า อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและทรงสอนให้เหล่าสาวกทั้งหลายถือปฏิบัติ นั้น มีความสำคัญต่อการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมเป็นอย่างมาก ทั้งช่วยให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจในเนื้อหาของธรรมะนั้น ๆ อย่างชัดเจน ทำนามธรรมที่ยากแก่การเข้าใจให้เป็นรูปธรรมซึ่งถือเป็นประสบการณ์ตรงที่ผู้ฟังเคยได้ประสบ ทำให้ผู้ฟังเกิดการซึมซาบและเข้าใจได้ง่ายขึ้น ทั้งเป็นการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้แก่ผู้พบเห็น เช่นภาษาท่าทางที่แสดงออก เป็นต้น

๓.๓.๓ บทบาทและความสำคัญของอวัจนภาษาต่อการปฏิรูประบบสังคม

ระบบสังคมและวัฒนธรรมอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น มีความเกี่ยวข้องอยู่กับศาสนา และลัทธิความเชื่อในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีคำสอนเกี่ยวกับเรื่องพระพรหม เรื่องเทวดา หรือเทพเจ้า จึงมีวิธีการปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่จุดหมายการจัดพิธีกรรมเพื่อสังเว

^{๒๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕-๓๗๖/๓๐๔-๓๐๕.

บุชาเทพดาต่าง ๆ ตามแต่จะนับถือเช่น การฆ่าสัตว์บูชายัญ เป็นต้น การปฏิบัติที่เป็นรูปแบบชัดเจน ในสมัยนั้นแบ่งเป็น ๒ พวกใหญ่ คือ

๑) อุตตกิลมถาญโยค หรือโยคะทำตนให้ได้รับความเดือดร้อนหรือได้รับความทุกข์ลำบากต่าง ๆ เป็นการบำเพ็ญตนเพื่อให้ได้อยู่ร่วมกับพระพรหม แม้คำสอนก็มุ่งที่จะให้ผู้ปฏิบัติได้พบพระพรหม เช่น ในมหาโควินทสูตรกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้ได้พบพระพรหมของมหาโควินทพราหมณ์^{๒๕๓} มหาสีหนาทสูตรกล่าวถึงการบำเพ็ญตบะของพวกอเจลกะ^{๒๕๔} เดวิชสูตรกล่าวถึงการปฏิบัติเพื่อไปสู่พรหมโลก^{๒๕๕} เป็นต้น

๒) เรื่องกามสุขัลลิกานุโยค การประกอบตนให้พัวพันหมกมุ่นอยู่ในกามสุข^{๒๕๖} คือหมกมุ่นอยู่ในกิเลสกามเรื่องของความงามรูปโฉม รวมถึงการมีเพศสัมพันธ์ และวัตถุกาม คือการมุ่งหาความสุขอันเกิดจากวัตถุสมบัติ

ส่วนเรื่องลัทธิความเชื่อถือ มีการสั่งสอนบุคคลให้มีความเชื่อถือมีความเห็นในเรื่องต่าง ๆ มากมายถึง ๖๒ ลัทธิซึ่งนับถือสืบทอดกันมาดังที่แสดงไว้ในพรหมชาลสูตร ผู้ที่เป็นเจ้าลัทธิสั่งสอนในเรื่องเหล่านี้ที่เด่น ๆ คือ ครูทั้ง ๖ มีครูบูรณกัสสปะ เป็นต้น คำสอนทางศาสนาและลัทธิความเชื่อเหล่านี้ ได้แผ่ขยายไปทั่วชมพูทวีปในสมัยนั้น ทำให้ประชาชนมีความเชื่อถือและปฏิบัติตน รวมถึงการประกอบพิธีกรรมไปในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเช่นสำรวจสังเวทเพเจ้าที่ตนนับถือ มีการบำเพ็ญตบะตามลัทธิความเชื่อเพื่อให้เข้าถึงพระพรหมหรือได้อยู่ร่วมกับเทพเจ้าที่ตนนับถือ มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ เกิดการกดขี่เหยียดหยามคนต่างวรรณะหรือกลุ่มคนที่ด้อยกว่า

ระบบวรรณะเดิมที่เป็นการแบ่งหน้าที่และอาชีพให้แก่คนในสังคม มีการยึดหยุ่นไม่เข้มงวด แต่ต่อมาได้เสื่อมความหมายเดิม กลายเป็นประเพณีที่ถือกันอย่างเข้มงวด คนวรรณะสูงเอาเปรียบเหยียดหยามคนวรรณะต่ำ เพื่อขจัดปัญหาการแบ่งชนชั้นทางสังคม การดูถูกเหยียดหยามเบียดเบียนของคนในสังคม พระพุทธองค์ได้แสดงพระธรรมเทศนาที่จะทำให้คนในสังคมเกิดจิตสำนึกของความเป็นคน ที่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันไว้ในหลายสูตร เช่น ในอัครัญญสูตร ทรงแสดงเรื่องกำเนิดวรรณะแก่สามเณรวาสุฏฐะและสามเณรภารทวาชะ โดยทรงแสดงอวัจนภาษาที่เกี่ยวข้องด้วยปริภษา คือ ทรงสอนกำเนิดของวรรณะโดยอธิบายให้

^{๒๕๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓-๓๓๐/๒๒๗-๒๕๘.

^{๒๕๔} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๘๑-๔๐๕/๑๖๑-๑๗๔.

^{๒๕๕} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๑๘-๕๕๕/๒๓๐-๒๔๖.

^{๒๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓.

ความหมายตั้งแต่เริ่มต้น ซึ่งแตกต่างจากความเชื่อเดิมของคนทั้งหลายที่เชื่อว่า พวกคนถือกำเนิดจากอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของพระพรหม พระพรหมเป็นผู้สร้าง วรรณะตนประเสริฐ วรรณะอื่นเลว และในตอนจบพระสูตรตรัสสรุปว่า

การเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และแม้สมณะล้วนเป็นได้โดยธรรมคือหน้าที่ มิใช่โดยวรรณะอย่างที่เขายึด ทั้ง ๕ พวกนี้ ถ้าประพฤติธรรมคือ กายทุจจริต วิจิทจริต และมโนทุจจริต เป็นมิจฉาทิฎฐิ หลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกเหมือนกัน ถ้าประพฤติธรรม คือ สุจริต ๓ หลังจากตายแล้ว ^{๒๕๖}

สูตรนี้ทรงสอนสร้างทัศนคติในเรื่องของวรรณะเสียใหม่ มุ่งสอนให้บุคคลทราบถึงธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนไม่ได้เกิดมาจากพระพรหมหรือผู้วิเศษที่ไหน ล้วนเกิดมาจากห้องมารดาด้วยกันทั้งนั้น การจะเป็นผู้ประเสริฐได้ก็เพราะการประพฤติปฏิบัติ หากประพฤติดี คนก็สรรเสริญ หากประพฤติชั่วผู้คนก็ตำหนิติเตียน ทุกผู้ทุกนามล้วนมีความเสมอภาคกันของชีวิตคือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

ในเรื่องของพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การเช่นสรวงบูชา มีการบูชาด้วย เป็นต้น ตามความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องการบูชาด้วย คือการฆ่าสัตว์เพื่อเช่นสรวงบูชาเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าโปรดปาล เมื่อตายไปจะได้อยู่ร่วมกับพระเจ้า ซึ่งการบูชาด้วยตามความเชื่อถือของพราหมณ์มีอยู่ ๔ ชนิดคือ

- ๑) อัสวเมธะ คือ การฆ่าม้าบูชาด้วย
- ๒) โคเมธะ คือ การฆ่าโคบูชาด้วย
- ๓) ราชสูย คือ การฆ่าช้างบูชาด้วย
- ๔) นรมะธะ คือ การฆ่าคนบูชาด้วย ^{๒๕๗}

ส่วนในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ยัญที่มหาชนกระทำการบูชากันมีปรากฏ ๕ ชนิด ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ว่า

มหาญญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คือ อัสวเมธ บุษเมธ สัมมาปาสะ
 วาขเปยยะ นิรัคคะ ไม่มีผลมาก พระอรិยะผู้ปฏิบัติชอบ แสวงหา
 คุณยิ่งใหญ่ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ต่าง ๆ ^{๒๕๘}

^{๒๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๑๓๖-๑๔๐/๕๕-๑๐๒.

^{๒๕๗} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๐.

^{๒๕๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๕/๖๕.

ในเรื่องการบูชาญี่นั้น พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการเช่นสรวงที่ปราศจากการฆ่า การเบียดเบียนกันและกัน ดังพระองค์ได้แสดงไว้ในกฎทันทสูตร^{๓๐๐} การบูชาญี่ในสมัยนั้น เป็นการสร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ทำให้สังคมเดือดร้อน พระพุทธองค์ทรงพยายามสั่งสอนเพื่อจะเปลี่ยนแนวคิดและการกระทำดังกล่าว โดยเปลี่ยนอัสวะเมระคือการฆ่าม้า บูชาญี่ มาเป็นการสงเคราะห์ประชาชนด้วยการส่งเสริมการเกษตร เปลี่ยนปริสเมระ คือการฆ่าคน บูชาญี่ มาเป็นการบำรุงข้าราชการ ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ เปลี่ยนสัมมาปาสะ มาเป็นความมี อหยาตย์ดุบ่วงคล้องใจชาวประชาด้วยการส่งเสริมวิชาชีพ เปลี่ยนวาชเปยยะ มาเป็นความมีปิย วาจาที่ดึงดูดใจคน เปลี่ยนนิรัคคะ มาเป็นความสงบสุขของบ้านเมืองที่ปราศจากโจรผู้ร้าย อันเป็น ผลมาจากการกระทำการบูชาญี่ ๕ ชนิดข้างต้น พระสูตรนี้เป็นการใช้ปริยาษาเพื่อการสื่อสารของ พระพุทธเจ้าโดยการใช้ความหมายของคำใหม่ เพื่อเปลี่ยนทัศนคติความเชื่อดั้งเดิมของบุคคลใน เรื่องการบูชาญี่นั้นซึ่งเป็นการเบียดเบียน บิบบันสร้างเสริมศรัทธาเสียใจมาสู่การมีความรัก ความ ห่วงใย ปลูกจิตสำนึกให้คนในสังคมมีความเมตตาปราณีต่อกัน

สรุปความว่า ปัจจัยทั้งหลายที่กล่าวมา ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อ การเผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า โดยเหตุที่พระองค์ประสูติในวรรณะกษัตริย์ซึ่งเป็นที่เคารพ นับถือของประชาชนในสมัยนั้น ได้รับการดูแลเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ได้รับการศึกษาศิลปวิทยาการต่าง ๆ จนชำนาญเป็นที่ยอมรับในความสามารถเมื่อพระองค์เสด็จออกผนวชได้ก็ได้รับการศึกษาทดลอง ปฏิบัติตามลัทธิความเชื่อในสำนักของอาจารย์ผู้มีความสามารถเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในสมัย นั้น จนเข้าใจแตกฉานในวิทยาการนั้น สิ่งสำคัญที่สุดคือ พระองค์ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิ ญาณรู้แจ้งด้วยพระองค์เอง มีพระญาณรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวงอย่างถ่องแท้ ปัจจัยทั้งหลายดังกล่าวมา ถือเป็น ตัวแปรส่งผลให้พระองค์มีบุคลิกลักษณะสง่างามองอาจกว่าบุคคลทั่ว รูปร่างกายตาสะอาด สดใสได้สัดส่วน ท่าทางที่แสดงออกน่าเคารพศรัทธา การพูดจาไพเราะสบายหู เป็นคำจริงมี ประโยชน์และถูกต้องกาลเทศะ ทั้งวิธีการเผยแผ่ก็มีหลากหลายยึดอิงไปตามความเหมาะสมกับ ลักษณะแห่งอุปนิสัย จริตและปัญญาของบุคคลแต่ละคนแต่ละกลุ่ม จึงทำให้การเผยแผ่พระธรรมคำ สอนของพระองค์ประสบผลสำเร็จอย่างสูงสุด จนพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานหยั่งรากลึกมาจน ปัจจุบัน

^{๓๐๐} ที.ที. (ไทย) ๘/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

บทที่ ๔

ศึกษาความสอดคล้องของอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะและ การสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตก

ในบทที่ ๓ ได้กล่าวถึงอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ รวมถึงหน้าที่ของอวัจนภาษาและวัตถุประสงค์ที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อการสื่อสาร ทำให้เห็นว่า ในการแสดงธรรมะในแต่ละสูตรนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงอวัจนภาษาอย่างไร และมีผลอย่างไร ในการสื่อสารแต่ละครั้ง บัดนี้จะได้กล่าวถึงความสอดคล้องระหว่างอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อการสื่อสาร กับทฤษฎีการสื่อสารด้านอวัจนภาษาในปัจจุบันซึ่งได้รับการวิจัยและบัญญัติเป็นทฤษฎีซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ เพื่อทราบความสอดคล้องของพุทธวิธีการสื่อสารด้วยอวัจนภาษาและการสื่อสารด้านอวัจนภาษาในปัจจุบัน ทั้งนี้ก็เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลดีที่สุดเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรมะในปัจจุบัน ดังมีหัวข้อที่จะศึกษาดังนี้

๔.๑ ความสอดคล้องในด้านรูปแบบทฤษฎีการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา

๑. เทศภาษา (proxemics) เทศภาษาคือวิธีการที่มนุษย์สร้างและใช้พื้นที่ (space) เพื่อการสื่อสาร เช่น ความห่าง ความชิดใกล้ หรือพื้นที่ที่ใช้ในการกำหนดระยะการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ระยะห่างของบุคคลสองคนจะแสดงถึงลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อกัน ซึ่งจะสะท้อนถึงการกระทำด้วยสัญญาณของระดับความเกี่ยวข้องต่อกัน ความชอบไม่ชอบ หรือใครมีอำนาจ ความมีอิทธิพลมากกว่าหรือน้อยกว่ากันของบุคคล ในการใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารนั้น มนุษย์มีความต้องการพื้นที่จำนวนหนึ่งสำหรับตนเอง ซึ่งความต้องการพื้นที่สำหรับตนเองนั้นแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ อาณาเขตของตน (territoriality) ความต้องการพื้นที่ส่วนตัว (personal space)

๑) มนุษย์ต้องการอาณาเขตของตนเอง กั้นอาณาเขตของตน เพื่อป้องกันการรบกวนจากบุคคลอื่น ความต้องการอาณาเขตของตน อาจเนื่องด้วยวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เช่น คนญี่ปุ่นพอใจกับเนื้อที่ที่บ้านที่ไม่มากเกินไป ส่วนชาวอเมริกันจะรู้สึกอึดอัดหากต้องอยู่ในที่แคบ ๆ เป็นต้น

๒) ความต้องการพื้นที่ส่วนตัว (personal space) พื้นที่ส่วนตัวนี้ไม่จำเพาะเจาะจงว่าจะเป็นพื้นที่ไหน เป็นอาณาเขตบริเวณที่มองไม่เห็น และติดตามแต่ละคนไปทุกหนทุกแห่ง ความต้องการพื้นที่ส่วนตัวนี้จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เช่น ถ้าอยู่ในสถานการณ์ที่เป็นทางการ ความต้องการพื้นที่ส่วนตัวจะน้อยกว่าเมื่ออยู่กับคนที่สนิทสนม ความต้องการพื้นที่ส่วนตัว มีตัวแปรหลาย ๆ อย่างเป็นตัวกำหนด ได้แก่ ๑) เพศ ๒) เชื้อชาติ ๓) สถานภาพ ๔) อายุ ๕) บุคลิก ๖) มาตรฐานทางวัฒนธรรม ๗) ความสวยงามมีเสน่ห์ ๘) ความใกล้ชิดสนิทสนม

ลักษณะการใช้พื้นที่และระยะห่างเพื่อการสื่อสารของบุคคล ฮอลล์ (Hall) ได้แบ่งเป็น ๔ ระยะ คือ ระยะส่วนตัว (intimate zone) ระยะส่วนบุคคล (personal zone) ระยะสังคม (social zone) ระยะสาธารณะ (public zone) การใช้พื้นที่และระยะห่างของบุคคลเหล่านี้ จะแสดงถึงลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อกัน ซึ่งเห็นได้จากการกระทำด้วยสัญญาณของระดับความเกี่ยวข้องต่อกัน ความชอบ ไม่ชอบ ความมีอำนาจ หรือความมีอิทธิพลมากกว่ากันหรือน้อยกว่ากันของบุคคล เช่น คนที่เป็นญาติหรือมีความสนิทเชื่อใจกัน จะนั่งหรือยืนใกล้ชิดกันโดยไม่เคอะเขินหรือแสดงอวัจนภาษาอย่างอื่นที่บอกรับว่ารังเกียจหรือไม่ไว้ใจ ส่วนคนที่ไม่เป็นญาติ ไม่สนิทกัน ไม่รู้จักกัน เมื่อพบปะกัน จะยืนหรือนั่งห่าง แสดงท่าทางหรือสีหน้าไม่สนิทหรือระวังตัว หรือมีการวางสิ่งของเพื่อกีดขวางไม่ให้ผู้นั้นเข้ามาใกล้ เป็นต้น

การใช้ระยะห่างหรือพื้นที่เพื่อการสื่อสารในสมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาลนั้น มีการกำหนดระยะห่างหรือพื้นที่เพื่อการสื่อสาร ซึ่งถือเป็นจารีตปฏิบัติกันในสังคมว่า ผู้ที่มีสถานภาพเป็นผู้ย่อยหรือเป็นสาวกเมื่อจะเข้าไปหาบุคคลผู้มีสถานภาพสูงกว่าหรือเป็นศาสดา เป็นเจ้าลัทธิผู้ที่มหาชนเคารพนับถือเพื่อสนทนาด้วย การเข้าไปหา นั้นเป็นหน้าที่ของบุคคลนั้น ๆ จะต้องทราบถึงสถานที่ที่ตนเองจะนั่งหรือยืนตามความเหมาะสม ซึ่งปรากฏในสูตรทั้งหลาย ในภาษาบาลีนั้นใช้คำว่า เอกมนุติ แปลว่า ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะ ๖ ประการ คือ

๑. อติทุริ นั่งไกลเกินไป
๒. อจจาสนุนิ นั่งใกล้เกินไป
๓. อุปริवादิ นั่งในที่เหนือลม
๔. อุณฺนตปฺปเทสิ นั่งในที่สูง
๕. อติสมมุขิ นั่งตรงหน้าเกินไป
๖. อติปจฺจนา นั่งล้าไปข้างหลังมาก

ลักษณะการนั่งเหล่านี้ เป็นการกำหนดการใช้ระยะห่างเพื่อการสื่อสารในสมัยนั้น ซึ่งท่านได้อธิบายต่อไปว่า คนที่นั่งไกลเกินไป ถ้าประสงค์จะพูดกันก็ต้องพูดด้วยเสียงดัง นั่งในที่ใกล้เกินไปก็จะเบียดเสียดท่าน นั่งในที่เหนือลมก็จะรบกวนท่านด้วยกลิ่นตัว นั่งในที่สูงก็จะเป็นการแสดงความไม่เคารพ นั่งตรงหน้าเกินไป ถ้าประสงค์จะมองดูหน้ากัน ก็จะต้องจ้องตากัน นั่งล้าไปข้างหลังมาก ถ้าประสงค์จะมองดู จะต้องยื่นคอไปเหลียวดู ในสูตรต่าง ๆ กล่าวเอาไว้ว่า ผู้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้กำหนดระยะห่างดังกล่าวเองว่า ระยะแค่ไหนจึงจะเหมาะสม ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมปฏิบัติกันสืบต่อมา เมื่อใครเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าก็จะปฏิบัติเช่นเดียวกัน

ส่วนลักษณะการใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้าในสูตรต่าง ๆ ในที่ขมิณิกายนี้มีได้กล่าวเอาไว้ชัดเจน แต่จากที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ทราบได้ว่า พระพุทธเจ้าก็ทรงมีการเลือกพื้นที่เพื่ออยู่พัก มีการกำหนดอาณาเขตสำหรับพระสงฆ์ และพื้นที่ส่วนพระองค์ บางกรณีมีการเข้าไปสู่อำนาจเขตของบุคคลอื่นด้วย พึงเห็นดังนี้

การกำหนดอาณาเขต การกำหนดพื้นที่หรืออาณาเขต ปรากฏในลักษณะเพื่อใช้เป็นที่พักสำหรับพระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ สถานที่เหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นป่า สวน อุทยานหลวง หรือเป็นอาราม ที่ผู้ศรัทธาอนุญาตหรือถวายให้ซึ่งมีอาณาเขตจำกัดตามแต่พื้นที่ สถานที่ดังกล่าวเหล่านั้นเป็นสถานที่เงียบสงบ ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน แต่ก็ไม่ห่างไกลผู้คนมากนัก เป็นสถานที่เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมของภิกษุสงฆ์ และง่ายแก่การเดินทางมาเข้าเฝ้าสำหรับมหาชน และสถานที่เหล่านั้นเป็นสถานที่สงบร่มเย็น รื่นรมย์ เป็นชายป่า หรือใกล้แม่น้ำ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่วาศที่ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี”^๑ สถานที่ทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นี้ ทรงกำหนดไว้เพื่อความเหมาะสมกับจริตและอุปนิสัยของพระสงฆ์เหมาะแก่สมณภาวะ สงบร่มรื่น ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน และโดยมากมักเป็นที่ที่พระองค์พิจารณาเห็นอุปนิสัยที่จะรู้ธรรมของผู้ฟัง ดังที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ เช่น

พรหมชาลสูตร	เสด็จเข้าพักแรมพร้อมภิกษุสงฆ์ ณ พระตำหนักหลวงอัมพลักขิณี
สามัญญผลสูตร	ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจ เขตกรุงราชคฤห์
อัมพัญญสูตร	ประทับอยู่ ณ ชายป่าอิจฉานังคลวัน
โสมทัณฑสูตร	ประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีคัคครา กรุงจำปา
มหาสิสุตฺต	ประทับอยู่ ณ ภูเขาศาลา ใกล้ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๔/๓๐๒.

ลักษณะการใช้พื้นที่ของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์มีความแตกต่างกับคฤหัสถ์และนักบวชในสมัยนั้น ฟังเห็นดังที่สันธานคหบดีได้กล่าวกะนิโครชปริพาชกเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างไว้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ฝ่ายอัญญเดียรฉัตรปริพาชกเหล่านี้ มาพบปะสมาคมกันแล้ว มีเสียงอื้ออึงอยู่ มักสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อม แต่ฝ่ายพระผู้มีพระภาคนั้น ทรงใช้เสนาสนะ เป็นป่าละเมาะ และป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น^๒

เหตุที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ดังที่กล่าวมา เพราะความเหมาะสมแก่ความเป็นสมณะ ซึ่งสมณะในสมัยพุทธกาลคือผู้บวชออกจากเรือน ไม่คลุกคลีด้วยคฤหัสถ์สัน มักน้อยสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ปฏิบัติเพื่อแสวงหาทางพ้นทุกข์ ฉะนั้น สถานที่ต่าง ๆ จึงต้องเป็นสถานที่สงบ ร่มรื่น ห่างไกลผู้คน สถานที่ส่วนใหญ่จึงมักป่าไม้ ป่าช้าหรือภูเขา ซึ่งเป็นที่สงบสงัดห่างไกลผู้คน เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม แต่ไม่ลำบากด้วยภิกขาจารวัตร และไม่ลำบากสำหรับอุบาสกอุบาสิกาจะเดินทางมาเข้าเฝ้าเพื่อทำบุญกุศลและฟังธรรม

การกำหนดพื้นที่ส่วนพระองค์

นอกจากจะปรากฏการกำหนดพื้นที่และอาณาเขตสำหรับพระสงฆ์แล้ว ในหลายสูตรยังปรากฏเนื้อความเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับวัจนภาษาด้านเวลา คือ กาลภาษา โดยในสูตรต่าง ๆ ปรากฏความว่า พระพุทธองค์ทรงหลีกเร้น คือ มีเวลาช่วงหนึ่งที่พระองค์ทรงใช้ในการพักผ่อนอยู่พระองค์เดียวด้วยการเข้าสมาธิ ดังที่ปรากฏเนื้อความในมหาสิทธสูตรว่า พราหมณ์ทูตชาวโกศลและชาวมคธทราบข่าวการเสด็จมาของพระองค์ ประสงค์จะเข้าเฝ้า เมื่อเดินทางไปถึง ได้ถามพระนาคิตะ ท่านได้ตอบว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เวลานี้มิใช่เวลาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพราะพระผู้มีพระภาคประทับหลีกเร้นอยู่”^๓ ในสักกปัญหสูตร ก็ปรากฏเนื้อความเดียวกันดังที่ท้าวสักกะได้ตรัสกับปัญจสิขเทพบุตร ว่า “ปัญจสิขะ ตถาคตทรงเข้ามานทรงพอพระทัยในฉาน ระหว่างที่พระองค์ประทับหลีกเร้นอยู่ คนเช่นเรายากที่จะเข้าไปเฝ้าได้ พ่อควรทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยก่อน หลังจากนั้น พวกเราจึงควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น”^๔ เวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จหลีกเร้นอยู่ด้วยการเข้าสมาธิ เพื่อ

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๒/๓๖.

^๓ ที.สิ. (ไทย) ๘/๓๖๐/๑๕๑.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖-๒๔๗/๒๗๔.

พักผ่อนพระอิริยาบถ เป็นเวลาที่ใคร ๆ ไม่ควรเข้าเฝ้า แม้จะเป็นจอมเทวดาอย่างท้าวสักกะ แต่ในคัมภีร์มิได้กล่าวถึงการตอบโต้การบุกรุกพื้นที่ส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้า บอกเพียงว่า หากเป็นเวลาทีที่พระพุทธองค์ทรงหลีกเร้นอยู่ ก็เป็นเวลาทีที่ใคร ๆ ไม่สมควรทีที่จะเข้าเฝ้า ดังทีปรากฏข้างต้น การเสด็จหลีกเร้นนี้ มิใช่เพราะพระพุทธเจ้าเป็นคนมักเก็บตัว ไม่พบปะผู้คน แต่เป็นเพราะเวลานั้นพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่ายังไม่เหมาะทีที่จะแสดงธรรมแก่บุคคลใดหรือไม่มีผู้ใดทีมีอุปนิสัยพอทีจะบรรลุธรรม และเป็นเวลาที่ไม่มีผู้คนเดินทางมาเฝ้า แต่โดยเหตุทีพระพุทธองค์ทรงมุ่งมั่นทีจะกระทำประโยชน์ต่อสัตว์โลก เพราะฉะนั้น เมื่อมีบุคคลเดินทางมาเข้าเฝ้า และถึงเวลาเหมาะสม พระองค์จะเสด็จออกให้การต้อนรับ สนทนาด้วยโดยเสมอเหมือนกันหมด ไม่เลือกชั้นวรรณะ และแสดงธรรมแก่ผู้นั้น ๆ ตามสมควรแก่อุปนิสัย และเหมาะสมกับเวลา ลักษณะดังกล่าวถือเป็นการกำหนดพื้นที่ส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏในสูตรต่าง ๆ

การรุกล้ำอาณาเขต

ลักษณะการล่วงล้ำอาณาเขตพื้นที่ของบุคคลอื่น ในทีฆนิกายนี้ มีปรากฏในบางสูตร กล่าวเอาไว้ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปสู่พื้นที่หรืออาณาเขตของนักบวชนอกศาสนา ดังทีปรากฏในโปฏฐปาทสูตร พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปสู่อารามของปริพาชกชื่อโปฏฐปาทะซึ่งเป็นนักบวชนอกพุทธศาสนาเพื่อสนทนาธรรม^๕ และในปาฎิกสูตร พระพุทธเจ้าก็เสด็จเข้าไปสู่อารามของปริพาชกชื่อปาฎิกะเพื่อสนทนาธรรม^๖ เช่นเดียวกัน การเสด็จเข้าไปสู่สถานที่ดังกล่าวถือเป็นการบุกรุกพื้นที่ส่วนบุคคลในทางการสื่อสาร แต่จากทีปรากฏในสูตรเหล่านั้น พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปเพื่อสนทนาธรรมหรือแสดงธรรมแก่ผู้ฟังเหล่านั้นซึ่งพระองค์ได้พิจารณาเห็นอุปนิสัยตั้งแต่เวลาใกล้รุ่ง มิได้ประสงค์ทีจะสร้างความเป็นปฏิปักษ์ และจากทีปรากฏในสูตรก็มิได้ปรากฏการปิดกั้นหรือแสดงออกถึงท่าทางอันไม่พอใจอย่างไร ซ้ำยังเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังเหล่านั้น บางคนเลื่อมใสศรัทธาขอบวชในพระพุทธศาสนา หรือถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ถึงแม้ไม่อาจบรรลุธรรมได้ในเวลานั้น ก็เป็นวาสนาบารมีต่อไปในอนาคต

การกำหนดระยะห่างเพื่อการสื่อสารสามารถบอกให้ทราบสถานภาพและลักษณะความสัมพันธ์ของคู่สื่อสารว่ามีมากน้อยเพียงใด เช่น เป็นอาจารย์ เป็นศิษย์ เป็นพ่อ เป็นแม่ หรือเป็นคู่รักกัน เป็นต้น แม้ลักษณะการใช้พื้นที่ของพระพุทธเจ้าก็เช่นเดียวกัน ลักษณะการใช้พื้นที่ของพระองค์สามารถบอกให้ทราบถึงสถานภาพ คือ ความเป็นศาสดาหรือเป็นผู้นำในหมู่สงฆ์ด้วยของพระพุทธเจ้า ซึ่งการใช้พื้นที่ในลักษณะนี้ปรากฏในทีฆนิกายนี้จำนวน ๒ ครั้ง ใน ๒ สูตร คือ

^๕ ที.ส. (ไทย) ๘/๔๐๖-๔๐๗/๑๗๖.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑/๑-๒.

ในสามัญญผลสูตร ตอนที่หมอชีวกโกมารภัจ ได้นำเสด็จพระเจ้าอชาตศัตรูเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า ก็ได้กล่าวถึงลักษณะการใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้าเอาไว้เช่นกัน โดย กราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรูว่า “ขอเดชะ ผู้ประทับนั่งพึงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศ ตะวันออกข้างหน้าภิกษุสงฆ์ นั้นแลคือพระพุทธเจ้า พระเจ้าข้า”^๑ ในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่ง ก็ปรากฏความว่า “ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรพร้อม ด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังเรือนพักแรม ทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าสู่เรือนพักแรม ประทับนั่ง พึงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก”^๒

ลักษณะการใช้พื้นที่ในสูตรทั้ง ๒ นี้ ลักษณะที่พระพุทธเจ้าจะประทับนั่งตรงกลางหมู่ ภิกษุสงฆ์ เป็นการบอกให้ทราบสถานภาพคือความเป็นศาสดาของหมู่ภิกษุสงฆ์ โดยห้อมล้อมไปด้วยพระสงฆ์สาวก เมื่อผู้เข้าเฝ้าได้พบเห็นย่อมจะทราบโดยทันทีว่า ผู้ที่อยู่ตรงกลางถูกห้อมล้อม ด้วยภิกษุสงฆ์นั้นแลคือ พระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดา ลักษณะนี้นอกจากจะสังเกตดูจากการใช้พื้นที่ แล้ว บุคลิกลักษณะที่องอาจ โดดเด่นกว่าบุคคลอื่นก็ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถใช้สังเกตความเป็น ผู้นำหมู่สงฆ์ดังที่กล่าวมาได้ โดยนับเดียวกันในปัจจุบัน ผู้ที่นั่งหรือยืนตรงกลาง แวดล้อมด้วยผู้คน ที่เป็นบริวารหรือคนคุ้มกัน ย่อมแสดงออกถึงความเป็นใหญ่หรือมีอำนาจบารมี หรือจะเป็นการ ประชุมในห้อง ผู้ที่นั่งหัวโต๊ะ ย่อมแสดงถึงความเป็นประธานหรือเป็นใหญ่ในการประชุม

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีเทศภาษาคือการใช้พื้นที่และระยะห่างเพื่อการสื่อสารซึ่งคิดค้น ขึ้นโดยฮอลล์ (Edward T. Hall) ได้กล่าวถึงการใช้พื้นที่และกำหนดระยะห่างระหว่างผู้ส่งสารและ ผู้รับสาร เพื่อชี้ให้เห็นการใช้ระยะห่างเพื่อการสื่อสารในแต่ละวัฒนธรรมที่ต่างกัน และมีปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นตัวกำหนดระยะห่างระหว่างบุคคล เช่น เพศ เชื้อชาติ อายุ ระบบสังคมวัฒนธรรม บุคลิกลักษณะ สถานภาพ ความสัมพันธ์ เป็นต้น ลักษณะการใช้ระยะห่างเพื่อการสื่อสารบอกให้ ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร โดยเห็นได้จากระยะใกล้ไกลของการสื่อสาร และอวัจนภาษาอื่น ๆ ที่ผู้ส่งสารแสดงออก

ส่วนลักษณะการใช้ระยะห่างเพื่อการสื่อสารสำหรับพระพุทธเจ้า ถึงแม้ในสูตรต่าง ๆ มิได้กล่าวเอาไว้ว่า พระพุทธเจ้ามีการกำหนดเขตหรือใช้ระยะห่างเพื่อการสื่อสารใกล้หรือไกล อย่างไร กล่าวถึงแต่เพียงการใช้ระยะห่างสำหรับผู้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยเมื่อเข้าเฝ้าจะกำหนด สถานที่ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งเพื่อยืนหรือนั่ง (เอกมนต์) เพื่อเว้นโทษแห่งการเข้าเฝ้า ๖ ประการ มีการนั่งใกล้เกินไปอันจะรบกวนคู่สนทนาด้วยกลิ่นตัว เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวถือเป็นวัฒนธรรมที่

^๑ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๖๐/๕๑.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๕๓.

ถือปฏิบัติกันมาและรู้จักกันอยู่โดยทั่วไปในสมัยนั้น แม้บุคคลอื่นจะเข้าหาอาจารย์หรือบุคคลที่นำ เคารพนับถือก็มีการกำหนดระยะห่างเพื่อการสื่อสารโดยนัยเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การใช้พื้นที่ของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในทีฆนิกายนี้ ก็มีความสอดคล้องกันกับทฤษฎีเทศาภิบาลของ ฮอลล์ กล่าวคือ

๑) มนุษย์มีการกำหนดระยะห่างและอาณาเขตสำหรับตนเอง พระพุทธเจ้าก็ทรงมีการ กำหนดอาณาเขตสำหรับพระองค์เองและพระสงฆ์ อันเนื่องมาจากความเหมาะสมกับสถานภาพคือ ความเป็นสมณะ ซึ่งถือเป็นผู้แสวงหาความสงบ ออกจากเรือนบวชปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลส จนถึงใน ปัจจุบัน มีการกำหนดเขตวัดวาอาราม มีการก่อกำแพงกั้น แต่มิใช่เพื่อปิดกั้น แต่เป็นการแจ้งให้ ทราบอาณาเขตตามสมมติของสังคม

๒) ระบบสังคมวัฒนธรรม มีผลต่อการกำหนดระยะห่างและพื้นที่ กล่าวคือ มนุษย์แต่ละสังคมมีการกำหนดระยะห่างและพื้นที่เพื่อการสื่อสารต่างกัน ในสมัยพุทธกาลก็มีการกำหนด ระยะห่างและพื้นที่เพื่อความเหมาะสมแก่การสื่อสาร เห็นได้จากการเลือกระยะห่างที่เหมาะสม เรียกว่า เอกมนต์ ซึ่งปรากฏในสมัยนั้น

๓) การสื่อสารด้วยระยะห่างและกำหนดพื้นที่ บอกให้ทราบสถานภาพทางสังคม อารมณ์ ความรู้สึก ความสัมพันธ์ และบุคลิกลักษณะของบุคคล จากที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ การใช้ พื้นที่เพื่อการสื่อสารของพระพุทธองค์ก็สามารถบอกให้ทราบลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมา เช่นเดียวกัน กล่าวคือ สถานที่เงียบสงบร่มรื่น ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน บอกให้ทราบสถานภาพความ เป็นสมณะ ให้อารมณ์ความรู้สึกสงบ สบายใจ การไม่กำหนดระยะห่างและพื้นที่สำหรับผู้เข้าเฝ้า เช่น ชาวบ้านธรรมดาจะห่างเท่านี้ พระราชาจะห่างเท่านี้ เป็นต้น ยังบอกให้ทราบความเสมอ ภาคระหว่างพระองค์และผู้เข้าเฝ้า โดยมีได้แบ่งชนชั้นวรรณะ เห็นได้จากระยะห่างก็เช่นเดียวกัน สถานที่แสดงธรรมก็ห่างเดียวกัน

นอกจากนี้ จากที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ พบว่า พระพุทธเจ้ามิได้มีการกำหนดเจาะจง พื้นที่เพื่อการเผยแผ่ธรรมะ พระองค์เสด็จจาริกไปยังสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะที่บ้าน นิคม ชนบท หรือแคว้นแคว้น เพื่อเผยแผ่ธรรมะอันจะเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ทุกถ้วนหน้า โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ลักษณะดังกล่าวถือเป็นการเผยแผ่เชิงรุกถึงสถานที่ของผู้ฟังกลุ่มเป้าหมาย โดยมีใช้เพียงรอให้เขา เดินทางเข้าเฝ้าฟังธรรมะพระองค์เพียงอย่างเดียว ลักษณะดังกล่าวถือเป็นแบบอย่างการเผยแผ่มา แต่พุทธกาลซึ่งพระสงฆ์นักเผยแผ่ทั้งหลายควรตระหนัก

ในปัจจุบัน การใช้พื้นที่ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญแก่การเผยแผ่ธรรมะ จะเห็น ได้ว่าวัดและสำนักสงฆ์หลายแห่งซึ่งเป็นที่รู้จักและมีพุทธศาสนิกชนให้ความสนใจเข้าร่วมปฏิบัติ

ธรรมนั้น ก็มักเป็นสถานที่เงียบสงบ ห่างไกลผู้คน ปราศจากความอึกกระทึกคึกโครม เช่น สวนโมกขพลาราม อ. ไชยา จ. สุราษฎร์ธานี วัดหนองป่าพง อ. วารินชำราบ จ. อุบลราชธานี วัดป่าบ้านตาด จ. อุรธานี เป็นต้น แม้ในเมืองเองสถานที่ที่ใช้ปฏิบัติธรรมภายในวัดก็มักจะเป็นสถานที่สงบเงียบ เช่นภายในพระอุโบสถ วิหาร เป็นต้น เหตุที่เลือกสถานที่ทั้งหลายเหล่านี้เพื่อเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมหรือเผยแผ่ธรรมะ เพราะเป็นสถานที่เงียบสงบ ร่มรื่นปราศจากเสียงรบกวน เป็นที่โล่งเย็นสบาย เป็นธรรมชาติ และผู้ที่เข้าไปยังสถานที่เหล่านี้ก็มีจุดประสงค์เดียวกันคือ เพื่อทำจิตใจให้สงบเป็นสมาธิ พักผ่อนกายและใจ ฉะนั้น การเลือกพื้นที่เพื่อการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมในปัจจุบันจึงเป็นสิ่งที่ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ในปัจจุบันไม่ควรจะมองข้าม สถานที่ควรเป็นสถานที่สงบ ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน ร่มเย็น ปลอดภัยโล่งสบายไม่คับแคบจนเกิดความอึดอัดแก่ผู้ฟัง ถ้าหากเป็นอาคารสถานที่ต้องจัดสถานที่ให้เหมาะสม มีแสงสว่างเพียงพอ สะอาดสะอาด ซึ่งจะทำให้ผู้ฟังเกิดความสบายใจไม่อึดอัด พร้อมทั้งจะรับสารโดยไม่มีอุปสรรคอันเกิดจากพื้นที่หรือสภาพแวดล้อมอันไม่เหมาะสม อีกอย่างหนึ่ง ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีการกำหนดอาณาเขตวัดวาอาราม โดยก่อกำแพงกันเขต แต่ก็ยังเป็นเพียงการกำหนดอาณาเขตตามสมมติของสังคม มิใช่ปิดกั้นผู้คนห้ามเข้าวัด ห้ามใช้ประโยชน์จากวัด หรือห้ามเกี่ยวข้องกับระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้น ทั้งวัดและบ้านก็ยังคงต้องพึ่งพาอาศัยกันต่อไป โดยวัดหรือพระสงฆ์ก็ต้องทำประโยชน์แก่วัดและบ้าน บ้านเองก็ต้องคอยสอดส่องดูแลวัดโดยมิให้ขาดตกบกพร่อง ดังสุภาษิตที่ว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” ฉะนั้น

อนึ่ง การใช้ระยะห่างคือความใกล้หรือไกลเพื่อการสื่อสาร สามารถแสดงออกถึงความสนิทสนมจริงใจและความรังเกียจระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารได้ ดังนั้น นักเผยแผ่ธรรมทั้งหลายสามารถพึงคำนึงถึงการใช้ระยะห่างในการสื่อสาร โดยไม่อยู่ในระยะใกล้จนประชิดตัวเกินไป หรืออยู่ห่างเกินไปจนดูเหมือนรังเกียจ และเนื่องด้วยพระสงฆ์ดำรงอยู่ในสถานภาพที่ต่างจากคฤหัสถ์ มีข้อห้ามเกี่ยวกับการใช้พื้นที่และระยะห่างเพื่อการสื่อสารที่พระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติไว้ โดยเฉพาะการใช้พื้นที่และระยะห่างระหว่างพระสงฆ์และสตรี ดังนั้น ในการใช้พื้นที่และระยะห่างเพื่อการสื่อสาร พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พุทธธรรมจึงต้องให้ความสำคัญ เพื่อให้เกิดความสบายตาแก่ผู้พบเห็น และถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้

๒. กาลภาษา (Chronemics) คือ การใช้เวลาเพื่อการสื่อสาร ความคิดเกี่ยวกับเวลาวิธีใช้เวลา ระยะเวลาที่เหตุการณ์เกิดขึ้น การตอบโต้ทางอารมณ์ของเราต่อเวลา หรือแม้แต่ระยะเวลาที่เราหยุดพูด ในสังคมแต่ละท้องถิ่น อาจมีการให้ความสำคัญกับเวลาต่างกัน บางท้องถิ่นอาจไม่รีบร้อนกับเวลา แต่บางท้องถิ่นต้องเร่งรีบกับเวลา การรับรู้เรื่องความสำคัญของเวลานั้นแตกต่างกันในแต่ละวัฒนธรรมดังกล่าวมา ตัวอย่างเช่น พวก Sioux Indians (ซิกซ์) จะไม่มีคำว่า

สาย หรือ รอคอย เพราะจัดเป็นเรื่องปกติ พวก Pueblo Indians จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเวลานั้นเหมาะสม แต่จะไม่ทำก่อนหน้านั้น ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครกำหนดไว้ว่า เวลาใดเหมาะสม พวก Arab และ ตะวันออกมักชอบไปสาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความแตกต่างด้านจิตวิทยา ด้านชีววิทยา และด้านวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ความหมายของคำว่า “ตรงเวลา” ต่างกัน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ ความแตกต่างในเรื่องสถานภาพของบุคคลและความเชื่อและมาตรฐานของสังคม^๕ Edward T. Hall กล่าวเอาไว้ว่า “เวลาพูดได้ Time Talks” กลางวันมีความหมายอย่างหนึ่ง กลางคืนมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง การตรงต่อเวลา หรือไม่ตรงต่อเวลานั้นก็มีความหมายสำหรับผู้ทำการแต่ละคน ตามลักษณะวัฒนธรรมของแต่ละสังคมซึ่งไม่เหมือนกัน”^๖

จากที่กล่าวมา ทำให้ทราบบทบาทของเวลาในการสื่อสารที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมของแต่ละสังคมมีการให้ความสำคัญกับเวลา การใช้เวลาเพื่อการสื่อสารแตกต่างกัน ถ้าผู้ส่งสารรู้จักเลือกเวลาที่เหมาะสมก็จะช่วยให้การสื่อสารสัมฤทธิ์ผล แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้สื่อสารไม่รู้จักเวลาเพื่อทำการสื่อสาร เลือกเวลาไม่เหมาะสมกับสารที่จะสื่อ ก็จะทำให้การสื่อสารขาดความสนใจและอาจทำให้การสื่อสารล้มเหลว ดังนั้นในการสื่อสาร ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งคือเวลา ผู้ส่งสารต้องกำหนดเลือกเวลาที่จะทำการสื่อสารให้เหมาะสมกับความสำคัญของสาร รวมถึงเป็นเวลาที่ได้รับสารมีความพร้อมที่จะสนใจรับข่าวสาร

การใช้เวลาเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า

เวลาที่ปรากฏในทิมิกาย สุตตันตปิฎก ซึ่งพระพุทธเจ้าใช้เพื่อการสื่อสารนั้น พระอรธกถาจารย์ได้สรุปเป็น ๕ ช่วง โดยกำหนดเอาเวลาที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจในแต่ละวันเป็นเกณฑ์ ดังนี้

๑. กิจในปุเรภัต ใช้ในการเสด็จออกบิณฑบาต
๒. กิจในปัจฉาภัต ใช้ในการแสดงธรรมแก่พุทธศาสนิกชน
๓. กิจในปุริมยาม แสดงธรรม และประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์
๔. กิจในมัชฌิมยาม ใช้ในการแสดงธรรมแก่เทวดา
๕. กิจในปัจฉิมยามใช้ในการสำเร็จสี่หุสยา พักผ่อนพระวรกาย และเสด็จลุกขึ้น

^๕ อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, “อวัจนภาษาในนวนิยายรอบทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕”, (คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕.

^๖ Edward T. Hall, *The Silent Language*. Nee Yok : Garden City, Doubleday, pp. 32. อ้างใน กิติมา สุรสนธิ, *การใช้อวัจนภาษาในการสื่อสาร*, (คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐.

ตรวจดูอุปนิสัยของบุคคลผู้ควรจะทรงแสดงธรรมให้ฟัง

พุทธกิจทั้ง ๕ ช่วงนี้ ท่านโบราณจารย์ได้แบ่งเป็นคาถาภาษาบาลีเอาไว้ในสวดมนต์ฉบับหลวง เพื่อเข้าใจและจดจำได้ง่ายว่า

ปุพฺพณฺเฑ ปิณฺฑปาตณฺจ	สายณฺเฑ ธมฺมเทศนํ
ปโทเส ภิกฺขุโสภาทํ	อตุตฺตรตฺเต เทวปณฺหนํ
ปจฺจุเสว กเต กาลे	ภพฺพภพฺเพ วิโลกนํ ^{๑๑} ฯ
เวลาเช้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาต	เวลาบ่ายทรงแสดงธรรม
เวลาค่ำประทานโอวาทแก่ภิกษุ	เวลากลางคืนตอบปัญหาเทวดา
เวลาจวนสว่างตรวจดูผู้ที่ควรและไม่ควรรู้ธรรม	

ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอน พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีการกำหนดเวลาในการบำเพ็ญกิจในแต่ละวันเป็นช่วง ๆ ดังกล่าว ซึ่งก็มีความสอดคล้องกับเนื้อหาที่ปรากฏในทิมนิกาย แต่เวลาดังกล่าว บางครั้งพระพุทธเจ้ามิได้กำหนดตายตัวว่าต้องกระทำกิจนั้นในเวลานั้นแน่นอน เห็นได้จากที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ หากเป็นเวลาที่เหมาะของบุคคลผู้ที่มีความเดือดร้อนมีปัญหาที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน ไม่มีใครที่สามารถจะเฉลยหรือแก้ไขปัญหานั้นได้ เมื่อเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ก็จะให้เข้าเฝ้าและทรงสนทนาธรรมวิชันาปัญหาจนผู้นั้นเกิดความสบายใจ ดังเช่นในสักกปัญหาสูตร ท้าวสักกะจอมเทพได้เสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาหัวค่ำ ซึ่งเป็นเวลาที่พระองค์ทรงแสดงธรรมประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ พระพุทธองค์ทรงให้เข้าเฝ้าและแสดงธรรมให้ฟัง แต่หากเป็นเวลาที่เหมาะของผู้เข้าเฝ้ามิได้รับเร่งเดือดร้อนอะไร และยังไม่ถึงเวลาที่สมควรที่พระพุทธองค์จะเสด็จออกเพื่อแสดงธรรม พระพุทธองค์ใช้ในการพักผ่อนเรียกว่า หลีกเร้น คือ พักผ่อนด้วยการเข้าสมาธิอยู่พระองค์เดียว เมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมพระพุทธเจ้าจะเสด็จออกมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ หรือเสด็จจงกรม ณ ที่กลางแจ้ง เพื่อแสดงพระองค์ให้ปรากฏเปิดโอกาสให้บุคคลเข้าเฝ้า ในการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้านั้น พระเถระผู้ปฏิบัติจะเป็นผู้กำหนดเวลา ดังปรากฏในมหาปริณีพพานสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสยกย่องพระอานนท์ไว้^{๑๒} เมื่อยังไม่ถึงเวลาเข้าเฝ้าพระเถระผู้ปฏิบัติจะให้ผู้มาเฝ้าเหล่านั้นรอลงก่อน จะกว่าจะเห็นว่าถึงเวลาเหมาะสม หรือพระพุทธเจ้าอนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ ดังที่ปรากฏในมหาสิทธสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่ามทวัน เขตกรุงเวสาลี พราหมณ์ทวดชาวโกศลและชาวมคธจำนวนมาก ได้ทราบข่าวจึงเดินทางเข้า

^{๑๑} อ่างแล้ว.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๘/๑๕๕.

เฝ้า เมื่อไปถึงได้เรียนถามพระอุปัฏฐากคือพระนาคิตะ ท่านก็ตอบว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เวลานี้ ไม่ใช่เวลาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพราะพระผู้มีพระภาคประทับหลีกเร้นอยู่”^{๑๓} ในการใช้เวลา เพื่อการแสดงธรรมนั้น เมื่อพระพุทธรูปทรงแสดงธรรมแก่ผู้เข้าเฝ้าแล้ว เมื่อทรงเห็นว่าเป็นเวลาที่สมควร พระองค์ก็จะส่งผู้ฟังเหล่านั้นกลับ ดังที่พระองค์ตรัสแก่อุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิกามว่า “คหบดีทั้งหลาย ราตรีผ่านไปมากแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด”^{๑๔}

นอกจากเวลาที่ปรากฏในการบำเพ็ญพุทธกิจดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงใช้เวลา ในการสื่อสารเพื่อเป็นเครื่องโน้มน้าวใจให้ผู้ปฏิบัติเกิดความแก้ตัวกล้า มีกำลังใจในการปฏิบัติด้วย ดังที่ทรงใช้เวลากำหนดระยะเวลาของการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง ย่อมได้รับผลสำเร็จ อย่างเร็ว ๗ วัน หรืออย่างช้าที่สุด ๗ ปี ซึ่งผลสำเร็จที่ได้ คือ พระอรหัตผลหรืออนาคามีผลอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่ง พระองค์ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๕} และอุทุมพริกสูตร^{๑๖} นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังใช้เวลา เพื่อการสื่อสารโดยปรากฏในรูปของการนำนิทานชาดกซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในอดีตกาลมาแสดง เพื่อเป็นอุทาหรณ์แก่ผู้ฟัง เช่น ในกุกกัณฑสูตร ทรงนำเรื่องการบูชาญัตถ์ผู้ถูกต้อง ของพระเจ้ามหา วิชิตมาแสดง^{๑๗} เป็นต้น

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า การใช้เวลาเพื่อการสื่อสารในลักษณะต่าง ๆ มีความแตกต่างกันตามแต่ละวัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่กำหนดขึ้นจนถือเป็นประเพณีนิยม ในสมัย พุทธกาลก็เช่นกัน การใช้เวลาเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์กำหนดเวลาเพื่อการ สื่อสารธรรมตามแต่ความเหมาะสมแก่อุปนิสัยของผู้ฟังธรรมแต่ละกลุ่มซึ่งเดินทางมาเข้าเฝ้า คือ เวลาเช้าเสด็จเข้าบิณฑบาตโปรดชาวบ้าน เวลาบ่ายแสดงธรรมแก่พวกชาวบ้านที่เข้าเฝ้าแต่ละกลุ่ม เวลาค่ำแสดงธรรมแก่หมู่ภิกษุ เวลาตีตอบปัญหาเทวดา เวลาในวันหนึ่ง ๆ นั้น พระองค์จะให้ หมดไปกับการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา รวมถึงเทวดาทั้งหลาย โดยพระองค์ได้แบ่งเป็นช่วง ๆ เพื่อความเหมาะสมแก่กลุ่มบุคคลผู้มาเฝ้าดังที่กล่าวมา แต่ก็มีได้ตรัส กำหนดไว้ตายตัว หากพระองค์ทรงเห็นว่า เวลานั้นเป็นเวลาที่เหมาะสมที่จะทรงแสดงธรรมโปรด บุคคลผู้มีอุปนิสัยที่พอจะรู้ธรรมได้ พระองค์ก็จะไม่ทรงรอช้า จะเสด็จไปเพื่อแสดงธรรมโปรดทันที เกี่ยวกับเนื้อหาในคำสอนเองก็มีการใช้เวลาทั้งที่เป็นปัจจุบัน อดีต และอนาคต โดยยกเรื่องเล่าที่

^{๑๓} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๖๐/๑๕๑.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๑/๕๕.

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐๔/๓๓๘-๓๔๐.

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๓/๕๖-๕๗.

^{๑๗} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๓๔-๓๔๘/๑๓๐-๑๔๔.

แทรกด้วยคำสอนเป็นอุทาหรณ์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น ๆ มาแสดง สิ่งที่สำคัญที่สุดในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าคือ พระองค์ทรงวิเคราะห้ได้อย่างแจ่มแจ้งว่า เวลานั้นผู้เข้าเฝ้ามีความสนใจในเรื่องอะไร และจะทรงแสดงธรรมได้ถูกจริตเหมาะสมกับอุปนิสัยของผู้เข้าเฝ้า และเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่าเหมาะสมสำหรับผู้ฟังกลุ่มนั้น ๆ พระองค์ก็จะทรงยังพระธรรมเทศนาให้จบลงและส่งผู้ฟังเหล่านั้นกลับ

ในปัจจุบัน ผู้คนทั่วโลกให้ความสนใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าถึงแม้จะผ่านกาลเวลามานับพันปี ก็ยังเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องค้นหาทำความเข้าใจ ผู้คนทั้งในและต่างประเทศทั้งพุทธศาสนิกชนและและศาสนาอื่นต่างให้ความสนใจกับพุทธศาสนา มุ่งที่จะศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เข้าใจอ่องแท้ กระบวนการสื่อสารในปัจจุบันมีความก้าวหน้า ผู้คนสามารถติดต่อสื่อสารกันได้ทั่วโลกโดยใช้เวลาเพียงน้อยนิด เช่น โทรทัศน์ผ่านดาวเทียม โทรศัพท์อินเทอร์เน็ต เป็นต้น การรับรู้ข่าวสารได้ย่นระยะเวลาจากในอดีต ถึงอย่างไรก็ตาม เวลาที่ยังมีความสำคัญเสมอกับการสื่อสารไม่ว่าจะยุคใดสมัยใด

เวลามีความสำคัญต่อการติดต่อสื่อสารของมนุษย์ทุกสาขาอาชีพ แต่ละสังคมจะมีการใช้เวลาและให้ความสำคัญกับเวลา รวมถึงเกิดความรู้สึกในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เช่น สังคมหนึ่งอาจมีความสำคัญว่าเวลาเช้าเป็นเวลาพักผ่อน ห้ามรบกวน บางสังคมอาจให้ความสำคัญกับเวลาเย็นเป็นเวลาที่ต้องให้ความสำคัญกับครอบครัว หรือแม้การกำหนดเวลาเลือกรับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้น การเผยแผ่พุทธธรรมในปัจจุบัน นักเผยแผ่จึงต้องมีการวิเคราะห์ใคร่ครวญถึงเวลาที่จะทำการเผยแผ่พุทธธรรม ต้องทำความเข้าใจในแต่ละสังคมวัฒนธรรมว่า เวลาไหนที่ผู้คนกลุ่มไหนกำลังทำอะไร เป็นเวลาที่ควรจะนำเสนอข่าวสารหรือพุทธธรรมแนวไหน ในปัจจุบันมีนักเผยแผ่พุทธธรรมจำนวนไม่น้อยที่ทำการเผยแผ่พุทธธรรมผ่านสื่อโดยเฉพาะสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ซึ่งเลือกเวลาที่ไม่เหมาะสม เป็นเวลาที่มีผู้รับฟังน้อย หรือแทบไม่มี เป็นเวลาที่ผู้ฟังกำลังพักผ่อน นำเสนอเนื้อหาที่ไม่เหมาะสมกับเวลาที่ผู้ฟังกำลังให้ความสนใจ การเผยแผ่จึงไม่ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ นั่นเพราะไม่ได้มีการศึกษาวิเคราะห์หรือให้ความสำคัญเกี่ยวกับเวลาที่จะใช้ในการสื่อสาร ดังนั้น นักเผยแผ่ทั้งหลายทั้งในประเทศและเดินทางออกไปเผยแผ่พุทธธรรมยังต่างประเทศ จึงต้องตระหนักถึงการใช้เวลา เลือกเวลาในการเผยแผ่พุทธธรรมให้เหมาะสม ทั้งเหมาะสมกับสังคมวัฒนธรรมและเหมาะสมกับความต้องการของผู้ฟังในเวลานั้น ๆ เช่น เวลาที่เกิดเหตุการณ์ที่เป็นปัญหาหรือเป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจ การจะนำเรื่องนั้น ๆ มากล่าวถึงเพื่อเป็นอุทาหรณ์ ควรจะเป็นเรื่องที่เป็นปัจจุบันอยู่ในความสนใจ และไม่กระทบต่อความรู้สึกในทางลบของคนผู้ฟังทั้งทางตรงและทางอ้อม อย่งไรก็ตาม เรื่องที่เคยเกิดขึ้นในอดีตก็ยังคงเป็นอุทาหรณ์หวนกลับมาเกิดขึ้นซ้ำอีกได้ในปัจจุบัน หากคนเรานั้นประมาท

๓. ภาษากายหรือภาษาท่าทาง (Kinesics) หมายถึง อิริยาบถ ท่าทาง การเคลื่อนไหว ร่างกาย สีหน้าและแววตา ที่ผู้ส่งสารแสดงออกเพื่อการสื่อสาร เช่น การยิ้ม การเดิน ยืน นั่ง ชูมือ ประบมือ ชี้นิ้ว เป็นต้น ภาษาท่าทางต่าง ๆ ที่บุคคลแสดงออกบ่งบอกให้ทราบลักษณะหลายอย่างที่อยู่ในตัวบุคคลนั้น ดังเช่น ความแตกต่างระหว่างเพศ และระหว่างบุคคล ความชอบ ความผูกพัน และความพึงพอใจ สถานภาพภูมิหลัง และภาษาท่าทางที่บุคคลแสดงออกในวัฒนธรรมที่ต่างกัน โดยมากมีความแตกต่างกันทั้งท่าทางที่แสดงออกและบทบาทหน้าที่ที่ผู้แสดงออกมุ่งหมาย แต่ภาษาท่าทางบางอย่างมีลักษณะและความหมายเป็นสากล เมื่อแสดงออกบุคคลสามารถรับรู้และเข้าใจความหมายได้โดยนัยเดียวกัน เนื่องด้วยการไหลบ่าแห่งวัฒนธรรมหนึ่งไปสู่วัฒนธรรมหนึ่ง จึงเกิดการเลียนแบบหรือนำท่าทางต่าง ๆ มาใช้จนเป็นสากลเป็นที่รู้จักกันทั้งด้านท่าทางและความหมาย กล่าวได้ว่า อวัจนภาษามีความหมายได้หลายระดับ บางลักษณะเป็นสัญลักษณ์สากลที่ทุกคนทุกวัฒนธรรมสามารถเข้าใจร่วมกัน เช่น การพยักหน้า แปลว่ายอมรับ เป็นต้น แต่ก็มีบางลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์เฉพาะสังคมหรือท้องถิ่น เช่น การกราบไหว้ของไทย เป็นต้น วัฒนธรรมจึงเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทางอวัจนภาษาที่สำคัญของมนุษย์ แต่ละวัฒนธรรมก็มีความแตกต่างกันทั้งท่าทางและความหมาย ผู้ทำการสื่อสารควรพิจารณาและนำไปใช้ให้เหมาะสมและถูกต้องเพื่อประโยชน์แก่การสื่อสาร เพราะภาษาท่าทางที่บุคคลแสดงออกบ่งบอกให้ทราบถึงสถานภาพ อารมณ์ความรู้สึกของบุคคลในช่วงนั้น ๆ และท่าทางต่าง ๆ ถือเป็นบุคลิกที่บุคคลสามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน และก่อให้เกิดความนิยมชมชอบหรือไม่ชอบแก่ผู้พบเห็น รวมถึงสามารถสร้างความรู้สึกร่วมในการสื่อสารได้เป็นอย่างดี

ภาษาท่าทางเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า

ภาษาท่าทาง ถือเป็นอวัจนภาษาที่ปรากฏมาที่สุดในบรรดาอวัจนภาษาทั้ง ๗ ประเภทที่พระพุทธเจ้าแสดงออกเพื่อการสื่อสาร ในทิมณิกายนั้น ปรากฏทั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อการสื่อสารโดยตรงและที่ปรากฏในคำสอน ภาษาท่าทางมีลักษณะแตกต่างกันไปตามแต่ความเหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะในช่วงระยะเวลานั้น ๆ ท่าทางเพื่อการสื่อสารโดยมากพระพุทธองค์ทรงแสดงจำเพาะเจาะจงผู้ฟังที่พระองค์ทรงเห็นอุปนิสัยในการรู้ธรรม พระองค์ไม่ทรงแสดงออกพร่ำเพรื่อ ทรงคำนึงถึงความเหมาะสมและเป็นประโยชน์แก่การเผยแผ่ธรรมะเป็นสำคัญ ลักษณะท่าทางต่างที่ทรงแสดงปรากฏในอิริยาบถหลักคือ การเดิน นั่ง นอน ลักษณะท่าทางที่ปรากฏพระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อเป็นกุศโลบายในการสื่อสาร ฟังเห็นดังนี้

อิริยาบถเดิน อิริยาบถเดินที่ทรงแสดง คือ การเดินจงกรม ได้แก่ การเดินกลับไปกลับมาโดยมีสติกำกับ ลักษณะการเดินจงกรมนั้นในทิมณิกาย สุตตันตปิฎกนี้มีได้พรรณนาไว้ว่ามี

ลักษณะอย่างไร หรือพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงเพื่อวัตถุประสงค์อะไร แต่หากกล่าวโดยวัตถุประสงค์เพื่อการสื่อสาร พระองค์ทรงแสดงออกเพื่อแทนคำพูด กล่าวคือ เมื่อถึงเวลาที่จะทรงแสดงธรรมหรือทรงเห็นอุปนิสัยที่ควรจะรู้ธรรมของผู้ใด พระองค์จะเสด็จออกจากที่ประทับมาจกรม ณ ที่กลางแจ้งเพื่อแสดงพระองค์ให้ผู้ประสงค์จะเฝ้าได้เห็น หรือเสด็จไปเดินจงกรมอยู่ใกล้ ๆ สถานที่ของผู้ที่พระองค์ประสงค์จะแสดงธรรมหรือสนทนาด้วย เพื่อแสดงพระองค์ให้เขาเห็น ในทีฆนิกายนี้ การเดินจงกรมมีปรากฏ ๓ ครั้ง คือ

ในอัมพกุฎสูต ^{๑๘} พระองค์ทรงแสดงแก่อัมพกุฎสูตมาณพศิษย์ของโปกขรสาติพราหมณ์ พระองค์เสด็จจงกรมเพื่อแสดงอวัจนภาษาทางกายภาพคือลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ที่ปกปิดคือพระคุษฐานที่เร้นอยู่ในฝัก ให้ปรากฏ

อุทุมพริกสูต ^{๑๙} พระผู้มีพระภาคทรงสดับถ้อยคำสนทนาระหว่างสันชานคหบดีกับนิโครชปริพาชกซึ่งกล่าวยกตนข่มพระพุทธองค์ด้วยอาการต่าง ๆ ด้วยทิพโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เมื่อทรงสดับแล้วจึงเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏแล้วเข้าไปยังสถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่นั้น เพื่อแสดงพระองค์ให้ปรากฏแก่คนทั้ง ๒

อัครัญญสูต ^{๒๐} พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สามเณรชื่อว่าเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวชะ ขณะประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขาไมคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี โดยในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากกรหลีกเร้นแล้ว เสด็จลงจากปราสาท ทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งร่มเงาปราสาท

อิริยาบถนั่ง พระอิริยาบถนั่งของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์แสดงเพื่อการสื่อสารหรือเผยแผ่ธรรมะนั้น มีปรากฏอยู่ในทุกพระสูตร แต่มิได้บอกถึงลักษณะการประทับนั่งของพระพุทธเจ้าไว้อย่างกระจ่างนัก เนื้อหาพระสูตรบอกให้ทราบเพียงว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ภิกษุได้ปูลาดไว้เท่านั้น ถึงแม้ในพระสูตรต่าง ๆ มิได้พรรณนาไว้ชัดเจนมากนัก แต่ลักษณะการนั่งของพระพุทธเจ้าที่พระองค์แสดงออกเพื่อการสื่อสารนั้น ฟังทราบได้จากพระพุทธพจน์ที่พระองค์ได้ตรัสไว้แก่ภิกษุสงฆ์ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ว่างที่ดี ไปสู่โคนไม้ที่ดี ไปสู่เรือนว่างที่ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า” ^{๒๑} จากพระพุทธพจน์บทนี้ ทำให้

^{๑๘} ที.สี. (ไทย) ๘/๒๘๗-๒๘๘/๑๐๖. ๘/๒๘๔-๒๘๕/๑๐๘.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๔/๓๗.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๗/๓๐๒.

ทราบลักษณะการนั่งของพระพุทธองค์คือ การนั่งคู้บัลลังก์หรือนั่งสมาธิ ตั้งกายตรง และมีสติกำกับอยู่กับอิริยาบถนั้นตลอดเวลา ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคกล่าวเอาไว้ว่า

การนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง คือ นั่งคู้ขาเข้าโดยรอบ ตั้งสรีระส่วนบนให้ตรงให้ปลายกับปลายของกระดูกสันหลัง ๑๘ ข้อจกดกัน เพราะเมื่อพระโยคาวจรนั่งอย่างนี้ หนังเนื้อและเอ็นข้อมไม่ขาด เมื่อเป็นอย่างนั้น เวทนาเหล่าใดจะพึงเกิดขึ้นในขณะ ๆ เพราะความขาดแห่งหนังเนื้อและเอ็นนั้นเป็นปัจจัย เวทนาเหล่านั้นก็จะไม่เกิดขึ้นแก่เธอ ครั้นเวทนาไม่เกิดขึ้น จิตก็จะมโหฬารเป็นหนึ่ง กรรมฐานไม่ตก เข้าถึงความเจริญงอกงามได้^{๒๒}

ลักษณะการนั่งดังที่กล่าว นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติธรรมะในอิริยาบถดังกล่าวมาแล้ว บุคลิกของผู้นั่งยังสง่าผ่าเผย งามอาจ ตัวตรง ออกผายไหล่ผึ่ง แสดงออกถึงความมองอาจ สามารถ และเชื่อมั่นใจตนเองไม่เคอะเขิน อีกทั้งยังเป็นประโยชน์ในด้านกายภาพ ทำให้ผู้นั่งไม่ปวดหลัง ซึ่งการนั่งดังกล่าวนอกจากจะสร้างบุคลิกและความเชื่อมั่นให้ตนเองแล้ว ยังทำให้ผู้ได้พบเห็นมีความเชื่อถือ ศรัทธา นิยมชมชอบในบุคลิกที่โดดเด่นนั้นด้วย ถือเป็นปัจจัยส่งเสริมในการสื่อสารอีกทางหนึ่ง

การเสด็จออกมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้นั้น ก็มีนัยเดียวกันกับการเสด็จจกรม คือ ทรงแสดงท่าทางเพื่อแทนคำพูด เพื่อเปิด โอกาสให้ผู้ประสงค์จะเข้าเฝ้าได้ทราบว่า เวลานี้พระองค์เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้าเพื่อสนทนาธรรม หรือทูลถามปัญหาได้

อิริยาบถนอน พระอิริยาบถนอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่า การสำเร็จสีหไสยาสน์ คือ การนอนแบบราชสีห์ ซึ่งในทีฆนิกายนี้ ได้กล่าวถึงพระอิริยาบถนอนของพระพุทธเจ้าไว้ ๓ ครั้ง คือ มหาปรินิพพานสูตร ตอนหนึ่งได้กล่าวเอาไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสีหไสยา โดยพระปรศุ์เมืองขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดพระทัยพร้อมจะเสด็จลุกขึ้น”^{๒๓} ในพระสูตรเดียวกัน เมื่อพระพุทธเจ้าใกล้เสด็จปรินิพพาน ทรงเสด็จไปยังคางไม้สาละทั้งคู่ ได้รับสั่งให้พระอานนตที่ตั้งเตียง เพื่อพระองค์จะทรงพักก่อน ในพระสูตรกล่าวเอาไว้ว่า “ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรศุ์เมืองขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ”^{๒๔} ในสังกัตีสสูตร^{๒๕} ก็มีเนื้อความปรากฏเช่นเดียวกัน

^{๒๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๕-๕๖.

^{๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๔๕.

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๔๘.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๔๕.

อิริยาบถนอนแบบสี่เหลี่ยมสี่ด้านนั้น คือนอนตะแคงขวา เอาเท้าห่อหมกเท้าซ้อนกัน และที่สำคัญคือ การมีสติสัมปชัญญะกำกับตลอดเวลาโดยกำหนดเวลาที่จะลุกขึ้น อวัจนภาษาในอิริยาบถนอนนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงใช้ในหน้าที่แทนคำพูด เพื่อสอนภิกษุทั้งหลายให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลาทุกอิริยาบถ รวมถึงการนอนด้วย โดยสังเกตได้จากการนอนที่พระองค์แสดงออกเป็นตัวอย่างนั้น

ภาษาท่าทางในลักษณะอื่น คือ ท่าทางต่าง ๆ นอกจากอิริยาบถใหญ่อันเป็นอิริยาบถหลักดังกล่าวมาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกเพื่อการสื่อสาร ได้แก่

อิริยาบถหนึ่ง การนั่งหรือคุษณิภาพ ที่ปรากฏในทีฆนิกาย ในสูตรทั้งหลายนั้น คือการประทับนั่งนิ่ง ไม่ตรัสอะไร หรือไม่แสดงอาการดีใจหรือเสียใจอะไร ทั้งทางสีหน้าและท่าทาง โดยมากที่ปรากฏในสูตรทั้งหลาย พระองค์จะใช้ในการรับนิมนต์ ดังที่พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้วโดยคุษณิภาพ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงให้ส่วนพระวรกายหรือส่วนพระวาจาให้เคลื่อนไหว ทรงดำรงพระขันติไว้ภายในนั้นแหละ ทรงรับนิมนต์แล้วโดยคุษณิภาพคือ ทรงรับด้วยพระทัยเพื่อจะทรงอนุเคราะห์พราหมณ์”^{๒๖} ลักษณะการนั่งนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกเพื่อแสดงการยอมรับ หรือเห็นด้วย ดังที่ปรากฏในพระสูตรทั้งหลาย เมื่อมีผู้มาทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เพื่อกระทำกตติกาในเรือน เมื่อพระองค์ทรงรับนิมนต์ พระองค์จะทรงแสดงอาการนั่ง เมื่อผู้นิมนต์เห็นอาการเช่นนี้ จะรับทราบและเข้าใจได้โดยทันทีว่า พระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์ของตนเองแล้ว แต่หากพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงรับหรือไม่เห็นด้วย พระองค์จะตรัสปฏิเสธและชี้แจงเหตุผล ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่ง เมื่อพวกเจ้าลิจฉวีมาทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเพื่อเสวยภัตตาหารในพระราชวัง แต่พระพุทธองค์ได้รับนิมนต์เพื่อส่งเคราะห์นางอัมพาลีคณิกาไว้ก่อนแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสบอกว่า พระองค์ทรงรับนิมนต์ของนางอัมพาลีไว้แล้ว อวัจนภาษาในอิริยาบถนั่งนี้ พระพุทธองค์ใช้เพื่อแทนคำพูด โดยจุดประสงค์ในการสื่อสารคือเพื่อแจ้งให้ทราบ

การแสดงฤทธิ์ คือ การแสดงท่าทางด้วยอำนาจฤทธิ์ ซึ่งในทีฆนิกาย สุตตันตปิฎกนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดง ๓ ครั้ง ดังปรากฏในอุทุมพริกสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่นิโครชปริพาชกและปริพาชกผู้เป็นสาวกทั้งหลาย ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นผู้ใดที่พอจะบรรลุธรรมได้ เมื่อจะจากไปพระพุทธองค์ได้เสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศ

^{๒๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๕๘๗.

โดยปกติสิ่งที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแล้ว คนส่วนมากจะเข้าใจในเนื้อหาธรรมะเกิดความศรัทธาเลื่อมใส แต่เหล่าปริพาชกทั้งหลายไม่เข้าใจในธรรมะที่พระองค์ทรงแสดงอย่างถ่องแท้ พระอรธกถาจารย์อธิบายว่า “เพราะถูกมารคลอใจ”^{๒๗} แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีหัวหน้าของปริพาชกเหล่านั้นคือ นิโครทปริพาชก ที่ยอมรับและชื่นชมในพระธรรมเทศนาและความสามารถของพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่าไม่มีใครสามารถจะรู้แจ้งธรรมที่พระองค์ทรงแสดงได้ ต่างก็หมั่นนั่งอึ้งในพระธรรมเทศนากันอยู่ พระองค์จึงเสด็จเหาะไปสู่เขาคิชฌกูฏ การแสดงอวัจนภาษาดังกล่าวเป็นสิ่งที่เหนือวิสัยของปริพาชกเหล่านั้น เป็นการแสดงอวัจนภาษาที่แจ้งให้ทราบเพื่อย้ำพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ว่า เมื่อปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์นอกจากจะสิ้นอาสวะกิเลสแล้ว แม้การเหาะเหินเดินอากาศซึ่งเป็นลัทธิความเชื่อที่ถึงยอดถึงแก่นเป็นสาระสูงสุดของเหล่าปริพาชกทั้งหลายก็ย่อมเกิดขึ้นดังที่ปรากฏแก่พระองค์ ซึ่งปริพาชกทั้งหลายได้เห็นประจักษ์แก่สายตาอยู่นี้ พระอรธกถาจารย์อธิบายว่า “แม้การสดับธรรมเทศนาของเหล่าปริพาชกทั้งหลายไม่เกิดผลสำเร็จอะไรในเวลานั้นก็ตาม แต่จักเป็นปัจจัยเพื่อเป็นวาสนาแก่ปริพาชกเหล่านั้นต่อไป”^{๒๘}

อนึ่ง อวัจนภาษาในรูปแบบนี้ มิได้ปรากฏบ่อยในสูตรทั้งหลาย และเหล่าสาวกของพระพุทธเจ้าผู้สามารถกระทำเช่นนี้ได้ก็มีได้กระทำ เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงห้าม มิได้ทรงสรรเสริญอุทฺธิปาฏิหาริย์เช่นนี้ แต่พระพุทธองค์ทรงสนับสนุนให้เหล่าสาวกแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์คือการสั่งสอนด้วยคำพูดแล้วให้ปฏิบัติตามจนเกิดผลแก่ตัวเองมากกว่าการใช้ฤทธิ์เดชด้วยพระองค์ทรงเห็นว่าผู้ที่ไม่เลื่อมใสศรัทธา จะนำปาฏิหาริย์ทั้ง ๒ คือฤทธิ์เดชและการดักใจหรือทลายใจนี้ไปเปรียบเทียบกับวิชา ๒ อย่างที่มีปรากฏอยู่ในสมัยนั้นคือ วิชาคันธาริ และ วิชามณิกา ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในแก้วกฐสูตร^{๒๙}

การแลบลิ้นกลับไปมา อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนี้มีปรากฏในอัมพกฐสูตรตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะมหาบุรุษลักษณะหนึ่งคือ พระชิวหาขาว แก่อัมพกฐมาณพและพราหมณ์ไปกขรสาติ การแลบลิ้นพระชิวหากลับไปมานี้ หากเป็นคนปกติที่กระทำเช่นนี้ต่อสายตาคอนอื่นย่อมเป็นอาการที่น่าเกลียด แต่ในที่นี้พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะแสดงลักษณะมหาบุรุษคือพระชิวหาขาวให้ปรากฏแก่อัมพกฐมาณพซึ่งเคลือบแคลงสงสัย พระองค์แสดงให้ปรากฏ

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๗/๕๘.

^{๒๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรธกถาแปล ที่มณิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๕๘.

^{๒๙} ที.สิ. (ไทย) ๕/๔๘๔-๔๘๕/๒๑๔-๒๑๖.

เฉพาะแก่อัมพัฏฐมาณพเท่านั้น มิได้แสดงแก่บุคคลอื่นในที่นั้น และเป็นการกระทำด้วยอำนาจฤทธิ์ แม้ไปกขรชาติพราหมณ์เมื่อเดินทางเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงบันดาลอิทธิบาทสังขาร โดยนัยเดียวกัน ภาษาท่าทางในที่นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อแทนคำพูด โดยพระองค์ทรงทราบว่า พราหมณ์ไปกขรชาติสงสัยในลักษณะมหาบุรุษที่ปกปิดคือพระชีวหายาว จึงทรงแสดงอวัจนภาษาดังกล่าวเพื่อแทนคำพูด เพื่อแจ้งให้พราหมณ์ทราบว่าพระองค์ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษดังกล่าวจริง โดยไม่ต้องสงสัย เมื่อพราหมณ์ได้เห็นก็คลายความสงสัย กลับเลื่อมใสศรัทธาและทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้ไปเสวยภัตตาหารในเรือน และได้ฟังธรรม แสดงตนขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

นอกจากภาษาท่าทางที่ทรงแสดงเพื่อการสื่อสารดังกล่าวมาแล้ว พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับการแสดงท่าทางต่าง ๆ ไว้ในสูตรต่าง ๆ เพื่อเป็นการฝึกหัดคตินิสัยผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสภายในด้วย ดังเช่นที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาภิชาตและจีวร การฉัน การคืบ การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง” ภิกษุชื่อว่าประกอบด้วยสติสัมปชัญญะเป็นอย่างนี้แล”^{๑๐}

ภาษาท่าทางที่ปรากฏในทิมนิกาย ที่ปรากฏในคำสอน พระองค์ทรงใช้เพื่อสอนภิกษุสงฆ์ให้มีวัตรปฏิบัติที่นำเลื่อมใสศรัทธา มีสติสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่เสมอในอิริยาบถต่าง ๆ ทั้งการยืน เดิน นั่ง นอน กิน คืบ กระทำ และพูด ส่วนที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อการสื่อสาร มีปรากฏแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมและเป็นประโยชน์แก่การสื่อสารในขณะนั้น ภาษาท่าทางที่แสดงออกสามารถสร้างความเลื่อมใสศรัทธา และสามารถโน้มน้าวใจผู้ฟังให้จดจ่อฟังคำสอนที่ทรงแสดงอย่างตั้งใจ จนสามารถเข้าใจเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาต่อไป

จากที่กล่าวมา ภาษาท่าทางที่พระพุทธเจ้าแสดงออกเพื่อการสื่อสารและเผยแผ่ธรรมะ และการสื่อสารตามทฤษฎีตะวันตก มีความสอดคล้องและแตกต่างกัน ดังนี้

๑) ท่าทางที่แสดงออกเพื่อการสื่อสารมีทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกันทั้งท่าทางและความหมาย อีกทั้งมีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารและบทบาทหน้าที่ใช้แตกต่างกัน ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงแสดงภาษาท่าทางแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมและเป็นประโยชน์

^{๑๐} ที.สี. (ไทย) ๘/๒๑๔/๗๓. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕.

ต่อการเผยแผ่ธรรมะในช่วงนั้น ๆ และเหมาะสมกับจริตของบุคคลผู้ที่พระองค์ประสงค์จะแสดงธรรมโปรด เห็นได้จาก บางพระสูตรใช้การเดินทางเพื่อการสื่อสาร บางพระสูตรใช้การนั่ง

๒) ภาษาท่าทางบุคคลสามารถแสดงออกเพื่อการสื่อสารได้มากมาย ทั้งการใช้มือ แขน ขา การนั่ง สีหน้า แววตา การยิ้ม หัวเราะ ฯลฯ ไม่มีขอบเขตจำกัด แต่ภาษาท่าทางของพระพุทธเจ้ามีขอบเขตจำกัด จะเห็นได้จากพระองค์มิได้ใช้ภาษาท่าทางเพื่อการสื่อสารพร่ำเพรื่อ นอกจากเพื่อวัตถุประสงค์อันเป็นประโยชน์ต่อการสื่อสาร เหตุผลประการหนึ่งคือ ความเหมาะสมกับสถานภาพทางสังคม กล่าวคือ ความเหมาะสมกับสมณะสาธูป สมณะคือผู้สงบ สාරวม ไม่ค่นองมือค่นองเท้าเกินไปดังเช่นคฤหัสถ์ ดังนั้น ท่าทางที่ปรากฏจึงอยู่ในขอบเขตที่เหมาะสม ไม่มากเกินไป

๓) ระบบสังคมวัฒนธรรม ทักษะคติ ความเชื่อ มีผลต่อภาษาท่าทางที่แสดงออก และการเข้าใจความหมาย กล่าวคือ ในสมัยพุทธกาล วิถีชีวิตของผู้คนมีความเกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนา ศาสนาต่าง ๆ มีคำสอนและมีการปฏิบัติเพื่อไปสู่เป้าหมายแตกต่างกัน ความเข้าใจของผู้คนคือ สมณะคือผู้สงบ สාරวมกายและใจ ออกจากเรือนบวช ปฏิบัติตนเพื่อกำจัดกิเลสเข้าสู่พระนิพพาน ดังนั้น ท่าทางที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกและสอนให้พระสงฆ์สาวกปฏิบัติจึงเป็นไปเพื่อความเลื่อมใสศรัทธา สงบสාරวม อยู่ในขอบเขตแห่งพระธรรมวินัย แต่ไม่ใช่การแต่งท่าตั้งท่าเพื่อลลายศสรเสริฐ ท่าทางที่ปรากฏเป็นสิ่งที่ออกมาจากจิตใจที่สงบสාරวมได้รับการฝึกฝนอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุป ภาษาท่าทางตามทฤษฎีการสื่อสารปัจจุบัน มุ่งศึกษาพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออกเพื่อการสื่อสารในแต่ละสังคม ที่อาจมีความแตกต่างกันหรือเหมือนกันทั้งการแสดงท่าทางต่าง ๆ และความหมาย ภาษาท่าทางต่าง ๆ มีทั้งที่เป็นลักษณะเฉพาะวัฒนธรรมและที่เป็นสากลรู้จักกันทั่วไป ภาษาท่าทางต่าง ๆ ที่แสดงออกสามารถบอกให้ทราบถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏในตัวบุคคลนั้น เช่น สถานภาพ อารมณ์ความรู้สึก เป็นต้น การตีความหมายของท่าทางควรใส่ใจในเรื่องของวัฒนธรรมของแต่ละสังคมควบคู่กันไป รวมถึงอวัจนภาษาอื่น ๆ ที่บุคคลแสดงออกในช่วงเวลานั้นด้วย

ในส่วนอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกเพื่อการสื่อสารมีปรากฏในทมิณิกายในสูตรต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก โดยปรากฏในอิริยาบถใหญ่คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถอื่น ๆ เช่น การนั่ง การแสดงอิทธิฤทธิ์ เป็นต้น ภาษาท่าทางเหล่านี้พระพุทธองค์ทรงแสดงออกเพื่อการสื่อสารทั้งแทนคำพูด เสริมคำพูด และย้ำคำพูด โดยจุดประสงค์ในการสื่อสารเพื่อสอน เพื่อแจ้งให้ทราบ และเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาอันเป็นปัจจัยนำไปสู่ความสนใจในการฟังธรรม พระอิริยาบถเหล่านี้ มีปรากฏทั้งในคำสอนเพื่อเป็นหลักปฏิบัติแก่ภิกษุสงฆ์และที่ทรง

แสดงให้ปรากฏแก่ผู้ฟังได้เห็นเพื่อเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติอันจะเป็นปัจจัยให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น อนึ่ง ภาษาท่าทางที่ทรงแสดงในการสื่อสารครั้งหนึ่งในสูตรหนึ่งจะมีภาษาท่าทางที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อการสื่อสารปรากฏแตกต่างกันไปตามแต่ลักษณะของผู้ที่พระองค์ประสงค์จะสื่อสารด้วยในช่วงเวลานั้น เช่น เสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์เมื่อถึงเวลาที่จะให้ผู้คนเข้าเฝ้า หรือเสด็จจงกรมอยู่ใกล้ ๆ สถานที่อยู่ของบุคคลผู้ที่พระองค์ประสงค์จะสนทนาด้วย เป็นต้น

ในปัจจุบัน ภาษาท่าทางเพื่อการสื่อสารมีบทบาทอย่างมากในการสื่อสารทุกรูปแบบไม่ว่าจะเพื่อการสอนหรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ผู้สื่อสารควรใช้ภาษาท่าทางให้เหมาะสมกับสารที่สื่อออกไป ไม่ซ้ำซากหรือบอญจนเกินไป หรือไม่ควรนิ่งเฉยจนไม่แสดงท่าทางประกอบอะไรเลย ลักษณะของภาษาท่าทางเพื่อการสื่อสารควรมีการฝึกฝนเพื่อให้ผู้ใช้เกิดความชำนาญและสอดคล้องกับเนื้อหาของสาร เช่น การยืนควรยืนอย่างไร การนั่ง การเดิน หรือแม้แต่การใช้มือ การใช้สายตา ประกอบการสื่อสาร เพราะหากภาษาท่าทางที่สื่อออกไปสอดคล้องกับคำพูดหรือดูเป็นธรรมชาติ ผู้ฟังก็สามารถรับรู้และเข้าใจได้ง่าย แต่หากภาษาท่าทางที่แสดงออกไปไม่สอดคล้องกับคำพูดหรือดูไม่เป็นธรรมชาติ นอกจากจะเป็นอุปสรรคแก่การสื่อสารแล้ว ผู้รับสารอาจเข้าใจว่าเป็นการโกหก เพราะการสื่อท่าทางไม่สอดคล้องกับคำพูด และผู้ส่งสารอาจกลายเป็นตัวตลกไม่น่าเชื่อถือในสายตาของผู้รับสารไป ดังนั้น ภาษาท่าทางที่ผู้ส่งสารจะสื่อออกไป ไม่ว่าจะเป็นการเดิน ยืน นั่ง การใช้มือ ใช้สายตา การยิ้ม สีหน้า ควรดูเป็นธรรมชาติและสอดคล้องกับคำพูด ที่สำคัญคือถูกกาลเทศะของแต่ละวัฒนธรรมในสังคมต่าง ๆ ในกรณีเริ่มต้นผู้ส่งสารควรมีการฝึกฝนให้เกิดความชำนาญ และใช้ในความหมายที่ถูกต้องตามระบบสังคมวัฒนธรรม เพราะภาษาท่าทางบางอย่างที่แสดงออกไปมีความหมายแตกต่างกันในแต่ละสังคม

อนึ่ง การแสดงท่าทางต่าง ๆ ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสื่อสารสำหรับพระสงฆ์ซึ่งทำหน้าที่เผยแผ่พุทธธรรม เพราะพระสงฆ์ถือเป็นศาสนทายาทที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่คำสอน พระสงฆ์จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย มีศีลาจารวัตรที่งดงามน่าเลื่อมใสอันเป็นอวัจนภาษาเบื้องต้นที่ปรากฏสู่สายตาของผู้คน นอกจากนี้ ในการสื่อสาร ท่าทางที่ใช้เพื่อประโยชน์แก่การสื่อสารในครั้งนั้น ๆ ก็ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้การสื่อสารสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ถึงแม้ท่าทางที่แสดงออกของพระสงฆ์จะอยู่ในขอบเขตจำกัด ต้องอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย แต่ในการสื่อสารครั้งหนึ่ง ๆ ควรมีการใช้ท่าทางประกอบเพื่อเสริมคำพูดให้ผู้ฟังได้เห็นภาพหรือคุณลักษณะของสิ่งหรือธรรมะที่น่าเสนอ เช่น การพูดว่าใหญ่หรือเล็ก หรือการแจกแจงเป็นข้อ ๆ หรือเป็นประเภท ๑,๒,๓ เป็นต้น ทั้งนี้ การใช้ภาษาท่าทางประกอบการสื่อสารก็ขึ้นอยู่กับบทบาทเนื้อหาของสารที่น่าเสนอเป็นสำคัญ และการใช้ภาษาท่าทางควรเป็น

ธรรมชาติสอดคล้องกับเนื้อหาของสารที่ต้องการสื่อสาร ผู้ส่งสารควรมีการฝึกฝนท่าทางต่าง ๆ ให้เกิดความชำนาญคล่องแคล่ว เพื่อจะไม่ได้เคอะเขินหรือติดขัดเวลาใช้ท่าทางประกอบ

๔. อวัจนภาษาทางกายภาพ (Physical Appearance) คือ ภาษาที่ปรากฏทางรูปร่างหน้าตา ลักษณะของร่างกาย เช่น ความสูงต่ำ ดำ ขาว อ้วน ผอม เป็นต้น ทักษะเรื่องความสวยงามเป็นเรื่องเฉพาะวัฒนธรรมมีทั้งที่ใกล้เคียงกันและแตกต่างกัน เช่น สมัยโรมันนิยมผู้หญิงอ้วนมีพุง ซึ่งต่างจากปัจจุบัน แต่โดยทั่วไปมักมีมาตรฐานวัดความงามที่ค่อนข้างใกล้เคียงกัน ในปัจจุบันมีการแบ่งลักษณะรูปร่างหน้าตาของบุคคลพร้อมทั้งให้ความหมายเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑) อ้วน กลม เตี้ย มีบุคลิกเฉื่อยชา อคทน อ่อนโยน อบอวน น่ารัก ใจกว้าง สันโดษ และใจดี

๒) ผอม แข็งแรง มีลักษณะเหมือนนักกีฬา มักจะชอบมีอำนาจเหนือคนอื่น ร่าเริง ใจเร็ว ใจกว้าง ใจร้อน มองโลกในแง่ดี กระตือรือร้น มีความเชื่อมั่นใจตนเอง และเป็นคนมีประสิทธิภาพ

๓) สูง ผอม บาง มักจะมีบุคลิกภาพเป็นคนที่ไม่ชอบยุ่งกับคนอื่น เก็บตัว เกร็งเครียด ระมัดระวัง ประณีต ข่างคิด มีความรู้สึกไว ข่างจัดการ ขี้อาย และขี้สงสัย^{๑๑}

ลักษณะของรูปร่างหน้าตา เหล่านี้ มีผลต่อการสื่อสารในเบื้องต้นตั้งแต่บุคคลพบกันครั้งแรก บุคคลผู้มีลักษณะของรูปร่างหน้าตาดี ผิวขาวสะอาด สายตาอ่อนโยนเป็นมิตรกับทุกคน มีรอยยิ้มบนใบหน้าเสมอ ย่อมจะเป็นที่รักซึ่งชอบ ประทับใจของผู้พบเห็น หรือเป็นที่นิยมชมชอบของผู้ที่ได้คบหาสมาคมด้วย แต่ในทางตรงกันข้าม ผู้ที่มีบุคลิกตรงข้าม เช่น อ้วน เตี้ย ผิวดำ ผมยุง กระเซอะกระเซิง เมื่อเข้าใกล้ก็ได้กลิ่นตัว ย่อมจะไม่เป็นที่นิยมชมชอบของผู้พบเห็นหรือผู้ที่ได้สมาคมด้วย เพราะอวัจนภาษาทางกายภาพนี้ มีส่วนสร้างสรรค์ความรู้สึกแก่ผู้พบเห็นทั้งทางบวกและทางลบ ฉะนั้น ผู้ส่งสารจึงต้องสร้างบุคลิกทางกายภาพของตนให้น่าประทับใจตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ถึงแม้ลักษณะบางอย่างจะไม่สามารถทำให้ผู้พบเห็นประทับใจได้ แต่โดยรวมของรูปร่างหน้าตา เราสามารถพัฒนาได้ และสามารถใช้อวัจนภาษาในรูปแบบอื่นทดแทนได้ เช่น ถ้ารูปร่างไม่ดี เราอาจมีท่าทางที่สร้างความสนใจ เปลี่ยนจุดสนใจจากรูปร่างหน้าไปสู่อำนาจ หรืออาจใช้วัตถุสิ่งของ เครื่องประดับ เสื้อผ้า เป็นการสร้างความประทับใจแก่ผู้พบเห็นแทน เป็นต้น เหล่านี้เป็นการใช้อวัจนภาษาในรูปแบบต่าง ๆ เป็นเครื่องชดเชยเพื่อส่งเสริมกันและกัน

อวัจนภาษาที่ปรากฏทางรูปร่างหน้าตา ซึ่งเป็นความเชื่อตามหลักคำสอนทางศาสนาของอินเดียในสมัยพุทธกาล ที่ปรากฏในสูตรต้นตปิฎก ที่มณฑลนี้รวมถึงที่ปรากฏใน

^{๑๑} วจิตลักษณ์ แสงอุไร, นิเทศศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๐),

พระไตรปิฎกทั่วไป คือ ความเชื่อเรื่องลักษณะมหานุรุช ๓๒ ประการ บุคคลผู้ประกอบด้วยลักษณะมหานุรุชบริบูรณ์ทั้ง ๓๒ ประการ ในคัมภีร์พราหมณ์และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีปรากฏในลักษณะเดียวกัน คือ ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านั้นถือเป็นผู้มีบุญญาธิการ ยากที่ได้พบ ดังนั้นผู้ประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวจึงถือเป็นผู้ที่ผู้คนทั้งหลายเคารพนับถือ ยกย่อง พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยลักษณะมหานุรุชทั้ง ๓๒ ประการ ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการสื่อสารโดยพระพุทธองค์ทรงใช้ลักษณะดังกล่าวเพื่อเป็นกุศโลบายเพื่อโน้มน้าวใจของผู้ฟัง โดยเฉพาะกลุ่มรูปปมาณา ซึ่งมีความนิยมในรูปร่างหน้าตาให้เกิดเลื่อมใสศรัทธาและคล้อยตามไปตามกระแสธรรมะที่ทรงแสดง

ลักษณะการใช้วจนภาษาด้านรูปร่างหน้าตาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกเพื่อการสื่อสารมีปรากฏอยู่ ๒ ครั้งในสูตรเดียวกันคือ อัมพกุฎสูตร รวมถึงที่ได้ตรัสถึงอีก ๒ ครั้ง ในมหาปทานสูตรและลักษณะสูตร ลักษณะทางกายภาพหรือรูปร่างหน้าตา คือ ลักษณะมหานุรุช ๓๒ ประการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในอัมพกุฎสูตร โดยทรงบันดาลอิทธิกสิขารฤทธิให้อัมพกุฎมาณพและพราหมณ์ไปกขรสาติได้เห็นพระคุยฐานที่เร้นอยู่ในฝักและพระชีวะหายาว พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อการโน้มน้าวใจให้อัมพกุฎมาณพและพราหมณ์ไปกขรสาติเกิดความเชื่อถือศรัทธาคลายความสงสัยในเรื่องดังกล่าวของคนทั้ง ๒ เมื่อได้เห็นลักษณะมหานุรุช ๓๒ ประการแล้วพราหมณ์ทั้ง ๒ หมดความสงสัยปลงใจเชื่อ เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้า ตั้งใจฟังธรรมประกาศตนเป็นพุทธศานิกชนถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง แม้ในลักษณะสูตร จุดประสงค์ในการแสดงเรื่องดังกล่าวก็นัยเดียวกัน คือ เพื่อคลายความสงสัยในเรื่องลักษณะมหานุรุช ๓๒ ประการ ของมนุษย์ชาวเมืองสาวัตถี

อนึ่ง นอกจากพระพุทธองค์จะใช้ลักษณะรูปร่างหน้าตาเพื่อการสื่อสารโน้มน้าวใจผู้ฟังแล้ว หลักสำคัญที่พระองค์ตรัสไว้ในลักษณะสูตร คือ การแสดงหลักกรรมดีเพื่อการตอบคำถามของผู้สงสัยที่ว่า เพราะทำกรรมอะไรมาจึงประกอบด้วยลักษณะมหานุรุช ๓๒ ประการ หรือมีร่างกายที่เพียบพร้อมสมบูรณ์สว่างงามเช่นนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะมหานุรุชพร้อมทั้งบุพกรรมของพระองค์ตั้งแต่ในอดีตชาติที่ได้ทรงบำเพ็ญกุศลกรรมโดยประการต่าง ๆ แก่มหาชนเมื่อเกิดมาในชาตินี้จึงเป็นผู้ประกอบด้วยลักษณะมหานุรุช ๓๒ ประการอย่างบริบูรณ์

นอกจากลักษณะทางกายภาพของพระองค์ที่ทรงแสดงออกเพื่อการสื่อสารแล้ว พระองค์ยังนำลักษณะทางกายภาพอื่น เช่น ลักษณะของพระพรหม พระอินทร์ หรือชากศพ เป็นต้นมาแสดงเป็นอุทาหรณ์ด้วย ดังที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ เช่น พรหมชาลสูตร ทรงแสดงเรื่องทิวลิป ๖๒

โดยทรงตรัสถึงลักษณะของพรหมในชั้นอาภัสสรพรหมโลก^{๓๒} ลักษณะของเทวดาจิพททาปโทสิกะ (พวกหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสรวลเสเฮฮา)^{๓๓} พวกเทวดาชื่อว่ามโนปโทสิกะ (พวกมัวข้องจับผิดกัน)^{๓๔} มหาปทานสูตร ทรงแสดงลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ มีพระวิปัสสิพุทธเจ้าเป็นต้น^{๓๕} มหาสติปัฏฐานสูตร กายานุปัสสนา หมวดมนสิการสิ่งปฏิกุศล ตรัสถึงส่วนประกอบของร่างกายคือ อากาโร ๓๒ มีผมเป็นต้น หมวดป่าช้า ทรงแสดงซากศพในลักษณะต่าง ๆ มีซากศพตายแล้ว ๑ วัน เป็นต้น มีโครงกระดูกเป็นที่สุด^{๓๖}

สรุปได้ว่า ในเรื่องอวจนภาษาทางกายภาพ หรือรูปร่างหน้าตาที่ถือเป็นการนิยมนิยมชมชอบ เชื่อถือกันไปตามแต่ยุคสมัยและแต่ละสังคมที่มีวัฒนธรรมในเรื่องดังกล่าวแตกต่างกัน กลุ่มบุคคลที่มีความนิยมนิยมชมชอบในเรื่องนี้ เรียกว่า รูปร่างปมาณิกา ในการสื่อสารเพื่อเผยแพร่ธรรมะมีการใช้ลักษณะของรูปร่างหน้าตาเพื่อการสื่อสาร โดยพระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อเป็นเครื่องโน้มน้าวใจของผู้ฟังให้เกิดความเชื่อถือศรัทธาในพระองค์ซึ่งเป็นกุศโลบายในการสื่อสาร โดยลักษณะทางกายภาพที่ทรงใช้คือ ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ซึ่งเรื่องดังกล่าวถือเป็นความเชื่อถือที่ปรากฏในคำสอนทางศาสนาในสมัยนั้น และมีการใช้ลักษณะทางกายภาพภายนอกหรือของบุคคลอื่นเป็นเครื่องแสดงด้วย เช่น ทรงแสดงลักษณะของเทวดา ของพระพรหม ของบุคคล ของซากศพ เป็นต้น เพื่อเป็นตัวอย่างในการแสดงธรรมเรื่องนั้น ๆ

ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ถือเป็นเรื่องของความนิยม ความเชื่อถือศรัทธาของบุคคลในสมัยพุทธกาล ส่วนในปัจจุบัน ลักษณะของความนิยมในรูปร่างหน้าตาของคนมีแตกต่างกัน บางคนอาจนิยมนิยมชมชอบคนที่มีลักษณะรูปร่างหน้าตาขาวสะอาด สูงโปร่ง แต่งตัวดี แต่บางคนอาจชอบบุคลิกลักษณะของคนที่มีผิวคล้ำ หรือสีแทน ความนิยมนิยมชมชอบหรือไม่ถือเป็นเรื่องนิยมในจิตของแต่ละบุคคล แต่โดยรวมลักษณะรูปร่างที่พอดี ไม่เตี้ยหรือสูงเกินไป ไม่ผอมหรืออ้วนเกินไปนั้นถือเป็นเรื่องพึงประสงค์คล้ายผู้ฟังประการหนึ่ง ลักษณะของรูปร่างหน้าตาได้สัดส่วนองอาจสง่างามย่อมสามารถดึงดูดผู้คนที่สนใจได้มากกว่าผู้ที่มีลักษณะรูปร่างที่จี๋เหร่า อ้วนหรือผอมเกินไป ลักษณะเหล่านี้ถือเป็นเรื่องประจำตัวของแต่ละคนที่สามารถพัฒนาให้น่าสนใจและตราตรึงผู้ฟังให้หันมาให้ความสนใจผู้ส่งสารได้ เช่น การยิ้ม การใช้สีหน้า รวมถึงการเลือกเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม

^{๓๒} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๘-๔๔/๑๖-๑๘.

^{๓๓} ที.สี. (ไทย) ๕/๔๕-๔๖/๑๘-๑๙.

^{๓๔} ที.สี. (ไทย) ๕/๔๗-๔๘/๑๙-๒๐.

^{๓๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓-๓๕/๑๕-๒๐.

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓-๓๗๕/๓๐๖-๓๑๓.

เครื่องประดับตกแต่งร่างกายให้เหมาะสมกับบุคลิกลักษณะรูปร่างหน้าตาของตนเอง อย่างไรก็ตาม ลักษณะทางกายภาพคือรูปร่างหน้าตาที่ถือวาทันภาษาอันเป็นปัจจัยเพื่อการสื่อสารอย่างหนึ่งเท่านั้น ผู้ทำการสื่อสารจำเป็นต้องพัฒนาอวัจนภาษาทางด้านอื่นควบคู่ไปด้วยเช่น เสียงพูด เสื้อผ้า เครื่องประดับตกแต่ง รวมถึงการใช้เทคนิคต่าง ๆ ในการสื่อสารเช่น วัสดุอุปกรณ์ เป็นต้น เพื่อเสริมให้สารมีความน่าสนใจมากขึ้น จึงจะทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพและบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๕. อวัจนภาษาถือการสัมผัส (Haptics) สัมผัสภาษานี้ ผู้ส่งสารมุ่งแสดงออกถึง อารมณ์ความรู้สึกหรือความปรารถนาที่มีต่อผู้รับสาร ในสังคมทั้งหลายมีการแสดงสัมผัสภาษาแตกต่างกันไป เช่นการโอบกอดกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย หรือผู้หญิงกับผู้หญิง พ่อกับลูก หรือแม่กับลูก หรือแม่การทักทายจับมือกัน ก็มุ่งแสดงออกถึงความรู้สึก การสื่อสารด้วยการสัมผัสนี้ ตะวันตก มุ่งศึกษาการสัมผัสทางกาย เช่น การจับมือ การโอบกอด เป็นต้น เพื่อแสดงออกถึง ความรู้สึกและอารมณ์ตลอดจนความปรารถนาที่ฝังลึกอยู่ในใจของผู้ส่งสารไปสู่ผู้รับสาร และมีปัจจัยหลายอย่างที่เป็นองค์ประกอบให้ทราบความหมายจากการสัมผัส กล่าวคือ ช่วงเวลาในการ สัมผัส ตำแหน่งที่ได้รับการสัมผัส การแสดงออก ความหนักเบาในการสัมผัส ความถี่ในการสัมผัส

ส่วนสัมผัสภาษาในสูตรทั้งหลาย ในที่ฉนิภาษนี้ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงออกเพื่อ การสื่อสาร ปรากฏแต่เพียงคำสอนที่เกี่ยวกับการสัมผัส ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย เกี่ยวกับผัสสะ หรือสัมผัส ว่าเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา คือความรู้สึก ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “สมณ พราหมณ์เหล่านั้น ทุกจำพวกสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสาตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก)”^{๓๖} และพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี”^{๓๗} “อานนท เพราะเหตุนี้ เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งเวทนานั้น ก็คือผัสสะนั่นเอง”^{๓๘}

ผัสสะหรือสัมผัส ที่พระพุทธเจ้าตรัส พระพุทธองค์มิได้หมายแต่เพียงการสัมผัสทาง กายอย่างเดียว เหมือนดังที่นักนิเทศศาสตร์ในปัจจุบันมุ่งถึง แต่ทรงหมายถึง ผัสสะอันเกิดจาก อายตนะ ๖ คือ จักขุสัมผัส (สัมผัสทางตา) โสตสัมผัส (สัมผัสทางหู) ฆานสัมผัส (สัมผัสทางจมูก) ชิวหาสัมผัส (สัมผัสทางลิ้น) กายสัมผัส (สัมผัสทางกาย) และมโนสัมผัส (สัมผัสทางใจ) การสัมผัส อันเกิดจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อันเป็นเหตุให้เกิด เวทนาคือความรู้สึก และเมื่อเกิดเวทนา แล้ว พระพุทธเจ้าตรัสว่า จะเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาความทะยานอยากต่อไป และตัณหาก็คือปัจจัย

^{๓๖} ที.ส. (ไทย) ๕/๑๔๔/๔๕.

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๘/๓๓. ๑๐/๕๗/๕๘.

^{๓๘} ที.ส. (ไทย) ๕/๕๘-๑๑๖/๕๕-๖๖.

ในห้องประกอบอื่น ๆ เป็นไปและองค์ประกอบอื่นก็เป็นปัจจัยในห้องประกอบอื่นเป็นไปไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อเป็นไปเช่นนี้เรื่อยไป ชีวิตก็มีการเกิดแก่เจ็บตายอยู่รำไปไม่สิ้นสุด ซึ่งลักษณะนี้เรียกว่า ปฏิิจสมุปบาท

สรุปได้ว่า อวัจนภาษาที่เกี่ยวกับการสัมผัสตามทฤษฎีตะวันตก มุ่งศึกษาการสัมผัสทางกายเท่านั้น การสัมผัสสามารถสื่อให้รู้อารมณ์ความรู้สึกที่มนุษย์มีต่อกัน เช่น ความรัก ความโกรธ เป็นต้น ซึ่งแตกต่างจากสัมผัสในพระพุทธศาสนา ผัสสะหรือสัมผัสซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประสงค์นั้นหมายถึง สัมผัสทั้ง ๖ ช่องทางคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ การสัมผัสพระพุทธเจ้าตรัสว่าทำให้เกิดเวทนา คือ ความรู้สึก สอดคล้องกับทฤษฎีตะวันตกที่มุ่งการแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้ส่งสาร

การสัมผัส พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีเหตุมาจากผัสสา (ตณฺหาปจฺจยา ผลฺโส) หากการสัมผัสประกอบด้วยกิเลสตัณหา ก็จะส่งผลให้ผู้คนมีอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตามไปตามอำนาจของกิเลสตัณหา นั่น กล่าว คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง พฤติกรรมที่ผู้สัมผัสมุ่งแสดงออกก็มุ่งที่จะสื่อให้ทราบอารมณ์ความรู้สึกของตนในช่วงนั้น ๆ ในทางตรงกันข้าม หากเป็นสัมผัสที่บริสุทธิ์มุ่งประโยชน์และความสุข ไม่ประกอบด้วยกิเลสตัณหา ก็จะเป็นการสัมผัสที่อ่อนโยน ให้ความรู้สึกที่เป็นสุข หวังดีแก่ผู้หนึ่ง ๆ อย่างแท้จริง ดังเช่น สัมผัสจากพ่อแม่ เป็นต้น

โดยปกติของมนุษย์ปุถุชนและสัตว์ทั้งหลาย ย่อมต้องการการสัมผัสที่อบอุ่น แสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกที่ดี หวังดีอย่างแท้จริงด้วยกันทั้งนั้น โดยเริ่มตั้งแต่เป็นเด็กซึ่งได้รับการสัมผัสจากพ่อแม่ เมื่อโตขึ้นก็ต้องการการสัมผัสจากคนรอบข้างหรือคนรัก หรือเมื่อเสียใจก็ต้องการคนที่เข้าใจคอยปลอบใจให้ความอบอุ่น การสัมผัสแสดงออกถึงความรู้สึกทั้งเมื่อดีใจ เสียใจ เศร้าใจ หรือเห็นใจ ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน การสัมผัสเพื่อการสื่อสารจึงมีประโยชน์อย่างมาก ไม่ด้อยกว่าอวัจนภาษาในลักษณะอื่น ในกระบวนการสื่อสารด้วยอวัจนภาษา โดยเฉพาะการสื่อสารระหว่างคนสองคน สิ่งที่แสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกได้ดีไม่ด้อยไปกว่าคำพูดหรือสีหน้าท่าทางคือ การสัมผัส เช่น การจับมือ การโอบกอด การแตะไหล่หรือมือ เป็นต้น ในบางสถานการณ์ซึ่งไม่จำเป็นต้องพูด การสัมผัสเพื่อบอกถึงความรู้สึกก็เป็นสิ่งที่สำคัญ ในส่วนของพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา การสื่อสารด้วยการสัมผัสเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ถึงแม้จะเป็นการสัมผัสโดยสุจริตใจ มุ่งที่จะให้กำลังใจหรือปลอบโยนก็ตามที โดยเฉพาะการสัมผัสผู้หญิงถือเป็นสิ่งที่ผิดวินัยอย่างร้ายแรง ถึงแม้การสัมผัสจะเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ทำได้ยากหรือไม่ควรทำ แต่ก็ถือเป็นการสื่อสารที่แสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อผู้รับสารอย่างสำคัญประการหนึ่ง ในบางสถานการณ์ เช่น การสอนนักเรียนสิ่งที่นักเผยแผ่พึงกระทำอย่างหนึ่งนอกจากการสอนด้วยคำพูดคือ การสัมผัส

เพื่อลอบโยนหรือให้กำลังใจ แต่สิ่งสำคัญคือไม่ผิดพระธรรมวินัยและไม่ขัดต่อสาขาทาหรือความเข้าใจของผู้พบเห็น แต่หากผู้ส่งสารสามารถใช้อวัจนภาษาอย่างอื่นเพื่อการสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ การสัมผัสก็อาจไม่จำเป็นสำหรับพระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์ซึ่งมีความแตกต่างจากคฤหัสถ์ทั้งด้านสถานภาพและข้อวัตรปฏิบัติ ต้องสำรวมระวังเพื่อรักษาเสีลาจารวัตร ปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เพื่อสร้างความกลมไสศรัทธาแก่สาธาณชน ดังนั้นการสัมผัสอาจเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับพระสงฆ์ แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่ควรมองข้ามหากพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่สามารถทำได้ โดยไม่ผิดหลักพระธรรมวินัย

๖. ปริภาษา (Paralanguage) คือ อวัจนภาษาที่ปรากฏทางเสียง เช่น การพูดซ้ำ เร็ว รัว พูดเว้นวรรค คำอุทาน ทอดเสียง เสียงสูง ต่ำ เป็นต้น ลักษณะทางปริภาษาของมนุษย์นั้นมีลักษณะแตกต่างกัน แบ่งออกได้หลายลักษณะ ได้แก่

๑) คุณภาพของเสียง (Voice quality) เป็นคุณภาพความสูงต่ำของเสียง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่าง ได้แก่ กังวาน การออกเสียงหนักเบา การควบคุมริมฝีปากและการควบคุมจังหวะ

๒) ความแรงของเสียง (Intensity) หรือการบีบตัวของคลื่นเสียงซึ่งทำให้ได้ยินดีเสียงดังหรือค่อย

๓) อัตราความเร็วและช่วงการพูด (Rate and Timing) หมายถึง ความเร็วในการพูดและความยาวของคำพูดและจุดที่หยุดพูด

๔) ระดับเสียง (Pitch) ได้แก่ความถี่และความดังของเสียง

๕) เสียงที่แปลกออกไป (Vocal segregates) คือการพูดติดอ่างหรือพูดติดขัดตะกุกตะกัก

๖) การพูดคล่อง (Fluency) คือพูดไปได้ตลอด ไม่มีการซ้ำคำเดิม หยุดชะงักตะกุกตะกักหรือพูดกวาน

๗) รูปแบบของเสียง (Vocal characterization) ได้แก่ การส่งเสียงร้อง หัวเราะ ตะโกน การจาม การถอนหายใจ และการกรน^{๔๐}

การใช้เสียงในการพูด มีความสำคัญอย่างมากต่อการสื่อสารความหมายและความรู้สึกไปสู่ผู้ฟัง เพราะผู้พูดที่สามารถใช้เสียงได้อย่างเหมาะสมย่อมทำให้ผู้ฟังสนใจและตั้งใจฟังในเรื่องที่พูด นอกจากเสียงจะทำหน้าที่ในการสื่อความหมายและความรู้สึกให้ผู้ฟังเข้าใจแล้ว เสียงยังแสดงให้เห็นถึงสภาพอ่อนโยนหรือความแข็งกระด้างของบุคคลได้เป็นอย่างดี Benjamin Disraeli

^{๔๐} รจิตลักษณะ แสงอุไร, นิเทศศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

รัฐบุรุษผู้อาวุโสของอังกฤษ ได้กล่าวเอาไว้ว่า “ไม่มีสิ่งใดจะเป็นเครื่องบ่งชี้บุคลิกลักษณะของคนได้แน่นอนเท่าเสียงพูดของเขา”^{๔๑}

เสียงพูดนอกจากจะนอกจากจะทำหน้าที่สื่อความหมายและบอกความรู้สึกแล้ว ยังแสดงออกถึงสถานภาพของบุคคลเช่น เป็นคนประเทศไหน ภาคไหน หรือแม้แต่เป็นชนชั้นไหน เป็นต้น เพราะสำเนียงการพูดถือเป็นวัฒนธรรมประจำสังคมที่ได้รับการสืบทอดกันต่อมาในสังคมนั้น ๆ เป็นเครื่องบ่งชี้ เช่น คนไทยภาคใต้พูดออกสำเนียงทองแดง คนไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือพูดภาษาลาวหรือเขมร เป็นต้น แต่นั่นก็ถือเป็นความแตกต่างของแต่ละสังคมเท่านั้น เพราะเสียงพูดนั้นสามารถพัฒนาให้ถูกต้องตามหลักภาษาและให้เกิดความน่าสนใจได้ บทบาทของเสียงถึงแม้จะคิดตัวมาเป็นธรรมชาติของตัวบุคคล แต่ปัจจุบันได้ถูกศึกษาและพัฒนาทั้งในด้านภาษาศาสตร์ และวาทศาสตร์การสื่อสาร ซึ่งในทางการสื่อสารด้วยภาษานั้น การพูดที่เรียกว่า วาทศิลป์ เมื่อพัฒนาการใช้เสียงให้ถูกต้องตามหลักภาษา การใช้เสียงเปล่งคำออกมาย่อมจะมีความไพเราะ น่าฟัง และเกิดความน่าเชื่อถือสำหรับผู้ฟัง เสียงพูดที่ดีนั้น วิรัช อภิรัตน์กุล ได้กล่าวว่า

เสียงพูดที่ดี หมายถึง เสียง ที่สื่อความหมายไปยังผู้ฟังด้วยความราบรื่นและมีประสิทธิผล ซึ่งจะเอื้ออำนวยให้การสื่อสารระหว่างผู้พูดและผู้ฟังดำเนินไปด้วยดี เสียงพูดที่ดีจึงไม่ใช่เสียงพูดที่ดึงดูดเอาความสนใจของผู้ฟังมาสู่ “เสียงพูด” แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น จริงอยู่เสียงพูดที่กังวานไพเราะ อาจมีส่วนได้เปรียบตรงที่น่าฟังและช่วยในการดึงดูดความสนใจ แต่เราต้องไม่ลืมว่าจุดประสงค์ของการสื่อสารด้วยคำพูดของบุคคลอยู่ที่การสื่อสารความคิดเห็นและเนื้อหาของสาร (Message) ไปสู่ผู้ฟัง มิใช่จะฟังแต่เสียงที่ไพเราะกังวานหวานเพียงอย่างเดียว^{๔๒}

และท่านได้จำแนกลักษณะของเสียงพูดที่ดีไว้ ๗ ประการ คือ

- (๑) ต้องเป็นเสียงที่มีชีวิตชีวา แจ่มใส
- (๒) ต้องมีความพอเหมาะไม่เร็ว ไม่ช้าเกินไป
- (๓) ต้องไม่ดังหรือแผ่วจนเกินไป
- (๔) ต้องมีการเน้นในที่ที่ควรเน้น
- (๕) ต้องพูดอย่างชัดถ้อยชัดคำ
- (๖) ต้องมีลักษณะเชื่อมั่นในตนเอง

^{๔๑} วิรัช อภิรัตน์กุล, วาทนิเทศและวาทศิลป์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๘.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

(๗) ต้องมีลักษณะคล้ายการสนทนา^{๔๓}

องค์ประกอบต่าง ๆ ของปริภาษาเหล่านี้ ทำให้แต่ละคนมีเสียงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวแม้ปัจจุบัน และสร้างความน่าสนใจแก่ผู้ฟัง เช่น เสียงของดาวตลกคือต้อกผู้ล่วงลับไปแล้ว เสียงของผู้ว่ากรุงเทพฯ สมัย สุนทรเวช หรือของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น

เสียงของคนเรานั้น สามารถบอกถึงการศึกษาศาสนา เพศ อาชีพ พื้นฐานด้านเชื้อชาติ บุคลิกลักษณะนิสัย และอารมณ์ได้ แม้สำนวนสุภาษิตไทยยังกล่าวเอาไว้ว่า “สำเนียงส่อภาษา กิริยาต่อสกุล” ซึ่งหมายถึงการจะรู้จักคนว่าอยู่ภาคไหนหรือประเทศไหนก็โดยอาศัยเสียงพูดจา และการจะรู้จักวงศ์ตระกูลของเขว่าเป็นคนในสังคมชั้นสูงหรือคนธรรมดาสามัญก็ด้วยกิริยาท่าทางที่บุคคลนั้นแสดงออก นอกจากนี้ เสียงยังบอกให้รู้ถึงทัศนคติของบุคคลที่มีต่อบุคคลอื่น และสิ่งอื่น ๆ เช่น น้ำเสียงที่เอ่ยถึงบุคคลหนึ่งอย่างชื่นชมยินดี แสดงให้เห็นทัศนคติที่ดีต่อบุคคลนั้น หากกล่าวถึงอย่างประชดประชัน อาจหมายถึงไม่ชอบหน้าหรือจิตใจกันบางอย่าง ยิ่งกว่านั้น เสียงยังสามารถบอกความมีอำนาจและสถานภาพของบุคคลได้ เช่น ผู้ที่เป็นใหญ่กว่าผู้อื่นมักเอ่ยวาจาด้วยเสียงดัง หรือชัด ผู้น้อยมักพูดกับผู้อื่นด้วยทำที่อ่อนน้อม เสียงอ่อน ๆ ไม่กล้าเอ่ยกับผู้ใหญ่กว่า เป็นต้น^{๔๔} โดยทั่วไปแล้ว เชื่อกันว่าการพูดเร็ว คุณภาพของเสียงจะไม่ดี และการพูดตะกุกตะกักทำให้ความเข้าใจลดน้อยลง แต่จากการศึกษาเกี่ยวกับความเข้าใจทางภาษา ปรากฏว่า คนที่สามารถพูดให้คนอื่นเข้าใจได้ง่ายนั้น เป็นคนที่พูดชัดถ้อยชัดคำกว่า ดังกว่า หดชะงักน้อยกว่า และเปลี่ยนระดับเสียงมากกว่าคนอื่น อย่างไรก็ตามจากการวิเคราะห์ก็ได้พบว่า “ผู้ฟังสามารถปรับตัวเองได้ดีในการฟังเสียงที่แตกต่างกัน”^{๔๕} สำหรับอิทธิพลของเสียงที่มีต่อการจูงใจนั้น ยังไม่ค่อยมีการศึกษาค้นคว้ามากนัก ทราบแต่เพียงว่า เสียงที่มีความสูงต่ำ มีกังวาน เร็ว และคล่องกว่าธรรมดา เป็นสิ่งที่จูงใจได้มากกว่า แต่ในทางตรงกันข้ามมีงานวิจัยชิ้นหนึ่งพบว่า “ผู้พูดที่พูดตะกุกตะกักมาก ก็สามารถจูงใจผู้ฟังได้พอ ๆ กับผู้ที่พูดคล่อง ไม่ค่อยติดขัด”^{๔๖}

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

^{๔๔} อวยพร พานิช, ถิรนนท์ อนวัชสิริวงศ์, เมตตา กฤตวิทย์, **อวัจนภาษาในนวนิยายรอบทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕**, (คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๖. (รายงานผลการวิจัยทุนงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๒๖)

^{๔๕} N.w. Heimstra and V.S. Ellingstad, *Human Behavior : A System Approach* (Monterey Calif : Brooks/Cole Publishing, 1972) อ้างใน รจิตลักษณ์ แสงอุไร, **นิเทศศาสตร์เบื้องต้น**, (กรุงเทพฯ, เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๔๖} รจิตลักษณ์ แสงอุไร, **นิเทศศาสตร์เบื้องต้น**, หน้า ๑๐๙.

ลักษณะปริภาษาที่แตกต่างกันสามารถสื่อสารให้ผู้รับสารได้ทั้งสถานภาพ อารมณ์ ความรู้สึก และสามารถใช้เป็นเครื่องมือโน้มน้าวใจสร้างความน่าเชื่อถือ และสร้างอารมณ์ร่วมให้แก่ผู้ฟังได้ไม่ด้อยกว่าวจนภาษาในด้านอื่น ๆ ดังกล่าวมา และที่สำคัญในปัจจุบันผู้คนให้ความสนใจ การสื่อสารในด้านคำพูดมาก วจนภาษาในด้านปริภาษาซึ่งเกี่ยวข้องการใช้คำพูดโดยตรงจึงมีส่วนสำคัญที่ผู้สื่อสารหรือผู้พูดต้องให้ความสำคัญ และพัฒนาอยู่เรื่อยไป เพื่อประโยชน์แก่การสื่อสารด้วยคำพูด

ลักษณะปริภาษา เป็นอวจนภาษาที่ต้องสังเกตจากการฟังเป็นสำคัญจึงจะสามารถวิจยได้อย่างแจ่มแจ้ง แต่เนื่องจากการศึกษาปริภาษาของพระพุทธเจ้า ไม่สามารถสังเกตจากการฟังเสียงได้ ผู้ศึกษาจึงได้ศึกษาจากบริบทของประโยคและเนื้อหาที่บอกให้ทราบถึงการใช้เสียงที่บอกให้รู้ถึงปริภาษา ในที่นี้ ผู้ศึกษาได้จำแนกตามลักษณะที่นักนิเทศศาสตร์ได้จัดไว้ในปัจจุบัน ดังนี้

๑) คุณภาพของเสียง (Voice quality) จากการศึกษพบว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม (พฺรหฺมสโร) ตรัสดุจเสียงนกกการเวก ^{๔๗} ซึ่งมีลักษณะ ๘ ประการ คือ

(๑) แจ่มใส	(๒) ชัดเจน
(๓) นุ่มนวล	(๔) ชวนฟัง
(๕) กลมกล่อม	(๖) ไม่พร่า
(๗) ลึกซึ้ง	(๘) กังวาน ^{๔๘}

ลักษณะทางปริภาษาของบุคคลผู้ประกอบด้วยลักษณะของเสียงพูดที่ดีในสมัยพุทธกาลนั้น ท่านเปรียบว่า มีเสียงเพราะคล้ายเสียงพรหม (พฺรหฺมสโร) และลักษณะของเสียงดุจเสียงพรหมนี้ เป็นลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ดังนั้น ลักษณะของบุคคลผู้มีเสียงดุจเสียงพรหม จึงถือเป็นปัจจัยหนึ่งของการได้รับความเคารพ นับถือ เชื่อถือจากผู้คนในสมัยนั้น ดังที่บุคคลที่มีชื่อเสียงทั้งหลาย ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น เช่น พราหมณ์โสมทัณฑะ พราหมณ์ภูฏทันตะ และพราหมณ์โปกขรชาติ เป็นต้น ซึ่งบุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นครูอาจารย์ที่เคารพนับถือของพราหมณ์ทั้งหลายในสมัยนั้น คุณสมบัติประการหนึ่งซึ่งทำให้ท่านเหล่านั้นเป็นที่เคารพนับถือของมหาชนคือ มีเสียงไพเราะดุจเสียงพรหม

๒) ความแรงของเสียง (Intensity) หรือการบีบตัวของคลื่นเสียงซึ่งทำให้ได้ยินดีเสียงดังหรือค่อย

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๒.

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๑/๒๓๕.

๓) ระดับเสียง (Pitch) ได้แก่ความถี่และความดังของเสียง

๔) อัตราความเร็วและช่วงการพูด (Rate and Timing) หมายถึง ความเร็วในการพูด และความยาวของคำพูดและจุดที่หยุดพูด

ลักษณะปริิษาษาประการที่ ๒-๔ คือ ความแรง ความดังของเสียง อัตราความเร็วและช่วงการพูด พึงเห็นจากพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า “ตถาคตเมื่อมุ่งหมายถึงใช้เสียงประกาศให้ได้ยินตลอดสหัสโลกธาตุขนาดใหญ่ว่ารู้เรื่องได้ หรือใช้เสียงประกาศให้รู้เรื่องได้เท่าที่มุ่งหมาย”^{๔๕} ในข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า นอกจากพระพุทธเจ้าจะมีพระสุรเสียงที่ไพเราะแล้ว พระองค์ยังมีระดับเสียงและความแรงของเสียง ที่สามารถให้คนได้ยินกันทั่วไม่ว่าจะมากหรือน้อย ในพื้นที่กว้างหรือแคบ

๕) เสียงที่แปลกออกไป (Vocal segregates) คือการพูดติดอ่างหรือพูดติดขัด ตะกุกตะกัก

๖) การพูดคล่อง (Fluency) คือพูดไปได้ตลอด ไม่มีการซ้ำคำเดิม หยุดชะงัก ตะกุกตะกักหรือพูดววน

๗) รูปแบบของเสียง (Vocal characterization) ได้แก่ การส่งเสียงร้อง หัวเราะ ตะโกน การจาม การถอนหายใจ และการกรน^{๔๖}

ส่วนลักษณะเสียงที่ ๕-๗ คือเสียงที่แปลกออกไป เช่น การพูดติดขัด เป็นต้น รูปแบบของเสียง เช่น การหัวเราะ การจาม การกรน เป็นต้น ที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ผู้ศึกษาได้ศึกษาจากเนื้อหาและบริบทของประโยคที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ จำแนกเป็น ๕ ลักษณะ ดังนี้

๑) คำเป็นคาถา คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน^{๔๗} โดยมากเป็นคำฉันท์ที่มีความไพเราะ ลักษณะคำเป็นคาถาในทีฆนิกายนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อโน้มน้าวใจ เพื่อสรุปเน้นความสำคัญของเนื้อหาที่ทรงแสดงมา มีปรากฏทั้งที่พระองค์ตรัสเองและการนำคำของผู้อื่นมาตรัสแสดง ดังปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ คือ

อัมพัญฐสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงสนทนาธรรมเรื่องวรรณะกับอัมพัญฐมาณพ ลูกศิษย์ของพราหมณ์ไปกบขรชาติ ในตอนท้ายของการสรุปเรื่องวรรณะ พระพุทธเจ้าได้นำคำเป็นคาถาของสังกุมารพราหมณ์มาตรัสอ้าง เพื่อเสริมคำพระธรรมเทศนาของพระองค์ ว่า

^{๔๕} อ.จ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๕๓๖.

^{๔๖} รจิตลักษณะ สังฆอุไร, นิเทศศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๔๗} ที.สี. (ไทย) เล่ม ๕, หน้า คำปรารภ [๘].

ในหมู่ชนผู้ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐสุด
ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด
ในหมู่เทวดาและมนุษย์ ^{๕๒}

และพระองค์ยังได้ตรัสรับรองว่า สันถัมภ์พรหมกล่าวถูกต้อง มีประโยชน์ ถ้า
พระองค์จะตรัสก็จะตรัสอย่างเดียวกัน ลักษณะของคาถาบทนี้เป็นการนำคำกล่าวของพรหมซึ่งถือ
เป็นที่เคารพสูงสุดของพราหมณ์มาอ้างอิง ใช้เพื่อเสริมคำพูดให้มีความสำคัญหนักแน่นน่าเชื่อถือ
มากยิ่งขึ้น จุดประสงค์ในการสื่อสารทั้งเพื่อการสอนและเพื่อ โน้มน้าวใจให้ผู้ฟังเชื่อถือคล้อยตาม
เพราะความเชื่อของพราหมณ์ถือว่าทุกวาระเกิดจากอวัยวะของพระพรหม นับถือพระพรหมเป็น
พระเจ้าสูงสุด การนำคำพูดของพระพรหมมากล่าวอ้างเพื่อเสริมคำพูด ถือเป็นข้อยุติที่อัมพัฏฐมาณพ
มิอาจคัดค้านได้ ถือเป็นอุบายอย่างหนึ่งที่สามารถสร้างความน่าเชื่อถือได้ในคำสอนของพระองค์
แม้ในปัจจุบัน การนำเอาข้อมูลหรือคำพูดของบุคคลสำคัญมากล่าวอ้างเพื่อสนับสนุนเนื้อหาที่ตน
นำเสนอ ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถทำให้เนื้อหาของข้อมูลที่ถูกส่งสารนำเสนอมีน้ำหนักน่าเชื่อถือ
เพิ่มมากขึ้น และเป็นที่ยอมรับของผู้รับสารอยู่ตลอดมา

มหาปริณิพพานสูตร ^{๕๓} ในคราวที่มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและวัสสการะสร้างเมือง
ปาฏลีบุตร เมื่อสร้างเสร็จโดยความช่วยเหลือของเทวดา ซึ่งในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า เทวดา
เหล่านี้ เข้าสิงในร่างของคนที่เชี่ยวชาญวิชาดูพื้นที่ แล้วให้ผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นบอกว่า ควรจะสร้าง
บ้านเมืองที่นั่นที่นี้ ด้วยประสงค์จะให้พระราชามีศักดิ์ใหญ่ มีศักดิ์ปานกลาง มีศักดิ์น้อยใกล้เคียงกับ
ตน และทำสักการะสมควรแก่ตน พระพุทธเจ้าทรงเห็นเหตุนี้ด้วยทิพย์จักขุ เมื่อกระทำการ
อนุโมทนาได้ตรัสเป็นคาถา แก่มหาอำมาตย์ชื่อสุนิระและมหาอำมาตย์ชื่อวัสสการะ พระคาถาที่
ทรงแสดงนั้น นอกจากจะเป็นพระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสอนุโมทนาบุญแก่สุนิระมหาอำมาตย์
และวัสสการะมหาอำมาตย์โดยปกติแล้ว โดยอาศัยเหตุที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นเหล่าเทวดาที่มา
ช่วยชี้สถานที่สร้างเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสม แก่มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ และบริวาร พระองค์จึงได้
ทรงทำอนุโมทนาคาถาที่เกี่ยวข้องด้วยเทวดาและอุทิศทักษิณานุกาถแก่เหล่าเทวดาที่มาช่วยเหลือ
อนุโมทนาคาถา พระองค์ตรัส ณ ที่นี้เพื่อแจ้งให้ทราบ และเน้นความสำคัญให้มหาอำมาตย์ทั้ง ๒
ทราบถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องในการสร้างเมืองได้สำเร็จคือเทวดา ซึ่งบุคคลธรรมดาไม่สามารถมองเห็น
ด้วยตาเปล่า เพื่อที่จะให้มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ ได้ทราบและอุทิศทักษิณากาถแก่เทวดาเหล่านั้นด้วย

^{๕๒} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๓๗/๕๕.

^{๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ทิฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑ (เล่ม
๑๓), หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

๒) คำอุทาน คือ ระเบียบคำที่พระผู้มีพระภาคเปล่งออกมาโดยมิได้ทรงนึกไว้ก่อน อาจเป็นคำประเภทเวยาकरणะก็มี เป็นคำประเภทกาลาภะก็มี ในทีฆนิกายนี้ มีปรากฏใน มหาปรินิพพานสูตร ๓ ครั้ง ซึ่งพระองค์ทรงเปล่งออกมาด้วยกำลังแห่งโสมนัสญาณ มิได้ทรงมี ประสงค์จะสอนหรือแสดงเจาะจงผู้ใด ทรงใช้เพื่อแจ้งให้ทราบ มีลักษณะดังนี้ คือ

มหาปรินิพพานสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากบ้านของมหาอำมาตย์สุณีระและ มหาอำมาตย์วัสสการะ หลังจากเสวยภัตตาหารเสร็จ ทอดพระเนตรเห็นคนกำลังจะข้ามฟากแม่น้ำ คงคา บางพวกเที่ยวหาแพ บางพวกผูกท่อน จึงทรงเปล่งอุทานออกมาเป็นคาถาว่า “คนพวกหนึ่งกำลัง สร้างสะพาน ข้ามสระใหญ่ โดยมีได้แปลเปื้อนด้วยโคลนตม ขณะที่คนอีกพวกหนึ่ง กำลังผูกท่อน อยู่ ชนผู้ฉลาดได้ข้ามพ้นไปแล้ว”^{๕๔}

พระอุทานบทนี้ พระพุทธองค์ทรงเปล่งเมื่อทรงเห็นผู้คนกำลังสาละวนที่จะข้ามแม่น้ำ พระองค์ทรงเปรียบเทียบสระหมายถึงตัณหา และท่อนหมายถึงอริยมรรค คนจะข้ามแม่น้ำก็จะต้องใช้ ท่อนใช้แพจึงจะข้ามได้ เช่นเดียวกันกับการจะกำจัดกิเลสในใจ การจะข้ามสระคือกิเลสได้จะต้องใช้ ท่อนคืออริยมรรค ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้นนั่นเองเพื่อเป็นพาหนะในการข้ามไป ในพระ อุทานบทนี้

ในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่ง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงปลงพระชนมายุ สังขารคือขอมตาย เมื่อพระองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรงน่า สะพรึงกลัว ขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพย์ก็ดังกึกก้อง ครั้นพระพุทธองค์ทรงทราบความนั้น จึง ทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นเพื่อแจ้งให้ทราบ ดังมีความว่า “พระมุณีละกรรมทั้งที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุก่อกำเนิด เป็นเครื่องปรุงแต่งภพได้แล้ว ยินดีในภายใน มีใจมั่นคง ทำลายกิเลสที่เกิดใน ตนได้ เหมือนนักรบทำลายเกราะได้ ฉะนั้น”^{๕๕}

พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานบทนี้ เนื่องจากประสงค์จะบอกให้ทราบถึงความมองอาจ ไม่กลัวต่อความตายซึ่งเป็นเหมือนเงาติดตามตัว ทรงปลงอายุสังขารมิใช่เพราะกลัวมารนั้น เปรียบ พระองค์เองเหมือนนักรบไม่กลัว ถึงกล้าทำลายเกราะป้องกันตัว ฉะนั้น

ในช่วงเวลาที่ใกล้ปรินิพพาน หลังจากที่ได้เสวยภัตตาหารของนายจุนทะแล้ว พระองค์ได้ตรัสสั่งพระอานนท์เพื่อช่วยบรรเทาความร้อนใจของนายจุนทะ เพราะการปรินิพพาน ของพระองค์มิได้เกิดจากการเสวยภัตตาหารของนายจุนทะก็มมารบุตร พระองค์ได้ตรัสว่าบิณฑบาต

^{๕๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๔/๕๘.

^{๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๖.

๒ คราวมีผลเสมอกัน มีผลมาก มีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ คือ บิณฑบาตที่เสวยแล้วตรัสรู้ และที่เสวยแล้วปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ หลังจากนั้นทรงเปล่งอุทานว่า “ผู้ให้ย่อมเพิ่มพูนบุญ ผู้ตำรวมย่อมไม่ก่อเวร ส่วนผู้ฉลาดย่อมละกรรมชั่วได้ ผู้นั้นดับไปแล้วเพราะสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ”^{๕๖}

พระอุทานบทนี้ พระพุทธองค์ทรงเปล่งเพื่อเสริมคำพูดที่ได้ตรัสไว้ตอนต้น คือ การถวายบิณฑบาตมีผลมาก โดยเฉพาะบิณฑบาตสองคราวที่ถวายแก่พระองค์คือตอนตรัสรู้และตอนจะปรินิพพานมีผลเสมอกัน และสาเหตุที่พระองค์ปรินิพพานนั้น มิได้เป็นเพราะเสวยอาหารที่นายจุนทะถวาย แต่เป็นเพราะพระองค์ได้ปลงอายุสังขารจะปรินิพพานด้วยพระองค์เอง พระอุทานบทนี้เป็นลักษณะแจ้งให้ทราบ

พระอุทาน ที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งออกมา เป็นอุทานที่ทรงเปล่งเพื่อเสริมคำพูดบ้าง เพื่อแทนคำบ้าง มิใช่ทรงเปล่งเพราะความขาดสติหรือตกใจดังคนทั่วไป แต่เป็นอุทานที่ทรงเปล่งออกมาด้วยกำลังแห่งโสมนัสญาณ ประกอบด้วยเนื้อหาสาระที่ผู้ฟังสามารถนำไปพิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญาได้เช่นเดียวกันกับคำสอนทั้งหลาย ซึ่งแตกต่างจากคำอุทานของปุถุชนคนธรรมดา ที่เปล่งอุทานเพราะความกลัวบ้าง ตกใจบ้าง หรือประหม่า อันเป็นอุปสรรคแก่การสื่อสาร

๓) คำชมหรือกล่าวไว้ให้กำลังใจ คือ พระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสเพื่อแสดงการให้กำลังใจหรือชื่นชมในการกระทำหรือคำพูดที่ถูกต้องของบุคคลผู้ที่พระองค์สนทนาคำด้วย มีปรากฏในสูตรต่าง ๆ ดังนี้

โสมทัณฑสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พราหมณ์โสมทัณฑะ ขณะประทับอยู่ ณ ริมสระคัคครา เขตกรุงจำปา โดยได้ตรัสถามถึงเรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์ เมื่อพราหมณ์โสมทัณฑะได้กราบทูลว่า มี ๕ ประการ มีชาติตระกูลดีเป็นต้น เมื่อพระพุทธเจ้าถามว่าจะลดคุณสมบัติข้อใดลงได้หรือไม่ เมื่อพราหมณ์กราบทูลลดลงจนเหลือเพียงศีลและปัญญา พระพุทธเจ้าตรัสถามว่าจะลดลงอีกได้หรือไม่ พราหมณ์กราบทูลว่าไม่ได้ เพราะศีลและปัญญาต้องมาคู่กัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อย่างนั้นแล พราหมณ์ อย่างนั้นแล พราหมณ์ ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระ ให้บริสุทธิ์ ศีลจะต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์”^{๕๗} สังกตีสสูตร เมื่อพระสารีบุตรเถระแสดงสรุปหัวข้อธรรมที่ควรรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ แก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ ชื่ออุภตตะของพวกเจ้ามัลละ เขตกรุงปาวา แคว้นมัลละ ซึ่งพระพุทธเจ้าประทับเป็นประมุขอยู่ด้วย

^{๕๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๓/๑๔๓.

^{๕๗} ที.ส. (ไทย) ๕/๓๑๓/๑๒๒.

เมื่อแสดงสังคีตสูตรจบลง พระพุทธเจ้าประทานสาธุการว่า “ดีละ ดีละ ดีแท้ สารีบุตร ที่เชือกกล่าวสังคีตปริยาย (แนวทางแห่งการสังคายนา) แก่ภิกษุทั้งหลาย”^{๕๘}

พระดำรัสที่ตรัส เป็นคำกล่าวให้กำลังใจ ชื่นชมในความถูกต้อง เพื่อเสริมคำพูดของผู้พูดให้มีความน่าเชื่อถือ

๔) การใช้คำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน คือการตรัสโดยการใช้คำซ้ำหรือคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน คล้ายคลึงกัน เพื่อเน้นความหมายให้หนักแน่นขึ้น มีลักษณะ ดังนี้

มหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องปฏิจกสมุปปาทแก่พระอานนท์ โดยในความตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งชรามรณะ ก็คือชาตินั้นเอง”^{๕๙}

พระดำรัสข้างต้น ทั้งคำว่า เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัย โดยความหมายเป็นคำที่มีเนื้อความเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน คือ ใช้ในความหมายว่า สาเหตุ เหมือนกันทุกคำ แต่พระพุทธองค์ทรงใช้ถึง ๔ คำในประโยคเดียว จุดประสงค์เพื่อเน้นให้ผู้ฟังได้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชรามรณะเป็นเหตุเกิดแห่งชาติแน่นอน ไม่มีอย่างอื่น ซึ่งเป็นการใช้คำเพื่อเน้นย้ำคำให้มีความหมายชัดเจนมากขึ้น

๕) การตรัสซ้ำ คือ การตรัสคำหรือประโยคเดิมซ้ำ ๓ ครั้ง เพื่อเน้นย้ำความสำคัญของเนื้อความเดิม ดังที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ เช่น

ในอัมพภูตสูตร เมื่อสนทนากับอัมพภูตมานพ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตามด้วยประโยคเดิม ๓ ครั้ง

มหาปริณิพพานสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าใกล้จะปรินิพพาน พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสตาม ๓ ครั้ง^{๖๐} อีกตอนหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงประทับจำพรรษาอยู่ในเวฬุคาม เช้าวันหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์เสวยภัตตาหารเสร็จ ได้เสด็จเข้าไปยังป่าवालเจดีย์ โดยมีพระอานนท์เป็นผู้ติดตาม ได้ตรัสกับพระอานนท์ด้วยประโยคเดียว ๓ ครั้ง^{๖๑}

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๓๖.

^{๕๙} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๘-๑๑๖/๕๕-๖๖./

^{๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๕.

^{๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๓/๑๑๒.

กล่าวโดยสรุป ลักษณะปริภาษานของพระพุทธเจ้าดังที่ปรากฏในทีฆนิกายกล่าวเอาไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระสุรเสียงดุเสียงพรหม คือ ประกอบด้วยลักษณะของเสียง ๘ ประการ คือ

(๑) แจ่มใส	(๒) ชัดเจน
(๓) นุ่มนวล	(๔) ชวนฟัง
(๕) กลมกล่อม	(๖) ไม่พร่า
(๗) ลึกซึ้ง	(๘) กังวาน ^{๖๒}

จากลักษณะทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ ทำให้ทราบว่า พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่มีพระสุรเสียงไพเราะ หาทิใดมิได้ เป็นบุคคลที่มีการใช้เสียงเพื่อการสื่อสารได้อย่างดี มีประสิทธิภาพ ไม่ปรากฏลักษณะที่ถือเป็นอุปสรรคต่อการสื่อสารอันเกิดจากการใช้เสียง เช่น การพูดติดขัด เป็นต้น หรือถึงแม้จะมีลักษณะของเสียงที่แปลกออกไป เช่น คำอุทาน แต่ก็ยังเป็นพระอุทานที่ประกอบด้วยเนื้อหาสาระ มิใช่ทรงอุทานเพราะไม่มีสติหรือตกใจ ซึ่งลักษณะเหล่านี้ถือเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการเผยแผ่ธรรมะ โดยการใช้เสียงซึ่งไม่มีเครื่องมือช่วยดังในปัจจุบัน โดยเฉพาะต่อกลุ่มบุคคลที่มีความชื่นชอบในเสียงที่เรียกว่า โหมสัปปมาณิกา และจากที่ศึกษาลักษณะทางปริภาษานของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ในทีฆนิกายนี้ จำแนกลักษณะการใช้เสียงของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกได้เป็น ๗ ลักษณะ คือ

- ๑) คำเป็นคาถา
- ๒) คำอุทาน
- ๓) การตรัสปลอบโยนหรือให้กำลังใจ
- ๔) การตรัสถามซ้ำเพื่อเน้นย้ำประโยคหรือคำสำคัญ
- ๕) การใช้คำที่มีความหมายเน้นกัน

นอกจากนี้ ลักษณะปริภาษานของพระพุทธเจ้าพึงเห็นได้จากคำสอนที่เกี่ยวกับการใช้คำพูด ดังที่ตรัสไว้คือ คำพูดที่เปล่งออกไปต้องเป็นคำสัตย์จริง มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง และถูกกาลเทศะ เหมาะกับกลุ่มผู้ฟัง เป็นวิจิตรสุจริต เป็นวาจาสุภายิต ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภายิต ไม่เป็นวาจาพุภายิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน คือ

๑) พุดถูกกาล	๒) พุดคำจริง
๓) พุดคำอ่อนหวาน	๔) พุดคำประกอบด้วยประโยชน์

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๑/๒๓๕.

๕) พุคด้วยเมตตาจิต ^{๖๓}

อีกประการหนึ่งผู้พูดเองต้องมีความจริงใจในการพูด ไม่พูดจาอ้อมค้อมวาทนจนผู้ฟังไม่สามารถจับใจความสำคัญได้ กล่าวให้เข้าใจง่าย คือ ลักษณะการพูดควรประกอบด้วยคุณลักษณะที่สำคัญ ๔ ประการ คือ

๑) สันตัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง

๒) สมาทปนา ชักจูงให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓) สมุตเตชนา ระวังใจให้แก่วอกฉ้อ บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จ ไม่ย่อท้อ

๔) สัมปหังสนา ซโลมใจให้เข้มแข็งร่าเริง ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการปฏิบัติ ^{๖๔}

เสียง ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละบุคคล ซึ่งแต่ละคนจะมีเสียงที่แตกต่างกันไป แต่สิ่งที่ไม่แตกต่างและสามารถฝึกฝนให้เกิดมีได้คือ การปรับโทนเสียงให้สูงหรือต่ำให้ช้าหรือเร็ว ให้แหลมหรือทุ้ม เน้นหรือราบเรียบ ซึ่งการใช้เสียงในลักษณะต่าง ๆ สามารถบอกให้ทราบถึงอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นของผู้ส่งสารในสารที่นำเสนอสาร เช่น เรื่องที่นำเสนอเป็นเรื่องเศร้า เป็นเรื่องรื่นเริง หรือเป็นเรื่องเฮฮาขบขัน เป็นต้น เสียงนอกจากจะบอกถึงอารมณ์ความรู้สึกแล้ว ยังบอกให้ทราบถึงความสำคัญของเรื่องที่นำเสนอ เช่น เป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องการแก้ไขด่วน หรือเป็นเรื่องที่เป็นแง่บวกสารที่ต้องการแจ้งให้ทราบเท่านั้น เป็นต้น ดังนั้น การใช้เสียงเพื่อนำเสนอสารจึงถือเป็นสิ่งสำคัญต่อการสื่อสาร และการใช้เสียงจะให้ไพเราะ ถูกกาลเทศะ เหมาะกับบุคคลนั้น ต้องมีการศึกษาและการฝึกฝน เช่น การสื่อสารกับเด็กเล็กควรใช้เสียงหรือคำพูดแบบไหน การสื่อสารกับวัยรุ่น กับผู้ใหญ่ หรือผู้มีการศึกษา ควรจะใช้เสียงหรือคำพูดแบบไหน นอกจากนี้ อวัจนภาษาในรูปแบบอื่น ๆ ก็มีผลสำคัญในการนำเสนอสารร่วมกับปริภาษา ยกตัวอย่างเช่น ภาษาท่าทาง เมื่อพูดถึงเรื่องเศร้าโศกเสียใจก็ควรแสดงสีหน้าท่าทางให้เข้ากับเรื่องนั้นด้วย มิใช่แสดงสีหน้าท่าทางที่บ่งบอกถึงความสุขสนุกสนาน แม้ภาษาวัตถุก็ควรใช้ให้เหมาะสม ถูกกาลเทศะเช่นเดียวกัน เช่น เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายเพื่อประกอบการแสดง หรือเข้าร่วมพิธีต่าง ๆ เป็นต้น

^{๖๓} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๓๓๘.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, กรุงเทพฯ : ๒๕๔๑), หน้า ๔๕.

เพราะฉะนั้น ในการสื่อสารแต่ละครั้ง ปริภาษาและอวัจนภาษาในลักษณะอื่น ๆ ผู้ส่งสารต้องมีการประยุกต์ใช้ร่วมกันเพื่อให้เกิดประโยชน์และบรรลุวัตถุประสงค์ในการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ

๗. ภาษาวัตถุ (Object) คือการใช้วัตถุสิ่งของหรือวัตถุอุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อการสื่อสาร เช่น การใช้เสื้อผ้า เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ เป็นต้น รวมถึงสิ่งของตามธรรมชาติที่สามารถใช้เป็นสื่อเพื่อการสื่อสารได้ ปัจจุบัน วัตถุภาษาถูกพัฒนาในรูปแบบของสื่อโสตทัศนอุปกรณ์เพื่อช่วยในการสื่อสาร เช่น แผนภูมิ แผนสถิติ แผนภาพ แผนที่ แผ่นโปสเตอร์ ของจริง หุ่นจำลอง ภาพถ่าย ภาพสไลด์ ฟิล์มสกริป เครื่องฉายข้ามศีรษะ เครื่องฉายภาพทึบแสง ภาพยนตร์ เครื่องเทปบันทึกเสียง วิทยุทัศน์หรือวิดีโอเทป รวมถึงคอมพิวเตอร์ และอีกหลายสื่อที่ถูกพัฒนาคิดค้นขึ้นเพื่อประโยชน์แก่การสื่อสาร สื่อที่ถูกพัฒนาขึ้นมาเหล่านี้ มีส่วนในการสื่อสารให้มีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จมากกว่าในอดีตมาก ทั้งผู้รับสารเองยังไม่ต้องใช้จินตนาการมาก เพราะมีวัตถุที่เป็นสื่อและที่เป็นภาพตัวอย่างปรากฏให้เห็นอยู่ จึงสามารถทำความเข้าใจในเนื้อหาของสารที่นำเสนอได้ง่ายขึ้น วัตถุภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร สามารถบอกให้ทราบสถานภาพ รสนิยม ความรู้สึกของผู้ใช้ได้

ในสมัยพุทธกาลนั้น วัตถุของจริงซึ่งพระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารโดยตรง ดังเช่น ทรงใช้น้ำในภาชนะน้ำและใช้แว่นสอนสามเณรราหูลในจุพราหูโลวาทสูตร^{๖๕} หรือการชี้ให้ภิกษุดูกองไฟใหญ่แล้วตรัสถามว่า การเข้าไปนั่งกองคอกองไฟและหญิงสาวอย่างไรหนจะดีกว่ากัน^{๖๖} เป็นต้น ไม่มีปรากฏในทิมนิคายนี้ แต่ปรากฏในลักษณะการนำวัตถุต่าง ๆ มาใช้ในตรัสแสดงเพื่อเป็นเครื่องอุปมาเปรียบเทียบ ลักษณะวัตถุที่ทรงนำมาแสดงนั้นเป็นวัตถุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือวัตถุสิ่งของที่ผู้ฟังมีประสบการณ์เคยพบเห็น หรือเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน วัตถุเหล่านี้ทรงนำมาแสดงเพื่อเป็นเครื่องเปรียบเทียบเสริมคำพูดให้ผู้ฟังได้เห็นภาพชัดเจนดังที่ปรากฏ เช่น

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต . . . ทั้งหมดถูกทิกฐิ ๖๒ นี้ซึ่งเป็นคุดาข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้ เปรียบเหมือนชาวประมง หรือลูกมือของชาวประมงผู้ชำนาญ ใช้แหตาถี่ทอดลงหนองน้ำเล็ก ๆ^{๖๗}

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๕-๑๒๕.

^{๖๖} ส.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๓๘/๑๕๘-๑๖๕.

^{๖๗} ที.ที. (ไทย) ๕/๑๔๖/๔๖.

อานนท์ ปฏิจฉสมุปปาตนี้ เป็นธรรมลักษณะ ซึ่ง สุกจะคาดคะเนได้ ก็เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจ ปฏิจฉสมุปปาตนี้ หมุ่สัตว์จึงยุ่งเหมือนขอด้ายของช่างหูก เป็นปมม้วนงมเหมือนกระจุกด้าย เหมือนหม่อมมุงกระต่ายและหม่อมปล้อง^{๖๔}

ภิกษุทั้งหลาย อุนมีปาก ๒ ข้าง เต็มไปด้วยธัญพืชชนิดต่าง ๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงา ข้าวสาร คนตาดีเปิดอุยวามันออกพิจารณาเห็นว่า นี่เป็นข้าวสาร... แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นกายนี้ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ ว่า ในกายนี้ มีผม ขน... ไช้ อมูตร^{๖๕}

ลักษณะวัตถุที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงเหล่านี้ พระองค์ใช้ในการอุปมาอุปไมย เปรียบเทียบเพื่อให้ผู้ฟังได้เห็นภาพ วัตถุที่นำมาเปรียบเทียบส่วนมากเป็นวัตถุที่ผู้ฟังมีประสบการณ์ เคยเห็น หรือเกี่ยวกับการดำรงชีวิต เป็นสิ่งของที่ใช้สอยอยู่หรือเป็นวัตถุที่ชินตา เคยพบเห็น เกิดขึ้น หรือมีอยู่ตามธรรมชาติ ดังที่ปรากฏในสูตรต่าง เช่น ดาขาย แหตถาลี ผลมะม่วง เป็นต้น ซึ่งผู้ฟังไม่ต้องใช้จินตนาการมากเมื่อนำมากล่าว เพียงแค่บอกชื่อก็ทราบได้ถึงรูปลักษณะ ก็สามารถเข้าใจได้ทันที เพราะเกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิต วัตถุภาษาทั้งหลายที่ปรากฏในทีฆนิกายเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสอน เสริมคำพูดให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น

อีกอย่างหนึ่ง ประชาชนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น มีทุกเพศ ทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ และทุกชั้นวรรณะ ดังนั้น วัตถุที่ทรงนำมาสอนนั้นจึงมีความแตกต่างกันไปตามแต่อุปนิสัยของผู้ฟัง เช่น พระราชา ทรงนำวัตถุที่พระราชาทรงคุ้นเคย คือ แป้งจูนสำหรับสงสนาน เครื่องประดับแก้ว แหวนเงินทอง เป็นต้น ส่วนผู้ฟังในกลุ่มที่เป็นพราหมณ์หรือคหบดี หรือจะเป็นชาวบ้านธรรมดา พระองค์ก็ทรงนำวัตถุที่เป็นเรื่องใกล้ตัวมาแสดง ยกตัวอย่างเช่น เครื่องมือเครื่องใช้ที่ใช้ประกอบอาชีพหรือวัตถุที่ให้ความบันเทิงเช่น เครื่องงา เครื่องเงิน เครื่องดนตรี เป็นต้น หรือวัตถุที่เกิดตามธรรมชาติ เช่น ดอกบัว ดอกไม้ เป็นต้น หรือจะเป็นสัตว์เช่น ตัวผึ้ง ตัวปลวก วัตถุที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงเหล่านี้ เป็นวัตถุที่หาง่าย เมื่อกล่าวถึงผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันทีโดยไม่ต้องใช้จินตนาการมาก และเหมาะสมกับสถานภาพของผู้ฟัง และตรงตามวัตถุประสงค์ที่มุ่งสอนให้ผู้ฟังเข้าใจในธรรมะเป็นสำคัญ

^{๖๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕/๕๗.

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖-๓๐๗.

จากที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ในทีฆนิกายนี้ จะเห็นว่า การเผยแพร่ธรรมะของ พระพุทธเจ้า มีการใช้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารปรากฏอยู่ทุกสูตร และอวัจนภาษาที่ทรงใช้มาก คือ ภาษาท่าทาง การใช้ภาษาท่าทางเพื่อการสื่อสาร พระพุทธเจ้ามีการใช้ท่าทางที่แตกต่างกันไปตามแต่ ความเหมาะสมกับแต่ละบุคคล ซึ่งปรากฏในอิริยาบถใหญ่เป็นส่วนมาก เช่น การเดินจงกรม การ เสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ การสำเร็จสิทธไสยาสน์ เป็นต้น การนั่งเมื่อทรงรับนิมนต์ การ แสดงอิทธิฤทธิ์ เช่น เหาะขึ้นไปในอากาศ เป็นต้น

ในส่วนของปริภาษา มีการใช้คำพูดเพื่อโน้มน้าวใจ ให้กำลังใจ ให้ผู้ฟังสบายใจ ก่อน จะแสดงธรรมก็สนทนาด้วยจนผู้ฟังเกิดความสนิทสนมไม่เคอะเขิน มีการหยุดเว้นระยะเพื่อสังเกต ผู้ฟัง และให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็นหรือตอบคำถาม มีการใช้คำที่เป็นที่รู้จักอยู่เดิม แต่ทรงอธิบาย ให้ความหมายใหม่ การตรัสโดยใช้คำที่อธิบายขยายกันเพื่อเน้นให้เห็นความสำคัญ มีการอุทานแต่ เป็นการอุทานที่มีเนื้อหาสาระ เป็นรูปของคำสอนให้แง่คิด มิใช่อุทานเพราะขาดสติหรือพลั้งเผลอ ดังเช่นปฤชชน

การใช้พื้นที่ที่ทรงเลือกสถานที่ที่สงบ ร่มรื่นเป็นธรรมชาติ เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และอยู่พักสำหรับพระสงฆ์ ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน แต่ก็ไม่ห่างไกลผู้คนเกินไป จนทำให้ผู้ที่ จะ เดินทางมาเข้าเฝ้าเพื่อฟังธรรมลำบาก นอกจากนี้มีการกำหนดพื้นที่สำหรับพระองค์และเพื่อความ เหมาะสมสำหรับพระสงฆ์แล้ว ในบางสถานการณมีการบุกรุกพื้นที่ส่วนบุคคลด้วย แต่ก็ทรงกระทำ ด้วยพิจารณาเห็นประโยชน์ที่จะเกิดแก่ผู้ฟังธรรมเป็นสำคัญ

การใช้กาลภาษาก็ทรงกำหนดเวลาเพื่อความเหมาะสมกับสถานภาพและอุปนิสัยของผู้ ฟังแต่ละกลุ่ม เช่น ตอนเช้าควรทำอะไร ตอนเที่ยง ตอนเย็น ควรทำอะไรหรือแสดงธรรมแก่บุคคล กลุ่มไหน เป็นต้น ในการแสดงธรรมเองก็ทรงกำหนดเวลา เมื่อเห็นว่าเหมาะสมสำหรับผู้ฟังที่รับ ได้ แล้ว ก็ทรงจบพระธรรมเทศนาและส่งผู้ฟังกลับ

ในส่วนของอวัจนภาษาที่ปรากฏทางกายภาพ คือ รูปร่างหน้าตานั้น มีการใช้ทั้ง ลักษณะทางกายภาพของพระองค์คือลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และมีการใช้ลักษณะทาง กายภาพของบุคคลอื่นมาเป็นเครื่องมือสื่อสารด้วย เช่น ทรงแสดงซากศพ พระพรหม เทวดา เป็นต้น

วัตถุภาษา พระองค์ทรงแสดงให้ปรากฏ ๑ ครั้ง โดยใช้เพื่อแจ้งให้ทราบ นอกจากนี้ยัง ปรากฏในคำสอน โดยทรงนำวัตถุมาเป็นเครื่องอุปมาเปรียบเทียบให้ผู้ฟังได้เห็นภาพ วัตถุสิ่งของที่ ทรงตรัสถึงก็เป็นวัตถุที่หาง่าย เป็นที่รู้จักคุ้นเคยสำหรับผู้ฟัง เช่น วัตถุสิ่งของในครัวเรือน เครื่องประดับ ดอกไม้ เครื่องมือประกอบอาชีพ เป็นต้น

ส่วนอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงใช้เพื่อการสื่อสารคือ สัมผัสภาษา มีปรากฏเพียงคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการสัมผัส ในเรื่องสัมผัสนี้มีข้อแตกต่างที่ควรทราบคือ พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องสัมผัสหรือ ผัสสะ ๖ ประการ อันเกิดจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ส่วนทฤษฎีอวัจนภาษาในปัจจุบันมุ่งศึกษาเฉพาะการสัมผัสทางกายเพื่อแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึก พระพุทธเจ้าสอนให้ศึกษาเหตุแห่งสัมผัสอันเกิดขึ้นกับตนเอง และผลการรับรู้ความรู้สึกอันเกิดกับตนเอง ส่วนทฤษฎีอวัจนภาษาในปัจจุบันมุ่งศึกษาพฤติกรรมของผู้ส่งสารและผู้รับสารเมื่อมีการใช้สัมผัสภาษาเพื่อการสื่อสาร ส่วนสิ่งที่เหมือนกันคือ การสัมผัสสามารถทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกได้ ซึ่งก็คือเวทนา ในทัศนะของพระพุทธเจ้า

จากการศึกษาอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะ พบว่าในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงใช้การสื่อสารโดยอาศัยการพูดเป็นหลัก โดยอธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจและนำไปปฏิบัติตามให้เกิดผลสำเร็จ โดยในการพูดนั้น พระองค์ยังทรงใช้อวัจนภาษาคือ ภาษาที่ไม่ใช่คำพูดร่วมด้วย อวัจนภาษาที่ทรงใช้มีปรากฏมากคือ ภาษาท่าทาง ปริภาษา กาลภาษา กายภาพภาษา เทศภาษา และวัตถุภาษา ส่วนอวัจนภาษาที่ไม่ทรงใช้เพื่อการสื่อสารคือ สัมผัสภาษา อวัจนภาษาที่ทรงแสดงนั้น ทรงใช้เป็นกุศโลบายเพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟังให้เลื่อมใส คล้อยตามและตั้งใจไปตามธรรมะที่ทรงแสดง นอกจากนี้อวัจนภาษาทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้ปรากฏเองแล้ว พระองค์ยังทรงสอนให้ภิกษุสงฆ์และผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจและใช้อวัจนภาษาในรูปแบบต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมด้วย เช่น สอนเรื่องการใช้สติกำหนดรู้ในท่าทางต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา สอนเรื่องความเปลี่ยนแปลงของรูปร่างหน้าตา และการทำบุญกุศลอันเป็นปัจจัยให้ได้รับความสมบูรณ์ในเรื่องของรูปร่างหน้าตา สอนเรื่องการใช้คำพูดให้เหมาะสมถูกกาลเทศะ เป็นต้น เหล่านี้คือลักษณะการใช้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ ในทีฆนิกาย

๔.๒ ความสอดคล้องในวัตถุประสงค์ของการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา

วัตถุประสงค์ในการสื่อสารทั้งด้านวัจนภาษาและด้านอวัจนภาษา โดยสรุปแบ่งเป็น ๔ ประการ คือ

- ๑) เพื่อแจ้งให้ทราบ
- ๒) เพื่อสอน
- ๓) เพื่อโน้มน้าวใจ

๔) เพื่อความบันเทิง

ในการใช้วจนภาษาเพื่อการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้า นั้น พระองค์ทรงใช้เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ มากน้อยต่างกัน พึงเห็นดังนี้

๑) เพื่อแจ้งให้ทราบ อวจนภาษาที่ปรากฏพระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อแจ้งให้ผู้ฟังได้ทราบถึงการปรากฏกายของพระองค์ต่อผู้ฟัง แจ้งให้ทราบว่าถึงเวลาที่พระองค์จะแสดงธรรมหรือทรงเปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้เข้าเฝ้า อวจนภาษาที่ปรากฏมากที่สุดคือ ภาษาท่าทาง มีจำนวนถึง ๒๔ ครั้ง รองลงไปคือปริภาษา จำนวน ๕ ครั้ง เทศภาษาและกายภาพภาษา อย่างละ ๒ ครั้ง วัตถุประสงค์ ๑ ครั้ง ส่วนกาลภาษาและสัมผัสภาษาไม่มีปรากฏ ลักษณะอวจนภาษาที่ทรงแสดงเพื่อแจ้งให้ผู้ฟังได้ทราบ เช่น การเสด็จจงกรมปรากฏพระองค์ในที่ใกล้ผู้ที่พระองค์ประสงค์แสดงธรรมให้ฟัง การเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์เมื่อถึงเวลาแสดงธรรม เป็นต้น

ลักษณะการแสดงอวจนภาษา คือ การเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ดังปรากฏในพรหมชาลสูตร เป็นต้น เพราะมีความประสงค์จะแสดงธรรมไขปัญหาแก่เหล่าภิกษุ การเสด็จออกจงกรมภายนอกวิหาร ในอัมพัฏฐสูตร เพราะทรงประสงค์จะแสดงลักษณะมหานรุษที่ปกปิดคือพระคฤหฐานที่เร้นอยู่ในฝักให้ปรากฏแก่อัมพัฏฐมาณพ อวจนภาษาเหล่านี้ พระพุทธองค์มิได้ตรัสคำอะไรเพื่อแจ้งให้ผู้ฟังได้ทราบ เพียงแต่พระองค์ แสดงอวจนภาษา เมื่อผู้ฟังได้เห็นอวจนภาษาเช่นนั้น ก็ทราบได้โดยนัย เช่น พระสงฆ์เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ก็ทราบได้ทันทีว่า พระองค์ทรงประสงค์จะแสดงธรรมหรือเปิดโอกาสให้ตนเข้าเฝ้า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกจงกรมภายนอกวิหาร อัมพัฏฐมาณพก็เดินตามเสด็จ และได้สังเกตเห็นพระคฤหฐานที่เร้นอยู่ในฝักได้ทันที แม้การรับนิมนต์โดยอาการหนึ่งไม่ตรัสพระดำรัสอะไร ผู้นิมนต์ก็เข้าใจได้ด้วยอาการนั้นว่า พระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์ของตนเองแล้ว

๒) เพื่อโน้มน้าวใจ อวจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในลักษณะนี้ เพื่อการโน้มน้าวใจผู้ฟังให้คล้อยตาม เปลี่ยนทัศนคติที่ผิดอันมีอยู่เดิม มีความเห็นที่ถูกต้อง และมีความเชื่อถือศรัทธาในพระรัตนตรัย ปลอ่ยกใจให้คล้อยตามเพื่อพิจารณาเนื้อหาของพระธรรมเทศนา ลักษณะการใช้วจนภาษาเพื่อชักจูงโน้มน้าวใจ ปรากฏในลักษณะกาลภาษา ๒ ครั้ง ปริภาษา ๒ ครั้ง ดังที่ปรากฏ เช่น

อัมพัฏฐสูตร พระพุทธเจ้าทรงสนทนาธรรมกับอัมพัฏฐมาณพเกี่ยวกับเรื่องวรรณะ ในตอนท้ายพระองค์ทรงนำคำเป็นคาถาของสนังกุมารพรหมมาตรัสแสดงอังก่ออัมพัฏฐมาณพว่า “ในหมู่มนุษย์ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่า ประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๓๐} โดยปกติพราหมณ์ถือว่าตนเองเกิดจากพระพรหม มีความเคารพนับถือพระพรหม ดังนั้นการนำคำของพรหมมาตรัสอ้างแก่ัมพัญญูมาณพซึ่งเกิดในวาระพราหมณ์ ถือเป็นกลวิธีประการหนึ่งที่จะทำให้ผู้ฟังเกิดความเชื่อถือ ยอมรับไม่อาจโต้แย้งได้

มหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องปฏิจจสมุปบาท ได้ตรัสกับพระอานนท์ผู้ซึ่งยังไม่สิ้นอาสวะกิเลส ซึ่งมีความเห็นว่า ตนเองเข้าใจปฏิจจสมุปบาทลึกซึ้งแล้ว แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสทักทวนว่า “อย่าพูดอย่างนั้นอานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง สุกคาคะเนได้”^{๓๑} เมื่อทรงอธิบายเรื่องความเป็นปัจจัยของกันและกันแห่งองค์ของปฏิจจสมุปบาท พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์โดยใช้คำที่มีนัยหรือความหมายเดียวกัน เพื่อบ่งชี้ความเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ว่า “อานนท์ เพราะเหตุ นั้น เหตุ ดันเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งขราและมรณะ ก็คือชาติ นั่นเอง”^{๓๒} ลักษณะการตรัสโดยใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวคู่กัน หรือมีนัยเดียวกันหลาย ๆ คำถือเป็นการเน้นย้ำเพื่อโน้มน้าวให้ผู้ฟังได้เข้าใจว่า เหตุแห่งขราและมรณะนั้น คือชาติจริง ๆ มิใช่อย่างอื่น

มหาปริณิพพานสูตรตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสแสดงอภิธานิยธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ในท้ายที่สุดตรัสเพื่อโน้มน้าวและเน้นให้ภิกษุทั้งหลายได้ทราบว่าเป็นเช่นนั้นจริง ๆ โดยตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ยังมีอภิธานิยธรรมทั้ง ๖ ประการนี้อยู่ และใส่ใจอภิธานิยธรรมทั้ง ๖ ประการนี้อยู่”^{๓๓}

อุทุมพริกสูตร พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะที่ถูกต้องแก่นิโครชปริพาชกพร้อมทั้งบริวาร ในตอนจบพระสูตรได้ตรัสโน้มน้าวเป็นลักษณะคำมั่นไว้ว่า

บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มายา เป็นคนตรง จงมาเกิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ ปี ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้^{๓๔}

^{๓๐} ที.สี. (ไทย) ๘/๒๗๗/๘๘.

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕/๕๓.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๘/๕๕.

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๘๘.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๖.

๓) เพื่อสอน วัตถุประสงคฺ์ข้อนี้ ถือเป็นวัตถุประสงคฺ์หลักที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมะ พระองค์ทรงมุ่งที่จะสั่งสอนผู้ฟังทั้งหลายทุกพื้นที่ที่พระองค์เสด็จไปให้เป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องในชีวิตและดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง สร้างสรรค์ความสงบสุขให้เกิดแก่ตนเองและสังคมจนสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือการกำจัดกิเลสในใจตนให้หมดไป ลักษณะการแสดง อวัจนภาษาเพื่อการสอนในทีฆนิกายนี้ มีปรากฏในลักษณะของปริภาษานี้โดยปรากฏในลักษณะคำสอน โดยการตรัสคำเป็นคาถานั้นความสำคัญของเรื่องที่ทรงแสดงมา เช่น มหาปรินิพพานสูตร เมื่อพระองค์ทรงปรองพระชนมายุสังขาร พระองค์ได้ตรัสพระดำรัสด้วยคาถาแก้ภิกษุทั้งหลายว่า

มนุษย์ทุกคนไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ ฉลาด มั่งมี และยากจน ล้วนต้องตาย ชีวิตของสัตว์เปรียบเหมือนภานชะดินที่ช่างหม้อปั้นแล้ว เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง สุกบ้าง ดิบบ้าง ซึ่งล้วนมีความแตกสลายเป็นที่สุด

ชีวิตของเราแก่ห่อม ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเธอไป เราทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว พวกเธอจงอย่าประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ์ มีความดำริมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๑๕}

มหาสุทฺธสสนสูตร ทรงแสดงอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งเป็นพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะครองเมืองกุสาวดี ซึ่งเจริญรุ่งเรืองโดยประการต่าง ๆ มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลในอดีต แก่พระอานนท์ ในท้ายที่สุดก็ได้สวรรคตจากทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ไป ทรงชี้ให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสังขารทุกอย่าง ในตอนจบพระสูตร ได้ตรัสพระคาถาว่า

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้น เป็นความสุข^{๑๖}

สิงคาลกสูตร เมื่อพระองค์แสดงเรื่องการไหว้ทิศตามหลักพระพุทธศาสนาแก่สิงคาลกมาณพ ในบทสรุปของแต่ละเรื่องก็ทรงตรัสพระคาถาเพื่อเน้นความสำคัญเอาไว้ เช่น เรื่องมิตรเทียม พระองค์ตรัสพระคาถาสรุปไว้ว่า

บุคคลที่ไม่ใช่มิตรแท้ ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นอย่างเดียว (๒) มิตรดีแต่พูด (๓) มิตรพูดประจบ (๔) มิตรชักนำในทางเสื่อม บัณฑิตรู้รู้อย่างนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้าเสีย ฉะนั้น^{๑๗}

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑-๑๓๒.

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๐/๒๐๔.

^{๑๗} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๕.

๔) เพื่อความบันเทิง อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นลักษณะความบันเทิง ธรรมซึ่งต่างจากความบันเทิงสนุกสนาน ความขบขัน ในที่ฉนิกายนี้ ลักษณะของปริภาษานี้ปรากฏ เพื่อความบันเทิง คือ การพูดเพื่อให้กำลัง ปลอบโยน หรือแสดงความเห็นด้วย ดังที่ปรากฏ คือ

โศณทัณฑสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พราหมณ์โศณทัณฑะ ขณะประทับอยู่ ณ ริมสระคัคครา เขตกรุงจำปา โดยได้ตรัสถามถึงเรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์ เมื่อพราหมณ์ โศณทัณฑะได้กราบทูลว่า มี ๕ ประการ มีชาติตระกูลดีเป็นต้น เมื่อพระพุทธเจ้าถามว่าจะลด คุณสมบัติข้อใดลงได้หรือไม่ เมื่อพราหมณ์กราบทูลลดลงจนเหลือเพียงศีลและปัญญา พระพุทธเจ้า ตรัสถามว่าจะลดลงอีกได้หรือไม่ พราหมณ์กราบทูลว่าไม่ได้ เพราะศีลและปัญญาต้องมาคู่กัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อย่างนั้นแล พราหมณ์ อย่างนั้นแล พราหมณ์ ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระ ให้บริสุทธิ์ ศีลจะต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์”^{๗๘}

สังคีติสูตร พระสารีบุตรเถระแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ ชื่ออุพทตะของพวกเจ้ามัลละ เขตกรุงปาวา แคว้นมัลละ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ด้วย โดยปรารภการเสียชีวิตของนิครนถ์ นาฏบุตร ซึ่งเมื่อท่านเสียชีวิตลงเหล่าสาวกแตกกันเป็นฝักฝ่าย เมื่อแสดงจบลง พระพุทธเจ้าประทานสาธุการว่า “ดีละ ดีละ ดีแท้ สารีบุตร ที่เธอกล่าวสังคีติปริยาย (แนวทางแห่งการสังคายนา) แก่ภิกษุทั้งหลาย”^{๗๙}

นอกจากนี้ ในสูตรต่าง ๆ ยังได้กล่าวถึงการสนทนาพอเป็นที่คุ้นเคยกันระหว่างผู้เข้า เฝ้าและพระพุทธเจ้า ก่อนที่พระองค์จะทรงแสดงธรรม ถึงแม้ในสูตรต่าง ๆ มิได้บอกไว้ชัดเจนนัก ว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้พระคำร้อยอย่างไรในการสนทนาพอเป็นที่คุ้นเคยกัน แต่น่าจะหมายถึงคำพูดที่ ไพเราะ ถามถึงทุกข์สุข ทำให้ผู้เข้าเฝ้าคุ้นเคย สบายใจ ไม่เคอะเขินที่จะสนทนาธรรมกับ พระพุทธเจ้า ลักษณะดังกล่าวเป็นการสร้างบรรยากาศที่ดีระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารโดยใช้การ สนทนาซึ่งก็คือภาษานั้นเอง

จากที่กล่าวมา ทำให้ทราบการใช้อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้าเพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ ในการเผยแผ่ธรรมะ ซึ่งวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอวัจนภาษามากที่สุดคือการแจ้งให้ ทราบ โดยปรากฏในลักษณะภาษาท่าทางมากที่สุด รองลงไปคือ ปริภาษา เทศภาษา กายภาพภาษา วัตถุประสงค์อื่น ๆ ส่วนกาลภาษาและสัมผัสภาษาไม่มีปรากฏ ส่วนวัตถุประสงค์อื่น คือ โน้มน้าวใจ และ ความบันเทิงมีปรากฏน้อย ส่วนวัตถุประสงค์เพื่อการสอนไม่มีปรากฏการใช้อวัจนภาษา โดยมาก

^{๗๘} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๑๓/๑๒๒.

^{๗๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๓๖.

ปรากฏในคำสอน โดยทรงนำเอาลักษณะท่าทาง ลักษณะทางกายภาพมาแสดง วัตถุประสงค์ทรงนำมาแสดงเพื่อเป็นอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ

การที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงอวัจนภาษาเช่นไรในการสื่อสารนั้น สิ่งที่พระองค์ทรงองค์ทรงคำนึงถึงเป็นสิ่งสำคัญ คือ ความเหมาะสมกับอุปนิสัยและจริตของผู้ฟัง โดยพระองค์ทรงพิจารณาเห็นด้วยพระปัญญาของพระองค์เองว่า ผู้ฟังนั้นเป็นผู้ฟังกลุ่มใด มีความสงสัยหรือสนใจในเรื่องใด และจะทรงแสดงอวัจนภาษาเช่นไรประกอบการสื่อสาร จึงจะทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา เชื่อถือ เข้าใจในพระธรรมคำสอนพระองค์ ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้แก่พระอานนท์ว่า

อานนท์ เราจำได้ว่า เคยเข้าไปหาขัตติยบริษัทหลายร้อยครั้ง กษัตริย์เหล่านั้นมีวรรณะเช่นใด เราก็มีวรรณะเช่นนั้น กษัตริย์เหล่านั้นมีเสียงเช่นไร เราก็มีเสียงเช่นนั้น เราชี้แจงให้กษัตริย์เหล่านั้นเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอดขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา . . . พรหมณ์บริษัท . . . คหบดีบริษัท . . . สมณบริษัท . . . จาตุมมหาราชบริษัท . . . ดาวดึงส์บริษัท . . . มารบริษัท . . . พรหมบริษัท . . . ปลอดขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา^{๔๐}

เพราะฉะนั้น นักเผยแผ่ทั้งหลายเมื่อจะทำการเผยแผ่ จึงต้องมีการศึกษาวิเคราะห์ผู้ฟังอยู่ตลอดเวลา โดยเริ่มตั้งแต่ก่อนสื่อสาร กำลังสื่อสารและหลังจากทำการสื่อสารแล้ว ซึ่งจะช่วยให้ทราบว่าการสื่อสารครั้งนั้น ๆ ผู้ส่งสารควรจะใช้กุศโลบายอย่างไร รวมถึงควรจะใช้อวัจนภาษาอะไรบ้าง ที่จะสามารถทำให้ผู้ฟังจดจ่อสนใจอยู่กับการสื่อสารครั้งนั้น

๔.๓ ความสอดคล้องในบทบาทหน้าที่ของอวัจนภาษา

บทบาทหน้าที่ของอวัจนภาษาที่กล่าวมาในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ ซึ่งนักวิชาการทั้งหลายได้กล่าวเอาไว้ โดยสรุปมี ๕ ประการคือ

๑) หน้าที่เน้นคำ คือ การใช้อวัจนภาษาเพื่อเน้นคำพูดที่พูดออกไป มีนัยเดียวกันกับการขีดเส้นใต้คำหรือประโยคสำคัญ เช่น การสายศิระชะพร้อมทั้งคำพูดปฏิเสธว่า ไม่ การยกมือเป็นสัญลักษณ์ตัว OK พร้อมกับการพูดว่า โอ.เค. เป็นต้น

๒) หน้าที่ชี้คำ คือ การใช้อวัจนภาษาเพื่อชี้คำพูด เช่น การชี้มือบอกทางพร้อมกับกล่าวว่า เดินทางไปทางนี้ เป็นต้น

^{๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๒/๑๑๕.

๓) หน้าที่เสริมคำ คือการใช้อวัจนภาษาเพื่อเสริมคำพูดโดยเฉพาะคำพูดที่ต้องใช้ความรู้สึกลึกให้มีน้ำหนักมากขึ้น หรือการใช้ความสำคัญกับคำพูดตรงนั้น เช่น การใช้เสียงเน้นคำเป็นพิเศษ หรือการแสดงสีหน้าเศร้าเมื่อพูดถึงโศกนาฏกรรม เป็นต้น

๔) หน้าที่แทนคำ คือ การใช้อวัจนภาษาเพื่อแทนคำพูด เช่น การผงกศีรษะ หมายถึง ขอมรับหรือเห็นด้วย การยกมือขึ้นในที่ประชุม หมายถึง การขออนุญาตพูด เป็นต้น

๕) หน้าที่ขัดแย้งคำ คือการใช้อวัจนภาษาที่ขัดแย้งหรือตรงข้ามกับคำพูด เช่น การตอบคำถามว่า ไม่เบื่อ หรือไม่เป็นไร แต่แสดงสีหน้าเบื่อหรือไม่สบายใจ เป็นต้น

การใช้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า มีการใช้และใช้ในบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกันไป สอดคล้องกับทฤษฎีอวัจนภาษาที่กล่าวเอาไว้ ซึ่งบทบาทหน้าที่ที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ คือ การใช้อวัจนภาษาเพื่อเสริมคำ เพื่อแทนคำ และเน้นคำ ส่วนอวัจนภาษาที่ทรงแสดงเพื่อซ้ำคำ และขัดแย้งคำนั้น ไม่ปรากฏ ลักษณะการใช้อวัจนภาษาในหน้าที่ต่าง ๆ นั้น พึงเห็นดังนี้

๑) หน้าที่เน้นคำ รูปแบบการใช้อวัจนภาษาเพื่อเน้นคำหรือความสำคัญของเนื้อหาที่ทรงแสดง ปรากฏในรูปของปริภาษามากที่สุด จำนวน ๕ ครั้ง ปรากฏในลักษณะการใช้คำที่มีความหมายขยายความเพื่อเน้นความสำคัญของคำหรือเพื่ออธิบายความหมายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อให้ทราบว่าเป็นเช่นนั้นจริง มิได้เป็นอย่างอื่น ดังปรากฏในมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องปฏิจสมุปบาทได้ตรัสกับพระอานนท์โดยใช้คำที่มีนัยหรือความหมายเดียวกันเพื่อเน้นความสำคัญว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งขราและมรณะ ก็คือชาตินั่นเอง”^{๔๑} ลักษณะการตรัสโดยใช้คำที่มีความหมายเกื้อกูลกัน หรือมีนัยเดียวกันหลาย ๆ คำถือเป็นการเน้นย้ำเพื่อโน้มน้าวให้ผู้ฟังได้เข้าใจว่า เหตุแห่งขราและมรณะนั้น คือชาติจริง ๆ มิใช่อย่างอื่น นอกจากนี้ยังปรากฏปริภาษ่อีกอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสาร คือ การถามหรือตรัสซ้ำด้วยประโยคเดิม ๓ ครั้ง เพื่อเน้นย้ำว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ ดังปรากฏในอัมพภูตสูตร เมื่อตรัสถามอัมพภูตมาณพเกี่ยวกับต้นตระกูลของอัมพภูตมาณพก็ตรัสถาม ๓ ครั้งด้วยประโยคเดิม และในมหาปริณิพพานสูตร เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายด้วยประโยคเดิม ๓ ครั้งเช่นกัน

๒) หน้าที่เสริมคำ อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อเสริมคำพูด เมื่อทรงแสดงธรรมแก่บุคคลต่าง ปรากฏในลักษณะการใช้ภาษาท่าทาง กาลภาษา วัตถุภาษาและปริภาษาโดยการนำคำของบุคคลสำคัญหรือผู้ที่ผู้ฟังนับถือเคารพมาตรัสอ้าง

^{๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๘/๕๕.

ภาษาท่าทาง พระพุทธเจ้าทรงแสดงในลักษณะนี้ คือ การเหาะขึ้นไปบนอากาศด้วยอำนาจฤทธิ์ ซึ่งในทีฆนิกาย สุตตันตปิฎกนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงเพียงครั้งเดียวดังปรากฏในอุทุมพริกสูตร การแลบพระชีวหาคลับไปกลับเพื่อแสดงพระชีวหายาวแก่อัมพัฏฐมาณพและพราหมณ์ไปกขรชาติ ดังปรากฏในอัมพัฏฐสูตร

ปริภษา ปรากฏในลักษณะการนำคำของบุคคลอื่นมาตรัสแสดงและแสดงความเห็นด้วย ดังที่ปรากฏในอัมพัฏฐสูตร ทรงนำคำเป็นคาถาของสันทกุมารพรหมมาตรัสอ้าง เพื่อเสริมคำพระธรรมเทศนาของพระองค์

วัตถุภษา ทรงนำวัตถุมাত্রัสโดยใช้เป็นอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบเพื่อเสริมคำพูดดังที่พระองค์ตรัสกับพระสงฆ์ไม่เคยพบเห็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็ให้ดูพวกเจ้าลิจฉวีเปรียบเทียบกัน ซึ่งตอนนั้นพวกเจ้าลิจฉวีทรงอาภรณ์หลากสี เช่น เขี้ยว แดง เป็นต้น เดินทางผ่านมา

กาลภษา ทรงแสดงการปฏิบัติจริงตามหลักมหาสติปัฏฐาน ๔ โดยใช้เวลาเป็นเครื่องโน้มน้าวใจเพื่อเสริมคำพูด เมื่อปฏิบัติแล้วจะได้รับผลแห่งการปฏิบัติโดยใช้เวลาอย่างมากเพียง ๗ ปีหรืออย่างน้อยเพียง ๗ วัน ดังที่ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรและอุทุมพริกสูตร

๓) หน้าที่แทนคำ อวัจนภาษาที่ทำหน้าที่แทนคำพูดที่ปรากฏมากที่สุดคือ ภาษาท่าทาง ๒๐ ครั้ง รองลงไปคือ ปริภษา เทศภษา กายภาพภษา อย่างละ ๒ ครั้ง โดยภาษาท่าทางที่ปรากฏบ่อยที่สุดในทุกสูตร คือ การรับนิมนต์ด้วยอาการนิ่ง หรือที่เรียกว่า คุณทิวภาพ หรือ คุยณภาพ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์ของบุคคลใด พระองค์จะทรงนิ่งมิได้ตรัสพระดำรัสอะไร และผู้นิมนต์ย่อมทราบได้ว่า พระองค์ทรงรับนิมนต์แล้วด้วยอาการอย่างนั้น ลักษณะเช่นนี้ แสดงออกถึงสถานภาพของความเป็นสมณะผู้มักน้อยสันโดษ พอใจในสิ่งที่ได้ และปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลส ไม่เป็นไปในอำนาจแห่งกิเลสมีความโลกเป็นต้น นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงใช้ภาษาท่าทางอื่นอีกเพื่อการแทนคำพูด เช่น การเสด็จจงกรม เพื่อแสดงพระคุณฐานที่เร้นอยู่ในฝึกและการแลบพระชีวหาคลับไปกลับมาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้ง ๒ เพื่อแสดงลักษณะมหาบุรุษแก่อัมพัฏฐมาณพและพราหมณ์ไปกขรชาติดังปรากฏในอัมพัฏฐสูตร การเสด็จมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ การเสด็จจงกรม ณ ที่กลางแจ้ง เพื่อแสดงพระองค์ แจ้งให้ผู้เข้าเฝ้าได้ทราบว่า พระองค์ทรงเปิดโอกาสให้เข้าเฝ้าได้ เป็นต้น ภาษาท่าทางเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อแทนคำพูดโดยมิได้ตรัสพระดำรัสอะไร แต่ผู้ที่เข้าเฝ้ารู้ได้โดยนัย เช่น การรับนิมนต์โดยการนิ่ง เป็นต้น

เทศภษา ปรากฏในลักษณะการใช้สถานที่เพื่อเป็นที่พักสำหรับพระองค์และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้ออกบวช สถานที่ต่าง ๆ จึงมักเป็นสถานที่ที่เงียบสงบร่มรื่น เป็นธรรมชาติ ห่างไกลจากสิ่งรบกวน เช่น รูป รส กลิ่น เสียง เป็นต้น

กายภาพภาษา พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะมหาบุรุษที่ปกปิดคือ พระคุษที่เร็นอยู่ในฝัก และพระชีวหายาว โดยการบันดาลอิทธิทธิสังขารให้ปรากฏแก่อัมพัฏฐมาณพและพราหมณ์ โปกขรชาติ ดังปรากฏในอัมพัฏฐสูตร

จากที่กล่าวมา ทำให้ทราบถึงการใช้อวัจนภาษาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า อวัจนภาษาต่าง ๆ มีบทบาทต่อการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก ทั้งภาษาท่าทาง ปริภาษา การใช้สถานที่ รูปร่างหน้าตา อวัจนภาษาที่พบมากที่สุดคือ ภาษาท่าทาง นอกจากนั้น ก็เป็นปริภาษา โดยวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร พระองค์ทรงใช้อวัจนภาษาเพื่อการแจ้งให้ทราบ เพื่อการโน้มน้าวใจผู้ฟัง เพื่อการสอน และเพื่อความบันเทิงธรรม ส่วนบทบาทหน้าที่ที่ใช้นั้น พระองค์ทรงแสดงอวัจนภาษาเพื่อเสริมคำพูด แทนคำพูด เน้นคำตามลำดับ ส่วนที่ไม่ปรากฏเลยคือทรงใช้อวัจนภาษาโดยขัดแย้งกับคำพูด และซ้ำคำพูด

กล่าวโดยสรุป อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้าและทฤษฎีของนักวิชาการตะวันตกนั้น จากการศึกษาการใช้อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้า ในแง่ของรูปแบบของอวัจนภาษา และบทบาทหน้าของอวัจนภาษา ทำให้เห็นความสอดคล้องกัน ในสมัยพุทธกาลเองก็มีการใช้อวัจนภาษาในการสื่อสาร ถึงแม้จะไม่สำคัญเท่ากับเนื้อหาและเหตุผลที่นำเสนอ แต่อวัจนภาษาเองก็มีส่วนสำคัญในความสำเร็จของการสื่อสารนั้น ดังเห็นได้จาก การใช้อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้าเพื่อการสื่อสาร เช่น การเสด็จจงกรมใกล้ ๆ ผู้ที่พระองค์ประสงค์จะแสดงธรรมให้ฟังเพื่อแสดงพระองค์ให้ผู้นั้นได้เห็น การใช้รูปร่างหน้าตากล่าวคือลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ เพื่อคลายความสงสัยของผู้ฟัง เป็นต้น

แม้บทบาทหน้าที่ของอวัจนภาษาที่ใช้ ก็มีความสอดคล้องกัน โดยบทบาทหน้าที่หลัก ๆ ที่มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้การสื่อสารประสบความสำเร็จก็มีลักษณะคล้ายกัน กล่าวคือ ใช้ในการแทนคำพูด เสริมคำพูด เน้นคำพูด ซ้ำคำพูด และขัดแย้งกับคำพูด ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้อวัจนภาษาเพื่อหน้าที่ดังกล่าวมา ต่างกันเพียงพระองค์ไม่มีอวัจนภาษาที่แย้งกับคำพูด เพราะสิ่งที่พระองค์ตรัสและอวัจนภาษาที่ทรงแสดงออกสอดคล้องกัน เป็นเรื่องจริงที่เป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ผู้ฟัง ส่วนความแตกต่างกันนั้น จะเห็นได้จากรายละเอียดปลีกย่อยของอวัจนภาษาที่แสดงออก กล่าวคือ ทฤษฎีอวัจนภาษาของตะวันตกศึกษา การใช้อวัจนภาษาของปุถุชนทั่วไปซึ่งยังมากไปด้วยกิเลส ย่อมมีการแสดงอวัจนภาษาไปตามอำนาจกิเลสทั้งบทบาทหน้าที่และอวัจนภาษาต่าง ๆ ที่แสดงออก ส่วนพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้หมดสิ้นกิเลสย่อมมีการแสดงอวัจนภาษาที่แตกต่างจากปุถุชนคนธรรมดา เห็นได้จากอวัจนภาษาที่ขัดแย้งกับคำพูดไม่มีปรากฏ และอวัจนภาษาที่ทรงแสดงนั้น มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับสาร และเพื่อความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของการสื่อสารเป็นสำคัญ

บทที่ ๕

สรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาอวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้า วัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่ธรรมะ ที่ปรากฏในคัมภีร์ที่ฉกนิทาย สุตตันตปิฎก
๓. เพื่อศึกษาความสอดคล้องของอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่ธรรมะ และการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตก ซึ่งผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเพื่อตอบคำถาม ๕ ประการ คือ
๑. อวัจนภาษามีบทบาทสำคัญในการสื่อสารเพื่อการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้ามากน้อยแค่ไหน
๒. พระองค์มีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารอย่างไรในการแสดงอวัจนภาษา เช่นนั้น
๓. มีปัจจัยหรือตัวแปรอะไร เป็นตัวส่งเสริมสนับสนุนให้พระองค์แสดงอวัจนภาษา
๔. อวัจนภาษาที่พระองค์ทรงแสดง เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในการสื่อสารและการเผยแพร่ธรรมะมากน้อยแค่ไหน
๕. อวัจนภาษาที่พระองค์ใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่ธรรมะมีความสอดคล้องกับกระบวนการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตกมากน้อยแค่ไหน

จากการศึกษาทำให้ทราบลักษณะการใช้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารของพระพุทธเจ้า โดยตอบปัญหาทั้ง ๕ ประการเป็นข้อ ๆ ดังนี้

- ๑) ความสำคัญของอวัจนภาษาต่อการสื่อสาร

การสื่อสารด้วยอวัจนภาษา คือ การใช้ภาษาที่ไม่ใช่คำพูดเพื่อการสื่อสาร ซึ่ง นักวิชาการ ได้จัดแบ่งภาษาที่ไม่ใช่คำพูดไว้เป็น ๘ ประเภท คือ

๑) เทศภาษา คือ การใช้พื้นที่และกำหนดระยะห่างเพื่อการสื่อสาร การศึกษาเทศ ภาษาทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างคู่สื่อสาร เช่น เป็นหัวหน้าหรือลูกน้อง เป็นเพื่อนสนิท เป็น ญาติ หรือเป็นคู่รัก เป็นต้น อีกทั้งยังบอกให้ทราบบุคลิกลักษณะ อารมณ์ความรู้สึกของผู้สื่อสารใน ช่วงเวลานั้น ๆ ด้วย

๒) กาลภาษา คือ การใช้เวลา การให้ความสำคัญกับเวลาในการสื่อสาร วัฒนธรรม แต่ละวัฒนธรรมมีการให้ความสำคัญกับเวลา กล่าวคือ การใช้เวลาในการสื่อสารแตกต่างกันตามแต่ วัฒนธรรมของแต่ละสังคม เช่น การตรงต่อเวลา เป็นต้น

๓) ภาษาท่าทาง คือ การแสดงท่าทาง อิริยาบถต่าง ๆ เพื่อการสื่อสาร เช่น การยืน เดิน นั่ง สีหน้า แววตา การยิ้มแย้ม เป็นต้น ท่าทางต่าง ๆ ที่แสดงออกมีความหมายแตกต่างกัน ตามแต่ละสังคมวัฒนธรรม ภาษาท่าทางบางอย่างมีความหมายเฉพาะวัฒนธรรม บางอย่างมี ความหมายเป็นสากล สามารถรับรู้และเข้าใจได้ในทุกสังคม

๔) สัมผัสภาษา คือ การใช้การสัมผัสทางกายเพื่อการสื่อสาร เช่น การจับมือ การโอบ กอด เป็นต้น การสัมผัสสามารถแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อกัน อวัยวะที่ สัมผัส ส่วนที่ถูกสัมผัส ความหนักเบาของการสัมผัส ให้ความหมายและความรู้สึกแตกต่างกัน และ สังคมวัฒนธรรมที่ต่างกัน ก็มีการแสดงการสัมผัสและให้ความสำคัญกับการสัมผัสแตกต่างกัน

๕) กายภาพภาษา คือ การใช้รูปร่างหน้าตาเพื่อการสื่อสาร รูปร่างหน้าตาของบุคคล มีอิทธิพลในเบื้องต้นของการสื่อสาร สามารถสร้างความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบให้ปรากฏ อีกทั้ง รูปร่างหน้าตายังบอกให้ทราบบุคลิกลักษณะ อารมณ์ สถานภาพในสังคม ของบุคคล ความนิยม ชมชอบในรูปร่างหน้าตาของบุคคลมีความแตกต่างกันในแต่ละสังคมและแต่ละยุคสมัย

๖) ปริภาษา คือ การใช้เสียงในการสื่อสาร เสียงถือเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลแต่ละคน และมีบทบาทอย่างมากในการสื่อสารในปัจจุบัน บางคนมีเสียงทุ้มแหลม หวานซึ้ง หรือแข็งกระด้าง ต่างกัน การใช้เสียงมีบทบาทอย่างมากต่อการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟัง ให้เกิดความเชื่อถือ นิยม ชมชอบ เสียงสามารถบอกให้ทราบถึงสถานภาพภูมิหลัง เช่น อยู่ประเทศหรือภาคใด ทั้งยังบอกให้ ทราบถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้สื่อสารในขณะที่ทำการสื่อสาร

๗) วัตถุภาษา คือ การใช้วัตถุสิ่งของเพื่อการสื่อสาร เช่น เสื้อผ้า เครื่องประดับ เป็น ต้น ในปัจจุบัน วัตถุภาษาได้รับการพัฒนามาเป็นวัตถุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการสื่อสาร เช่น รูปภาพ

โปสเตอร์ เป็นต้น วัตถุต่าง ๆ มีผลต่อความสำเร็จของการสื่อสารเป็นอย่างมาก เนื่องจากสารบางอย่างไม่สามารถจะแสดงให้ปรากฏชัดเจนหรือทำให้ผู้ฟังเห็นภาพได้ แต่ผู้รับสารสามารถเห็นและเข้าใจได้ด้วยการใช้วัตถุสิ่งของ วัตถุภาษาบอกให้ทราบสถานภาพทางสังคม ธรรมเนียม อารมณ์ ความรู้สึกของผู้ส่งสาร

อวัจนภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร มีความสัมพันธ์กับภาษาคำพูดหรือทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

๑) แทนคำพูด คือ การใช้อวัจนภาษาต่าง ๆ แทนคำพูด ซึ่งผู้สื่อสารไม่ต้องพูดอะไร เพียงแสดงอวัจนภาษาเท่านั้น ผู้รับสารก็สามารถเข้าใจได้ เช่น การส่ายหน้า แทนการปฏิเสธ หรือ การผงกศีรษะ แทนการตอบรับหรือยอมรับ เป็นต้น

๒) เสริมคำพูด คือ การใช้อวัจนภาษาเพื่อเสริมคำพูดให้มีน้ำหนัก ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น การสาธิต โดยนำวัตถุจำลอง แผนภูมิหรือแผนที่ มานำเสนอด้วย เป็นต้น

๓) ย้ำคำพูด คือ การใช้อวัจนภาษาเพื่อเน้นย้ำคำพูดให้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น เช่น การพูดว่า “ไม่” ด้วยเสียงดัง พร้อมทั้งส่ายศีรษะ เป็นต้น

๔) ช้ำคำพูด คือ การใช้อวัจนภาษาเพื่อช้ำกับคำพูด เช่น การชี้นิ้วบอกทาง พร้อมกับชี้มือว่า ทางโน้นหรือทางนี้ เป็นต้น

๕) ขัดแย้งคำพูด คือการใช้อวัจนภาษาขัดแย้งกับคำพูด เช่น การพูดตอบคำถามว่า ดีใจ แต่แสดงสีหน้าหรือใช้น้ำเสียงขัดกับคำพูดอันแสดงถึงความเสียใจ เป็นต้น

การใช้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่พุทธธรรมของพระพุทธเจ้า จากผลการศึกษา พบว่า ในการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้า มีการใช้อวัจนภาษา เพื่อการสื่อสารร่วมกับวัจนภาษา คือ พระองค์ทรงใช้ทั้งการพูดและการแสดงออก อวัจนภาษาที่ปรากฏมากที่สุดคือ ภาษาท่าทาง มีจำนวน ๒๔ ครั้งใน ๓๐ สูตรที่พระองค์ทรงแสดง ภาษาท่าทางที่ปรากฏนั้น พระองค์ทรงแสดงตามความเหมาะสมแก่ความต้องการของผู้ฟัง อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดความเชื่อถือศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และตั้งใจไปตามธรรมะที่พระองค์แสดง ภาษาท่าทางที่แสดงออกปรากฏในอิริยาบถหลัก เช่น การเสด็จเดินจงกรม การเสด็จออกจากที่หลีกเร้นมาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ การรับนิมนต์โดยอาการนั่ง การใช้อธิติฤทธิ์ เช่น การเหาะขึ้นบนอากาศ หรือการคลบ้นดาลในลักษณะอื่น เป็นต้น

เทศภาษา ในสูตรต่าง ๆ ปรากฏการกำหนดระยะเวลาห่างเพื่อการสื่อสาร ซึ่งเรียกว่า เอกมณฑุ คือที่สมควร ณ ส่วนข้างหนึ่ง ที่สมควรดังกล่าวคือ การยืนหรือนั่งเพื่อเว้นโทษ ๖ ประการ

ได้แก่ ไม่ไกลนั้ก ไม่ไกลันั้ก ไม่เหนื่อลม ไม่สูงเกินไป ไม่ตรงหน้าเกินไป และไม่ล้ำไปข้างหลังมากเกินไป การกำหนดสถานที่สมควรส่วนข้างหนึ่งนี้ เป็นหน้าที่ของผู้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้กำหนดความเหมาะสมเอง กล่าวได้ว่า การปฏิบัติดังกล่าวถือเป็นวัฒนธรรมที่ยอมรับและถือปฏิบัติกันทั่วไปในสมัยนั้น ส่วนการกำหนดระยะห่างระหว่างพระพุทธเจ้าและผู้เข้าเฝ้า ที่พระองค์ทรงแสดงออกเพื่อสื่อสารไม่มีปรากฏในสูตรใด ที่มีปรากฏคือ การกำหนดพื้นที่เพื่อใช้เป็นที่ประทับและพักอยู่ของพระสงฆ์ แต่มิได้กำหนดเขตแดนแน่นอน เป็นแต่เพียงบอกถึงสภาพแวดล้อมโดยมากมักเป็นสวนป่า อุทยานหลวง หรือชายป่าท้ายหมู่บ้านที่พระองค์เสด็จเข้าพัก สถานที่เหล่านั้น เป็นที่เหมาะสมแก่การพักอยู่เพื่อปฏิบัติธรรมสำหรับพระสงฆ์ เจียบสงบ ร่มรื่น ไม่ไกลั้หมู่บ้านเกินไป อันจะทำให้เกิดความคลุกคลีกับคฤหัสถ์ หรือพลุกพล่านด้วยผู้คนเกินไป หรือไม่ไกลเกินไป อันจะทำให้เกิดความลำบากในการเที่ยวบิณฑบาต และการเดินทางเข้าเฝ้าเพื่อฟังธรรมสำหรับคฤหัสถ์ ในบางโอกาส มีการบุกรุกพื้นที่ของผู้ฟังบ้าง ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าเมื่อแสดงธรรมแก่บุคคลดังกล่าวจะเกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังส่วนมาก

กายภาพภาษา คือ เรื่องของรูปร่างหน้าตา จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ซึ่งเป็นคำสอนในลัทธิศาสนาพราหมณ์และบุคคลที่ประกอบด้วยลักษณะเหล่านั้นเป็นที่เชื่อถือศรัทธามากในสมัยนั้น พระองค์ทรงใช้จุดเด่นของพระองค์ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการของพระองค์ดังกล่าวเพื่อการสื่อสาร โดยทรงแสดงให้ปรากฏ ๒ ครั้ง แก่อัมพัฏฐมาณฑลและพราหมณ์โปกขรชาติ กลุ่มบุคคลที่มีความนิยมชมชอบในเรื่องดังกล่าว เรียกว่า รูปีปมาณิกา นอกจากนี้ ยังมีการนำเอาลักษณะทางกายภาพของบุคคลอื่นมาแสดงด้วย เช่น ตรัสถึงลักษณะของพระพรหม เทวดา และลักษณะของชาวศพที่มีลักษณะต่าง ๆ มีศพที่ตายแล้ว ๑ วัน เป็นต้น

กาลภาษา จากการศึกษาพบว่า การใช้เวลาเพื่อการสื่อสารปรากฏในลักษณะการให้ความสำคัญกับเวลาในการบำเพ็ญพุทธกิจต่าง ๆ ในแต่ละวัน อันเป็นประโยชน์แก่การเผยแผ่ธรรมะ ทรงกำหนดเวลาให้เหมาะสมกับผู้ฟังโดยทรงแบ่งเวลาเป็นช่วง ๆ เพื่อแสดงธรรมแก่บุคคลแต่ละกลุ่มที่เข้าเฝ้า คือ เวลาเช้าทรงเสด็จเข้าไปบิณฑบาตโปรดสัตว์และแสดงธรรมในหมู่บ้าน เวลาบ่ายถึงค่ำ ทรงแสดงธรรมแก่อุบาสกอุบาสิกาที่เดินทางมาเฝ้า เวลาค่ำประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ เวลาดึก ทรงแสดงธรรมแก่เหล่าเทวดา ส่วนเวลารุ่งเช้าทรงตรวจดูอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ที่ควรเสด็จเข้าไปแสดงธรรมโปรด เวลาที่ทรงใช้ ทรงคำนึงถึงความเหมาะสมกับอุปนิสัยของผู้ฟัง บางเวลาอาจไม่เป็นไปดังที่กำหนด เช่น สักกปัญหาสูตร ทรงแสดงธรรมแก่ท้าวสักกะและเหล่าเทวดาในเวลาหัวค่ำ เป็นต้น แต่โดยรวมเวลาที่ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ จะเป็นไปตามกำหนดข้างต้น ผู้ทำหน้าที่ในการกำหนดเวลาเพื่อให้กลุ่มบุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าคือ พระพุทธอุปัฏฐาก

ปริภาษา คือ ลักษณะเสียง คุณภาพเสียงและการใช้เสียงเพื่อการสื่อสาร จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยลักษณะเสียงดุจเสียงพรหมคือ ลักษณะ ๘ ประการ ได้แก่ (๑) แจ่มใส (๒) ชัดเจน (๓) นุ่มนวล (๔) ชวนฟัง (๕) กลมกล่อม (๖) ไม่พร่า (๗) ลึกซึ้ง (๘) กังวาน ซึ่งเป็นคุณลักษณะทางเสียงที่ไพเราะ ไม่มีลักษณะอันควรตำหนิซึ่งเกิดจากการใช้เสียงบุคคลต่าง ๆ เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าต่างกล่าวสรรเสริญเป็นแนวเดียวกันว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และจากการศึกษาวิเคราะห์จากพระดำรัสที่พระองค์แสดงแก่บุคคลต่าง ๆ สามารถจำแนกปริภาษาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏชัดเจน อันแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกในช่วงนั้น ๆ ของพระพุทธเจ้าได้เป็น ๖ ลักษณะ คือ

๑) คำเป็นคาถา ปรากฏทั้งที่พระองค์ตรัสเอง และนำคำของบุคคลสำคัญมากกล่าวอ้าง ซึ่งบุคคลที่นำมากล่าวอ้างนั้นเป็นที่เคารพของผู้ฟัง เช่น นำคำของสังฆมหารพรมมาแสดงแก่ อัมพัฏฐมาณพ เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวเป็นการใช้เพื่อเน้นคำพูด

๒) คำอุทาน เป็นพระอุทานที่ปรากฏในรูปคาถา ทรงอุทานด้วยกำลังแห่งโสมนัสญาณ เมื่อทรงเห็นเหตุการณ์หรือบุคคล หรือเกิดความรู้สึกบางอย่างก็ทรงเปล่งอุทานเพื่อแจ้งให้ผู้ฟังได้ทราบความรู้สึกของพระองค์ในช่วงนั้น เช่น ทรงเห็นคนกำลังสาละวนผูกท่อนเพื่อข้ามแม่น้ำคงคา ก็ทรงเปล่งพระอุทาน พระอุทานโดยมากทรงเปล่งเพื่อแจ้งให้ทราบ โดยไม่เจาะจงผู้ฟังคนใด หรือกลุ่มใด

๓) การใช้คำเพื่อเน้นกัน คือการใช้คำที่มีความหมายคล้ายกัน เกือบคู่กันมาแสดงเพื่อเน้นความสำคัญ เช่น ทรงแสดงธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาทแก่พระอานนที่เถระ ความตอนหนึ่งได้ตรัสว่า เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งขรามณะก็คือชาตินั้นเอง ซึ่งคำทั้ง ๔ โดยความหมายก็หมายถึงสาเหตุนั่นเอง แต่พระองค์ทรงใช้ถึง ๔ คำเพื่อเน้นความเป็นเช่นนั้นจริง ๆ มิใช่เป็นอย่างอื่น เป็นต้น

๔) การใช้คำถามหรือคำพูดซ้ำกัน ๓ ครั้ง เช่น ทรงตรัสถามภิกษุว่ามีความสงสัยอะไรในพระองค์ ดังปรากฏในมหาปริพาสนสูตร ลักษณะการถามคำถามเดิมถึง ๓ ครั้ง เป็นการใช้ปริภาษาเพื่อเน้นความ ซึ่งหากเป็นคำถามที่ไม่เน้นหรือมีความสำคัญที่จะอธิบายเพิ่มเติม การถามเพียงครั้งเดียวก็ทำให้ผู้ฟังสามารถรับฟังและได้ยินอย่างชัดเจน

๕) การใช้คำที่แสดงความชื่นชม เห็นด้วย หรือให้กำลังใจ เป็นการใช้ปริภาษาอันแสดงออกถึงความชื่นชมโสมนัส เห็นด้วยหรือยกย่องให้กำลังใจแก่ผู้พูดนั้น เป็นการใช้ปริภาษาในการเน้นความสำคัญของคำที่กล่าวมา เช่น ตรัสคำแสดงความเห็นด้วยในการกล่าวถูกต้องของ

โศคนันทพราหมณ์ ในโศคนันทสูตร ว่า อย่างนั้นแล พราหมณ์ อย่างนั้นแล พราหมณ์ หรือตรัสแก่พระสารีบุตรในสังคีตสูตรว่า ดิละ ดิละ ดีแท้ สารีบุตร ที่เชอกล่าวสังคีตปริยาย เป็นต้น

วัตถุประสงค์จากการศึกษาพบ การใช้วัตถุเพื่อการสื่อสาร ๑ ครั้ง คือ ทรงแสดงพวกเจ้าลิจฉวีที่มุ่งห่มอาภรณ์หลากสีต่างกัน ทรงให้ภิกษุชูกพวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นเปรียบเทียบกับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์

ส่วนสัมผัสภาษา ไม่มีปรากฏการใช้การสัมผัสและการใช้วัตถุสิ่งของจริง ๆ เพื่อการสื่อสาร สัมผัสภาษาที่ปรากฏซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หมายถึงสัมผัส ๖ ประการมี จักขุสัมผัส เป็นต้น ซึ่งต่างจากทฤษฎีของตะวันตกที่มุ่งศึกษาเพียงสัมผัสทางกายเท่านั้น

๒. วัตถุประสงค์ในการสื่อสารด้านอวัจนภาษาของพระพุทธเจ้า

วัตถุประสงค์ในการแสดงอวัจนภาษาเพื่อสื่อสารของพระพุทธเจ้า ปรากฏในลักษณะการแจ้งให้ทราบมากที่สุด อวัจนภาษาที่ปรากฏมากที่สุดคือ ภาษาท่าทาง รองลงไปคือ ปริภาษา กายภาพภาษาและเทศภาษา ส่วนสัมผัสภาษา วัตถุประสงค์ภาษา และกาลภาษาไม่มีปรากฏที่ทรงใช้เพื่อการแจ้งให้ทราบ

วัตถุประสงค์เพื่อสอน อวัจนภาษาที่ปรากฏมากที่สุดคือ ภาษาท่าทาง โดยปรากฏท่าทางที่ทรงแสดงให้ปรากฏเพื่อสอนให้ภิกษุสงฆ์ถือปฏิบัติตาม เช่น การสำเร็จสี่หาไสยาสน์ โดยมีสติกำกับ กำหนดเวลาว่าจะเสด็จลุกขึ้น นอกจากนี้ในคำสอน ยังทรงแสดงเกี่ยวกับท่าทางต่าง ๆ เช่น ลักษณะท่าทางที่สำรวมเหมาะสมกับสมณะ ลักษณะการยืน เดิน นั่ง และอริยาบถอื่น ๆ อย่างมีสติกำกับ เป็นต้น ส่วนอวัจนภาษาในลักษณะอื่น ไม่มีปรากฏการแสดงออกเพื่อการสอน แต่ปรากฏในคำสอน เช่น ทรงนำวัตถุสิ่งของมาเป็นเครื่องอุปมาอุปไมย อธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจชัดเจน เป็นต้น

วัตถุประสงค์เพื่อโน้มน้าวใจ ให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา มีความอุสสาหะในการนำคำสอนไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดผล วัตถุประสงค์ข้อนี้ มีการใช้กาลภาษามากที่สุด รองลงไปคือ ปริภาษา และภาษาท่าทาง ส่วนอวัจนภาษานอกนี้ ไม่มีปรากฏ

วัตถุประสงค์เพื่อความบันเทิง มีการใช้ปริภาษาเพียงอย่างเดียว โดยปรากฏในลักษณะพระดำรัสที่สร้างความบันเทิงธรรม ความผ่อนคลายสบายใจ มีกำลังใจในการจะสนทนาธรรมกับพระองค์ เช่น ทรงตรัสห้ามมิให้เหล่ามาณพทั้งหลายแสดงอาการเหยียดหยามอัมพัฏฐมาณพ ในอัมพัฏฐสูตร หรือการตรัสแสดงความชื่นชมในคำกล่าวถูกต้องของโศคนันทพราหมณ์ ในโศคนันทสูตร เป็นต้น

๓. ปัจจัยหรือตัวแปรส่งเสริมสนับสนุนให้พระองค์แสดงอวัจนภาษา จากการศึกษาพบว่า ในการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าทั้งที่เป็นวัจนภาษาและ อวัจนภาษา ประเด็นสำคัญคือ ความเหมาะสมกับอุปนิสัย จริต ของผู้ฟัง ซึ่งผู้ฟังธรรมนั้น มีสติปัญญา อุปนิสัย แตกต่างกันไป ปัจจัยที่สำคัญในการแสดงอวัจนภาษาของพระพุทธเจ้า มี ๒ ประการ คือ ปัจจัยภายใน คือพระคุณธรรมต่าง ๆ และพระสติปัญญาประจำพระองค์ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือปัจจัยภายนอก อันได้แก่ สถานภาพทางสังคมหรือวงศ์ตระกูล การศึกษาหาความรู้ ระบบสังคมวัฒนธรรม ทักษณคติความเชื่อ ความสนใจของคนในสมัยนั้น กล่าวโดยย่อคือ ปัจจัยภายนอกอันเกี่ยวข้องกับ ผู้รับสาร ถือเป็นปัจจัยสำคัญให้พระองค์แสดงอวัจนภาษาเพื่อประโยชน์แก่การสื่อสารให้ประสบผลสำเร็จ การวิเคราะห์ผู้รับสารของพระพุทธองค์นั้น พระอรรรถกถาจารย์ให้อธิบายไว้ว่า พระพุทธองค์ได้ทรงตรวจดูและพิจารณาเห็นอุปนิสัยของผู้ฟังตั้งแต่เวลาใกล้รุ่ง นั่นแสดงว่า ในการแสดงธรรมแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง พระองค์จะมีการวิเคราะห์ผู้ฟังอยู่เสมอทั้งก่อนแสดงธรรมคือ เวลาใกล้รุ่ง ในเวลาที่ทรงแสดงธรรม และหลังจากที่ทรงแสดงธรรมแล้ว เมื่อทรงทราบว่า ผู้ที่พระองค์ประสงค์จะแสดงธรรมให้ฟังนั้น มีทัศนคติความเชื่อถือ ความชอบหรือไม่ชอบ หรือมีสติปัญญาขนาดไหน พระองค์ก็จะทรงเลือกใช้กุสโลบายได้อย่างเหมาะสมกับบุคคลนั้น ดังเช่น อัมพภูมสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาเห็นและทรงทราบว่า อัมพภูมมาณพ และพราหมณ์ โปกขรชาติ มีความสงสัยในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ก่อนทรงแสดงธรรมก็ทรงเสด็จจงกรม เพื่อแสดงพระคุณฐานที่เร้นอยู่ในฝัก และแลพระชีวหากลับไปมาให้ทั้งสองได้เห็นด้วยตนเอง เพื่อตัดความสงสัยในเรื่องดังกล่าวของคนทั้งสอง อันจะเป็นอุปสรรคต่อการตั้งใจไปตามเนื้อหาของธรรมะอย่างแท้จริง เมื่อได้ฟังธรรมก็เกิดความเลื่อมใสอย่างแรงกล้าในพระพุทธเจ้า ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และได้ดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบัน แม้บุคคลอื่น ๆ ที่พระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟังก็ทรงกระทำโดยนัยเดียวกัน บุคคลกลุ่มใดที่สมควรแสดงอวัจนภาษาร่วมด้วย พระองค์ก็ทรงแสดง ส่วนกลุ่มใดที่ทรงเห็นว่า มีอุปนิสัยเหมาะสม มีจิตใจเลื่อมใสศรัทธา ตั้งมั่นที่จะฟังธรรมอย่างแท้จริง พระองค์ก็จะไม่ทรงแสดง ดังที่ปรากฏในสูตรทั้งหลาย

๔. อวัจนภาษาที่พระองค์ทรงแสดง เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ จากการศึกษาพบว่า บรรดาสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น มีการแสดงอวัจนภาษาแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมแก่บุคคลในช่วงเวลานั้น ๆ บางสูตรผู้ฟังมีความสงสัยในเรื่องรูปร่างหน้าตา พระองค์ก็ทรงใช้รูปร่างหน้าตาเป็นเครื่องมือสื่อสารในเบื้องต้น ก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาของพระธรรมอันเป็นแก่นแท้ บางสูตรผู้ฟังมีความพร้อม มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่ก่อนแล้ว เพียงพระองค์ทรงแสดงธรรมและทรงใช้ปริภาษาเพื่อเน้นความสำคัญของคำสอน หรือนำวัตถุมาเป็นเครื่องอุปมาอุปไมยเพื่อเสริมคำพูดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้ฟังก็สามารถเข้าใจได้ ภาษาทำทาง

บางอย่างพระองค์เพียงแสดงเพื่อแจ้งให้ทราบ หรือโน้มน้าวผู้ฟังให้หันมาสนใจ เอาใจจดจ่ออยู่กับพระองค์เท่านั้น จะเห็นได้ว่า ในการสื่อสารอวัจนภาษามีส่วนช่วยในการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามิใช่น้อย ซึ่งใน ๓๐ สูตรที่พระองค์ทรงแสดง มีปรากฏการใช้อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารเกือบทุกสูตร มากบ้างน้อยบ้าง ตามความเหมาะสมกับบุคคลและเนื้อหาของธรรมะในช่วงเวลานั้น ๆ และอวัจนภาษาบางอย่างมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จในการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะ เช่น การแสดงลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ เพื่อตัดความสงสัยของอัมพฤษฺฐมาณพและโปกขรสาติพราหมณ์ เป็นต้น แต่อวัจนภาษาบางอย่างก็เป็นเพียงปัจจัยเสริมความสำคัญ ในพระธรรมคำสอนเท่านั้น ไม่มีบทบาทโดดเด่นอะไร เช่น วัตถุเป็นเครื่องอุปมาอุปไมย เป็นต้น

๕. ความสอดคล้องในการใช้อวัจนภาษาของพระพุทธเจ้ากับกระบวนการสื่อสารเชิงอวัจนภาษาตามทฤษฎีตะวันตก จากการศึกษาพบว่า อวัจนภาษาตามที่ตะวันตกได้ศึกษา มุ่งที่จะศึกษาพฤติกรรมด้านอวัจนภาษาต่าง ๆ ที่มนุษย์แสดงออกในการดำเนินชีวิต ในแต่ละสังคม วัฒนธรรม มีการแสดงอวัจนภาษาแตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง และในด้านความหมายก็เช่นเดียวกัน อาจมีความหมายอย่างหนึ่งในวัฒนธรรมหนึ่ง และมีความหมายอีกอย่างในวัฒนธรรมหนึ่ง เช่น การกราบไหว้ แสดงความเคารพในสังคมไทย แต่ต่างชาติอาจจะต้องศึกษาวัฒนธรรมไทยถึงจะเข้าใจความหมาย อย่างไรก็ตาม อวัจนภาษาก็มีบทบาทสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์ทั่วโลก เพราะในการสื่อสารด้วยคำพูดบางครั้งไม่ชัดเจนหรือไม่สามารถสร้างความเข้าใจได้ การใช้อวัจนภาษาร่วมกับอวัจนภาษาย่อมจะสามารถสื่อสารให้แต่ละฝ่ายเข้าใจได้ง่ายขึ้น อีกทั้งอวัจนภาษายังทำหน้าที่หรือมีความเกี่ยวข้องกับอวัจนภาษาในหลายลักษณะตามที่ผู้แสดงประสงค์ ทั้งแทนคำ เสริมคำ เน้นคำ ขัดแย้งคำ และซ้ำคำ

กระบวนการสื่อสารด้วยอวัจนภาษา ตามที่ตะวันตกได้ศึกษา จำแนกเป็น ๓ ประเภท ซึ่งอวัจนภาษาแต่ละประเภทมีความสอดคล้องและแตกต่างกันกับอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ดังต่อไปนี้

เทศภาษา คือ การกำหนดระยะห่างหรือเลือกใช้พื้นที่เพื่อการสื่อสาร สามารถบอกให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างคู่สื่อสาร สถานภาพ รวมถึงอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อคู่สื่อสารในช่วงเวลานั้นด้วย มนุษย์มีการกำหนดอาณาเขตหรือพื้นที่เพื่อตนเอง และหมู่คณะตามความเหมาะสมมาแต่สมัยโบราณ เมื่อมีการบุกรุกพื้นที่ ก็มีการแสดงการตอบโต้ต่าง ๆ เริ่มแต่การเจรจา การแสดงท่าทาง จนถึงการใช้รบ ในเรื่องนี้ สอดคล้องกับการใช้เทศภาษาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงมีการเลือกสถานที่เพื่อใช้เป็นที่ประทับสำหรับพระองค์และพระสงฆ์ สถานที่ต่าง ๆ เป็นสถานที่

เสียบสงบ ร่มเย็น ไม่มีเจ้าของหวงแหน หรือมีก็เป็นสถานที่เจ้าของอนุญาตหรือมอบถวายเป็นอารามที่พักสำหรับพระสงฆ์ เช่น ป่าเขา สวนป่า สวนหลวง หรือชายป่าท้ายหมู่บ้าน การเลือกพื้นที่ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงหลีกเลี่ยงการบุกรุกพื้นที่ มุ่งที่จะสร้างความสัมพันธ์กับผู้คนในพื้นที่นั้น ๆ โดยการไม่รบกวนมากมายเกินไป หรือสร้างความรู้สึกว่าถูกบุกรุกพื้นที่ให้เกิดขึ้นแก่คนพื้นที่ เมื่อเสด็จเข้าพักจึงไม่มีการการแสดงอวัจนภาษาอะไรที่เป็นการต่อต้านการบุกรุกพื้นที่ ถึงแม้จะมีการบุกรุกพื้นที่บ้าง ก็ทรงกระทำด้วยเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ผู้นั้นเป็นสำคัญ

กาลภาษา การให้ความสำคัญกับเวลา การใช้เวลาในการสื่อสาร การให้ความสำคัญกับเวลาและการใช้เวลามีความแตกต่างกันในแต่ละสังคม ถึงแม้จะไม่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงก็ตาม เช่นเดียวกันกับพระพุทธเจ้า การใช้เวลาในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ในวันหนึ่ง ๆ พระองค์มีการกำหนดเวลาในการบำเพ็ญกิจ ถึงแม้บางเวลาจะไม่กำหนดตายตัว แต่โดยมากจะเป็นไปเช่นนั้น กล่าวคือ เวลาใกล้รุ่ง ทรงใช้ในการวิเคราะห์ห่ออุปนิสัยของผู้ฟัง เวลาเช้าออกบิณฑบาตและแสดงธรรมโปรด ตอนบ่ายทรงพักผ่อนพระวรกายและเสด็จออกแสดงธรรมแก่ผู้เข้าเฝ้า ตอนค่ำปฐมยามทรงประทานโอวาทแก่หมู่ภิกษุ ตอนมัชฌิมยาม ทรงแสดงธรรมแก่เหล่าเทวดา และทรงพักผ่อนพระวรกายสำเร็จสี่หาไสยาสน์ นอกจากทรงกำหนดเวลาเพื่อการสื่อสารตามความเหมาะสมกับบุคคลแต่ละกลุ่มดังกล่าวแล้ว พระองค์ยังทรงใช้เวลาในคำสอนเพื่อเป็นเครื่องโน้มน้าวใจผู้ฟัง โดยทรงกำหนดเวลาเกิดผลของการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ซึ่งสามารถเห็นผลภายใน ๗ วัน หรืออย่างช้าที่สุด ๗ ปี และมีการนำเอานิทานชาดกที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตกาลมาแสดงเป็นอุทาหรณ์ด้วย

ภาษาท่าทาง มนุษย์มีการแสดงท่าทางต่าง ๆ มากมายเพื่อการสื่อสาร ท่าทางที่แสดงออกสามารถบอกให้ทราบถึงอารมณ์ ความรู้สึก สถานภาพของบุคคลนั้น ๆ ได้อย่างดี ในแต่ละวัฒนธรรมมีการแสดงภาษาท่าทางเหมือนกันบ้าง แตกต่างกันไปบ้าง และการตีความหมายอาจเหมือนกันหรือแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ภาษาท่าทางมีการแสดงออกทางอวัยวะส่วนต่าง ๆ มากมายไม่คงที่ ทั้งทางสีหน้า แววตา รอยยิ้ม การเดิน การนั่ง หรือแม้แต่การนิ่งเฉย ดังนั้น ผู้สื่อสารจึงต้องมีการพิจารณาใส่ใจในรายละเอียดปลีกย่อยของภาษาท่าทางประกอบด้วย ในสูตรต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงมีการใช้ท่าทางเพื่อการสื่อสารมากที่สุด ทั้งเพื่อแจ้งให้ทราบ เพื่อสอน และชักจูงโน้มน้าวใจผู้ฟัง และภาษาท่าทางต่าง ๆ ส่วนมากทรงใช้เพื่อแทนคำพูด ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีภาษาท่าทางเกี่ยวกับการแสดงท่าทางของบุคคลเพื่อบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ในการสื่อสาร อีกทั้งในคำสอนพระพุทธเจ้ายังสอนให้ภิกษุทั้งหลายแสดงท่าทางที่สร้างความศรัทธาเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็นเหมาะสมแก่ความเป็นสมณะซึ่งมีสถานะต่างจากคฤหัสถ์ โดยทรงเน้นให้มีสติกำกับอยู่กับอิริยาบถหรือท่าทางต่าง ๆ

กายภาพภาษา รูปร่างหน้า มีผลต่อความนิยมชมชอบของผู้คนกลุ่ม รูปโปปมาณิกา ซึ่งมีความนิยมในลักษณะรูปร่างหน้าตา ความนิยมชมชอบเป็นรสนิยมที่ปรากฏต่างกันตามแต่ละสมัย และวัฒนธรรม บางกลุ่มอาจนิยมชมชอบผู้มีรูปร่างอ้วน หรือบางกลุ่มอาจนิยมชมชอบผู้มีรูปร่างหน้าตาผอมสูง ส่วนในสมัยพุทธกาลนั้น มีความนิยมชมชอบและเคารพนับถือ ผู้ที่ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ หรือแม้เพียงลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เพราะมีความเชื่อว่า ผู้นั้นเป็นผู้มีบุญญาธิการ อนึ่งลักษณะมหาบุรุษถือเป็นความบริบูรณ์แห่งร่างกายที่ผู้คนยากที่จะได้พบเห็น พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวทั้งหมด การใช้อวัจนภาษาด้านกายภาพนี้ เพื่อการสื่อสารก็มุ่งเป็นเครื่องโน้มน้าวใจผู้ฟังเพื่อเข้าสู่ธรรมะอันเป็นแก่นแท้ มิใช่มุ่งแสดงความพิเศษหรืออัศจรรย์ โดยมุ่งลากสักการะ หรือสร้างยึดมั่นถือมั่นในเรื่องดังกล่าวให้เกิดแก่ผู้พบเห็น นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงแสดงให้เห็นผู้นิยมชมชอบในเรื่องนี้ ได้ทราบว่า กระทำกรรมอะไรถึงได้ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษอย่างบริบูรณ์เช่นนี้ ซึ่งเป็นการสอนให้ทำความดีอีกทางหนึ่ง

สัมผัสภาษา การสัมผัสทางกายตามทฤษฎีตะวันตก มุ่งศึกษาการสัมผัสทางกายเพียงอย่างเดียว บอกให้ทราบถึงอารมณ์ความรู้สึก ความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อกัน ถ้าสนิทสนมมากก็มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก แต่ถ้าไม่สนิทหรือไม่รู้จักชอบพอกัน ก็มีความสัมพันธ์กันไกล ในเรื่องการสัมผัส พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงออกเพื่อการสื่อสาร แต่ทรงแสดงให้เห็นว่า การสัมผัสบอกให้ทราบถึงความรู้สึกคือ เวทนาได้เช่นเดียวกับทฤษฎีตะวันตก และสัมผัสที่พระพุทธเจ้ามุ่งถึงคือ สัมผัสอันเกิดทางอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิใช่เพียงการสัมผัสทางกายดังทฤษฎีตะวันตกกล่าวไว้เท่านั้น

ปริภาษา คือ คุณลักษณะทางเสียง เสียงที่เปล่งออกสามารถบอกให้ผู้ฟังได้ทราบถึงอารมณ์ ความรู้สึก เช่น ชอบ ไม่ชอบ ดีใจ หรือเสียใจ เป็นต้น อีกทั้งยังบอกให้ทราบสถานภาพหรือถิ่นกำเนิด เช่น เป็นคนประเทศไหน หรือภาคไหน เป็นต้น บุคคลแต่ละคนมีเสียงเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง จากที่ปรากฏในสูตรต่างทำให้ทราบคุณลักษณะเสียงของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเอกลักษณ์ซึ่งประกอบด้วยลักษณะ ๘ ประการ คือ (๑) แจ่มใส (๒) ชัดเจน (๓) นุ่มนวล (๔) ชวนฟัง (๕) กลมกล่อม (๖) ไม่พร่า (๗) ลึกซึ้ง (๘) กังวาน อีกทั้งพระพุทธเจ้ายังมีการใช้เสียงเพื่อการสื่อสารในลักษณะต่าง ๆ เพื่อชักจูงโน้มน้าวใจผู้ฟัง แสดงออกถึงอารมณ์ ความรู้สึกของพระองค์ที่มีต่อผู้ฟัง ลักษณะปริภาษาของพระพุทธเจ้าได้วิเคราะห์จากบริบทของเนื้อหาที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ จำแนกเป็น ๕ ประเภท คือ (๑) คำเป็นคาถา (๒) คำอุทาน (๓) การตรัสคำหรือประโยคเดิมซ้ำ (๔) การใช้คำเน้นกัน (๕) การใช้คำแสดงความคล้อยตาม เห็นด้วยหรือให้กำลังใจ

วัตถุธาษา ในที่ฉนิกายนี้ไ้กล่าวถึงการใช้ภาษาวัตถุเพื่อการสื่อสารเพียงครั้งเดียวโดยทรงใช้เพื่อแจ้งให้ทราบ นอกจากนั้นก็มีการนำวัตถุมาเป็นเครื่องอุปมาอุปไมยในคำสอน ซึ่งเป็นวัตถุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ผู้ฟังเคยเห็นหรือมีประสบการณ์ เมื่อได้ฟังสามารถเข้าใจ

อวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกหรือใช้เพื่อการสื่อสาร วัตถุประสงค้สำคัญคือ พระองค์ทรงค้ำนึ่งถึงประโยชน์และความสำเร็จอันจะเกิดขึ้นแก่การเผยแผ่ธรรมะ และเหมาะสมกับอุปนิสัย จริต ของผู้ฟัง จะเห็นได้จาก อวัจนภาษาที่ทรงแสดงในแต่ละสูตรมีความแตกต่างกันไป บางสูตรทรงแสดงภาษาท่าทาง ส่วนบางสูตรทรงใช้ปริภษา หรือบางสูตรทรงใช้กาลภาษาเพื่อการสื่อสาร ทั้งอวัจนภาษาที่ทรงใช้นั้น ทรงใช้ในบทบาทหน้าที่ที่ต่างกัน กล่าวคือ ทรงใช้เพื่อแทนคำพูดบ้าง เพื่อเสริมคำพูดบ้าง หรือเพื่อเน้นคำพูดบ้าง นั้นแสดงถึงความแตกต่างของผู้ฟังที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็น และทรงเลือกใช้ได้อย่างเหมาะสม อย่งไรก็ตาม ทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษาเป็นภาษาที่มากวนคู่กัน ไม่สามารถที่แยกออกหรือให้ความสำคัญเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น เพราะในการสื่อสาร ผู้สื่อสารต้องใช้ทั้งภาษาที่เป็นคำพูดและภาษาที่ไม่ใช่คำพูด เพื่อความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร ดังนั้น ในการใช้คำพูดเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม นักเผยแผ่ทั้งหลาย ควรมีการศึกษาให้เข้าใจอวัจนภาษาอย่างถ่องแท้ ฝึกฝนการใช้ให้เกิดความชำนาญคล่องแคล่ว และนำไปประยุกต์ใช้กับการสื่อสารได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับบุคคล สังคม และวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดในการสื่อสาร

อนึ่ง มนุษย์ทั้งหลาย มีความโดดเด่นของตัวเองแตกต่างกัน เช่น คนนี้อาจมีเสียงที่ไพเราะรู้จักเจรจาให้เหมาะสมกับบุคคล อีกคนหนึ่งมีรูปร่างหน้าตาต้องตาต้องใจของผู้พบเห็น อีกคนมีกิริยาท่าทางหรือมารยาทที่แสดงออกถูกต้องเหมาะสมกับระบบสังคมวัฒนธรรม หรือหลายคนอาจมีทุกรูปแบบผสมผสานกัน ผู้ส่งสารทั้งหลายควรมีค้ำนึ่งถึงจุดเด่นของตนเอง และใช้ให้เกิดประโยชน์ในการสื่อสาร หรือผู้ที่มีจุดด้อยควรคิดที่จะใช้ประโยชน์จากตรงนั้น หรือเสริมจุดด้อยนั้นให้กลายเป็นจุดเด่น และจงระลึกเสมอว่า นานาจิตตัง มนุษย์ทุกคนมีจริต อุปนิสัยแตกต่างกัน ทำอย่างไรจะทำให้ผู้รับสารเข้าถึงธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวិเคราะห์อวัจนภาษาของพระพุทธรูปที่ปรากฏในทีฆนิกาย จำนวน ๓ เล่ม นั้น ถือเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่เล็กน้อยของพระไตรปิฎก จำนวน ๔๕ เล่ม อีกทั้ง อวัจนภาษาบางอย่าง ที่ต้องใช้การสังเกตด้วยสายตาหรือฟังด้วยหูไม่สามารถทำได้ เนื่องจากเป็นการศึกษาวิเคราะห์ เอกสาร จากการศึกษาเรื่องอวัจนภาษาของพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงใช้เพื่อการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ ธรรมะ ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๑) การศึกษาวาจาภาษาที่มีข้อปลีกย่อยที่ควรศึกษาอีกมาก ควรศึกษาให้ลึกลงไปในส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น เฉพาะภาษาท่าทางเพียงอย่างเดียว เป็นต้น

๒) อวัจนภาษาที่พระพุทธรูปทรงใช้เพื่อการสื่อสาร มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกเล่มอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ควรมีการศึกษาเพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓) อวัจนภาษาของพระสงฆ์สาวกที่ได้ศึกษาอบรมและปฏิบัติสืบต่อมา รวมถึง พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมะที่มีชื่อเสียงในปัจจุบัน ซึ่งเป็นผู้ที่มีหาชนศรัทธาเลื่อมใส บทบาท การใช้อวัจนภาษาของท่านเหล่านั้น ควรมีการศึกษาเพื่อความเข้าใจ และเป็นแบบอย่างในการทำ หน้าที่เผยแผ่พุทธธรรมต่อไป

ตาราง สรุปอวัจนภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่ธรรมะ

อวัจนสาร ภาษาท่าทาง	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการ สื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
ประทับนั่งบนพุทธอาสน์	ภิกษุทั้งหลาย	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้า	พรหมชาลสูตร
แลบพระชิวหากลับไปมา	อัมพัฏฐมาณพ/พราหมณ์ โปกขรชาติ	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	แสดงลักษณะมหาบุรุษคือพระ ชีวทายาว	อัมพัฏฐสูตร
เสด็จจงกรม	อัมพัฏฐมาณพ	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	แสดงพระคฤหาสน์ที่เร้นอยู่ใน ฝัก	อัมพัฏฐสูตร
คุษณีภาพ	พราหมณ์โปกขรชาติ	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	อัมพัฏฐสูตร
คุษณีภาพ	พราหมณ์โสณทัณฑะ	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	โสณทัณฑสูตร
คุษณีภาพ	พราหมณ์กุกกัณฑะ	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	กุกกัณฑสูตร
ประทับนั่งบนพุทธอาสน์	พราหมณ์ทูตชาวโกศลและ ชาวมคธ	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้า	มหาสิสุต
คุษณีภาพ	ช่างกลบขี้โรสีกะ	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	โลหิจจสูตร
ประทับนั่งบนพุทธอาสน์	ภิกษุทั้งหลาย	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้า	มหาปทานสูตร
คุษณีภาพ	อุบาสกชาวปาฏลีคาม	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	มหาปรินิพพานสูตร
ประทับนั่งในท้องพระโรง	อุบาสกชาวปาฏลีคาม	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้า	มหาปรินิพพานสูตร

อวัจนสาร ภาษาท่าทาง	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการ สื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
คุษณิภาพ	สุนิระและวัสสการะ อำมาตย์	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	มหาปรินิพพานสูตร
คุษณิภาพ	อัมพปาลีคณิกา	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	มหาปรินิพพานสูตร
คุษณิภาพ	นายจุนทกัมมารบุตร	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	มหาปรินิพพานสูตร
ประทับนั่งบนพุทธอาสน์	พระอานนท์	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้า	ชนวสภสูตร
จงกรมกลางแจ้ง	นิโครธปริพาชก	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	แสดงพระองค์ให้เห็น	อุทุมพริกสูตร
ประทับนั่งบนพุทธอาสน์	นิโครธปริพาชก	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้า	อุทุมพริกสูตร
เหาะขึ้นสู่อากาศ	นิโครธปริพาชก	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	แสดงอิทธิฤทธิ์ให้เห็น	อุทุมพริกสูตร
จงกรมอยู่กลางแจ้ง	สามเณรวาเสฏฐะและ สามเณรภารทวาชะ	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้า	อัครคัมภีร์สูตร
คุษณิภาพ	ท้าวเวสวัณมหาราช	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	อาฏานาฏิยสูตร
สำเร็จสี่หไสยา	ภิกษุทั้งหลาย	แจ้งให้ทราบ/สอน	แทนคำพูด	วิธีนอนอย่างมีสติ	สังคีตสูตร
สำเร็จสี่หไสยา	พระจุนทกะ	แจ้งให้ทราบ	เสริมคำพูด	วิธีนอนอย่างมีสติ/พัก	มหาปรินิพพานสูตร
สำเร็จสี่หไสยา	พระอานนท์	แจ้งให้ทราบ	เสริมคำพูด	วิธีนอนอย่างมีสติ/พัก	มหาปรินิพพานสูตร
คุษณิภาพ	เจ้ามัลละกรุงปาวา	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	รับนิมนต์	สังคีตสูตร

อวัจนสาร เทศภาษา/ระยะห่างและพื้นที่	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการ สื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
อุทยานอัมพโลฏฐิกา					พรหมชาลสูตร
ประทับนั่งฟังเสากลางผืนพระพักตร์ไป ทางทิศตะวันออก	พระเจ้าอชาตศัตรู	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	แสดงพระองค์ให้ผู้เข้า เฝ้าได้ทราบ	สามัญญผลสูตร
ราวป่าอิจฉานังคลวัน					อัมพโลฏฐสูตร
สระโปกขรณีกัถครา					โสมทนต์สูตร
สวนอัมพโลฏฐิกา					กุกกัณฐสูตร
ป่ามหาวัน					มหาลิสสูตร
โฆสิตาราม					ชาลิสสูตร
กัณณกถมฤคทายวัน					มหาสิหนาทสูตร
พระเชตวัน					โปกกุฐปาทสูตร
สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี					แก้วกุกกุสูตร
บ้านศาลวดิกา					โลหิจสูตร
หมู่บ้านพราหมณ์มนสาฎกะ					เตวิชชสูตร
พระเชตวัน					มหาปทานสูตร
ภูเขาศิขณกุกกุ					มหาปรินิพพานสูตร
ศาลวัน					มหาสุทตสนสูตร

อวัจนสาร เทศภาษา/ระยะห่างและพื้นที่	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการ สื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
คำหนักอภินาติกคาม					ชนวสภสูตร
ภูเขาคิชฌกูฏ					มหาโควินทสูตร
ป่ามหาวัน					มหาสมยสูตร
ถ้ำอินทสาละ ภูเขเวทียกะ					สักกปัญหสูตร
นิคมของชาวกุรุ					มหาสติปัญญาสูตร
นิคมของชาวมัลละ					ปาฎิกสูตร
ภูเขาคิชฌกูฏ					อุทุมพริกสูตร
เมืองมาตุลา					จักกวัตติสูตร
ปุพพาราม					อัคคัญญสูตร
ปาวาริกัมพวัน					สัมปสาทนียสูตร
อัมพวันของเจ้าศากยะเวชฌัญญา					ปาสาทิกสูตร
พระเชตวัน					ลักขณสูตร
พระเวฬุวัน					สิงคาลกสูตร
ภูเขาคิชฌกูฏ					อาภูณานาฎิยสูตร
สวนมะม่วงของนายจุนทะกัมมารบุตร					สังคีติสูตร
สระ โปกขรณีกัศครา					ทศุตตรสูตร

อวัจนสาร กายภาพภาษา/กาลภาษา	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการ สื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒	อัมพัญญูมาณพ โปกขรชาติ พราหมณ์	แจ้งให้ทราบ	แทนคำพูด	ประกอบด้วยลักษณะมหา บุรุษ ๓๒ ประการ / หาย สงสัยในเรื่องดังกล่าว	อัมพัญญูสูตร
ผู้ประพาศิธรรมอายุยืนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี ไม่ประพาศิธรรมอายุสั้น ๑๐ ปี	ภิกษุทั้งหลาย	โน้มน้าวใจให้อยาก รับเอาไปปฏิบัติ/ สอน	เสริมคำ	สังคมาควรประพาศิปฏิบัติ ตามธรรมะ	จักกวัตติสูตร
ประพาศิตามหลักมหาสติปัฏฐาน อย่างจริงจัง ย่อมได้รับผล ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อนาคามี หรือ อรหัตผล โดยใช้เวลาเพียง ๗ วัน หรือช้าที่สุดเพียง ๗ ปี	นิโครชปริพาชก ภิกษุทั้งหลาย	โน้มน้าวใจให้อยาก รับเอาไปปฏิบัติ	เสริมคำ	ต้องการให้ปฏิบัติตาม ธรรมะเพื่อให้ได้รับผล	อุทุมพริกสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร

อวัจนสาร วัตถุภาษา	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการ สื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
<p>พวกเจ้าลิจฉวีเสด็จเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า ทรงผ้าอาภรณ์หลาก สี บางพวกดำ บางพวกเหลือง บาง พวกแดง บางพวกขาว พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นจึง ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุ ทั้งหลาย ผู้ไม่เคยเห็นเทวดาชั้น ดาวดึงส์ จงเปรียบเทียบพวกเจ้าลิจ ฉวีกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์</p>	<p>ภิกษุทั้งหลาย</p>	<p>แจ้งให้ทราบ</p>	<p>เสริมคำ</p>	<p>เปรียบเทียบความสวยงาม ของมนุษย์และเทวดา ด้วย เสื้อผ้าอาภรณ์ที่งดงาม</p>	<p>มหาปรินิพพานสูตร</p>

อวัจนสาร / ปริภาษา	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการสื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
เจริญพร มหาบพิตร ความผิดได้ครอบงำ พระองค์ผู้โง่เขลาเบาปัญญา แต่พระองค์ ทรงเห็นความผิดว่าเป็นความผิดแล้วทรง สารภาพตามความเป็นจริง ดังนั้น อาตม ภาพของรับทราบความผิดนั้นของพระองค์ วิธีนี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยเจ้า	พระเจ้าอชาตศัตรู	เพื่อความบันเทิง/สบายใจ	เสริมคำ	ปลอบชโลมใจให้ อาจหาญแก้ตัวกล้า	พรหมชาลสูตร
ตรัสถามอัมพัฏฐมาณพด้วยประโยคเดิม ๓ ครั้ง	อัมพัฏฐมาณพ	เพื่อโน้มน้าวใจ	เน้นคำพูด	เน้นย้ำความสำคัญ ของคำพูด	อัมพัฏฐสูตร
มาณพ พวกเธออย่าเหยียดหยามอัมพัฏฐ มาณพรุนแรงว่าเป็นลูกของหญิงรับใช้เลย	มาณพทั้งหลายที่ เดินทางมากับ อัมพัฏฐมาณพ	ความบันเทิง	เสริมคำพูด	ให้กำลังใจอัมพัฏฐ มาณพ	อัมพัฏฐสูตร
ในหมู่มนุษย์ที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัด ว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อม ด้วยวิชาและจรณะจัดว่าเป็นผู้ประเสริฐ ที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์	อัมพัฏฐมาณพ	เพื่อสอน	เสริมคำพูด	สอนอัมพัฏฐมาณพ	อัมพัฏฐสูตร

อวัจนสาร / ปริภาษา	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการสื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
ถ้าพวกท่านคิดว่า พราหมณ์โสณทัณฑะ ศึกษาน้อย พูดไม่เพราะ โง่เขลา และ ไม่สามารถเจรจาโต้ตอบกับพระสมณโคดม ได้ พราหมณ์โสณทัณฑะจงหยุด พวกท่าน จงเจรจาโต้ตอบกับเราแทน	พราหมณ์ทั้งหลาย ที่เดินทางเข้าเฝ้า พร้อมพราหมณ์ โสณทัณฑะ	โน้มน้าวใจ	เสริมคำพูด	ให้กำลังใจโสณ ทัณฑะพราหมณ์	โสณทัณฑะสูตร
อย่างนั้นแล พราหมณ์ อย่างนั้นแล พราหมณ์	โสณทัณฑะ พราหมณ์	โน้มน้าวใจ	เสริมคำพูด	เห็นด้วยกับคำกล่าว ของโสณทัณฑะ พราหมณ์	โสณทัณฑะสูตร
คัดค้านการทูลนิมนต์ให้แสดงฤทธิ์ ๓ ครั้ง	คหบดีชื่อเกวัฏฐะ	แจ้งให้ทราบ	เน้นคำพูด	ไม่เห็นด้วย	เกวัฏฐสูตร
อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์	พระอานนท์	แจ้งให้ทราบ	เน้นคำพูด	ไม่เห็นด้วย/มี เหตุผลอื่น	มหานิทานสูตร
อานนท์ เพราะเหตุนี้ เหตุ ต้นเหตุ และ ปัจจัยแห่งบาปอกุศลธรรม . . . ก็คือ อารักข นั่นเอง	พระอานนท์	โน้มน้าวใจ/สอน	เน้นคำพูด	เน้นความสำคัญของ สาเหตุ	มหานิทานสูตร
กาลาอนุโมทนา	สุนิชะและ วัสสการะ อำมาตย์	แจ้งให้ทราบ/เพื่อความ บันเทิง/สอน	เน้นคำพูด	บอกเหตุแห่งการ สร้างเมืองปาฏลิ บุตรสำเร็จ และชื่น ชมยินดีการทำบุญ	มหาปรินิพพานสูตร

อวัจนสาร / ปริภาษา	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการสื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
เปล่งอุทานคาถา	พระอานนท์	แจ้งให้ทราบ		เกิดธรรมสังเวช	มหาปรินิพพานสูตร
คำเป็นคาถา	ภิกษุสงฆ์	สอน	เน้นคำ	สรุปความสำคัญ	มหาปรินิพพานสูตร
ตรัสกับพระอานนท์ ด้วยประโยคเดียว ๓ ครั้ง	พระอานนท์	แจ้งให้ทราบ	เน้นคำ	ตรัสให้นัยทำนimit ให้พระอานนท์ทูล นิมนต์ให้ดำรงพระ ชนม์ต่อไป	มหาปรินิพพานสูตร
เปล่งอุทานคาถา	พระอานนท์	แจ้งให้ทราบ		เกิดธรรมสังเวช	มหาปรินิพพานสูตร
คำเป็นคาถา	ภิกษุทั้งหลาย	เพื่อสอน	เน้นคำพูด	สอนภิกษุสงฆ์	มหาปรินิพพานสูตร
คำเป็นคาถา	ภิกษุทั้งหลาย	เพื่อสอน	เน้นคำพูด	สอนภิกษุสงฆ์	มหาปรินิพพานสูตร
เปล่งอุทานคาถา	พระอานนท์	แจ้งให้ทราบ/สอน	เสริมคำพูด		มหาปรินิพพานสูตร
ตรัสถามภิกษุด้วยประโยคเดิม ๓ ครั้ง	ภิกษุทั้งหลาย	แจ้งให้ทราบ	เน้นคำพูด		มหาปรินิพพานสูตร
ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอ ทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไป เป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้ สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด	ภิกษุทั้งหลาย	เพื่อสอน	เน้นคำพูด	สอนภิกษุสงฆ์ไม่ให้ ประมาท	มหาปรินิพพานสูตร
คาถาประพันธ์	พระอานนท์	เพื่อสอน	เน้นคำพูด	สอนให้เกิดธรรม สังเวช	มหาสุทิสสนสูตร

อวัจนสาร / ปริภาษา	ผู้รับสาร	วัตถุประสงค์ในการสื่อสาร	บทบาทหน้าที่	ความหมาย	พระสูตร
คำเป็นคาถา	ท้าวสักกะ	แจ้งให้ทราบ	เน้นคำพูด	เปิดโอกาสให้ถาม ปัญหา	สักกปัญหสูตร
นิโครธ เอาเถิด ความผิดได้ครอบงำท่านผู้ โง่เขลา ไม่ฉลาด แต่ขอเห็นความผิดว่าเป็น ความผิดแล้วสารภาพตามความเป็นจริง ดังนั้น เราขอรับทราบความผิดนั้นของท่าน	นิโครธปริพาชก	แจ้งให้ทราบ ความบันเทิงใจ	เสริมคำพูด	ให้กำลังใจไม่ซ้ำเติม ผู้ทำความผิด	อุทุมพริกสูตร
นำคำของสนิงกุมารพรหมมาตริ์สอ้าง	วาเสฏฐะสามเณร และ ภราทวาชะ สามเณร	แจ้งให้ทราบ โน้มน้าวใจ	เสริมคำพูด	สรุปคำสอนเกี่ยวกับ เรื่องวรรณะ	อัครคัมภีร์สูตร
คำเป็นคาถา คำเป็นคาถา คำเป็นคาถา คำเป็นคาถา คำเป็นคาถา	สิงคาลกมาณพ	โน้มน้าวใจ สอน	เสริมคำพูด เน้นคำพูด	สรุปความสำคัญ ของคำสอนในเรื่อง ต่าง	สิงคาลกสูตร
ดีละ ดีละ ดีแท้ สารีบุตร	พระสารีบุตร	แจ้งให้ทราบ	เสริมคำพูด	ชื่นชมพระสารีบุตร	สังคีติสูตร

มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

----- . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

----- . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

----- . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

----- . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

ข. ข้อมูลวิทยุภูมิ

(๑) หนังสือ :

กริช สืบสนธิ. เข้าใจสื่อสารเข้าใจตรงกัน. กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น จำกัด, ๒๕๓๓.

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. ภาวติวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม,
๒๕๔๓.

กานจนา แก้วเทพ และคณะ. โครงการอบรมความคิดเรื่องทฤษฎีนิเทศศาสตร์. คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

กิติมา สุรสุนธิ. การใช้อำนาจในการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๓๐.

----- . ความรู้ทางการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.

----- . เทคนิคการโน้มน้าวใจในการสื่อสารระหว่างบุคคล. คณะวารสารศาสตร์และ
สื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

กฤษณสิทธิ์ ไวยวิทย. หลักการพูด. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

คณะศึกษานุปศิษย์. อินเดียน้อย. กรุงเทพมหานคร : ที.พี. พรินท์, ๒๕๓๕.

จิตรจำนงค์ สุภาพ, ร.อ.ศ.ดร.. ทฤษฎีธีรชาวด. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : หจก. สยาม
ธุรกิจพิมพ์, ๒๕๔๖.

จักรภัทร จิรัฐธรรม. บุคลิกท่านมหาบุรุษพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นคิด,
๒๕๔๕.

----- . หลักการพูดของพระพุทธองค์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นคิด, ๒๕๔๔.

ชนิด อยู่โพธิ์. **วิปัสสนานิยม**. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๒๕.

นายเปลื้อง ณ นคร. **พจนะ-สารานุกรม ฉบับทันสมัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

นิโคลาส บู้ธแมน. **วิธีทำให้คนชอบคุณภายในเก้าสิบวิ!**. แปลโดย อารดา ต้นสว่าง.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นไม้, ๒๕๔๖.

นิพนธ์ ทรัพย์ศรีนิมิต. **หลักการพูด**. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์

และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๒.

ปรมะ สตะเวทิน. **หลักนิเทศศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

ประสาน ทองภักดี, พันโท. **พุทธวิธีสอน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสาส์น, ๒๕๑๓.

ปิ่น มุกกันต์, พันโท. **วิธีพูดของข้าพเจ้า**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๒.

พุทธทาสภิกขุ. **พระพุทธรูปบรรยาย**. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๕.

พัชนี เขยจรรยา และคณะ. **แนวคิดหลักนิเทศศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

เผลดโล่การพิมพ์ (1998) จำกัด, ๒๕๔๒.

พระญาณวโรดม (ประยูร สนตงฺกโร). **ศาสนาต่าง ๆ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ. **พุทธปรัชญา สาระและพัฒนาการ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระ. **พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการ**

ศาสนา). กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๗.

พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต). **เทคโนโลยีกับศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๑๑.

พระเทพโสภณ (ประยูร มีฤกษ์). **โลกทัศน์ของชาวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมโกศาจารย์, ราชบัณฑิต. **พุทธประวัติทัศนศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โครงการมูลนิธิหอ

ไตร, ๒๕๒๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังคม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

----- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

- . **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.
- . **ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- . **วิธีคิดตามหลักพุทธศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.
- พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ). **พุทธศาสน์ปริทัศน์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระอุรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติพระพุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **โลกของสื่อ "สื่อ กับ ศาสนา"**. กรุงเทพมหานคร : ที.พี. พรินท์, ๒๕๔๒.
- มณฑล ไบบัว. **หลักและทฤษฎีการสื่อสาร**. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๖.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **ภาษากับการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๑.
- มานี ไชยธีรานุวัตศิริ, รศ.ดร. และคณะ. **บทบาทของพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เอส แอนด์ จี กราฟฟิค, ๒๕๔๒.
- รจิตลักษณ์ แสงอุไร. **นิเทศศาสตร์เบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๓๘.
- วลิน อินทสระ. **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.
- วิจิตร อวาทกุล, รศ.. **บุคลิกภาพ : เทคนิค หลักการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มปป.
- วิรัช อภีรตันกุล, รศ.. **วาทนิเทศและวาทศิลป์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖.
- . **วาทนิเทศและวาทศิลป์ หลักทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในสหสวรรค์ใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

- กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สมควร กวียะ. **หลักและทฤษฎีการสื่อสารมวลชน**. ภาควิชานิเทศศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, มปป.
- สมชาติ กิจจรรง. **ศิลปะในการถ่ายทอด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สมุทรปราการ : นักพิมพ์เรือนบุญ,
๒๕๔๔.
- , **อ่านใจคนจากภาษาท่าทาง**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ซีเอ็ดดูเอร์ชั่น จำกัด
(มหาชน), ๒๕๓๕.
- สมักร ปุราวาส. **พุทธปรัชญา ๒๕ ศตวรรษ**. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๐
- สวนิต ยมาภัย. **การสื่อสารของมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร : ๖๘ การพิมพ์, ๒๕๒๖.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สุมิตร คุณานุกร, ดร.. **ภาษาท่าทาง**. นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๑๕.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : หจก.
อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- เสถียร พันธรั้งยี. **พุทธประวัติมหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๒๕.
- เสถียร โพรินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : หจก. สื่อ
การค้า (แผนกการพิมพ์), ๒๕๒๒.
- เสนาะ ดิยาวี. **การสื่อสารในองค์กร**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.
- แสง มนวิฑูร. **คัมภีร์ลลิตวิสตระ พุทธประวัติมหายาน ตอน ๒**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร,
๒๕๑๔.
- ไสว วัฒนเศรษฐ์. **พระมหาบุรุษ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๐.
- อรวรรณ ปิณฑน์โอวาท. **การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- , **วาทวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- , **หลักและปรัชญาของวาทวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- อวยพร พาณิช และคณะ. **ภาษาและหลักการเขียนเพื่อการสื่อสาร**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

(๒) บทความ :

จำนงค์ อธิวัฒน์สิทธิ์. “พุทธศาสนากับการแบ่งช่วงชั้นวรรณะ”, พุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๖.

พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒.

สวณิต ยมาภัย. “การสอนภาษาเพื่อการสื่อสาร” คำบรรยายในการสัมมนาอาจารย์วิชาภาษาไทย.

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๖๑๗.

(๓) เอกสารอื่น ๆ :

วิทยานิพนธ์ :

พระมหาประพันธ์ สุขыр. “ความสำคัญของบุคลิกภาพของพระพุทธรเจ้าต่อความสำเร็จในการเผย

แผ่พุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

ณจิต ดีปานวงศ์. “อิทธิพลของอวัจนภาษาของนักร้องแกรมมี่ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ต่อเยาวชน”.

วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต. สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ ภาควิชาการ

ประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ณัฐนันท์ ประกายสันติสุข. ประสิทธิภาพของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะ หลักสูตรการพัฒนา

จิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

อวยพร พานิช, ผศ. ถิรนันท์ อนวัชสิริวงศ์, ผศ. เมตตา กฤตวิทย์. อวัจนภาษาในนวนิยายรอบ

ทศวรรษ ๒๕๑๖-๒๕๒๕. คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

(รายงานผลการวิจัย)

อานิก ทวีชาชาติ. “เทคนิคการติดต่อสื่อสารเชิงอวัจนภาษาในการบำบัดปัญหาทางจิต”.

วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

หนังสือแปล :

เดวิด เดวิส, ดร.. เทคนิคการฝึกฝนภาษากายเพื่อความสำเร้ง. แปลโดย กิติมา อมรทัต และ อารี

อามะ. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๒.

เอกสารอ้างอิง :

- กิติมา สุรสนธิ. **ความรู้ทั่วไปทางการสื่อสาร**. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, มปป.
- บุญศรี ปราบณศักดิ์. **ทฤษฎีการติดต่อสื่อสาร**. เอกสารคำสอน วิชา หลักการสื่อสารทางการ
พยาบาล, ๒๕๓๔.
- บำรุง สุขพรรณ, รศ.. **หลักและทฤษฎีการสื่อสาร**. (เอกสารประกอบการบรรยาย), มปป.
- สมาน งามสนิท. **ทฤษฎีด้านการสื่อสาร**. (เอกสารประกอบการบรรยาย) มปป.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาวิชญ์ชัช ฉายา วชิรณาโณ นามสกุล โคตรชุม
- เกิด : วันพุธที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๑๐๐ บ้านนาศรี หมู่ที่ ๓ ตำบลสะอาด อำเภอป่าพอง จังหวัดขอนแก่น
- การศึกษา : เปรียญธรรม ๕ ประโยค พ.ศ. ๒๕๔๓ สำนักเรียนวัดมหาพฤฒาราม เขตบางรัก กรุงเทพมหานคร
- : ศึกษาศาสตร์บัณฑิต ภาษาไทย (มัธยมศึกษา) (ศษ.บ.) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. ๒๕๔๓
- ปัจจุบัน : สังกัดวัดมหาพฤฒาราม วรวิหาร ถนนมหาพฤฒาราม เขตบางรัก กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐
- : ครูสอนปริยัติธรรม ประจำสำนักเรียนวัดมหาพฤฒาราม วรวิหาร กรุงเทพฯ
- : กรรมการตรวจสอบสอบสนามหลวงแผนกธรรม-บาลี
- : เข้าศึกษาต่อชั้นปริญญาโท ที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๔
